

BARTÓK-MODELL, 1970 • EREDE-
TISÉG ÉS EGYÉNISÉG ENESCU
ÉS BARTÓK MŰVEIBEN • NAGY
ALBERT CANTATÁJA • KODÁLY-
KUTATÁS BARTÓK-TANULSÁG-
GAL • BARTÓK ÉS A ROMÁN
NÉPZENE • 200 ÉVES HEGEL •
BARTÓK ÉS A SZÉKELYEK •
MONODRÁMA BOLYAI JÁNOS-
RÓL • KÁROLY KIRÁLY AZ INT-
RIKÁK ÖRVÉNYÉBEN • HAR-
GITA ÉS KOVÁSZNA MEGYEI
GYÓGYFÜRDŐK • MŰ ÉS VITA

1970 | 8

E SZAM MUNKATARSAI

Bukarest

Alexandru, Tiberiu
Kőműves Géza
Savu, Al. Gh.
Szilágyi Domokos

Arad

Glück Jenő
Wetzler Éva

Csikszentkirály

Nagy András

Csikszereda

Zsoók János

Kolozsvár

Bajor Andor
Balia Zsófia
Banner Zoltán
Benkő András
Boér András
Bretter György
Farkas László
Furdek Mátyás
Galbács Mihály
Gáll Ernő
Hajós József
Herédi Gusztáv
Kántor Lajos
Kassay Miklós
Kocsis István
Könczei Ádám
Szegő Katalin
Tóth Sándor
Vermesy Péter

Marosvásárhely

Málnási Géza

Nagyvárad

Huszár Vilmos

Szentkatolna

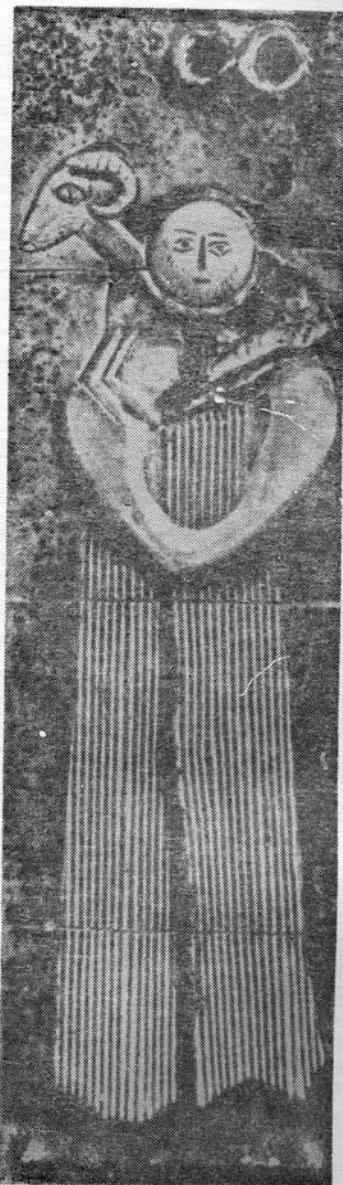
Bakk Pál

Temesvár

Dascălu, Eugen

Külföldi szerzők

Bácskai Erika
Fodor Ilona
Morozov, G.
Szesztay András
Tolnai Ottó

Csizmadia Zoltán
kerámiaja

KORUNK

havi szemle

	* * *	Történelemalakítás	1139
HERÉDI GUSZTÁV	* * *	Aranygyéresi gondolatok	1142
KASSAY MIKLÓS		Bartók-modell, 1970	1147
KÁNTOR LAJOS		Nenia (sirató Bartók emlékére)	1150
VERMESY PÉTER		Bartók útja	1151
TOLNAI OTTÓ		Bartók (vers)	1152
MIHAI RĂDULESCU		Eredetiség és egyéniség Enescu és Bartók műveiben	1153
KÖNCZEI ÁDÁM		Bartók és a székelyek	1158
TIBERIU ALEXANDRU		Bartók Béla és a román népzene	1164
SZILÁGYI DOMOKOS		Beethoven (vers)	1168
FODOR ILONA		Nagy Albert Cantatája	1169
BÁCSKAI ERIKA		Kodály-kutatás Bartók-tanulással	1175
SZESZTAY ANDRÁS		Eljátszanám (vers)	1180
BALLA ZSÓFIA		Bolyai János estéje (monodráma)	1181
KOCSIS ISTVÁN		Hegel és a tanítványok	1202
TÓTH SÁNDOR		A dialektika Hegeltől Marxig	1204
BRETTER GYÖRGY		Hazai Hegel-vonatkozások	1207
HAJÓS JÓZSEF		Töprengés a „magát tudó valóság” hegeli gondolata fölött	1212
SZEGŐ KATALIN		Alapelvek tréfája	1216
HUSZÁR VILMOS		Károly király az intrikák örvényében (montázs-bevezető)	1218
LANTOS LÁSZLÓ		Ecce homo...	1218
AL. GH. SAVU		Károly akció-terve (a király feljegyzései)	1223
	* * *	Vígoperába illő az egész	1225
AL. GH. SAVU			
HAZAI TÜKÖR			
NAGY ANDRÁS		Hargita és Kovászna megyei gyógyfürdők	1228
MÁLNÁSI GEZA			
JEGYZETEK			
	* * *	Kerekasztal körül a Tribuna szerkesztőivel	1235
BAJOR ANDOR		Hirosima — mindnyájunkban	1236
BANNER ZOLTÁN		Bartókot mondani	1237
NEMZETKÖZI ÉLET			
G. MOROZOV		Békemozgalom — békekutatás (Farkas László bevezetőjével)	1239
FURDEK MÁTYÁS		Becslések a világ kőolajtermelésének alakulásáról	1245

DOKUMENTUMOK

GLÜCK JENŐ	Bánsági adatok Bartók-kutatáshoz	1250
WETZLER ÉVA		
BENKŐ ANDRÁS	Bartók Béla a kolozsvári zenekritika tükrében (Szemelvények Benkő András és Lakatos István megjelenő kötetéből)	1258
BAKK PÁL	Barabás Miklós kiadatlan levele	1259

TECHNIKA ÉS TÁRSADALOM

BOÉR ANDRÁS	Műszaki haladás és termelésszervezés	1265
--------------------	--------------------------------------	------

SZEMLE

GÁLL ERNŐ	A dialektika viszontagságai (A dialógus jegyében)	1270
GALBÁCS MIHÁLY	Valóság és legenda senkiföldjén	1275
KÓMÜVES GEZA	Spanyolország — ma és holnap	1278

LEVELEK

A SZERKESZTŐSÉGHEZ

EUGEN DASCĂLU	Murgu és Petőfi	1286
ZSOÓK JÁNOS	Csikszeredai óvónőjelöltjeinkről	1287
* * *	Egy színdarab ügyében	1288

KRÓNIKA, TÉKA, TALLÓZÁS

Műmellékleten Szervátiusz Jenő és Szervátiusz Tibor szobrai, Nagy Albert festménye és Bardócz Lajos grafikája

Arkossy István rajza, Deák Ferenc Bolyai-illusztrációja, Hunyadi László Barabás-szobra, Kozma István fémdomborításai, Kisgyörgy Tamás és Paulovics László grafikái, Szervátiusz Tibor szoborterve, Tóth László rajza

Makkay Piroska metszete, Nagy Albert festménye

Gépelte kéziratokat kérünk
Kéziratokat nem őrzünk meg

KORUNK

ALAPÍTOTTA Dienes László (1926), SZERKESZTETTE Gaál Gábor (1929–1940)

Postacím: Cluj, Căsuța poștală 65, Republica Socialistă România
Szerkesztőség: Kolozsvár, Szabadság tér 4–5. Telefon: 1 14 68, 1 38 05.

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG: Balogh Edgár (főszerkesztő-helyettes), Gáll Ernő (főszerkesztő), Gáll János, Kántor Lajos, László Béla (szerkesztőségi főtítkárr), Lázár József, Szabó Sándor, Weismann Endre. Bukaresti szerkesztő: Aszódy János.

Str. C. A. Rosetti 43/a. Telefon: 167 465.

TÖRTÉNELEMALAKÍTÁS

Újra bensőségesen gondolunk vissza arra a huszonhat év előtti napra, amikor szárnyra kelt a hír: az ország elnyomott, agyonsanyargatott népe felszabadult a fasiszta iga alól. A fegyveres felkelés új irányt szabott Románia fejlődésének, utat nyitott a nemzeti függetlenség, a társadalmi igazságosság megvalósítása felé.

Méltán tartjuk augusztus 23-át hazánk története legnagyobb napjának. Nem valami kábító eufória vagy ditirambikus révület mondatja ezt velünk, hanem tudományos történelem- és társadalomszemléletünk. E nap tette lehetővé, hogy a román nép és az együttélő nemzetiségek mérhetetlen energiái felbuzogjanak, és alkotó, forradalmi cselekvésre lendüljenek, közös erővel nekilássanak az évszázadok óta álmodott emberséges társadalom felépítésének.

Ez az építés azonban nem spontán folyamat. Összefogó, sorokat rendező, észszerű célokat tudományosan kitűző, harcra mozgósító, bátorító vezetőnek kell irányítania. S ez a vezető itt volt. A népből született, a városi és falusi dolgozók, az értelmiség soraiban élt, dolgozott, fáradhatatlanul. Román Kommunista Párt a neve. Elévülhetetlen történelmi érdeme, hogy alkotó módon alkalmazza a marxizmus—leninizmus tanításait a sajátos, konkrét körülmények között. Így járt el akkor is, amikor 1944 augusztusában megszervezte és irányította a fegyveres felkelést, amikor megteremtette a munkásosztály egységét, a fasiszta diktatúra szétzúzására mozgósította a hazafias demokratikus erőket. Ebben az alkotó szellemben dolgozta ki a párt az ország forradalmi átalakításának stratégiai és taktikai vonalát.

E tekintetben jelentős lépés volt a Román Kommunista Párt 1945 októberében tartott Országos Konferenciája, amely akcióprogramban körvonalazta a nép forradalmi vívmányainak megszilárdítását, az országos demokratikus fejlődést, a munkásosztály, a parasztság, valamint a többi dolgozó réteg szövetségének megerősítését célzó irányelveket. A párt már akkor legfontosabb problémának tekintette a nemzetgazdaság újjászervezésének és további fejlesztésének problémáit.

A párt gazdaságpolitikájának homlokterében azóta is az iparosítás és a mezőgazdaság szüntelen, korszerű fejlesztése áll. Az eltelt huszonhat évben elért eredmények beszédesen szemléltetik a párt irányvonalának helyességét, dinamizáló erejét. Az ipar, különösen az utóbbi években, rohamos léptekkel fejlődik, hangsúlyozottan bontakozik ki az iparágak többrétűségének folyamata, előtérbe került a nyersanyagok magasabb fokú feldolgozása. A párt úgy látja, hogy a tudományos-műszaki forradalom körülményei között a legkorszerűbben felszerelt ipar az ország további felvirágoztatásának legfontosabb előfeltétele, biztos záloga. E következetes politika eredményeként átlag minden öt évben megkétszereződött az ipari termelés, amely tavaly tizennégyszerese volt az 1938. évinek.

A párt és a kormány nem kevesebb figyelmet fordított a mezőgazdaság fejlesztésének kérdéseire. A szövetkezetesítés alapvetően megváltoztatta a falvak életét, s a mezőgazdaságot a belterjes termelés útjára irányította. Ennek sikerét elő-

segítendő a Központi Bizottság 1969. decemberi és 1970. márciusi plenáris ülése behatóan foglalkozott nemzetgazdaságunk e fontos ágának problémáival, s hosszú távra szóló programot dolgozott ki. Ennek megfélelően 1971—1975 között több mint 100 milliárd lejű ruházunk be a mezőgazdaságban, és így lehetővé válik, hogy 1975-ig teljesen gépesítsük a mezőgazdasági munkákat, a felhasznált műtrágya-mennyiség pedig eléri majd a korszerű földművelés igényeinek színvonalát. Ugyancsak jelentős előirányzat az is, hogy a beruházásra szánt összegből 39 milliárd lejű az ézszerű vízgazdálkodás megteremtésére, az öntözési munkálatok kiterjesztésére, árvízvédelemre, lecsapolásra, a talajerózió leküzdésére költünk. Ily módon a következő 15—20 évben 5—5,5 millió hektár terület válik öntözhetővé. S ne feledkezzünk meg arról sem, hogy a jelzett időszakban 20 milliárd lejű fektetünk be az iparszerű nagyüzemi állattenyésztés létrehozásának akciójában. Minden reményünk megvan, hogy az ideí katasztrofális árvíz nyomait eltüntetjük, s nem lesz akadálya e nagyszerű program valóra váltásának.

Az eltelt huszonhat esztendőben a nemzetgazdaság fejlesztésével párhuzamosan haladt a szellemi építkezés is. Joggal nevezhetjük forradalmi változásnak, hogy rövid idő alatt felszámoltuk a polgári-földesúri rendszertől örökölt kulturális elmaradottságot és írástudatlanságot. Hazánk minden állampolgára számára elérhetővé váltak a kultúra, a tudomány eredményei. A szocialista Románia tanuló ország lett: milliónyian járnak különböző iskolákba, egyetemre, felsőfokú tanintézetekbe. Tavaly ősszel megkezdődött a tízosztályos oktatás bevezetése. Ez is jelzi, hogy hazánk a lakosság műveltségi szintje szempontjából a fejlett országok sorába kerül.

A szocializmus éveiben számottevően fellendült a szellemi tevékenység is. Idevágóan pártunk abból a felfogásból indult ki, hogy a tudomány és a kultúra elválaszthatatlan, szerves eleme a szocialista építésnek. E koncepció gyakorlata segítette elő, hogy gyarapodjanak az ország tudományos erői, kialakuljon a tudományosan képzett szakemberek népes testülete. Társadalmunkban egyre hatványozottabban nyilatkozik meg a tudománynak mint közvetlen termelőerőnek a szerepe, vagyis az, hogy a társadalmi és gazdasági fejlődés alaptényezője.

Egy tavalyi pártdokumentum megállapítja, hogy a szocializmus éveiben kiformalódott a kulturális és tudományos dolgozók, a legkülönbözőbb foglalkozású értelmiségiek nagy csapata, akik a marxista—leninista ideológia szellemében nevelkedtek, és hűek a szocializmus ügyéhez. Említésre méltó, hogy a gazdaságban, a műszaki területeken, az oktatásban, az egészségügyben, a kulturális életben, a közigazgatásban működő felsőfokú képzettségű szakembereknek több mint 82⁰/₀-a az utóbbi két évtizedben végezte el a főiskolát. Az értelmiség hazánk felfelé ívelő történelmi útján mindig cselekvő részt vállalt a pártpolitika megvalósításában.

A szocialista építés egyik rendkívüli jelentőségű eredménye: az egész társadalom szoros összefonódása a párt körül. A szocializmus megszüntette a kizsákmányoló osztályokat, s megvalósította társadalmunk összes osztályainak és rétegeinek társadalmi, politikai egységét, lehetővé teszi, hogy az ország minden polgára képességeihez mérten hasznosíthassa energiáit. A nemzeti kérdésnek a marxizmus—leninizmus szellemében történő megoldásával a szocializmus a múlt elnyomó rendszerének nagy igazságtalanságát tette jóvá. Az összes állampolgárok jogegyenlőségének szavatolása megszilárdítja a román nép és az együttélő nemzetiségek testvériségét és egységét. Örömmel töltöttek el bennünket Nicolae Ceaușescu elvtárs szavai, amikor Lenin születésének centenáriuma alkalmából mondott beszédében hangsúlyozta: „A szocializmus építéséért folytatott közös harcban és munkában a román nép és az együttélő nemzetiségek barátsága magasabb fokra emelkedett. A szocializmus fejlesztésének minden nagy sikere hazánk összes dolgozóinak közös műve, nemzeti különb-

ség nélkül. E testvériség állandó erősítése elválaszthatatlanul hozzátartozik szocialista társadalmunk homogenizálódási folyamatához. A nemzeti kérdés helyes megoldása, nemzeti különbség nélkül, az összes állampolgárok teljes jogegyenlősége, valamennyiük aktív részvétele az egész társadalmi élet vezetésében, ugyanakkor egyik fontos oldala lendületesen fejlődő és tökéletesedő szocialista demokráciáknak. A kommunizmus megteremtése Romániában nem lehet más, mint hazánk összes dolgozóinak közös műve.“

Az utóbbi években alig jelent meg pártokumentum, amely ne hívta volna fel a figyelmet hazánk állampolgárai jogegyenlőségének tényére, arra, hogy társadalmunk vezető ereje, a párt, a nemzeti kérdésben következetes, a marxista—leninista eszményeket kifejező irányvonalat képvisel, s elítél mindennemű etnikai megkülönböztetést. Jó ezt megszívlelniük azoknak a keveseknek is, akik még nem voltak képesek pszichikai beidegződéseiken, nemzetiségi elfogultságukon változtatni, s az emberség erkölcsi kódexe szerint együttélni. A közös ügyet valóban csak testvéri összefogásban lehet diadalra vinni.

Idevágóan a párt főtítkára leszögezte: „A marxizmus—leninizmus szemszögéből nézve, a szocialista demokrácia nemcsak a szocializmus elválaszthatatlan része, hanem az új társadalmi rend sikeres megteremtésének objektív követelménye is.

Véleményünk szerint a szocialista demokrácia lényege: biztosítani minden feltételt ahhoz, hogy a nép szuverén jogát gyakorolva — mind képviselői útján, mind pedig közvetlenül — részt vegyen az ország ügyeinek vezetésében; a szocialista demokrácia lényege továbbá bevonni a széles néptömegeket a szocialista társadalom fejlesztésébe és felvirágoztatásába. A szocialista demokrácia biztosítja a közösség általános érdekeinek harmonikus egybehangolását minden állampolgár érdekeivel, lehetővé teszi minden egyes dolgozó képességeinek és tehetségének teljes kibontakozását, az emberi egyéniség sokoldalú megnyilatkozását.“

E megállapításnak nemcsak gyakorlati, hanem elméleti jelentősége is van: emlékeztet arra a dialektikus viszonyra, amely egyén és közösség között van. E tétel a maga tömörségében is elítélése ama szűk látókörű, vulgarizáló nézetnek, amely előszeretettel csak társadalomban gondolkodott, s az egyént csupán eszközként fogta fel, nem pedig olyan társadalmilag meghatározott biofizikai struktúrának, bizonyos értelemben autonóm személyiségnek, akinek egyéni érdekei is lehetnek. Világos, hogy a párt e tekintetben is az alkotó marxizmus alapján áll, s azt az elméleti álláspontot képviseli, hogy amennyiben az egyén eszköz a társadalmi célok megvalósításában, olyan mértékben a szocialista társadalom is eszköz az egyén emberi önkitaljesítésének elérésében.

Az élő marxizmus—leninizmus jegyében fogant a X. pártkongresszus elfogadta program, amely fő irányelvként írja elő társadalmunk anyagi—műszaki alapjainak, termelőerőinek további erőteljes fejlesztését, a minden vonatkozásban korszerű ipar és mezőgazdaság megteremtését. Mindez hozzájárul annak a fáziseltolódásnak a megszüntetéséhez, amely hazánkat a fejlett országoktól még elválasztja. Az ország társadalmi—gazdasági fejlesztésének a következő öt évre, valamint egy hosszabb távra szóló programja kiterjed az összes tevékenységi területekre, s előirányozza az új társadalmi rendből adódó magasabbrendű tevékenységek teljes kiaknázását, a termelési viszonyok, az összes társadalmi kapcsolatok, szocialista államunk és társadalmunk vezetési, valamint szervezési formáinak tökéletesítését.

Íme, olyan belső tartalékokat mozgósító, nagyszerű célok ezek, amelyek eléréseért a hazai magyarság a román nép oldalán továbbra sem kíméli erejét a párt harci zászlaja alatt.

KORUNK

Aranyosgyéresi gondolatok

Megszoktuk már, hogy ha a vasipar nagyjairól van szó, az „acélerődök“-ről, a kohászati „fellegrárak“-ról, akkor Resicára, Vajdahunyadra, Galacra gondoljunk. Az avatottabbak talán még Birladra, Romanra, Szentkeresztbányára is.

De Aranyosgyéresre nem. A Sodronyipar nem tartozik az iparág felkapottjai, sztárjai közé. Nem látjuk napról napra a filmhíradóban, ritkán olvashatunk eredményeiről a központi sajtóban. Ezért lepett meg az a néhány adat, amelyet az üzem fennállásának ötvenéves évfordulója alkalmából — július derekán — a lapokban olvastunk. Hogy például az összertermelés meg a munkáslétszám tekintetében a IV. helyen áll az ország összes fémipari üzeimei közt. Az iparág 1631 vállalata közül az első 26 olyan üzem közé tartozik, amelyeknek több mint 5000 alkalmazottjuk van, s állóalapjuk értéke eléri az 500 millió lejt.

Miután bejártuk az üzemet, még néhány ritka vonását ismertük meg. Az új, keményacélt húzó részleg nagysága és modernsége révén páratlan Délkelet-Európában. Az ugyancsak új 3-as számú huzalhengermű pedig mint teljesen gépesített és nagyrészt automatizált egység ugyancsak ritka létesítmény.

A közvélemény mindezt nemigen tudja, Gyéres után ítélve a Sodronyipart is valamiképp kisvárosi üzemnek tekintik. Mint ahogy az is volt. De mit fejlődött az utóbbi két évtizedben! Az évfordulót azért is érdemes volt megünnepelni, hogy ország-világ megtudja, nemcsak egy patinás múltú gyárról van szó, hanem korszerű óriásvállalatról, amelynek gyarapodása a szocialista iparfejlesztés példaképe.

Rácsodálkoztunk a történelemmé öregedett tegnagra; láttuk az ember kegyetlen küzdelmét az anyaggal, éreztük sárkányleheletét az izzó acélrúdnak, hallottuk élő dühét, mert a nehéz gépek tenyere között változni kényszerült, egyre vékonyodott, sísteregve-sziszegve bújt elő a vasbokor tövéből, támadott, de az ember ügyesebb volt, mint ő, karcsú fogával torkon ragadta, aztán hagyta, hadd csapjon magasra, mindig másképp, mindig veszélyesen, ez már játék volt, halálos-komoly játék: munka; a vaskigyó egyre tehetetlenebbül vergődött, aztán hűlő-feketülő teste csomóba tekeredett s várta, hogy érte nyúljon egy gépkar, tovább tegye, mert már halott volt, megszabott átmérőjű huzal.

Kevesen tudják, hogy a tordai cementgyár, amely már az első világháború előestéjén épült, Európában akkor még alig ismert újítással indult: földgázzal kezdte fűteni kemencéit. Ilyesmit akkor még csak az amerikai Pennsylvaniában produkáltak. Az új üzemmel mintegy kárpótolták a várost, amely ez idő tájt erősen visszahanyatlott, mivelhogy a vasút — a Feleki-hegy miatt — kikerülte.

A Sodronyipart építő tőkésék ugyancsak a gázra alapoztak. De minthogy a vasat tengelyen kellett szállítaniok, nem a várost szemelték ki, hanem egy falut, amely akkor ugyan jelentéktelen volt, de nagy helyzeti előnnyel rendelkezett: vasúttal és gázzal.

A gáz alapozta meg hát Gyéres jövőjét, s emelte ki az aranyoszéki falvak sorából. A maga módján aztán az új üzem is úttörő szerepet vállalt: Európában elsők közt fűtött vasolvasztó kemencét földgázzal.

Mérmők; ő itthon van, én idegen vagyok, ő mosolyog, ha fejünk felett eldübörög a mozgó daru, én önkéntelenül összébbhúzódom, ő a fiatalabb, de mi kíváncsivá, kétkedővé és naivvá váltunk mellette; magyarul, hangját büszkeség patinázza: a legmodernebb gépeknek vagyunk gazdái, világszínvonalon termelünk.

A Sodronyiparnak nem könnyű a helyzete. A hasonló méretű nagyüzemek többsége nagyvárosban épült, dolgozói java pedig városi. Gyéres azonban még ma is csak kisváros, „nagy neki“ ez az üzem, hát még, ha ideszámítjuk a helyi téglagyár, traktorállomás, vasút, állami gazdaság dolgozóit?! Így hát a vállalat alkalmazottainak szokatlanul nagy aránya a környékről jár be, de dolgoznak itt szép számmal kolozsváriak, tordaiak vagy a szomszédos Maros megye falvaiból származók is.

Ebből a helyzetből sok minden adódik. A munkások háromnegyede például kapcsolatban áll a mezőgazdasággal. Jelentős részüknek a felesége mtsz-tag, s a férfi maga is dolgozgat a mezőn; másoknak a testvéreik vagy a szüleik gazdálkodók. Közeli érinti őket a mezőgazdaság sok-sok kérdése, a helybeli szövetkezetek állapota. Mindezt a gyárban is meghányják-vetik egymás közt, de termelési gyűléseken is előhozakodnak kérdéseikkel. Az idej sok esőzés, árvíz, földcsuszamlás vagy a nyárvégi hőség, a gyengén gazdálkodó egy-két szövetkezet zavarai mind-mind szóba kerültek a gyár falain belül, s jó vagy rossz irányban, közvetlenül vagy áttételesen befolyásolták az emberek munkakedvét is.

Sok az ingázó — nagy gond hát a közlekedés is. Egy vonat pár perces késése, az autóbuszok defektje, a köd, az ómoseső, a nagy hideg vagy patakok kiöntése, minden, ami bajt okoz a közlekedésben, zavart kelt a gyárban is, és értékes munkaórák ezreinek a kiesésével jár.

Az üzem vezetőinek tehát — akarva, nem akarva — foglalkozniok kell a közlekedéssel, törődniök kell az áruellátással, a mezőgazdasággal, a városfejlesztéssel. S a gyéresiek mindezt el is várják, mert a Sodronyipar ott nagyhatalom, a kezdet és a vég, nélküle a várost és környékét elképzelni sem lehet.

Annál figyelemre méltóbb az a tény, hogy ilyen körülmények ellenére is az üzem másfél évtizede már évről évre teljesíti vagy túlhaladja tervét, s többször tüntették ki mint a vasipar élenjáró üzemét.

Ma hiába keressük itt az izzó vaskígyóval játszó-küzdő embert, a kimunkált védő-támadó mozdulatok törvényét, itt embert is alig látni, csak gépeket, amelyeket láthatatlan helyről irányítanak valószínűtlenül bonyolult gépek, itt televízió-szem figyél minden mozdulatot-mozgást, a mutatók ideges vibrációja jelzi a huzalok rohanó kilométereit, itt a fehérköpenyes, tiszta inggalléros, frissen borotvált ember színes jelzőlámpák, kapcsolók, telefonok, rádiók között a győztesek fennköltségével — uralkodik.

A pártirodán ülünk, a termelés temérdek gondjáról beszélgetünk, adatokat jegyzek fel, amikor megcsörren a telefon. A minisztérium jelentkezik, a személyzeti igazgatót kéri. Folytatjuk nélküle a beszélgetést, újabb számokat jegyzünk fel, amikor mit hallok. A személyzeti igazgató szociológust és pszichológust kér az osztályára a minisztériumtól.

No, ilyesmit nemigen hallani üzemünkben — ámbár az utóbbi időben a nagyvállalatok megkezdték az üzemszociológusok, pszichológusok alkalmazását —, felhasználom hát az alkalmat s kérdezgetem, milyen munkája lenne itt a lélek-

búvárnak, milyen kérdések megoldását várnák a szociológustól. Az új szakemberek munkakörét még nem tudták pontosan körülhatárolni, de a társadalmi, társadalomlélektani jelenségekről érdekes képet nyújtottak.

Íme:

Az öntödékben a kemencék mellett nagy hőségben dolgoznak. Máshol meg a tüzes vasat húzzák, lapítják, nyújtják, darabolják. Por, reve, gáz szállingózik. Ezek alapján azt várná az ember, hogy a tüdő, a légzőszervek bántalmi vagy a munkabalesetektől származó betegségek adjanak legtöbb munkát az üzem klinikájának. Nem. A betegségek bizonyos aránya többé-kevésbé neurotikus eredetű.

Egyesek az egészben csupán lakáskérdést látnak. Több legényszállásra van szükség, hogy a gyári fiatalok ott lakhassanak. Mások szerint a munkahelyen kellene kiképezni a szakembereket — mint régen az inasokat —, csupán humánus módon.

A kérdés persze nem ilyen egyszerű. Anélkül, hogy a jelenség teljes felvázolására törekednénk, csupán jelzünk egyet-mást. Mindenekelőtt azt, hogy amit Gyéresen tapasztalnak — világprobléma. Az ifjúság beilleszkedése a termelőmunkába, a felnőttek normálisnak elfogadott életmódjába, a kulturális tevékenységbe, egyszerűen a társadalomba, mindenütt sok fejtörést okoz. Gyéresen viszont e beilleszkedésnek is sajátos vetületei mutatkoznak meg.

Ismét csak a város kicsi voltára hivatkozunk. Nagyvárosban az üzem ifjú dolgozóinak egy része helybeli. Ezek szülei házában élnek, s a családjuk, rokonságuk, a szomszédság és a baráti kör mind-mind egy-egy társadalmi egység, emberi környezet, amely elősegíti fejlődésüket, a felnőttek világába való beilleszkedésüket.

A gyéresi szakiskolások nagy többsége azonban messzi tájakról került oda. Amikor a havasokból vagy a Mezőségről az iskolába költöznek, kiszakadnak a szülői házból, az ismert környezetből. Faluból városra jutnak, családi otthonból a diákotthon tömegszállására. Jelentős törés, kemény erőpróba.

Még nagyobb a változás, a próbatétel, a megterhelés az iskola elvégzése után. Míg a diáknak eddig a lakhelye és a tanuláshelye egyaránt az iskola volt, s ott nevelők gondoskodtak róla, most egyfelől el kell sajátítania a mesterséget, bele kell szoknia az üzemi munkába, másfelől viszont gondoskodnia kell lakásról, kosztról, meg kell tanulnia gazdálkodni a pénzzel, szabad idejével, felesleges erejével, meg kell tanulnia szórakozni éppen úgy, mint ésszerűen pihenni vagy öltözködni. S mindezt egyedül, szüleitől távol, félig-meddig még idegen, ismeretlen városi környezetben.

Ez bizony nagy megpróbáltatás volna — valljuk csak be — egy tapasztaltabb, felnőtt embernek is. Érthető, hogy a gyéresi ifjúmunkások beilleszkedése nem zökkenőmentes.

Sokat javítana valóban a helyzeten a több legényszállás (mely mintegy az internátus folytatása lenne), a fokozottabb klubtevékenység, a műkedvelés, általában a kulturális munka intenzívebbé tétele, a sport, az országjárás, természetjárás fel lendítése, többféle kisközösség kialakítása, a társasélet tartalmasabbá tétele, de nem sorolom tovább, nem akarom elvenni a jövődöbéli üzemszociológus vagy lélekbúvár szájából a falatot.

Íme, ezeket a csarnok-templomokat az ember önmagának emelte üvegből, acélból, betonból, a saját képére és hasonlatosságára: a gépsorok között övé a dicsőség és övé a hatalom; egyenes derékkal jár, előreszegett tekintettel, mert ő a teremtő: csak a láthatóknak, mérhetőnek, megfoghatóknak, az alkotó gondolatnak engedelmességedve.

A folyton bővülő üzemnek, az új részlegeknek itt állandóan tudtak új szakember-gárdát kiképezni. Ez pedig nagy dolog, hiszen kezdő fiatalokból vagy falusiakból, gazdálkodókból kellett villanszerelőket, acélöntőket, olvasztárokat és dróthúzókat kinevelniök.

Valóságos lépcsőzete, rendszere alakult ki a szakmai képzésnek, előrehaladásnak. Ha például új Siemens-Martin-kemence épült, nyilván nem állították melléje a tegnapi favágót. De még a martinások közül sem akárkit, mert az új kemencék a régiekhez képest magasabb műszaki színvonalon készültek, gazdagabb műszerelést kaptak, igényesebb gondozást követeltek. Kiválasztották hát azokat az olvasztárokat, akik már rendelkeztek bizonyos tapasztalattal, nem voltak egészen fiatalok, de túlságosan idősök sem, s képeseknek mutatkoztak új eljárások, módszerek elsajátítására. Ezeket tanfolyamon képezték ki, s már a kemencék épülése, szerelése idején megismertették őket új munkahelyükkel, feladataikkal. Helyükbe — a régi kemencéknél — a segédöntők, a fiatalok léptek, a segédöntők helyébe az ügyesebb dróthúzók álltak, a dróthúzók munkakörét az értelmesebb segéd munkások töltötték be, és így tovább. Szóval a „meghalt a pápa — előrelépett egy harangozó” elve alapján mindenki lépett egyet.

Ez pedig nagyon jó. Mert az egyre bővülő üzemben a fiatalok, középkorúak, de még a törekvő idősök számára is mindig adódott alkalom az előrehaladásra, feljebbjutásra. Aki csak egy kicsit is iparkodott, tökéletesítette képzettségét, ennek arányában növelte keresetét, láthatta igyekvésének eredményét. Így pedig növekedett önbizalma, biztonságérzete, jövőbe vetett hite. A gyárban egészséges légkör alakult ki, amely felfokozta az emberekben az ambíciót, növelte a munkakedvet. Ebben az atmoszférában értelmét látták a tanulásnak, egymás kölcsönös segítségének, de megerősödtek az üzemhez fűződő érzelmi szálak is.

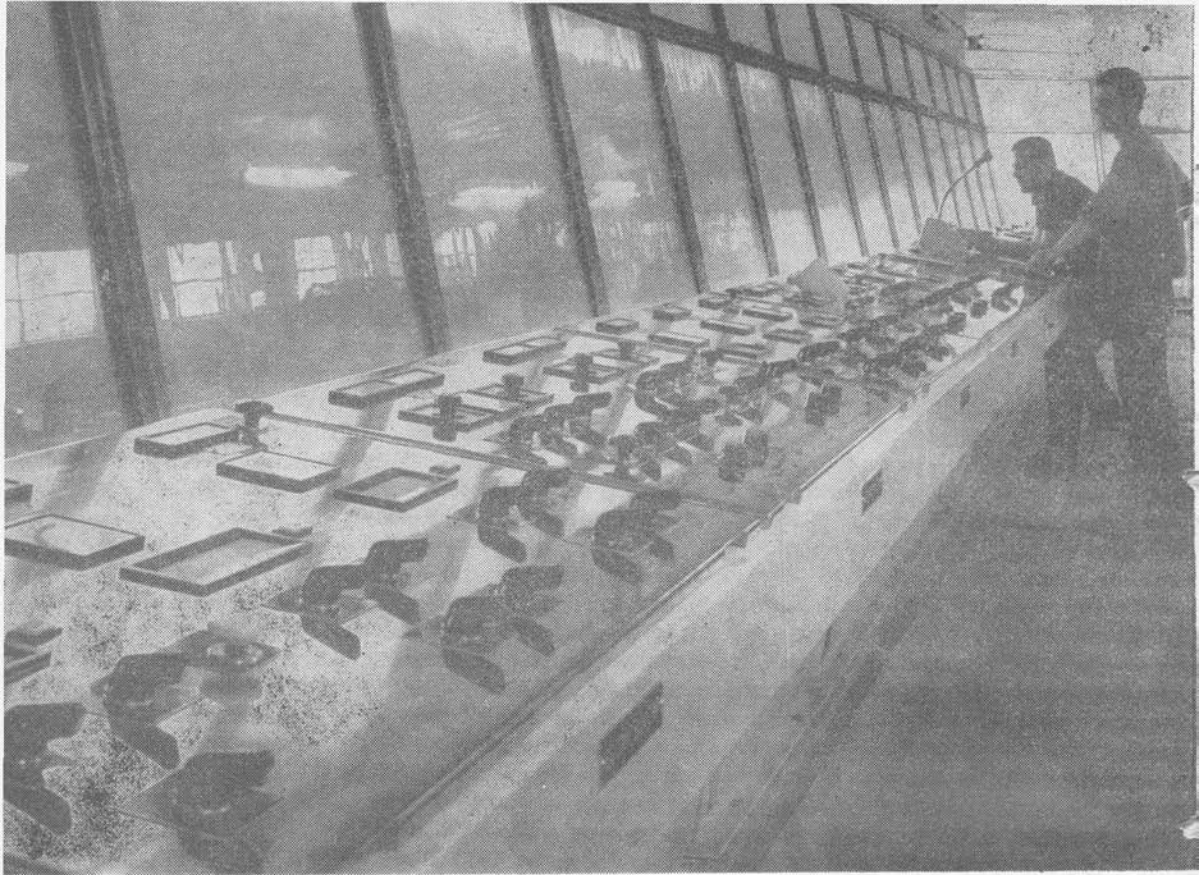
Ebből a helyzetből következett, hogy emberek ezrei, akik 16—18 évvel ezelőtt egyszerű segéd munkásként kerültek az üzembe, itt középiskolát végeztek, szaktanfolyamokon kaptak képesítést, sokan közülük mesterek, technikusok, mérnökök lettek, s ma fontos munkakörben dolgoznak. Az üzem legjobb dolgozói — bármilyen fokon — azok, akik itt Gyéresen tanultak szakmát, s fokról fokra lépve ennek az üzemnek több munkahelyén dolgoztak, a termelés sok területét gyakorlatban itt ismerték meg, gazdag tapasztalatra itt tettek szert.

Emez embereknek az üzem nemcsak munkahelyük, hanem önkifejtési területük is. Ők nevelik a fiatalokat, ők végzik a politikai munka javát, részt vesznek a műkedvelő együttesekben, a legtevékenyebbek a szemináriumokon, gyűléseken, tanácskozáson. Divatos szociológiai kifejezéssel: társadalmi státusuk erős, szociális szerepük kiterjedt.

Ha azt vizsgáljuk, miért nem jelent itt nagyobb gondot a munkaerővándorlás, miért alakult ki erős, képzett törzsgárda, amelynek tagjai 10—15—20 éve megszakítás nélkül dolgoznak az üzemben, akkor az előbb leírt körülményekre gondoljunk. De ezzel magyarázható az is, hogy nagy a tanulás becsülete: 300 sodronyipari ifjú jár esti líceumba és 150 a látogatás nélküli főiskolai hallgatók száma.

Itt nincsenek titkok, csak törvények, grammok és milligrammok, képletek, meghatározott összetételű vegyületek, kimondhatatlan nevű oldatok; a kohók friss csapolása itt árulja el önmagát: gyengeségét vagy erősségét, lágy-ságát vagy keménységét, itt igazodik az alkotó akarathoz, a szükség-szabta igényhez; laboratórium, csend, fehér köpenyes „műszaki” lelkiismeret.

Idézzük a vezérigazgatót: „Rendes körülmények között egy kohászati üzemben mindenekelőtt az elsődleges részlegeket fejlesztik, a mi esetünkben az acél-

öntödét és a hengerdét, amely félkészterméket biztosít a feldolgozó részlegek számára.“

Gyéresen — a vezérigazgató jó meglátása alapján — eleinte fordítva jártak el. Előbb a feldolgozó részlegeket, például a dróthúzó műhelyeket fejlesztették. Ebben a munkában már gazdag tapasztalatuk volt, bár nyersanyagot továbbra is csak a régi kohászati üzemektől kaphattak. A Fémipari Minisztérium eleinte nem helyeselte a sorrendet, végül mégis hozzájárult a dróthúzó részlegek fejlesztéséhez, de az eredményektől tette függővé a további beruházást, anyagi támogatást.

Az üzem nagyszerű eredményeket ért el, jelentősen túlteljesítette tervét, exportjával kemény valutát szerzett az országnak, s ezzel kiérdemelte a további támogatást, közben pedig megtette a szükséges előkészületeket új öntödék és hengerművek építésére. Miután minderre sor került, komplex nagyüzemmé vált, ahova bekerül a nyersvas és az ócskavas, s olvasztás, öntés, hengerlés, húzás nyomán kikerül a kész termék. És mi mindent gyártanak itt?! Hajókötéltől a villanyvezető rézhuzalig és betonvastól a hegesztőpasztáig.

Befejezhetjük hát tudósításunkat abban a hangnemben, amelyben kezdtük: ilyen komplex profilú sodronyipari üzem, ahol a lágyacél-kemencétől a keményacél-hengerdéig, a dróthúzóműhelyektől az elektromos kábelrészlegig minden együtt legyen — kevés van még Európában, s így pusztá létével a szocialista Románia vívmányainak korszerű jelképe.

BARTÓK-MODELL, 1970

Bartóknak nincs szüksége kerek évfordulókra, hogy beszéljen róla a világ. Bartóknak huszonöt éve már egyáltalán nincs szüksége semmire — a világnak, nekünk van szükségünk rá. Ma és holnap és minden ünnep- s még inkább hétköznapon. Akkor is, ha szeretjük, ha értjük a zenét, akkor is, ha zeneileg reménytelenül botfüllűek vagyunk. Csak emberségben ne legyünk botfüllűek. Bartók ugyanis régóta nemcsak zenei, nemcsak művészi — emberi mérték. Olyan nagyságrendű csillag, amelyet a legerősebb reflektorok, pompás tűzijátékok földi fényei sem halványítanak.

A reflektorok egyébként életében sosem voltak túlságosan ráirányítva — legfeljebb ha ellenfelei vakítani akarták volna... Akkoriban azonban a technika még alacsonyabb fejlettségi fokon állott, megelégedtek a generálsötéttel is. Persze, mindez metafora. A legjobbak idejében felismerték Bartók nagyságát, korszakos újítását — nem is kellett ehhez feltétlenül zenésznak lenni. Kosztolányi, a máig sem igen meghaladott analitikus, 1925-ben a Pesti Hírlap számára készített interjúban a lényegyet jelző környezetrajtot ad: „Környezete: Bösendorfer-zongora, melyet a Bösendorfer-cég bocsátott rendelkezésére, kalotaszegi asztal, melyre a székely [?] atyafi kifragta akkurátusan: »Bartók — Béla«, meg fön­n a falon hupikék állványon három hupikék magyar paraszttányér. Ezzel felesel lenn a zongorán néhány külföldi zenei folyóirat. The League of Composers' Review, Der Auftakt stb.“ De a „párbeszéd“ zárórésze mégis azt sejteti, hogy Kosztolányi nem egészen értette Bartókot. Íme, az interjú-készítő író távozásának leírása: „Nyitom az ajtót, nyikkan a kilincs, valamelyik emeletről ide émeleg egy orfeumdal, melyet polgári zongorán nyúznak, irgalmatlanul. E zörejek, zeneietlen recsegések között él az az alkotó, ki fejében a muzsikát hordozza, az élet lármája körülveszi, melyet ő, a benne levő rendre figyelve, visszatol magától, elfelejt, akár az író, ki két verse között az utcán sétálva elolvasott a falon egy szigorú tömörséggel fogalmazott, hatósági ebzárlat-meghosszszabbítást.“ Igaz, Kosztolányi mentségére ne felejtjük az évszámot: 1925. A költő (s a zeneköltő — bár úgy érzem, nem illik Bartókra ez a modoros, finomkodó megnevezés), aki régebben sem fordult el a külső zajoktól, a harmincas évektől egyre kevésbé feledheti alkotás közben az utcán olvasott „hatósági ebzárlat-meghosszabbítást“; jóval a Kosztolányi-interjú után, az egyre hangosabb „zeneietlen recsegések“, az emberre mind veszélyesebb utcai zörejek idején születik a Zene húroshangszerekre, ütőkre és celestára, majd a Concerto. Hogy mit jelentett és mit jelent az elszabaduló barbarizmus korában, a fasizmus féktelenségével szemben a zörejeket is rendbe, új harmóniába szervező bartóki magatartás, azt azok fogták fel igazán, akik teljesebben részesei lehettek e korszaknak, mint Kosztolányi. Kassák: „Naponta átlépi a jó és rossz határát.“ Weöres Sándor: „nyugodt velőn és zűrös véletlenül keresztül / vándorol az isteni gazda.“ És Illyés: „S jogunk van / — hisz halandók s életadók vagyunk — / mindazzal szembenézni, / mit elkerülni úgysem tudhatunk.

/ Mert növeli, ki elfödi a bajt.“ S hozzánk a legközelebb — hiszen épp e lapokon olvashattuk versét először — Szilágyi Domokos: „Kicsi ember, tudsz-e / szépeket hazudni, / szép álságot hinni? / Van-e erőd: utolsóig / minden poharat kiinni?“

Bartóknak kimeríthetetlen volt az ereje: a fizikai erő véges ugyan, de az erkölcsi fölébe nőhet a végességnek. Ezért jönnek hozzá a költők — évtizedek óta, nemzetiségre, anyanyelvre való tekintet nélkül — tisztelni, ezért térnek vissza hozzá, csodálattal: tanulni. Ismét csak nem a zenészekről van tehát szó, akik közül sokan (saját bevallásuk szerint) nehezen szabadulnak lenyűgöző zenei varázsa alól. Bartók ~~valójában~~ nem egy művészi kifejezőmódot, nem egy modort örökített utókorára; szüntelen zenei kísérletezésének okát — etikai síkra áttéve — így foglalta össze az író Mészöly Miklós: „Mert tudja, nincs végleges válasz, csak hiteles válasz van.“ A hitelességet pedig az egyes ember — nem egyszeri alkalomra — csak úgy biztosíthatja, ha nem szakad el azoktól, akik közül jött, akiknek a számára — önmagát egy közösség tagjának tudva — a választ, a válaszokat keresi. Bartók és Kodály népzene-gyűjtésének ebben felbecsülhetetlen, nemzedékekre kiható a szerepe. És a közösség értelmezésében is. Mert Bartók a nemzetiben nem elkülönítő kizárólagosságot látott — utat talált általa az egyetemeshez. Mint a Párizsban is Olténiát újraélő Bráncusi. És utat talált közvetlenül is a Duna-táj népeihez — hogy az többé ne „bús villámhárító“, hanem az ősi értékek kiviragoztatója legyen. A Bartóktól magyarra fordított Vadászkolinda, a román folklór e remeke, illetve a belőle irt Cantata profana olyan elnyűhetetlen jelkép, mint a híres Ady- és a József Attila-vers:

*A mi karcsú testünk
Gúnyában nem járhat,
Csak járhat az lombok közt;
Karcsú lábunk nem lép
Tűzhely hamujában,
Csak puha avarban;
A mi szájunk többé
Nem iszik pohárból,
Csak hűvös forrásból.*

A szarvassá változott kilenc szép szál fiú balladája azonban nemcsak népeket, hanem korokat is összeköt; már Bartók számára is egy tragikus dilemma kifejezője volt, s még inkább azzá válik a Bartók utáni feldolgozásokban Juhász Ferenc versében vagy Nagy Albert festményén. A kétségbeesett anyai hívó szó s a tiszta forrás csábítása között választani persze nem kevésbé tragikus, ám a választás kérdése még bonyolultabb, amikor az erdő „áttűnik“ a nagyvárosba, s a szarvassá változott fiú már „az idő hegygerincén“, „a mindenség torony-csücskén“ áll.

A döntésért mindenkinek külön-külön kell megharcolnia — a döntéshez erőt Bartókból is meríthetünk. A Mikrokozmosz kapcsán s a Mikrokozmosz szellemében tette fel a kérdést Amerigo Tot, a modern európai szobrászat egyik jelese: „... mikrokozmosz—makrokozmosz csak méretek vitája lenne? A mérték, igaz, mindig viszonylatokban, arányokban dől el. De elsősorban saját mértékünket kell megtalálnunk. Csak úgy illeszkedhetem be a térbe, ha pontosan érzem, mi az a negatív forma, amit kitölthetek.“ S a Bartók-kérdésnek ez a kulcsa, ez az esztétikai-filozófiai lényege: a rész beilleszkedése az egészbe, a rész és az egész viszonya — akár egyén és közösség, akár nemzeti és egyetemes dialektikájában.

A Bartók-modell: élő valóság. Az információ forradalma, a világ újjáformálását célzó hatalmas társadalmi feladatok s az atomvilág fogalmazta, szakadékok közt egyensúlyozó erkölcsi dilemmák kétségbeesett, sokszor esztelen, a rációtól már

egyáltalán nem ellenőrzött kísérletekbe hajszolhatják egyik-másik művészt, korszerűnek mégis az bizonyul, amit a bartóki modell jelent számunkra. Az Adriától a Balti-tengerig számtalan változatát láttam e kísérleteknek: a nem végleges (mert ilyen nincs), de hiteles válaszok valahogy mindig a partikulárisban találják meg az általános, az egyetemes, a nagyobb közösség figyelmére érdemes lehetőségeit. Akár a jugoszláviai naiv festészetre, akár a lengyel drámai groteszkre—abszurdra (és Örkény eredeti kísérletére), akár Wajda és Jancsó filmjeire vagy Ţuculescu népi-szürrealista vízióira gondolok, a Bartók-modell változatlan időszerűségét érzem igazolódni. A lírai példák a cseh Vladimír Holantól a bukaresti Ioan Alexandruig s a budapesti Juhász Ferencig ugyanezt igazolják. De a Bartók-modellbe értendő „az emberből élni vagy az emberért élni“ dilemmájának a „válaszd mindig a legnehezebbet“ értelmében való eldöntése is, amelyhez a fiatal kolozsvári Kocsis István egy „ős-Bartókban“, a zseniális matematikusban, Bolyai Jánosban találta meg az alkalmas drámai hőst. A példák száma örvendetesen szaporítható.

Fejezzük hát be — Szilágyi Domokossal, a Bartók Amerikában nem fakuló verssoraival:

*Meghallani,
amint, fordulván, csikorog a Föld,
ébredni fáj,
valahol nyüszít egy állat,
meghallani
a lélek ultrahangjait,
szétrugdálni a valóság határait,
hogy minél többet szíppanthassunk
a lehetőségek levegőjéből —
és közben ne feledjük,
hogy a feledékenység a jövő halála.*

KÁNTOR LAJOS

Kozma István: Pávagalamb (fémdomborítás)

NENIA

In memoriam Bartók Béla

VERMESY PÉTER
1970

Lento, rubato assai

The musical score consists of five systems of piano and bass staves. The first system begins with a treble clef and a key signature of one sharp (F#). The piano part starts with a *p* dynamic and a *(marcato)* marking. The bass part has a *mp* dynamic. A sixteenth-note triplet is marked with a '6' above it. The second system features a *sf* dynamic in the piano part, which then transitions to *p*, and a *PPP* dynamic in the bass part. The tempo marking *(egualmente)* is present. The third system includes a *fff* dynamic in the piano part, followed by *pp* and *p* dynamics, with a *(poco)* marking. The bass part has a *(>)* marking and a *(molto legato)* instruction. The fourth system shows a *ff* dynamic in the piano part and a *PPP* dynamic in the bass part. The fifth system features a *fff* dynamic in the piano part, a *mf* dynamic in the bass part, and a sixteenth-note triplet marked with a '6' and the instruction *(quasi rit. egualmente)*. The score concludes with a *ppp* dynamic in the bass part.

BARTÓK ÚTJA

Halála után huszonöt évvel talán már fel lehet tenni a kérdést: mi az, ami Bartók zenéjének különleges helyet biztosít a huszadik század művészetében?

Saját korában a legszembeszökőbb kifejezőeszközeinek újdonsága és merészsége volt — egyben a zenéjével szembeni értetlenség oka is. Később, halála után már azt is sokan felmérték, hogy megteremtett egy zenei nyelvet, amelynek természetéből fakad mindaz, ami előzőleg csupán szokatlannak, bizarrnak tűnt. Ma, egy negyedszázad távlatából már az is általánosan elismert, hogy ezt a zenei nyelvet internacionális közkinccsé tette. És ha Bartók értékelésében megkísérelünk ezúttal talán valami újat mondani, felmérve egész életművét és belehelyezve korának forrongó izmus-áradatába, meg kell állapítanunk, hogy Bartók a szó rendkívüli értelmében klasszikus: izmusokon fölüli, zárt és tökéletes zenei világ, amely egyben minden korabeli művészi áramlat részletigazságát magában rejti — és mindezt a forradalmi újító spontánságával és a modern művész végsőkig fegyelmezett lényegretörésével.

Bartók zenei nyelvének eredői után kutatva megállapíthatjuk, hogy nem lehet őket csupán a népdalra és a klasszikus-romantikus zenei hagyományok természetszerű felhasználására szűkíteni. Bartók zenei szókinccsének forrása az egész hangzó világ, a maga sokrétűségében. Vajon túlozunk, ha ebben a konkrét zenei kísérletek előrevetítését látjuk, mégpedig nem a kísérlet, hanem a művészet szintjén?

S ha már a mai modern irányzatoknál tartunk, vajon nem áll ugyan-ez a Bartókra olyannyira jellemző „szférikus“ hangzások és az elektronikus zene vonatkozásában?

Örök időszerűségének egy másik okát a zenei formálás csodálatos egyensúlyában és logikájában kell keresnünk. Az „aranymetszés“ formaelvének következetes és többdimenziós alkalmazása — már sokak által taglalt kérdés — valóban a modern zeneművészet egyik nagy csodája.

Természetes tehát, hogy az utána következő zeneszerző-nemzedék számára Bartók kiindulópont. Természetes, ámde korántsem egyszerű. Zenei nyelvezetének szuggesztivitása olyan „veszélyt“ jelenthet bárki számára, hogy folytatás helyett egyszerű epigonizmusba sodródik. (És a Bartók-epigonia meglehetősen gyakori jelensége még csak nem is kizárólag az *eredeti* tehetség kérdése!) Hol van tehát a határ a zenei anyanyelvünket megteremtő Bartókhoz mint a „gyökerekhez“ való ragaszkodás — és a szimpla utánzás között? A másik kényes és lényeges kérdés: hol van az a pont, ameddig az új, modern áramlatokkal kísérletezhetünk anélkül, hogy elszakadjunk e gyökerektől?

A kezdő zeneszerző számára valóban nehéz helyzetből a kiút eleve adva van: Bartók útja. Lehetetlen elszakadnod a gyökerektől, ha Bartók gyökerein indulsz: a népdalon. Lehetetlen epigonná válnod, ha éppolyan „askövetkezetességgel keresed az újat és a magad igazságát, mint Bartók,

akinek egész életműve az önmagával soha meg nem elégedő és az önma-
gát soha nem ismétlő művész attitűdje.

Bartók „iskola“-volta egyébként nem csupán absztrakció. Sokan mélt-
tatták már sokoldalú zenepedagógiai munkásságát. A *Gyermekeknek*, a
44 hegedűszó, a *Gyermek-karok* — Kodály Zoltán „biciniáival“ együtt —
a helyes zenei nevelés olyan útját nyitják meg, amely feltétlenül foly-
tatásra kötelez. A *Mikrokozmosz* hat füzetében a modern pianisztika
mindmáig egyedülálló iskoláját teremtette meg — és ez egyben a modern
zenei formaszervezés, a logika, a tömörség, a formai egyensúly tan-
könyve is.

És végül, a legmagasabb iskola: Bartók, az ember. Aki nemzet vagy
faj különbségét nem ismerve teremtett kultúrát ott, ahonnan végül a
nemzetek és fajok közötti különbségtevéis űzte el. Aki az embertelenség
legsötétebb korszakában is művészetével a humánus „tisza forrását“
adta örökül.

Vermes Péter

TOLNAI OTTÓ

Bartók

zergeív

fehér csont

fekete csont

fekete csont között

fekete csontok

fekete csont

fehér csont

fehér csont között

sárga csontok

sárga csont

fehér csont

fehér csont

fekete csont között

zergeív

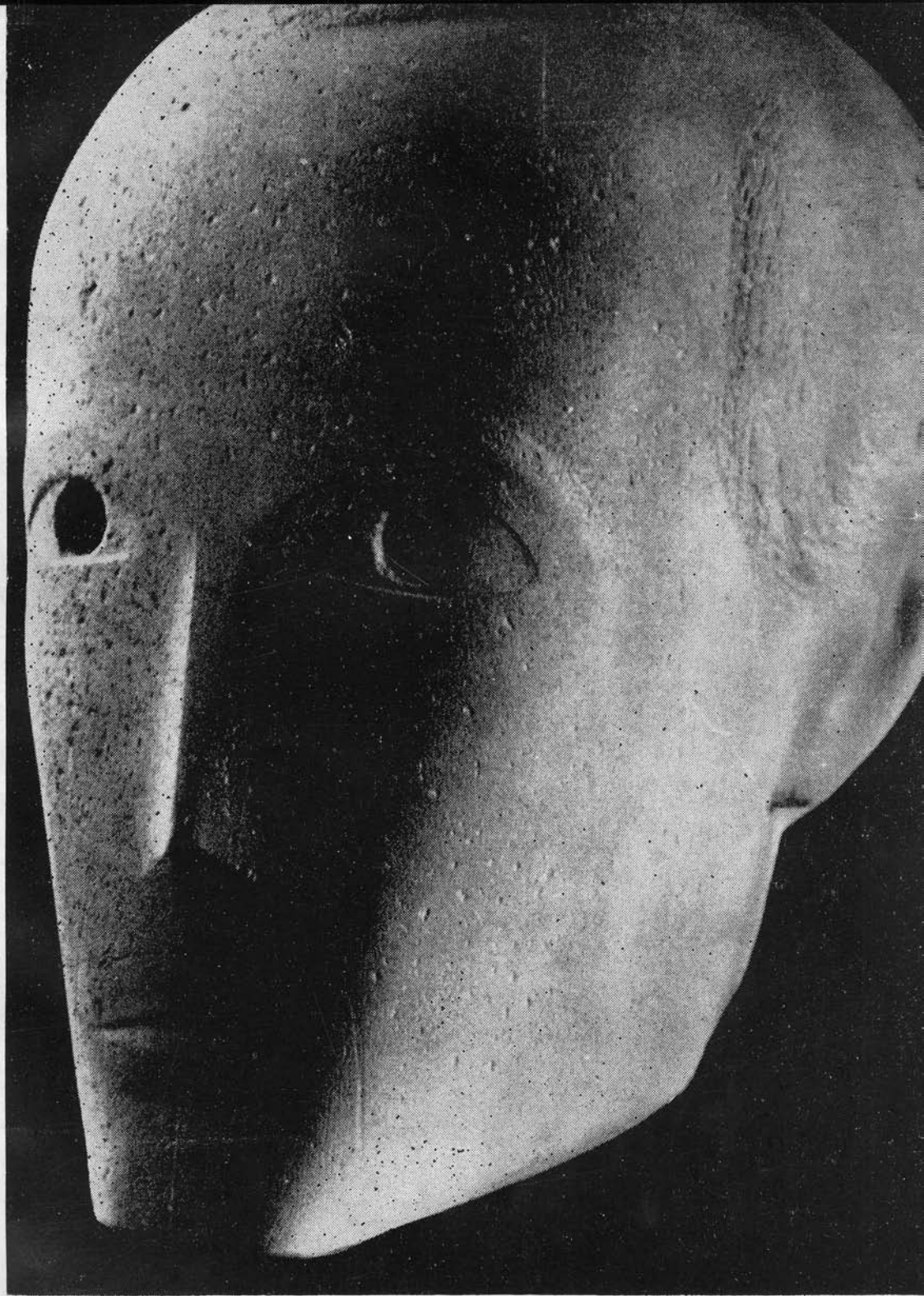
a szív égő falai között

szuvas csontok

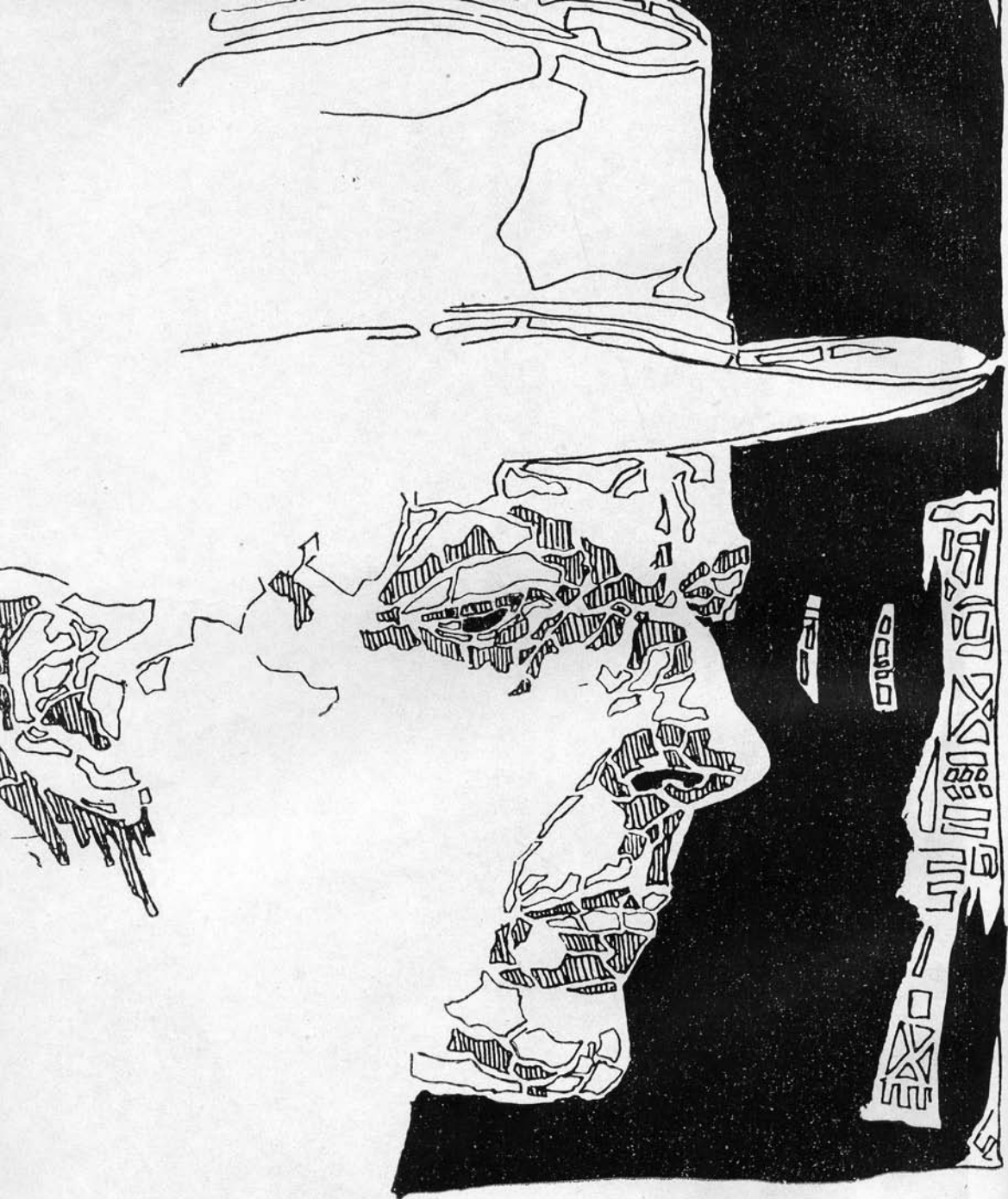
szuvas csontok

homokszem-billentőkre zuhanó

oszlopok

SZERVATIUSZ TIBOR: BARTÓK (1965)

BARDÓCZ LAJÓS: BARTÓK (1970)

EREDETISÉG ÉS EGYÉNISÉG ENESCU ÉS BARTÓK MŰVEIBEN

Enescu éppoly kevésbé „újromantikus“, mint amilyen kevésbé „újklasszikus“. Éppen ez a szintetizáló képesség (akárcsak előadóművészetében) — a látszólag kibékíthetetlen elemek egyéni módú egyesítése — egyike művészetének koordinátáinak. Ehhez hozzájárulnak a sajátos, egyéni elemek, amelyek nagyrészt szoros összefüggésben vannak mindazzal, ami Enescu lényében román volt, a népének zenéjéhez fűződő élő kapcsolatával. „Klasszikus“, „romantikus“ elemeket egyaránt egybeötvöztött, teljesen új stílusban. Enescu látszatra kevésbé volt „újító“, jobban kötődött a hagyományokhoz, mint sok kortársa: lényegében azonban — radikális és végletes állásfoglalás nélkül, elkerülve a heves „szakítást“, amely gyakran valami régihez, „már elmondott“-hoz vezet vissza (mint olykor az újklasszikusoknál) — *Enescu messzebb jutott*, mint kortársainak legtöbbször, mégpedig három fő irányban, amely a hegedűszonáta „új“ irányzata szempontjából döntő volt: 1. a hegedű *kolorisztikus* forrásainak elmélyült felhasználása, belefoglalásuk a lényeges kifejezési eszközök sorába; 2. a hegedű *dallama* alárendeltségének meghaladása a harmónia-alappal szemben; 3. a *nemzeti jelleg* behatolása a hegedűszonáta szférájába. Mindezek a vonások megvoltak a II. szonátában, s meglepő módon már 1900 előtt megelőzték azokat a tendenciákat, amelyek a XX. század első évtizedeiben született legrepresentatívabb szonátákban nyilvánultak meg. E vonások azonban a III., „román népi jellegű“, op. 25-ös szonátában érték el a fejlettség tetőfokát; amint a megnevezés is jelöli — a nemzeti jelleg itt uralkodóvá válik, s befátyolozva magával hordja a többi, vagy — ha pontosabban fogalmazzunk — egységet alkot velük. Ezt a csodálatos zene-művet áttanulmányozva fedezzük fel, hogy a román népi jelleg, a dal- és a harmónia közötti antinómia megoldása és a hegedű kolorisztikus forrásainak mély kifejezésű, teljes felhasználása miképpen egyesül kétségtelenül *új, személyes* stílusban, amely azonban nem demonstratív, külsőséges, s ennek következtében csodálatos módon kapcsolja össze a régi, évszázados hagyományt korunk zenéjének leghaladóbb törekvéseivel.

A fentebb említett tényezők közül a nemzeti jelleg az, amely nehezebben hatolt be a szonáta és általában a kamarazene szférájába. A „nemzeti iskolák“, amelyek különösen a múlt század közepétől kezdve indultak virágzásnak, erejüket eleinte — s ez természetes volt — kevésbé szigorú, hálásabb és a „couleur locale“ számára hozzáférhetőbb műfajokon próbálták ki, az operán, a szimfonikus költeményen, általában a vokális és hangszeres zenén. Beszédes bizonyítékok: az „ötök“ csoportjának, amely annyi remekművel gazdagította a szimfonikus és vokális zeneirodalmat, szinte semmilyen hozzájárulása nem volt a szonáta területén. Csajkovszkij csak két zongoraszonátát írt; Rubinstein zongorára és hegedűre írt szonátái a műfaj sikerült romantikus példái, de alig jellemzők az adott iskolára,

akárcsak Rachmaninov, Grecsanyinov, Ippolitov-Ivanov és mások hegedűre írt szonátái a XIX. század végéről vagy a XX. század elejéről (csak később, 1940 után születnek meg Prokofjev csodálatos hegedűszonátái, amelyek a műfaj legjelentősebb korabeli alkotásai közé tartoznak). A skandináv iskolának köszönhető szonáták közül (Niels Gade, Karl Nielsen, Tor Aulin, Svendsen, Sinding, Sibelius) csupán Edvard Grieg szonátái nőnek határozottan a német romantika hatása fölé, és az „északi“ friss líraiság áramát hozzák magukkal. Karol Szymanovski szonátái a francia impresszionizmus felé közelednek; Smetana és Dvořák szonátáin Mendelssohn, illetve Brahms nyoma sokkal nagyobb mértékben rajta van, mint orkesztrális vagy színpadi zeneműveiken. Csupán Leoš Janáček hegedűszonátájában (1914) — ebben az élénk ritmusú és rapszodikus kantilénákkal átszőtt műben, amely a szerzőre jellemző hajlamnak megfelelően a kiejtett szó hanghordozásából származó motívumokat tartalmaz, s általában improvizációs jellegű — találta meg a cseh zene erőfeszítéseinek megfelelőjét vokális és szimfonikus téren.

Hasonló — sőt még nagyobb — a jelentősége a magyar zenében Bartók Béla hegedűre és zongorára írt két szonátájának, amelyek 1921—22-ben keletkeztek. A „román népi jellegű“ előtti összes szonáták közül ezek hatoltak a legmélyebbre az „új“ törekvések irányában, s nem csodálkozhatunk azon, hogy e művek között észrevehető kapcsolatot lehet megállapítani. (Jegyezzük meg, hogy első ízben Enescu adta elő Bukarestben Bartók II. szonátáját a szerzővel együtt, amikor a nagy magyar muzsikus 1924 októberében hazánkat meglátogatta; kétségtelen tehát, hogy jól ismerte ezeket a szonátákat.) De éppen ezért a közöttük levő különbségek is nyilvánvalók.

Bartók, Enescuhoz hasonlóan, felhasználta két szonátájában hazája népzenejét: aszimmetrikus, szeszélyes, állandóan változó metrikába foglalt ritmusokat; a népi „stílust“, emelkedő vagy eső (néha pentaton) hangsorokkal, mind a dallamvezetésben, mind pedig a harmonikus rétegződésben, amely kibővíti a tonalitást; dallamrészleteket ismétel, vagy ellenkezőleg, rövidített, kihagyásos, váratlan kifejezéssel él. Akárcsak Enescu, Bartók is izzig-vérig melodistának bizonyul; a sok ellenpontozott rész mellett a hegedűszólamnak általában élénk, határozott a vonalvezetése, mint valamely freskóé, a zongora labilisabb, helyenként „impresszionisztikusabb“ írásmódjával ellentétben (megjegyzendő az is, hogy az I. szonata második — adagio — tétele patetikus dallam, szólóhegedűre). Ugyanakkor a hegedűt addig nem tapasztalt merészséggel és ötletességgel kezeli, szokatlan dinamikai, kifejezési, hangzás- és színbeli árnyalatokat igényel tőle, amelyek jórészt a népzeneből eredeztethetők (különösen az I. szonata „pasztorál“ befejezésében). Mindezen elemek ellenére Bartók érdesen polikróm, néha ijesztő disztonanciákkal és zörejekkel átszőtt zenét ír; ez ennek a zenének egyik újabb „kísérleti“ vonása, amelyet a későbbi zongoraszonátákban majd meghalad (különösen a két zongorára és ütőhangszerekre írt szonátában), elsősorban pedig az 1944-ben született remek szólószonátában, amely tisztult, lekerekített, a teljes egyensúly állapotába jutott művészetéről vall. De nem kevésbé igaz, hogy az 1921—22-es két szonata, egyenlenségei ellenére, nemcsak a fejlődés fontos „dokumentumát“, határkövét jelképezi, hanem telítve van a Bartók zenéjére jellemző erővel, a kifejezés koncentrált, patetikus és felkavaró intenzitásával.

Innen származnak azonban az eltérések is Enescu zenéjétől — például a III. szonátától, amelyhez oly sok közös szál fűzi Bartók szonátaát. A magyar zeneszerző természeténél fogva olyan újító volt, aki radikális megoldásokra hajlott (a két szonáta által jelzett korszakban éppenséggel a „kísérletezés“ felé), *expresszionista* volt, aki arra törekedett, hogy a belső állapotoknak, a képeknek és érzéseknek minél élesebb, szaggatott megfogalmazású, meglepő átmenetekkel ellátott, szakadékos kontrasztú kifejezését adja; a forma szempontjából pedig a *klasszikus képletek* szenvedélyes híve volt, amelyekbe igyekezett belefoglalni zenéjének olyannyira új ihletét és anyagát (innen származik e különben is feszültséggel telített zene belső többlet-feszültsége). De mindezek a jellegzetességek, bár első látásra meglepő perspektívában, Bartókot úgy mutatják be, mint a *nyugati hagyományok* követőjét; nem hiába hasonlították Beethovenhez (aki-nél megtaláljuk ugyanazt a drámaiságot, az ihlet széles áradása és a hibátlan felépítés közötti feszültséget, a formák határozott következetességét: igaz, hogy nagyobb, uralkodó egyensúllyal). Bartók — érettsége korszakában, az újromantikus és impresszionista kezdetek után — hazája és a szomszédos népek hamisítatlan folklórából indul ki, amelyet jobban, alaposabban ismer, mint bárki más (sokkal alaposabban, mint Enescu, akit a körülmények távol tartottak az ilyen kutatástól), s amelyet tiszta, romlatlan formában tárt az egész emberiség elé. Folklórtevékenysége döntő jelentőségű — többek között a román nép számára is. Saját alkotásaiban, különösen a XX. század második évtizedétől kezdve, Bartók széleskörűen asszimilálta ezt a folklórt, *saját zenei nyelvének anyagává* tette. Ez „radikalizmusának“ egyik vonása: Bartók addig szokatlan mértékben fejezte ki önmagát a „legeredetibb“ népdal ritmusai, dallamformái, vokális vagy hangszeres eljárásai által; saját zenéjének szubsztanciájává lényegítette a népdalt, a különböző (különösen Duna-medencei) népek zenéjének amalgámjából és saját ihletéből „imaginárius folklórt“ hozott létre.

Valóban imaginárius, nemcsak azért, mert szintézist jelent, hanem különösen azért, mivel a műveket, felépítésüket és kifejezésbeli jelentőségüket tekintve olyan szellem hatja át, amely már nem a tulajdonképeni folklór sajátja, hanem a klasszikus, főleg német jellegű hagyományokat követő zeneművészeté. Két koordináta döntő fontosságú ebben az értelemben. Először Bartók zenéjének tartalma, kifejezés módja: a kifejezésnek az a végső intenzitása, az a hevedés és éles áthatóerő, amely Bartókot az ellentmondásoktól, a belső harcoktól és a kegyetlen realitásoktól szenvedő emberiség tragikumának nagy megszólaltatójává teszi — ez az expresszionista törekvés már nem fedi a népdal visszafogottabb, egyszerűbb stílusát, amelyet saját érzéseinek szemérme hat át, s amely a fájdalom és a reménytelenség kifejezésére nem kevésbé meggyőző, de nem olyan heves, nyomatókos hangszínyokat talál (igaz, hogy ezek a vonások főleg a román folklórra jellemzők; de a magyar folklórban is uralkodnak — amint éppen a Bartók által gyűjtött példákban érzékelhető, bár nyilvánvalóan vannak kivételek). Mindenesetre a tipikusan expresszionista képek, mint például a groteszk, a borzalom, a hallucináció képei, az atmoszféra és a belső hangulat gyors „szintváltásai“ — amelyek gyakoriak Bartók zenéjében — teljesen idegenek a folklórtól.

A másik koordináta a felépítés, a zenei architektonika. Bartók olyan hagyományos típusú pontossággal és formális logikával építi fel zeneműveit, amelyért bármely „újklasszikus“ megirigyelhetné. Csupán zenéjének „mikrokozmoszában“, a motívumok strukturálásában jutnak előtérbe a folklór-jellegű elemek (ritmus-, dallam-, harmónia-elemek). Már a „nagy“ témák felépítésében a klasszikus-nyugati típusú szimmetria érződik. Még nyilvánvalóbb a helyzet a tulajdonképpeni formák esetében. Bartók előnyben részesíti a szigorú formákat — fuga, kánon, chaconne —, különösen pedig a klasszikus formákat: rondó, szonáta, a részleges tematikai kidolgozásokat, a motívumok vagy motívum-részletek „áttűnését“ vagy újrakombinálását, világos ismétlésekkel, az alkotórészek jól ismert szimmetriájával. Íme, miért merjük kimondani a — hazárdnak tűnő — megfogalmazást, hogy Bartók a délkelet-európai eredetű, tiszta népi jellegű zenei anyagot a nyugati zene szellemében használja fel, mind a kifejezőmód, mind a formaépítés tekintetében. Ebből a rendkívül eredeti és mesteri kölcsönkapcsolásból olyan mű született, amely a nyugati zenéhez szokott hallgató számára eredeti, meglepően új anyagot hoz, ez azonban az általa ismert koordináták közé épül.

Azért időztem el oly hosszasan a Bartók stílusának nagy vonalokban történő meghatározására irányuló kísérletnél, mert ez rendkívül értékes segítséget jelent Enescu zenéje szimmetrikusan ellentétes vonásainak meghatározásában. A két nagy zeneszerző alkotótevékenységének közelsége kétségtelen, amint kezdettől fogva állítottuk és bizonyítottuk. Azonos humanista hit, azonos magasztos felfogás művészetük szerepéről, azonos őszinte hazaszeretet köti őket össze, hiányzik belőlük a szűk, kicsinyes egocentrizmusú sovinizmus minden nyoma; a két zeneszerző tisztelte és szerette egymást, s a közöttük kialakult kapcsolatok — mint például a fentebb említett — természetesen megtermékenyítők voltak. Hegedűre és zongorára írt szonátáik előbb említett közös vonásai igazolják esztétikai álláspontjuk alapvető rokonságát. De mint bármely esetben, amikor két erőteljes és eredeti személyiségről van szó, az ő esetükben sem beszélhetünk sem utánzásról, sem azonosságról.

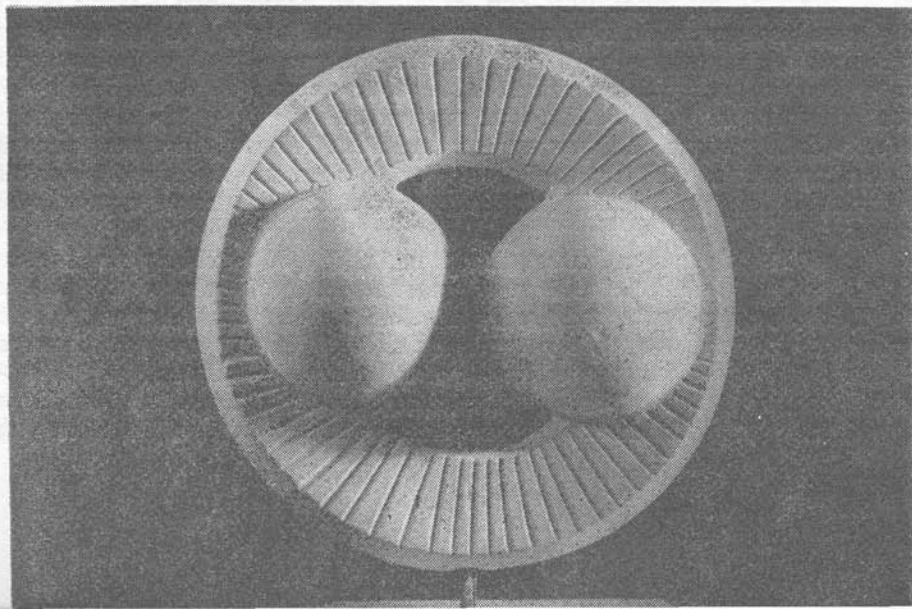
Enescu teljes egészében „népi jellegben“ fogant III. szonátájában, amely tehát művei sorában legközelebb áll a bartóki nyelvhez, más típusú, kevésbé hiteles, kevésbé „tisztá“ folklór-típusból indul ki: a cigányzenéből, amelyet Kodály és Bartók általában kizárt érdeklődési köréből, ugyanis hibrid-, „kompromisszum“-jellegűnek tartották, aminek a nyomai Liszt művében is fellelhetők. Ez a folklór egyetlen formája, amelyet közelebről megismert — különösen gyermekkor első éveiben, majd a Moldvában töltött vakációk idején, később pedig szórványosan a városi cigányzenészek útján (Enescu a III. szonátát megelőző időszakban külön lejegyzett magának néhány cigánynótát). De anélkül, hogy mélyrehatóan és rendszeresen megismerte volna a népzene, anélkül, hogy felhasználhatta volna anyagát, Enescu csodálatos intuícióval sejtette meg e zene *szellemét*: mélységes *összhang* van a román népzene és Enescu zenei stílusa között. Ezt az összhangot felfedhetjük, ha ugyanazokat az alapvető koordinátákat követjük figyelemmel — egyrészt a zene *tartalmát*, *expresszív értelmét*, másrészt általános struktúráját, *architektúráját*.

Enescu nem volt expresszionista: ritkák azok a pillanatok, amikor a kifejezés szélső határaihoz ér — tragikus felkiáltás, groteszk grimasz —,

ezek csupán kivételek: a harmadik szimfónia, a kamara-szimfónia, az *Oedipus* részletei. Általában azonban Enescu zenéjének kedvelt kifejezési regiszterét az érzelmek szemérmessége, a diszkrét líraiság, a nagyfokú mértéktartás, az árnyalatok finom érzéke — végső soron egyetlen érzés túlsúlya — jellemzi, amiben már előbb felismertük az enescui „alapállást”: a vágyat, a nosztalgiát. Ezek a vonások teljesen megfelelnek amazoknak, melyeket a népzeneben fellelünk — különösen a román népzeneben. A III. szonátában e vonások a legjellegzetesebbekké, a „legtisztábbakká” válnak.

Ez az expresszív környezet hű megfelelőjére talál Enescu *építésmódjában*. Már a II. szonátában felkeltette a figyelmünket az a „különleges” mód, ahogyan sok zenestrukturái problémát megold: a dallamos és folyamatos típusú kidolgozás, részletekre osztás és megszakítások nélkül, a különböző témák közötti „ozmózis”, vagyis szerves kölcsönhatás által elért ciklikusság, valamint a klasszikus zenétől idegen, eredeti mód, ahogyan a II. tételt elnyújtott, dojnyszerű dallamával strukturálja — és természetesen koronázásként a nagy szerkezet személyes jellegű és valamelyest szabad kezelése: a szonáta-, lied-, rondó-forma. De nincsenek-e rokonságban ezek az elemek a népzene szerkesztési módjával? (A II. tétel esetében ez nyilvánvaló az intonációk sokfélesége folytán.) A III. szonátában ez a jelleg szembeszökővé válik, és általánossá lesz, a szerkesztés egyik „alapelve”. A szonáta nemcsak az alkotóelemek, az intonációk eredete szerint *román népi jellegű*, hanem inkább összstruktúrája s ama mód alapján, ahogyan a témák fejlődnek, alakulnak, s az egész zenei mű nagy keretében egymáshoz illeszkednek. Enescu tehát, látszólag kevésbé eredeti anyagból kiindulva, a népzene koncepciójának inkább megfelelő szellemben alkotott, mint Bartók a szonáták esetében. S bár kevésbé radikális és szándékaiban jobban tiszteli a hagyományokat, lényegében új világot teremtett.

Szervátiusz Tíbor szoborterve

BARTÓK ÉS A SZÉKELYEK

Akár jelképnek is elfogadhatjuk, hogy a *Magyar képeket* az *Este a székelyeknél* nyitja meg. A népzene-től ihletett alkotásmódnak ez a páratlan szépségű példája valóban méltó jelképe lehetne a megszülető új magyar zeneművészetnek, de egyúttal annak is, hogy mily ellenállhatatlan vonzalommal fordult a kor alkotója a nagy felfedezés: a magyar népzene ősi jellegzetességeit a legépebben megőrző székely népzene felé.

Mielőtt magát Bartókot és Kodályt idézném, szűkségesnek érzem számokkal is szemléltetni és igazolni a székely népzene súlyát a magyar népzene-kutatásnak (az első világháborútól derékba tört) első nagy korszakában. Mi sem könnyebb, hiszen a korszak eredményeinek a felmérését maga Bartók végezte el, csak a székely részt kell elkülöníteni. Az 1928. évi prágai nemzetközi népművészeti kongresszuson tartott előadása és jelentése szerint: 1918 őszéig körülbelül 8000 magyar, 3500 román, 2800 szlovák és 150 egyéb nemzetiségektől származó dallamot gyűjtöttek, 1472 fonográf-hengeren magyar, 1194-en román, 411-en szlovák felvételekkel (Bartók: *Összegyűjtött írásai* I. Közreadja: Szöllősy András. 1967. 351). A magyar anyagról *A magyar népdal* (1924) című művének I. függelékében található részletes kimutatás. A táblázatokból kiszámítható, hogy a 332 érintett helység közül 101 erdélyi (történelmi erdélyi) s ebből 87 székelyföldi (26, illetve 86%). A 7814 dallam közül 1968 erdélyi, ebből 1736 székely (22, illetve 88%). Megoszlásuk: Csík 834, Udvarhely 386, Maros-Torda 266, Bukovina 221, Brassó 18, Háromszék 11, összesen 1736; Kolozs 177, Szilágy 34, Torda-Aranyos 17, Szolnok-Doboka 2, Hunyad 2, összesen 232. Az arány még nagyobb az egykori kiadványokban, ami a Székelyföldön gyűjtött anyag minőségét igazolja. Bartók és Kodály *Népdalok* (1923) című kötetében a 150 erdélyi népdal közül 142 székely (94%). Bartók általános példatárában a 349 közül 93 erdélyi (26%), ebből 79 székely (22, illetve 84%), viszont az A osztályban (rég stílus) 84-ből 34 erdélyi (40%), ebből 29 székely (34, illetve 85%). Az említett kötet 1921-ben írt *Előjáró beszédében* Bartók és Kodály így összegez: „Erdély, mint nyelvi, népköltészeti és népművészeti régiségeink kincsháza, régtől fogva első helyen áll. Hogy népzene tekintetében is gazdagabb, eredetibb... csak az utóbbi évtizedek gyűjtő munkája mutatta meg... Ez a stílus ma... már jórészt a székelységre és... a Szilágyságra, Kalotaszegre szorult... Teljes épségében megőrizték Bukovinában...” (Ez az összkép azóta némileg módosult a kutatás fokozottabb kiegyenlítődése folytán, de a minősítés lényege ma is érvényes.)

Maga Bartók már a kezdet kezdetén felfigyelt a székely dallamokra. Mint Kodály beszéli, kibédi származású székely alkalmazottjuk, Dósa Lidi féldallama sejtette meg vele a székely zene különösségét. Bartók korán felismerte, „hogy a tévesen népdaloknak ismert magyar dallamok — amelyek a valóságban többé-kevésbé triviális népies műdalok — kevés érdekességet nyújtanak“ (*Önéletrajz*), s ebben a kibédi dallamok is segítettek. Ezek is érlelték benne nagy tervét: az igazi népzene ösz-

szegyjűtését, megismerését és megkülönböztetését „jó magyarjaink... megszokott cigányos slendriánjá“-tól, „amelytől minden művelt külföldi világgá fut“ (1904-ben húgának írott leveléből. Lásd Ujfalussy József: *Bartók Béla* I. 1965. 87—88). Rendkívül alapos előkészületek, így Kodály gyűjtéseinek és módszerének tanulmányozása után Bartók első ízben 1906-ban végzett szélesebb körű gyűjtést. A következő év nyarán azonban már Erdélyben találjuk. „Erdély nem hagyta nyugodni — írja Kodály. — Ösztöndíjat kért és kapott (1600 koronát) a »székely népzene tanulmányozására«, s 1907 nyarán elindult Csík megyébe.“

Sokszor idézik, s méltán, Bartók vallomását: „Életem legboldogabb napjai azok voltak, melyeket falvakban, parasztok között töltöttem“ (*Magyar népzene és új magyar zene*. 1928. L. Bartók: *Osszegyűjtött írásai*, 918). Hogy ez mennyire nem valamilyen fellobbanás túlzása, igazolja egy jóval későbbi megnyilatkozása is: „... az az idő, amit (népdalgyűjtéssel) ... töltöttem, életem legszebb része: és ezt nem adnám oda semmi másért sem“ (*Népdalkutatás Kelet-Európában*, 1943. i.m. 604). Ez így kiragadva valósággal idillnek tűnhetne, ha nem vennők figyelembe, mi előzi meg e vallomásokat: „Nehéz elképzelni, milyen rengeteg munkával, erőfeszítéssel járt ez a gyűjtés.“ A csíki és a gyergyói is. 1907. július 30-án írja Csikkarcfalváról Freund Etelkának: „Hihetetlenül sok fáradságban és kínlódásban... van részem, amilyenre nem is számítottam.“ Augusztus 16-án Geyer Stefihez küldött *Gyergyó-kilyénfalvi párbeszéd* című — színpadra kívánczó — jelenete a népdalgyűjtői türelem és küszködés rendkívül hatásos dramatizálása: humoros-keserves huzavona „az utas“ és a vonakodó vagy folyvást csak múdalokkal előhozakodó „parasztasszony“ között. Bartók a hosszú jelenetet kottákkal „életesítette“. S a jelenet után mintegy epilógusként: „Da capo al fine reggeltől estig, hétfőtől vasárnapig! Ezt nem lehet tovább kibírni. Képtelenség! Kitartás, állhatatosság, türelem — pokolba veletek — én meg megyek haza. 6 hétnél tovább ezt a színjátékot nem lehet folytatni. Még álmomba is ennek a töredékeit hallom: »Jézus tartsa meg --- Honn van-e --- Elmene kaszálni... Kerek ez az erdő, nem fér a zsebembe«. Borzalom! Isten veled Gyergyó magas fensíkja, húsvétig nem látlak. Karácsonyig csizmát nem viselek, konzervet nem látok. Gyergyószentmiklósi kártyáját Tekerőpatakon kaptam meg. Visszafelé benézek a Sztodomokosi postára...“ (*Bartók Béla levelei*, 1951. 65—70). De másnap, augusztus 17-én már ezt írja: „Elég különös felfedezést tettem a népdalgyűjtés közben. Megtaláltam a székely dallamtípusokat, a miről nem hittem, hogy léteznek“ (Freund Etelkához, i.m. 70). Megtalálta: Gyergyóban a *Kádár Kata*, a *Molnár Anna*, *A három árva* változatait, helyi balladákat, az azóta közismertté vált *Virágos kenderemet*; Felcsíkban *A nagy hegyi tolvajt*, a *Ha kiindulsz Erdély felől...*, a *Kemény kősziklának könnyebb meghasadni...* kezdetűeket, a pentaton + fríg *Azt akartam én megtudni-t* — összesen 325 dallamból álló páratlanul értékes anyagot. Híradását kiegészíthetjük ezúttal is a Kodályéval: „Oly tömeg öt-fokú dallammal jött vissza, hogy a magam egyidejű északi leleteivel egybevetve egyszeriben világos lett ennek az addig észre sem vett hangsornak alapvető fontossága“ (Ujfalussy, 97).

Az első tudományos népzenei közlése is székely anyag: *Székely népballadák* (*Ethnographia*, 1908). S „Erdély mindvégig kimeríthetetlen kin-

cesebányának bizonyult“ (Ujjfalussy). 1909-ben újra itt találjuk, csak immár román gyűjtőúton, de Ákosfalván székely népdalokat gyűjt. Újabb nagyobb szabású székely gyűjtésre 1914 tavaszán került sor Közép- és Felsőnyáradmentén. Az időpontot első felesége egyik, Marosvásárhelyről, 1914. április 4-én keltezett leveléből tudjuk meg: „... Mi most férjemmel 2 hétre lerándultunk ide Maros-Tordába... — s mindketten népdalokat gyűjtünk; férjem ezúttal magyarokhoz megy, kissé beljebb...“ (Busiția Jánosnak, *Bartók-breviárium*, 1958. 149). Április 7-én azonban a Görgényszentimréhez közeli Felsőrépáról ír Bartók. Feltehető, hogy erről a vidékről ment át a Nyáradmentére. Az eredmény: 156 dallam, s ami fokozza jelentőségüket, köztük igen sok a hangszeres (főként furulya-) felvétel. Itt, Székelyvajában gyűjtötte egyik ősi ereszkedő jellegű dór-hangsorú dallamunk páratlanul szép ornamentikájú változatát is, az *Édes anyám be szépen felneveltél*... kezdetűt. 1916-ban Marosvásárhelyt gyűjtött.

Íme, székelyföldi gyűjtéseinek táblázata (Bartók nyomán, csak át csoportosítva és a C alosztályait összevonva):

		A	B	C	Egyéb*	
1904—	Kibéd	—	12	12	—	= 24
—1906	(nem helyszíni gyűjtés)	—	2	3	—	= 5
1907	Csikszentmihály	—	2	3	—	= 5
	Vacsárcsi	14	30	30	1	= 75
	Csikrákos	8	9	24	2	= 43
	Csikkarcfalva	10	3	8	1	= 22
	Csikszenttamás	9	3	15	2	= 29
	Csikjénőfalva	7	5	18	—	= 30
	Tekerőpatak	7	5	17	5	= 34
	Kilyénfalva	4	3	4	—	= 11
	Gyergyóújfalu	16	7	22	4	= 49
	Gyergyócsomafalva	5	1	20	1	= 27
1909	Ákosfalva	1	8	5	1	= 15
1914	Nyáradremete	5	4	16	12	= 37
	Nyáradkőszvényes	7	—	9	12	= 28
	Jobbágytelke	6	14	17	3	= 40
	Ehed	4	1	8	6	= 19
	Székelyvaja	6	—	11	3	= 20
	Kisgörgény	2	—	9	1	= 12
1916	Marosvásárhely					
	(környékbeli katonáktól)	1	41	11	—	= 53
		112	148	259	54	= 573

* Nagy része hangszeres népzene

Szegő Júlia *Bartók Béla, a népdalkutató* (Bukarest, 1956) című könyve felsorolásában szerepel Csikgöröcsfalva is, viszont hiányzik belőle Kilyénfalva. Valójában több helyütt és többet gyűjtött. A táblázatból kimaradt például Székelyhodos, holott a *Népdalokban* két hodosi gyűjtése is szerepel (52, 82). Táblázata szerint Csikcsobotfalván és Csikmenaságon csak Lajtha László gyűjtött. Zsögön Zoltán viszont Bartókhoz fűzi két érdekes itteni emléket (Domokos Pál Péter: *Találkozásom Bartók Bélával. Muzsika*, 1965. 9).

Hogy Bartók népzene gyűjtésében — e kiegészítésektől függetlenül is — milyen súlyt képvisel a székely anyag, szintén számokkal érzékeltem. Bartók 78 helységben gyűjtött magyar népzénet, ebből 24 erdélyi

BARTÓK BÉLA ROMÁN GYŰJTÉSEI

A MAROS FELSŐ FOLYÁSÁNAK
TÉRSÉGÉBEN *

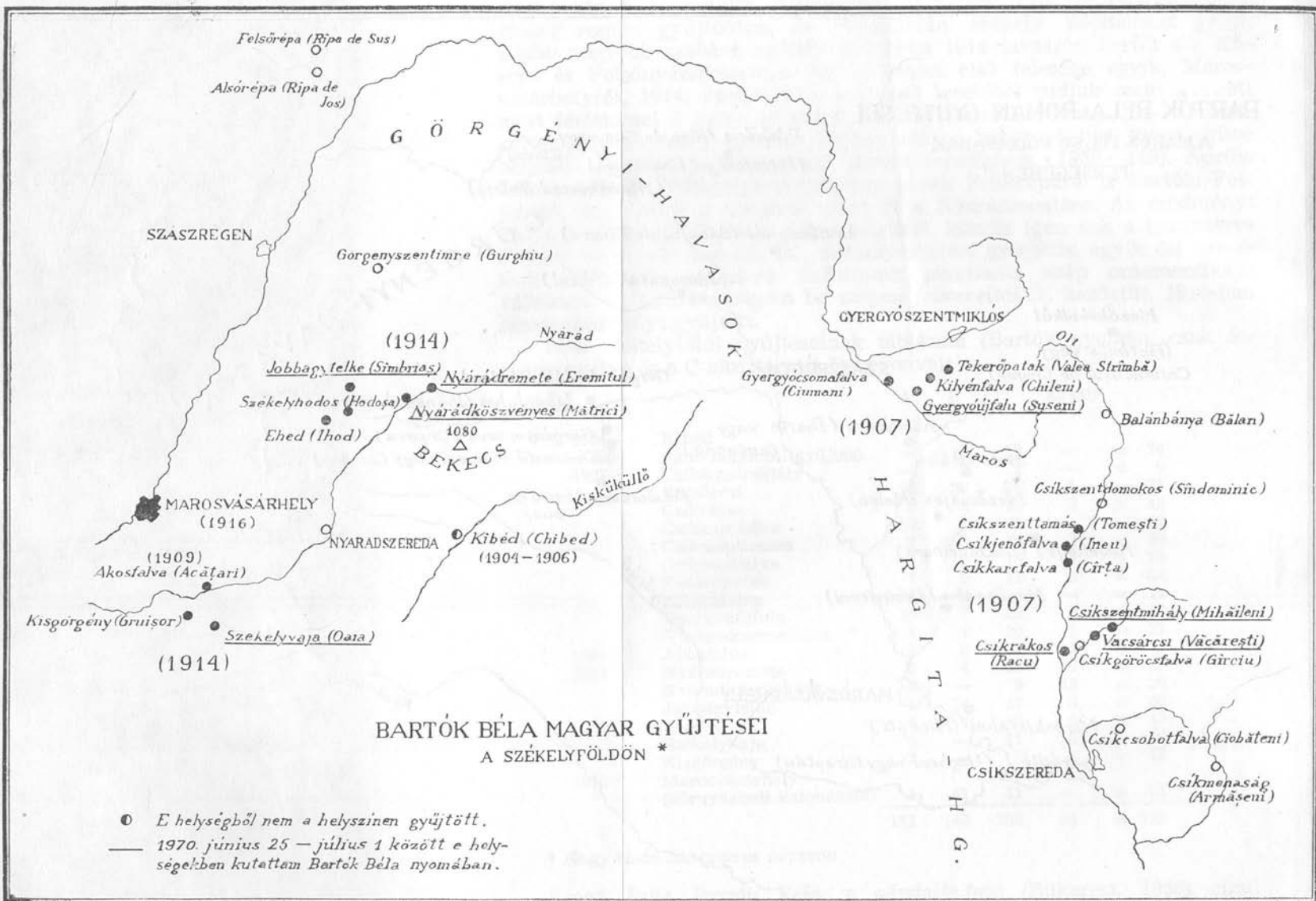

A térkép Tiberiu Alexandru Béla Bartók *despre folclorul românesc* (București, 1958) című könyve függelékének (*Localitățile din care Béla Bartók a cules muzică populară românească*) helynév-jegyzéke alapján készült. A jegyzéket maga Tiberiu Alexandru sem tekintette lezártnak, mivel nem volt módjában Bartók minden kiadatlan kéziratát áttanulmányoznia, az előzőleg megjelent jegyzékeknel azonban teljesebb és megbízhatóbb.

E térségben Tiberiu Alexandru három olyan helységnevet is átvett az előző jegyzékekből, amelyeket konkrét népzenei gyűjtéssel nem tudott igazolni. Ezeket — mint fenntartással kezelendőket — külön meg-

jelölte. Kettőt (*Marosliget*, *Maroskövesd*) mi is megkérdőjeleztünk, a harmadikat (*Ehed*) viszont kihagytuk, mivel e faluból Bartók magyar gyűjtése ismeretes.

Végül helyreigazítottunk egy téves helymegjelölést. *Micești* nevű helység az országban sok van, de amelyiknek — Tiberiu Alexandru jegyzéke szerint is — *Maroskiszfalud* a magyar megfelelője (régí román népi nevén: *Chișfalud*), csak egy: Marosvásárhely közelében. Tiberiu Alexandru közigazgatási fekvéséről Torda rajont (Kolozsvár tartományt) jelölte meg, összetévesztvén a Torda közelében fekvő *Micești*-tel, holott ennek *Mikes* a magyar neve.

A térkép Bartók Béla *A magyar népdal* I. függelékének 1. és 2. táblázata (lásd Bartók Béla *Összegyűjtött írásai* I. Közreadja: Szöllősy András, Budapest, 1967) alapján készült — egyetlen kiegészítéssel (Székelyhodos).

(30%) s ebből 20 székelyföldi (Kibédet, Székelyhodost is számítva — 25, illetve 83%). Bartók 2721 magyar gyűjtése közül 677 erdélyi (24%), ebből 573 székely (21, illetve 84%, az addigi székely gyűjtéseknek 33%-a). Nem szabad figyelmen kívül hagynunk azonban azt sem, hogy Vikár Béla, Molnár Antal, majd később Domokos Pál Péter, valamint Veress Sándor és Balla Péter fonográfhangereinek jelentős részét (hatalmas anyagot!) szintén Bartók jegyezte le kifogyhatatlan türelemmel, rengeteg időt áldozván rá, de mindvégig elhárítván magától a gyűjtés „tulajdonjogát“. Ezzel kapcsolatban nagyon jellemző az, amit Domokos Pál Péternek mondott: „Természetes, hogy az az ön anyaga, ki messze tájakról, nagy fáradozással és áldozattal gyűjtötte őket, értékes szolgálatot téve a magyar népzene gyűjtés ügyének. Könyvében a lejegyző nevének megemlítésével, tisztázva az olvasható dallam születésének minden körülményét, hiteles történetét, minden tudományos követelménynek eleget tett. Sohasem tekinteném a más által gyűjtött, általam lejegyzett dallamot sajátomnak.“ Az, hogy Domokos Pál Péterrel megkezdődött a csángó népzene gyűjtése is, nem kis mértékben éppen Bartóknak köszönhető.

A székely népzene kutatását — Kodályhoz hasonlóan, ki 1914 áprilisában járt a bukovinai székelyeknél — Bartók ki akarta terjeszteni a moldvai csángókra. Közvetlenül a nyárádmonti gyűjtőútja után, 1914. május 20-án írja Bukarestbe Ion Bianunak: „Ebben az évben végre megvalósíthatom régi tervemet: egy moldvai utazást, melynek célja az lenne, hogy tanulmányozzam a csángók, valamint a románok népzenejét...“ Ehhez kér ajánlólevelet a Román Akadémiától, „mert enélkül nem lehet ott semmihez sem fogni“, s mellékeli is a kérvényét (*Bartók-breviárium*, 150). Terve ugyan nem valósult meg, de azt, hogy róla sose mondott le, igazolják — a többi között — egy jó évtizeddel később Domokos Pál Péterhez intézett szavai: „Még a moldvai magyaroknál nem voltam. Oda el szeretnék menni! Az út a Székelyföldön át vezet.“

Ezt a csodálatosan termékeny népzene gyűjtői korszakot az első világháború kettébe törte (1914-ben Bartók még csak 33 éves volt). Hangverseny-körútjain kívül az erdélyi népzene, így a székely népzene helyszíni gyűjtésének folytatására sosem került sor.

A székely téma Bartók művészetében kétségtelenül nem annyira szembeszökő, mint a Kodályéban (*Székely fonó*, *Marosszéki táncok*, *Kádár Kata*; *Molnár Anna*, *Székely keserves*, *Kit kéne elvenni?* — s még Petőfitől is: *A székelyekhez*), de nagyfokú érzéketlenség és tájékozatlanság lenne csak néhány kisebb formátumú művére, népdalfeldolgozására korlátozni (*Három csikmegyei népdal zongorára*, 1907; a *Nyolc magyar népdal — énekhangra és zongorára*, 1907—1917 — és a *Tizenöt magyar parasztdal — zongorára*, 1914—1917 székely népdalai; *Székely lassú*, *Székely friss*, 1929; *Székely dalok*, férfikar, 1932, satöbbi). Mert bonyolultabb műveiben is jelen van, végigkísérte egész alkotó tevékenységét. Arra, hogy milyen állhatatosan, ezúttal a székely népköltészetből is idéznék egy kevésbé közismert példát. Bartók 1933-ban, egy barátjának írt levelében azzal indokolja az 1930-ban elkészült *Cantata profana* kiadásának és előadásának elhalasztását, hogy még két „hasonló terjedelmű dolgot“ tervezett hozzá. A finnugor mitológiával rokon román

„kilenc csodaszarvas“-monda szövegén alapuló (de aminek tematikus anyaga — amint Octavian Beunak írta — saját szerzemény, nem is utánzata a román népzene) befejezett részt ugyanis — a terv szerint — magyar és szlovák népköltési szövegen alapuló további két rész követte volna, mintegy jelképezvén a dunavölgyi népek testvériségét. Bartók terve ugyan nem valósult meg, de hogy milyen élenken foglalkoztatta, mutatja a fennmaradt magyar szövegvázlat. Ez viszont azt bizonyítja, hogy a magyar szövegre tervezett részt székely ihletésű költés képviselte volna. A vázlat és az általa 1907-ben Gyergyócsomafalván gyűjtött székely szöveg (és részben más székely anyag) között az összefüggést nem nehéz felismerni. Íme néhány rész belőlük:

A virágok vetélkedése

Szövegvázlat

<p>1. A búzamezőbe
Háromféle virág,
A legelső virág,
A szép búzavirág.</p> <p>2. A második virág
A szép szőlevirág,
A harmadik virág
A szép székfűvirág.</p> <p>3. Így szól a hozzája
A szép búzavirág:
„Szébb vagyok s jobb vagyok
Annyival náladnál,</p> | <p>Vetekedik vala háromféle világ,
Háromféle világ, „ ország.
Az egyiknek neve: napkelet országa,
Másodiknak neve: napnyugat országa,
Harmadiknak neve: fényes dél országa.
Meg is megszólala elsőféle ország,
Elsőféle ország, napkelet országa:
— Szébb vagyok, jobb vagyok annyival náladnál,
Jobban szeret engem még a fényes nap is,</p> <p>Szóval felfelele második szép ország</p> <p>(Bartók-breviárium, 258—259)</p> |
|--|---|

(Bartók—Kodály: *Népdalok*, 65)

Mi több, a „székely“ témát már-már összeforrasztották személyével. Jellemző erre egy kis epizód épp „a bartóki idill klasszikus szimbólumá“-val (Járdányi Pál) kapcsolatban. Maga Bartók meséli, hogy a Népszövetség művészeti és irodalmi bizottságának genfi tanácskozásán a hivatalos vacsora után „engem befogtak zongorázni az obligát Este a Székelyeknél, Medvetáncot; előbbit egyenesen Oprescu kívánságára, aki ezt hallotta tőlem — Kolozsvárt, mikor ott volt egyetemi tanár“ (Levél édesanyjának; Mondsee, 1931. *Bartók-breviárium*, 265).

Bartók művészete és a népzene kapcsolatának pontos felmérésével azonban még adós a zenetudomány. Nemhogy a tájjellegű hatás, de még általában a népzene konkrét hatása sincs tüzetesen felmérve. Néhány jelentős rövidebb írás (ezek között is a legfontosabb a Szabolcsi Bencéé: *Bartók és a népzene*) sok elvi és általános kérdést tisztáz. Vargyas Lajos „a népdalszerű, népdalszabású kis Bartók-darabokkal“ foglalkozott alaposabban. Lendvai Ernő rendkívül finom műelemzése is érintenek népzenei vonatkozásokat. Jelentős törlesztés Kárpáti János kutatásai (*Bartók vonós-négyesei*, 1967. — főként *A népzene hatása* című fejezet; *Népzene és tizenkétfokúság Bartók zenéjében* [modalitás—polimodalitás]. *Magyar Zene*, 1969. 1), a tőle kimutatott konkrét hatások közül igen fontosak a székelyek. A sokrétű kérdésben s a tennivalók megfogalmazásában Járdányi Pál hatolt a legmélyebbre (*A népzene Bartók művészetében. Muzsika*,

1966. 2.), több konkrét hatásra is kitérve. Az egyikhez (a *Fából faragott királyfi* egyik témája) rögvest hozzá is fűzhetjük: szintén székely (Kisgörgényben gyűjtötte).

Valóban „itt lenne az ideje ezek teljes számbavételének, csoportosításának, elemzésének, népdaltípusokkal való összevetésének. Mennyi belőlük magyar típus...? S a magyaron belül mennyi a régi stílusú, mennyi az új és mennyi az egyéb?” (Járdányi) A legáltalánosabb kiindulópontokat maga Bartók kínálja: „Mind e parasztzene tanulmányozása azért volt számomra oly döntő fontosságú, mert lehetővé tette a felszabadulást az eddigi dūr- és moll-rendszerek egyeduralma alól. Ugyanis a gyűjtött dallamkincsnek túlnyomó, s éppen értékesebb része a régi templomi hangnemeken, illetőleg ógörög, sőt még primitívebb (név szerint pentatonikus) hangnemeken épült, azonkívül tele van a legszabadabb és legváltozatosabb ritmusképletekkel és ütemváltozásokkal, mind a rubato-féle, mind pedig a tempo-giusto előadásban. Ilyen módon bebizonyult, hogy a régi s műzenénkben már nem is használatos hangsorok mit sem veszítettek életképességükből... A diatonikus hangsornak ily módon való felhasználása a megmerevült dūr-moll-skálától való szabaduláshoz vezetett...” (Bartók: *Összegyűjtött írásai*, 813). „Az ötfokúság mint frazeológia, mint zenei gondolkodás átítatja Bartók egész művészetét”, de „erős hangot kap Bartók zenéjében a *modális* hangnemek frazeológiája is. Hogy melyik hangnemtípust honnan vette és milyen arányban alkalmazta: csak az elkövetkező kutatások fogják kideríteni” (Járdányi). Ami a pentatóniát illeti, a döntő hatás vitathatatlanul a székely. A modális hangsorokkal kapcsolatban már nem nyilatkozhatnánk ilyen magabiztosan. A *Népdalok* 150 erdélyi (székely) dallama közül például az ötfokúak mellett feltűnően sok a dūr-hangsorú: kb. egynegyede (viszonylag a fríg vagy fríg-zárlatú is sok: kb. 12%), s így a dūr jelentkezését szintén székely hatásnak minősíthetnők. Igen ám, de Bartók példatára is tele van dūr-dallamokkal (az A osztálynak kb. egyharmada), de ezek többsége már nem székely.

A „megszűrt” és „transzponált” népi hatás (zenei anyanyelv), a népdal-népballadaszerű szerkezeti megoldások, formák (*A kékszakállú herceg vára*), a népdalszerű elemek, Bartók népzenei ritmusszótárának pontos felmérése a tempo giustóktól a parlando-rubatókig — mindmegannyi feladat. „Százszor hangoztatott tény, hogy a kelet-európai ritmika (Bartók) művészetének egyik legszembetűnőbb vonása. De senki sem akadt, aki összeállította volna Bartók népzenei ritmusszótárát, aki csoportosította, rangsorolta volna a szavakat, pontosan meghatározta volna eredetüket.”

A konkrét összefüggések filológiai alaposságú és aprólékosságú felmérése el kell hogy vezessen a tájjellegű hatások tisztázásához is. (Olyan kutatásokra gondolok, mint az Olsvai Imréé: *Dunántúli sajtáságok Bartók műveiben*.) Az analízis természetesen nem öncél — előfeltétele egy újabb, magasabb szintézisnek, mint Járdányi mondta: „Nem egyszerű lexikográfiai gyűjteményre gondolok, hanem az egyes szavak életének vizsgálatára is: mi a szerepük, arányuk, fontosságuk Bartók nyelvében, hogyan kapcsolódnak egymáshoz és más, nem-népzenei szavakhoz, miképpen válnak mondatokká és *milyen* mondatokká, egyszóval: hogyan vesznek részt stílusának, művészete szellemi arculatának kialakításában.”

BARTÓK BÉLA ÉS A ROMÁN NÉPZENE

Bartók életének nagy felfedezése, akárcsak a Kodályé is, a parasztszene volt. A parasztság művészi alkotásainak frissességétől elbűvölten és e zene döntő társadalmi-művészeti jelentőségének tudatában a két nagy magyar muzsikusként már századunk első évtizedében lelkesedéssel kezdte meg széleskörű gyűjtő és tanulmányozó munkáját.

A parasztszene, Bartók szerint, „a lehető legtökéletesebb és legváltozatosabb, ami a művészi kidolgozást illeti; kifejező ereje hihetetlenül nagy és ugyanakkor mentes mindenféle érzélgősségtől, fölösleges ornamentikától. Gyakran a primitívségig szimpla, de sohasem szimplista. A zene újjászületéséhez nehezen lehet megfelelőbb kiindulópontot elképzelni“ (*The Folksongs of Hungary*. Musical Courier, New York, 1928). A parasztszene alapos ismerete nélkül nem lehet nemzeti műzenét létrehozni. „A zeneszerzőnek ismernie kell országa népzenejét és ugyanolyan mértékben kell kifejezési eszközeinek urává lennie, mint a költő az anyanyelvnek“ — mondotta Bartók egy Bukarestben tartott előadáson 1934. február 18-án (*Muzica populară și însemnătatea ei pentru compoziția modernă*. Revista Fundațiilor Regale, 6. 1934). Ez a program-követelmény volt egész zeneszerzői tevékenységének vezérfonala.

A magyar népdal tipikus sajátosságainak minél alaposabb megismerése szükségessé tette a kutatási szféra kiterjesztését és a szomszédos — román, szlovák, szerb—horvát — nyelvi területek átfogását is. Bartók lendülettel és önfeláldozással végezte e népek folklórjának gyűjtését és tanulmányozását. Az erdélyi román folklór gazdagsága és változatossága lenyűgözte a nagy tudású művészt. Jellemző erre az a tény, hogy az élete folyamán közölt népdalok többsége román eredetű: 1268 dal, értékes tanulmányok kíséretében!

Bartók Béla 1909 nyarán kezdte meg a román folklór gyűjtését. Kilenc év alatt, 1918 őszéig, mintegy 3500 román népdalt gyűjtött a volt Alsó-Fehér, Arad, Bihar, Hunyad, Kolozs, Krassó-Szörény, Máramaros, Maros-Torda, Szatmár, Szeben, Szolnok-Doboka, Temes-Torontál és Torda-Aranyos megyében (a gyűjtött anyag fonográf-hengereken maradt fenn, java része a budapesti Néprajzi Múzeum birtokában).

Bartók megtanult románul, mert — saját bevallása szerint — „szerette a román zenét“, amelyről mindig a megbecsülés meleg hangján szólt. A bihari román népzeneéről például azt írta 1914-ben, hogy talán az egész ország területének „... legcsodálatosabb népzeneje, amely abszolút szempontból is oly elragadó, hogy Európa minden zenésze joggal csodálhatja“ (*Observări despre muzica românească*. Convorbiri Literare, 7—8. 1914). „Úgy vágyakozom valami kis román ének vagy román beszéd után“

— írta Ioan Bușițianak, a belényesi líceum tanárának 1917. május 6-án. S egy ugyancsak Bușițiához intézett, 1917. július 7-én kelt levelében, amelyben jelzi közeli látogatását Egisto Tango neves karnaggyal együtt: „Nagyon örülök már a bihari kirándulásunknak és főleg annak, hogy végre egy nagy zeneművésznek mutathatom be helyszínén a bihari páratlan énekeket“ (Demény János: *Bartók Béla levelei*. Budapest, 1955).

Az első közlés Bartók román gyűjtéséből *Cîntece populare românești din Comitatul Bihor* címmel 1913-ban jelent meg, D. G. Kiriác ajánlására, a Román Akadémia gondozásában, a *Din viața poporului român* gyűjtemény- és tanulmányorozatban. A román és francia nyelvű előszóban a gyűjtő néhány magyarázó szóval rávilágít a gyűjtés körülményeire, a különböző dallamcsoportokra és elrendezési módjára a kötetben. Az előszó ugyanakkor a román dalszövegek néhány sajátosságára is rámutat.

A kutatások kiterjesztésével és elmélyítésével egyidőben fejlődött és tökéletesedett Bartók koncepciója is. Az elkövetett hibákat nyíltan bevallja és habozás nélkül helyesbíti, a régebbi lejegyzéseket — mint például a bihari kötetben szereplőket —, amelyeket nem tart eléggé részleteseknek és pontosaknak, aprólékos gonddal elkészített, újabb átírásokkal helyettesíti, elveit pedig ellenőrzi, s új elemekkel, a román folklórra vonatkozó új megjegyzésekkel egészíti ki őket. Ezért a következő nagy gyűjteménye: *Volksmusik der Rumänen von Maramureș* (München, 1923) és *Melodien der rumänischen Colinde* (Bécs, 1935) — mindkettő átfogó tanulmányokkal — klasszikus példái a zenei monográfiának; az előbbi egy vidék folklórjával, az utóbbi pedig egyetlen népdal-fajttával foglalkozik.

Bartók első tanulmánya a román folklórrol — *A hunyadi román nép zenedialektusa* — 1914-ben jelent meg magyarul, majd 1920-ban német nyelven is. A felvetett kérdések és a vázolt elvek következtében ez a mű valósággal alapköve a román folklórkutatásnak, olyan alkotás, amelyben a szerző minden addigi írásának értékszintjét meghaladja. Lefekteti a román népzene metrikájának és ritmikájának alapjait, körvonalazza a népdalok elemzésének szempontjait, és megállapítja azokat a jellegzetességeket, amelyek szerint a tulajdonképpeni dalokat „zenei dialektusokba“ lehet csoportosítani, ahogyan a szerző nevezi. Ezeket az elveket újra alkalmazza és továbbfejleszti az említett két nagy román népdal-gyűjtemény elé írt tanulmányában, a *Népzeneünk és a szomszéd népek népzeneje* című jelentős összehasonlító folklórtanulmányában, amely magyar (1934), német (1935), francia (1937) és részleteiben román (1936 és 1937) nyelven jelent meg, valamint számtalan tanulmányban és cikkben, amelyek idegen nyelvű időszaki közlönyökben és szaklexikonokban láttak napvilágot; ezek közül különösen fontos a *Zenei Lexikon* (Budapest, 1931) és a *Schweizerische Sängszeitung* (Bern, 1933). Ilyen szempontból ugyancsak jelentős a *magyar népdal* című munka bevezető tanulmánya, amely magyarul (1924), németül (1925) és angolul (1931) jelent meg.

Kutatásai során Bartók Béla sok kölcsönhatást fedezett fel a magyar népzene és a szomszédos népek zenéje között. Élete utolsó éveinek nyugtalanságában tisztázta álláspontját a folklórban jelentkező kölcsönhatásokat illetően: szerinte ez nem jelenti az egyik nép szegényedését a másik javára, hanem mindkettő művészeti kincstárának gazdagodását. A világ e részén élő népek zenéjét összehasonlítva azt észlelte, hogy a művészi értékek cseréje állandó folyamat, s a dalok kereszteződése és visszakeresz-

teződése már évszázadok óta tart. Ez a csaknem megszakítatlan dallamcsere az Európa e részén elterülő országok sajátos történelmi, társadalmi, gazdasági és politikai körülményeivel magyarázható. De a különböző nemzetek kapcsolatai nemcsak a dallamok kicserélődését eredményezik, hanem — és ez a fontosabb — ösztönzően hatnak az új zenei stílusok kialakítására, ami maga után vonja a népzene páratlan gazdagodását. A délkelet-európai népek zenefolklorja közötti szüntelen kölcsönhatások révén a dallamok és dallamtipusok óriási méretű és sokoldalú gazdagsága jött létre (*Race Purity in Music*. Modern Music, New York, 1942).

1914. szeptember 27-én kelt levelében néhány hónappal az első világháború kitörése után Bartók Béla ezeket írta Ion Bianunak: „... bármi történjék is, nem fogom elárulni munkámat, amelyet megkezdtem: életem céljának tartom folytatni és befejezni a román nép zenéjének tanulmányozását, legalábbis Erdélyben.“ A mostoha körülmények ellenére lelkiismerettel teljesítette ezt a nemes vállalását.

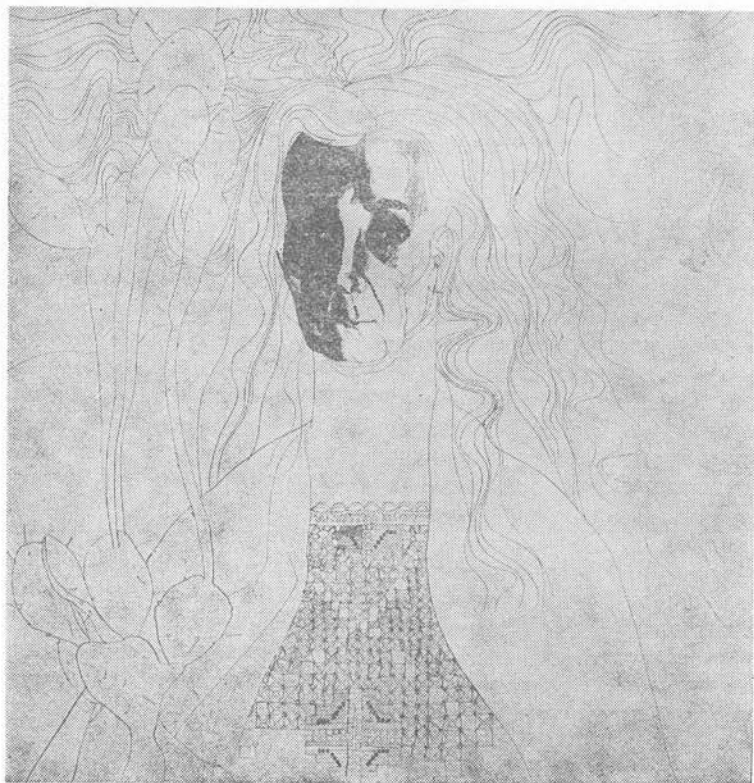
Több mint 2500 román népdal várt még közlésre, Bartók élete utolsó évéig folytatta tanulmányozásukat és elrendezésüket, hogy kiadhassa őket. Különösen 1940—1945 között foglalkozott sokat a román anyaggal. Nyomatásra előkészítette közöletlen gyűjtését, s újrakiadás céljából ellenőrizte a máramarosi és a kolinda-monográfiát. A népzene gyűjtése és tanulmányozása, Bartók szavaival élve, „számomra a legfontosabb dolog, amelyért érdemes élni“ (*Rumanian Folk Music* I. Hága, 1967). De eltávozott az élők sorából, anélkül hogy teljesülni látna volna ezt a forró vágyát.

A New York-i Bartók Béla-levéltár Constantin Brăiloiuira, a nagy népzene-tudósra, a román zenefolklor-kutatás atyjára, Bartók jóbarátjára bízta a kiváló magyar muzikus hagyatékában maradt nagy román népzene-gyűjtemény kiadásának gondozását. E sorok írójához címzett több levelében Brăiloiu panaszkodva említette azokat a nehézségeket, amelyeket az amerikaiakkal kialakított együttműködésben tapasztalt: „Nagyon nehezen halad Bartók munkájának a kiadása. Befejeztem a Kolindákat, de New Yorkban, nem tudom miért, a kiadással megbízott úr nem igyekszik“ (Genf, 1957. július 11). „Bartók munkáinak kiadása és újrakiadása nagyon lassan halad, sok a tanács és a nagy vizen át intézett kérdés, végtelen idővesztésekkel“ (Párizs, 1957. október 14). „Egyáltalán nem vagyok Bartók gyűjteményének a »foglya«, hanem inkább elszomorít az amerikaiak lassúsága, amelynek részben a nagy távolság miatti nehéz írásbeli érintkezés, de részben érthetetlen az oka“ (Párizs, 1957. november 29). „Végre elkészült Bartók Kolinda-kötete, amelyet a tengerentúli urak nagyon sokáig késleltettek. Nem tudom, mikor jelenik meg. Megkezdtem a máramarosi kötetet“ (Párizs, 1958. február 27). De elhunyt Constantin Brăiloiu is, anélkül hogy Bartók nagy román gyűjteménye nyomdafestéket látott volna. Csupán 1967-ben jelent meg Hágában Benjamin Suchoff amerikai muzikológus gondozásában, *Rumanian Folk Music* címmel három vaskos kötet (több mint 2300 lap terjedelemben), amely 2555 dallamot, 1752 költői szöveget, átfogó előszavakat, bevezetőket és gazdag jegyzetanyagot tartalmaz, s Bartók Bélának 1908 és 1917 között gyűjtött, addig közöletlen folklórananyagát mutatja be. Amint Constantin Brăiloiu 1958. február 27-én kelt levelében közölte, „Bartók Béla a nagy gyűjteményt, »Rumanian Folk Music«, teljesen nyomdakész állapotban hagyta hátra.“ (Előkészületben van a román kolindáknak — IV. kötet — és a máramarosi román népzene-

nének — V. kötet — szentelt, Bartóktól átnézett monográfiák újrakiadása.) Ugyanakkor Budapesten megjelent faksimile újrakiadásban a bihari és máramarosi gyűjtés, valamint a kolinda-monográfia, a szintén Bartók-barát Denijs Dille, az ismert belga muzikológus lelkiismeretes, hozzáértő gondozásában.

Bartók Béla tudományos közlései és zenei feldolgozásai révén az egész világon ismertté és becsültté tette a román nép művészi alkotásait. Kutatásai széles távlatokat nyitottak a román folklór tanulmányozása előtt, s tanulságait a román kutatók hasznosítják munkájukban. Bartók ismerte és nagyra értékelte a román folklórkutatás eredményeit s felhasználta őket későbbi műveiben. *Miért és hogyan gyűjtsünk népzene?* (Budapest, 1936) című tanulmányában például, miután Constantin Brăiloiu *Schița unei metode de folclor muzical* (Bukarest, 1931) című munkájából vett szöveget ír fölébe „mottó“-ként, egész oldalakat idéz a neves román népzene-kutató műveiből. Egy hosszú idézet végén Bartók a következőket jegyzi meg a Romániában végzett folklórgyűjtés módjáról: „Ebből az idézetből láthatjuk, mennyire a végletekig menő, a legalaposabb német tudós aprólékosságát is megszégyenítő részletességgel történhetik valamilyen népszokás leírása.“

Bartók Béla halálával a román nép igazi barátot veszített el. Emléke örökké élni fog szívünkben, nagyszerű példamutatása világító fénysugarat jelent a nép művészi alkotásainak felkutatását és értékesítését szolgáló munkánkban, s törekvéseinket magasztos politikai hitvallásának megvalósítására összpontosítja: „a népek testvériesülése, minden háború és viszály ellenére.“

Tóth
László:
Mama

Beethoven

*Egy süket kornak muzsikál egy süket ember —
kétszáz évre elhallhatóan.*

*Emberek, ha akad köztetek,
ki meghallja süket korok muzsikáját,
— viaszt a fületekbe, mint Odüsszeusznak!
bizony, ez már feltétlen reflex nálatok;
mint a hajós amaz árbochoz: álltok korotokhoz kötözve,
mert, jaj, mi lenne a világból,*

mivé lenne a világ, ha megjósolni mernők!

*Zenét hallgatok, kétszáz évre visszamenően.
Hallgatok jóslatokat.*

*És jaj, százszor jaj: már jóval születésem előtt megjósolták a
múltam!*

*

*A hangversenyterem kitágult.
Mindig elárvalunk egy kicsit, ha növekszik a tér.*

*Beethoven karnagy úr, hát nem hallja, hogy mást fúj az
emberiség?!*

*A karnagy urat figyelmeztetik
s lelép, pedig nem volna szabad elhinnie!*

*Semmi. Most csöndben s hétköznapian
s egymásnak őszinte hittel hazudván
egybegyűl mindenki, akit
a süket muzsikus hallani tanít.*

ŃAGY ALBERT: A CSODÁLATOS MANDARIN

SZERVATIUSZ JENŐ: A CSODÁLATOS MANDARIN

NAGY ALBERT CANTATÁJA

Az átváltozás: az emberbőrből állatbőrbe-öltözködés; az egymást kizáró helyzetek, állapotok, törvények: erről beszél Bartók Béla *Cantata profanája*. Erről első látásra Nagy Albert kép-Cantatája is. A minden lehetségest megtestesítő emberről, ember és állat mély rokonságáról: erről is vall a *Cantata* zenéje. Erről beszél Nagy Albert festményén az ember és a szarvas. Arról a rejtett — nemcsak rokonságról, de sorsközösségről is, mely az élet nagy és tragikus pillanataiban revelálódik, amit külső és belső nagy földomlások tesznek még nyilvánvalóbbá. Igaza van Szilágyi Domokosnak: „Kevés helye az életnek ott, hol túl sok a vér, / kevés helye az embernek, hol túl sok az isten“ (*Bartók Amerikában*). A költő Bartók dzsesszes Amerikájára, a sok-istenes és istentelen világra, a második világháború úzte zene-szerzőre, a megtagadott s a megtagadó otthonra — egyfajta *Cantata-élményre* utal: „Fáj az otthon, ki megtagadott. / Fáj az otthon, a megtagadott.“ S úzóttsság kiált Nagy Albert alkotásából is: a riadt emberalak a költő e sorát példázza: „Halál elől meghalásba menekül, aki él.“

Igen, a *Cantata*, a mindenkori *Cantaták tiszta forrásának* vizét a háború zavarja föl, a szarvasok kristály-kemény, szigorú törvényét a háborús esztelenség zúzza szét. „Ember az embertelenségben“: e mérték — paradox módon — egyre inkább már csak az állatvilágban érvényes. Szükségszerű, hogy Bartók Bélát is a háború vérzivataros előszele lökje a *Cantata* román népi forrásához, a szarvassá változott kilenc fiú balladájához. Aminthogy az is törvényszerű, hogy Franz Marc, a Verdunnél elpusztult festőművész, a legendás *Kék lovas* festője a lövészárookban döbbenjen rá embersors és állatsors rokonságára, arra, amit jóelőre megsejtett *Allatsorsok*-sorozatában. „Valami részvétes együvértartozás, közös tudat köt össze minket az állatokkal (...), az igazság egészen máshol van, mindnyájan belőle sarjadunk és hozzá térünk vissza“ — írja Marc.

Ki nem hallotta, hallja itt Bartók *Cantata profanáját*? — kérdi Franz Marcot idézve s a második világháborús iszonyra utalva a szlovákiai Fábry Zoltán. S kérdését újabb kérdéssel toldja meg: „Ki nem hallja itt a beszennyezett emberség tisztaságvágyát, poshadtt állóvizektől való undorodását, a szarvasok kérlelhetetlen forrasszenvedélyét: a tisztaság, a szabadság szigorú énekét?! — Bartók többet szenvedett a háborúban mindenkinél! Neki a megtagadott otthonnal is együtt kellett éreznie: neki a kreatúra szenvedése is fájt. Neki az állat-tragédiákat is számba kellett vennie s számon tartania. Igen: a lovak szenvedését is. A szarvasokét. Nem mondhatta többé: »En szabadabb és megfoghatatlanabb vagyok minden madárnál.«“

Ember és állat: a kreatúra közös sorsa a szenvedésben; ezt ábrázolja Nagy Albert talányos műve is. Elöttem a kép, ma is felkavar. Talán, mert alkotója — nem tudni, mi okból — elhallgatta. Talán, mert csak reprodukcióban láttam, ezért egészítettem ki képzeletben a többi, nemrég látott kép színeivel. Azt mondtam: Nagy Albert nem beszélt e festményéről? De hiszen csakis erről vallott beszélgetésünkör. A zenéről. És mindarról, ami kép-Cantatáját, ez összegező művét létrehozta. Es Bartókról. Ahogyan szép dedikációjában nevezte, Bartók-Diogenészről:

— *Diogenész elindult fényes nappal Athén utcáin. Kezében lámpa. Azt kérdezték tőle: mit keresel? Azt mondta: embert.*

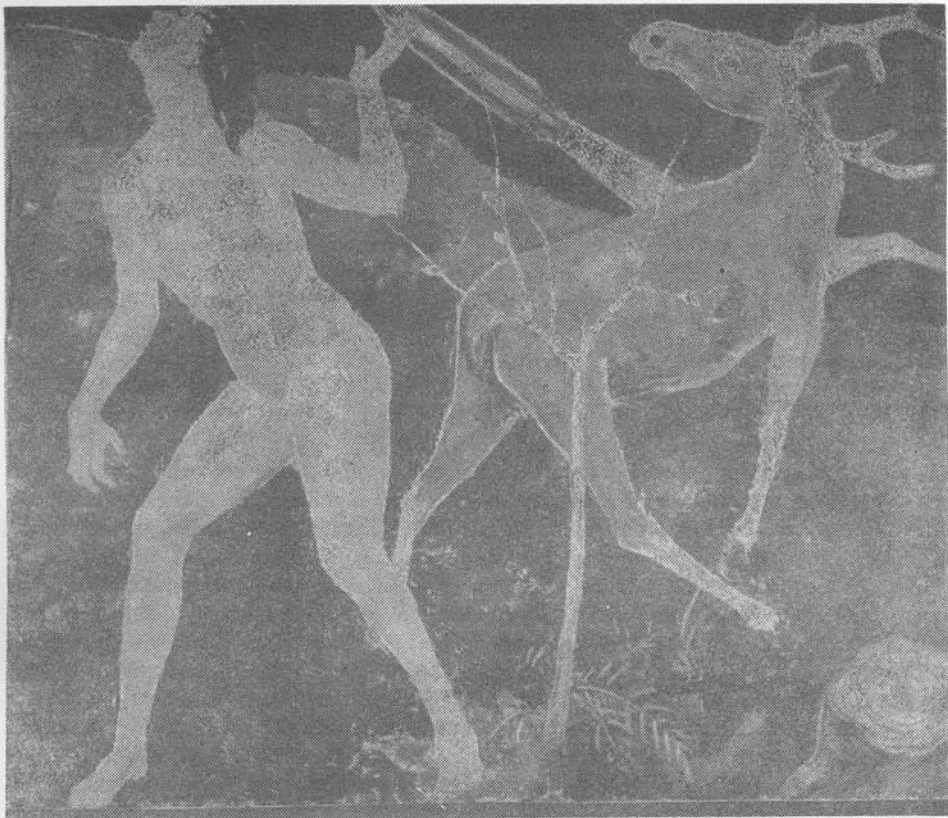
Engem mindig az ilyen keresők, ilyen Diogenész-lelkű emberek vonzottak. Ilyen volt Bartók Béla is. Szerencsém volt, hogy az én szememet is ő nyitotta föl. Amikor felmentem Pestre, a Képzőművészeti Akadémiára, mint légy a tejfelbe, úgy estem bele a magyar szellemi élet legjovába, amit Ady, Móricz Zsigmond, Bartók Béla jelentett. Egy alkalommal volt szerencsém szerepelni hallani: ott volt ez valahol a Podmaniczky utca körül, a vasút mellett. Akkor láttam életemben először. Ez a kép végig megmaradt bennem. Megjelenése egy roppant idegéletet élő egyéniséget árult el: ez ráült arcára, különösen a szemében élt. Sosem láttam ilyen szemeket. Az egész ember zenéjével együtt — így kell mondanom — olyan brutális élményt jelentett,

hogy néhány évig se nem láttam, se nem hallottam egyebet. Én magam nem gyakoroltam a zenét, de ettől kezdve a zene fantasztikus módon lekötött. Palestrina, Bach, Beethoven: ebbe a nagy „körítésbe“ került bele Bartók, bár csak sejtettem még, hol a helye. Festeni Rudnaynál tanultam. Ő is nagymértékben hatott rám, annyira, hogy féltem attól, ne hogy utánozzam. Így -- hogy, hogy nem — akadémiai éveim alatt jóformán ecsetet sem vettem a kezembe. Rajzoltam. Azt gondoltam: egyéniségemet a maga „szüzi tisztaságában“ csak így tudom megőrizni. Őrizkedve minden hatástól. Ha várok. Ez a „szüzi tisztaság“ — akkor már — körvonalatlanul bár — Bartókot jelentette.

Második találkozásom a zeneszerzővel már Olaszországban történt. Akkor Firenzében éltem. A harmincas évek közepén lehetett, lehet hogy 36—37-ben. Az *Accademia Santa Cecilia*-ban tartott szerzői estet Bartók. Emlékszem: a konzervatív olasz közönség csak félig töltötte meg a termet; a második részben már püsszegték, fütty is hangzott itt-ott. A végén bementem a művészszobába. Ott állt Bartók roppant passzívan és mereven, mint aki teljesen kívül van a dolgokon. Mint aki kívül van mindenben. Újra a szuggesztív szemek maradtak meg bennem. S az ugyanolyan szuggesztív zene. Egészen az utolsó találkozásig. Ott voltam búcsúhangversenyén. Elég közel, az orgona alatt ültem. Ugyanazt a benyomást tette rám most is: valahogy nem volt jelen. És mégis volt. Talán még sokszorozottabban, mint addig bármikor. Ekkor már benne volt a levegőben: nem jön vissza. Búcsúzni mentünk a művészszobába. Keserves dolog volt. Még keservesebb nélkül. Nem is maradtam sokáig Pesten, ahol életem legborzalmasabb, már háborútól terhes korszakát éltem. 41-ben hazajöttem Kolozsvárra. Negyvennégyből való a relief, amit az *Utunk-évkönyv* közzétett. Valamivel későbbi Bartók-szobrom.

Csodálkozik, hogy festő létemre szobrot csináltam? Én eleinte — többek között — szobrásznak is készültem. Magam sem tudom, miért: Bartók benem mindig a szobrászt nyugtalanította. Mind a relief, mind a portré kapcsán egyetlen művészi probléma izgatott, az, hogy a portré hasonlítson. Hasonlítson mindahhoz, amit csak egy szobor mondhat ki, s hasonlítson az emberhez, aki minden, csak nem szobor: ahhoz a keménységhez, kristályos tisztasághoz, amit szememben Bartók jelentett. A Bartók-portrék közül láttam néhányat. Köztük a Berény Róbertét érzem legtalálóbbnak. Mégis: az ő Bartókja is valahogy túl puha. Bartók sokkal keményebb volt. Színeiben azért is olyan nehéz megragadni. Zenéje pedig egyenesen véső után kiált.

A festő hirtelen elhallgat. Talán, hogy a zenét beszéltesse, mely — egész idő alatt ez volt az érzésem —: ott vibrált a levegőben. Aztán feláll, és képeit mutatja, egyiket a másik után. Olykor rövid megjegyzést tesz. Én újra Cantatája után kérdeznék, de nem akarom megzavarni. Megpróbálok ember és szarvas viszonyára, a táskámban lapuló reprodukcióra a többi festményből következtetni. Abból a művészi magatartásból, ami például *Scherzo* elnevezésű képe sajátja. Két ember van a festményen. Nem öregek, nem fiatalok: vannak. Ahogy a festő mondja: „Van egy nő és van egy férfi.“ Valóban: két külön világ. „És itt ez a fintor“ — mutat a rózsát kínáló férfira a művész. Ez a fintor az, mely csaknem minden Nagy Albert-képen megtalálható, az a tudatos közhely, ami miatt egyik kritikusa „kétbalkezes asztalosmester“-nek nevezte. „Tudja — magyarázza Nagy Albert —, valami írásos-varratos dolog járt eszembe, valami népi és primitív: — a kettő az én felfogásomban nem ugyanegy! — innen a virág, a zöld fal, a piros drapéria.“ Lássuk csak: a szándékolt közhely, az akart primitív, a „mesteremberi“: ez lehetne magyarázata annak a szputnyiknak is, mely a kép-Cantatán az embert és állatot riasztja? Mi az a diszparát, egymáshoz-nem-illő, a művésztől elütő valami, ami minden képen mellbevág? Egyáltalán mi a magyarázata egy-egy közhelyes szituációnak, mely egy-egy arckifejezésről, a „van egy nő és van egy férfi“-viszonylatból, a két zárt világot mesterségesen áthidaló félszeg gesztusból hangoskodik: „Bizony, ilyenek vagyunk“?

Pierre Citron, Bartók francia ismerője hasonló kérdéseivel próbál megbirkózni Rónay György is. Megpróbál felelni arra: miért, hogy Bartók táncjátékai, drámai művei „összeegyeztethetetlen dolgokat igyekeznek összeegyeztetni”? Miért, hogy a szöveg, a játék a zenéj mondanivalóval szemben közhelyesnek hat? Rónay magyarázata Nagy Albert szándékolt primitívizmusára is válasz, a festmények diszparát jellegére is magyarázat. A festmények láttán, akárcsak a zene hallatán „minduntalan az az érzése az embernek: egy temperált világba (a festményen a közhelyes alapszituációba) be-bezúdul valami természeti vihar, berontanak az elemek. Ez a fából faragott királyfi, de a nem fából faragott, az igazi is, kicsit hontalanok már Bartók ekkori ege alatt. Szinte csoda, hogy össze nem törnek, hogy ki nem söpri őket, mint divatjukat múlt rekvizitumokat, a bartóki orkán elemi lázadására. Bartók már a természet felől, a természetből érzi, éli a világot. A »szöveg« az irodalom, a szimbolizmus, kissé a lélektan felől. Bartók már egyre inkább »a szabadban«. A szöveg még az erdőt, még az elemeket is az »üvegházból«. A két látás nem illik egybe. Zene és kép nem fedik egymást”.

Nagy Albertre mindez annyiban áll, hogy ő saját első képei megszövegezésével kerül szembe, haladja azt túl egy másik, elmélyültebb, primitívebb „zenei” koncepció révén. Így *Mandarin*-jában, melyet most tesz elém, jelen van a szándékolt „mesteremberi” csakúgy, mint a művészi elvonatkoztatás. Utólag ezt is Rónay György Bartók-koncepciója jussán tudom megmagyarázni: „Vakmerő, tudatosan vállalt diszszonancia és diszharmonia, végletek összeütközése” a képen is; a mandarin: „a nagyság, egészség, nyíltság morálja (...) egy bordély keretei közt, a mitikusap legmagasztosabb a valóságosan legsilányabban; az igazi, a valódi mindenestül hazugban és talmiban (...) A mű, amint van, valami rettenetes belső diszszonanciának, gyötretésnek, dühös meghasonlottságnak a vallomása. Miért látta Bartók valódinak a talmi?” — kérdi Rónay György, s mintha neki válaszolna, Nagy Albert a maga csodálatos *Mandarin*-járól kezd beszélni:

— Zenéjéből a Csodálatos Mandarin az, ami leginkább megrendített. Nem a játék, ami benne végbemegy, amit itt Kolozsvárott is láttam. De a zene, amely annyival több a játéknál. Nézze: így fordítottam le a magam nyelvére. Azt kell mondanom, hogy lefordítottam, mivel zenéjét lépésről lépésre közelítettem meg. Sokáig dühös is voltam magamra. S dühös vagyok ma is, amikor egy-egy művét, így az elvontabban ható vonósnégyeseit nem tudom követni. Szerintem őt megérteni: a korszerű gondolkodást jelenti.

Bennem ma, hatvannyolc évesen is, rengeteg a törekvés az igazi korszerűségre. Jó, hogy ezt most valakinek elmondhatom. A Mandarin zenéje sem azonnal kínálta magát. Előbb csak azt éreztem meg, hogy itt valami fantasztikus dolog történik. Jónéhányszor át kellett gondolnom, amíg megértettem a bartóki „utasítást“. Azt, hogy itt nem az a lényeg, hogy a Mandarin meggyilkolják. Hanem az, hogy mindannyian valami ideállal jövőnk a világra. Melyet, ha túlságosan hajszolunk, életünkbe kerül. Én nem fogadom el, hogy a szerelmi ház a legnagyobb emberi indulat. Még mélyebb régiói is vannak az emberi léleknek. Még magasabbra is nézhetünk. Bartók is többet mondott annál, mint amit szövegírója mond. Persze: mondja a köznapi szöveget is. De annál valami sokkal egyszerűbbet, az ember lényegét inkább-érintőbbet is. Ezért egyszerűsítettem le én is a cselekményt, s redukáltam a szereplők számát.

Szerintem ez az egész Mandarin-ügy három személyre tartozik. S mind a három világ a Mandarinban csap össze. Nézze az arcát: rémület, a bírásnak az óhaja, előlegezett öröme: esze ágában sincs meghalni. Halvány fogalma sincs, mi történik a háta mögött, mire készül az álarcos alak, kezében a kés-sel. Az egész figura a gyermeki odaadás maga. Igaza van: bohóc is. Valamiféle maszkot képzeltem rá, maszk nélkül is. Ő az eszköz, hogy a művész kifejezze részvételét a bábjátékban, amit emberi életnek nevezünk. A női alakban mindkét lehetőséget megfestettem: a Mandarin csalódását s a beteljesülést is. Ami végeredményben ugyanaz. Ezért „csattan“ a kép a sárgás platina-hajon. E mögött a haj mögött húzódik meg minden, ami a köznapi értelemben vett életet jelenti: az öröm, a jó, — de a gyilkos szándék, tragédia is. Azt mondja: gicsces az apacs báli maskarája? Lehet. Én így érzem igaznak. Rémképbe illőnek. Rémregénybe kívánczónak. Engem ez a festmény nagyon megkínzott.

És ekkorra már mindent tudtam kép-Cantatájáról is. Azt, amit most utólag így fogalmazok meg: a megfogyatkozott élet s a megsokasodott istenek — a háború — miatt a magát istennek álmódó emberben ott van a mezítelen didergő. Nagy Albert különben sem öltözteti szívesen alakjait. Ott áll hát égretekert nyakkal a riadtan kereső, mezítelen ember, aki megijedt saját istenülésétől. Megretten a maga által eszkábált égitesttől, mű-üstököstől: a félelmes lángcsóvával rohanó úrrakétától. Ha jobban megnézzük, látnunk kell: valami hiányzik a képről, épp ami a Cantata lényege — az átváltozás. Különös Cantata ez, ahol az ember: ember, a szarvas: szarvas marad. Különös paradicsom, mely az embert már a mindentudás, a bűnbeesés után fogadja be. És egy szinten az állattal. Mert Nagy Albert Cantatáján csak ember és állat létezik: nincs falu, se város, csak a mindent beborító levegőg, rajta a gépesített emberi álommal. Mely már oly kevésbé emberi. Ennek a félelmetes valaminek ott az égen semmi köze sincs a festmény tengelyét képező szelíd kis fához. Lám, ezen a képen ez a néhány leveles facsemete: „mesteremberi“ lelemény. Mert ennek a paradicsomnak már nincs idillje. Az úrrakéta, mely betölt eget és földet, a csenevész fácska ellenére jött létre. Ember és állat: a természet ellenében. Ez a festő fintora. A fa vertikális vonala kettébe oszthatja a kompozíciót, hogy annál harsogóbban egybemosson embert és állatot. A fa mint szimmetria-tengely figyelmeztet a két élőlény jelként egybecsengő, égremeredő és jelképként figyelmeztető — igen: ez is közhely itt! — szinte fizikai hasonlóságára, ember és állat közös ritmusára, egyszintre emelt és süllyesztett félelmére. Földbegyökerezettségére. Mely — az ember esetében — talán reményt is virágzik.

Csak így, ebben az együttesben érvényes az, amit ez a kép mond számunkra. S amit alkotójuk mond általa. Azt, hogy: minek átváltozás ott, ahol a lényeg azonos? Egyáltalán: minek absztrahálni túlságosan, ahol a közös élmény: a fenyegetettség egy szintre emel: kihozza belőlünk, ami nagyságos és ami közhelyes. És minek a kiáltó színek, ahol az azonosság a fontos? Tárlatnéző kritikusa a kép kolorisztikus hűvösségéből a festő személyes dilemmájának hűvösségére következtet: a letompított színek miatt a látvány elmosódottságára. Dehát miért mondott el nekem — úgy érzem — mindent a reprodukció fekete-fehérje? Mert amit Nagy Albert az összegező művével kimond, olyan, mint az *Utunk* hasábjain a kép: fekete-fehér. Ez a Cantata a tények festménye. Ezt csináltuk. Erre készülhetünk. Így védekezhetünk. Ezen a Cantatán az ember már elfeledte a varázsszót, mellyel a megveszekedett botot újra söprűvé, ajtó mögé kussolhatja vissza. Talányos kép? Az. Sokkal inkább paradoxonban, mintsem szentenciában beszél. Olyasvalamire kérdez, amire Szilágyi Domokos Bartók-versének e sorai: „Van-e út, mely nincsen?” Vagy inkább erre: „Halál elől meghalásba menekül, aki él?”

Azóta is e kérdések motoznak bennem. Pedig Nagy Albert akkor nem beszélt halálról. Életről beszélt, tehát szenvedésről is, amit a művésznek minden művével át kell élnie:

— *Nem tudom megmondani, miért: mindig az az érzésem, Bartóknak nagyon meg kellett küzdenie anyagával. Bennem ez a zene — mint már mondtam — az anyagszerűség képzetét kelti. Rokonomnak érzem őt abban, ahogyan építkezik. Azt, amit bírálóim mindannyiszor kiemelnek képeimen, az „anyagba — téglába, cementbe, fába — beépülő emberi vágyak festészetét”. A „festészet kétdimenziós alaptermészetéhez való szigorú ragaszkodását”.*

Műveim anyagszerűségét én inkább így értelmezném: a tárgyak anyagi karakterének érzékeltetése lehetséges az ecsettel is. De a zenével is. Van ugyanakkor egy misztikuma is az anyagnak, ami nem definiálható. Ez a kimondatlan valami pedig az, hogy az anyagon túl mindig marad valami kifejezhetetlen. Valami festészetten túli, ami a szomszédos művészet határterületére csábít. Engem a szobrászat újabban mindinkább a zene területére. Az én szememben nem a collage anyagszerű. Az a dolgok megkerülése. Nekem kell a dolgok lényegéig lehatolnom, ecsetemmel ezt a belsőt megjelenítenem, méghozzá úgy, mintha csak a külső érdekelne.

Én festményeimen is szoborszerűen mintázom az embert. Ezt a megmintázottságot, mely nem körülhatároltság, de mélység és magasság: ezt érzem Bartók zenéjében. Anyagszerűséget. Mely egyben absztrakció. Ezért van a bartóki absztrakciónak nagyon is kötött helyi jegye: jellege. A Cantata profana a hegyi ember belső és külső világa. Bartók zenéjébe beleépült az erdélyi táj, forrásában az erdélyi hegyipatakok vize csobog. És mégsem kizárólagos nála a hegy. A hely többnyire térré szélesül. Mindezt azért mondom el, mivel táj és művészi jelleg kapcsolatáról kérdezett. A helyhezköttőség sohasem csak földrajzi, az idő sohasem csak napszakot jelent. Nézze ezt a paraszt-Diogenészt. Én ebben mint konkrét személyre Medgyessy Ferencre gondoltam. Anélkül, hogy őt mintáztam volna. Voltaképp magamat mintáztam. Ez a bárányt szorító pásztor lehet ugyan a hegyi ballada, a Miorița pásztorja is, de ez a másik „pásztor” már Szabó Pál, az író. A lényeg mindkét pásztor esetében nem a hegy vagy a síkság, hanem az a totemisztikus hit, ahogyan a bárányhoz kötődnek.

Műveimben én inkább az alföldi embert, az egyszerűbb alföldi architektúrát érzem közelállónak. Hatéves koromban, legfogékonyabb életszakaszomban az Alföldön éltem. Apám, aki rimelgetett is, Petőfi-, Arany- és Jókaiából adott korán izelítőt. Ugyanakkor azt sem mondhatom, hogy a hegyek nem tartanak esztétikai izgalomban. Lassú temperamentum s nem lévén gyakorlati ember: érzékeny vagyok a pillanatnyi körülményekre. Többet gondolkozom, mint fes-

tek. Egyáltalán: a művészi formának a gyakorlása spontánul alakul. Szerepe van benne a földrajzi tájnak is. Am a művészetben nem a táj logikája a döntő. A mű logikáját a mondanivaló szabja meg. Az öncélú forma: logikátlan. Eltérés a lényegtől. Illetve olyan kor, olyan művész logikája, aki a művészetet a gép uralma alá rendeli. Ezzel azt mondom: az atombontás logikus következménye az öncélú formabontás. A hangsúly természetesen az öncélúságon van. Ha az ember nem vigyáz — atomizálódik, ahogyan ezt egy Shaw-krokiban olvastam. Illetve odarepül, ott robban szét, oszlik el, ahol már levegő sincs.

Az ember szétszakadása ellen küzdött Bartók is. Ezzel a rettentő veszéllyel szembe kell szállni minden művésznek: kinek-kinek a maga területén. Meg kell akadályozni, hogy a „Vasarely-tünetek” — így nevezem az op-artot és pop-artot — maguknak vindikálják a műtörténetbe való logikus beilleszkedés jogát. Bartók erre is mérték. Ő a logikai útmutató: meddig mehetünk — a művészet veszélyeztetése nélkül — a forma szétfeszítésének útján. Meddig szolgálja a forma a tartalmat, s mikor önállósul öncélúan. A festészet és zene egymásból, egymásba folyó problémái, a bartóki titok egyre inkább az én diogenészi útkeresésem vezéreszméje lesz. *Ars poetica*m, ha úgy tetszik. *Ars* vagy *poetica*-e valójában mindez? Egyik sem. Az ember keres egy olyan formát, egy olyan kifejezőmódot magának, ami elviselhetővé teszi számára az életet. Ez *ars poetica* volna? Hát — ahogyan mondani szokták — ez lenne a „nyers valóság”?

Egy biztos: az út az egyszerűsödés felé vezet. Épp, mert annyira bonyolult minden körülöttünk és bennünk. A cél: a lényeghez eljutni, mint Bartók is tette.

A lényeg. Sokszor ejtette ki e szót Nagy Albert beszélgetésünk során. Több ízben arra a következtetésre jutott: ez a lényeg az örökké-keresett s a megtalálhatatlan. Ezt keresi a művész egész életén át. Ez a lényeg Nagy Albert festészetében: a „nyers valóság”, így idézőjelesen, ahogy mondta. De idézőjel nélkül is, ahogyan a valóságról Bartók kapcsán beszélt. Ez a lényeg tartalmában: a művész felelősségérzete. Ez a lényeg formájában: a sajátos Nagy Albert-i építkezés. Egészében: a mindig megújuló, soha nem fáradó művészi kíváncsiság.

Aztán nem sokkal beszélgetésünk után, máris jött levele, köszönte: „köszönöm (...), amiért először volt alkalmam interjú keretében együtt tárgyalnom a bartóki problémát saját mondanivalómmal”, a lehetőséget, hogy ezután „még pontosabban tudjam körvonalazni magamnak az ő jelentőségét”. Önmagára és Bartókra utalva írja: „Lassacskán egységbe verődnek azok a szempontok és életünk elemei, melyek csak együtt alkotják azt, amit lényegünknek érezzük.” Majd Juhász Ferenc *Cantatájára* tér, s az újabb Juhász-versekről mondja: „Még nem tudtam megközeleltetni (teljesen)..., mégis állítom, hogy pontosan tudom a helyét a magyar irodalomban.” S a levél legvégén: „A *Cantata profana* juhászi fogalmazása szebb az eredetinel.”

Válaszomban erről faggatom s arról, miért nem beszélt saját *Cantatájáról*? Aztán...

Aztán soha süketebb, soha pofonverőbb választ! A posta gyászjelentőjét hozta. Meghalt Nagy Albert.

Nos, tanúként bizonyítom: tudni sem akart a meghalásról. Ellenben a halált, mint minden nagy művész, az élet kenyerespajtásának tudta. Most is hallom, amint *Mandarinjáról* mondja: „Ezse ágában sincs meghalni. Halvány fogalma sincs, mi történik a háta mögött.”

Ezért nem tudom másképp felfogni távozását, mint hogy: „meghalásba menekült a halál elől.” De még inkább így: „halálba menekült a meghalás elől.” Hogy annál tovább éljen. A *Cantata* utolsó nagy műve volt. Ezentúl a Nagy Albert-i titok legkifejezőbb túlélője.

Fodor Ilona

KODÁLY-KUTATÁS BARTÓK-TANULSÁGGAL

Felkerestük Kodály Zoltán egykori tanítványait ama vizsgálat keretében, amelyet a Magyar Tudományos Akadémia Szociológiai Kutatócsoportja végez a Kecskeméten alakulóban lévő Kodály Intézet támogatásával. E vizsgálat egy szélesebb kérdésfeltevésű kutatássorozatnak első része, amely a tanítványokat nemcsak oktatni, hanem inspirálni is tudó „mesterek” iskoláinak, műhelyeinek társadalmi összefüggéseit elemzi. A mester—tanítványi kapcsolatok tiszta modelljeit korunk ama legmesszebb világitó szellemei között keressük, akik ugyanakkor átütő hatású nevelők is voltak. Ezért esett választásunk öt reprezentatív nagy magyar mester „iskolá”-jára: a Korányi Sándor belgyógyászéra, a Lukács György filozófuséra, a Szent-Györgyi Albert biokémikuséra, a Varga József vegyész-mérnökére, mindenekelőtt pedig egy olyan mesterére, akinek az életműve célbavetett is pedagógiai vállalkozás volt, és akinek az „iskolá”-ja ezért mintegy a többi modellnek is a modellje: a Kodály Zoltánéra.

A kutatás első fázisában Kodály közvetlen tanítványi-örökösi körét igyekszünk megismerni. Ebben a tanulmányban ennek az első fázisnak az eredményeiről számolhatunk be. A vizsgálat következő szakaszában azután a „közvetett” tanítványokkal (írókkal, építészekkel, a pedagógia felé forduló matematikusokkal) akarunk elbeszélgetni; emellett felvettelt is tervezünk a muzsikus-társadalom szélesebb mintáján — végül egy pedagógiai hatásvizsgálatot olyan fiatalok körében, akik Kodály elvei szerinti zeneoktatásban részesültek.

Kutatásunk eddigi fő módszere a mélyinterjú és a csoportos beszélgetés volt. A mélyinterjúkat előre megküldött vezérfonal alapján folytattuk le (ugyanennek a vezérfonalnak az alapján beszélgetünk majd el a kiválasztott többi „mester” tanítványaival is). A vezérfonalhoz mellékelte, itt is idézett kísérőlevelünk nem rejti véka alá „értékorientációnkat”, azt, hogy magunk is Kodály „közvetett” tanítványainak szeretnők tudni magunkat.

A mélyinterjú főbb pontjai:

1. A megkérdezett emlékeinek kötetlen felelevenítése a mesterről, megismerkedésükről, kapcsolatukról, az „iskola” életéről, műhelytitkairól.
2. Vannak-e neki is tanítványai, s lát-e esélyt arra, hogy belőlük is „iskola” képződjék?
3. A kérdezett előzményei a mesterválasztás szempontjából.
— Családiak. Szülei mennyire voltak „mesterei” is?
— Általános iskolai és gimnáziumi tanárai között akadt-e „előképe” későbbi mesterének?
— Az „örök” és a személyes mesterek viszonya. Volt-e olyan már nem élő, csak műveiből ismert tudós, művész, államférfi, akihez mint ideáljához később a mesterét is mérte?
4. Volt-e más mestere is? Ha igen, konfliktuózus volt-e a hatásuk, vagy könnyen tudott szintézist teremteni tanításaik között?

5. A mester—tanítványi viszonyoknak egy „szókratészi“ és egy „jézusi“ modelljét posztuláljuk. Az absztrakt szókratészi modell: a mester tanítása, gondolatainak a rendszere hat s öröklődik elsősorban — a mester személyiségétől lényegében függetlenül. Az absztrakt jézusi modell: a személyiség, a magatartás példája a döntő, a gondolkodásnak is a módszere. Feltételezzük, hogy a szókratészi típusú hatás elsősorban a szakmai, a jézusi elsősorban a világnézet-etikai impulzusokra jellemző.

Kérjük, helyezze el mesterét e két absztrakt minta közötti skálán.

6. A kontinuitás természete. Hol helyezi el magát mesteréhez való viszonyában, a töretlen továbbfolytatás és a „megtartva meghaladás“ pólusai között?

7. Véleménye szerint kik a mester legjelentősebb tanítványai?

— A szelekció problémái — az „iskola“ „befutása“ előtt és óta.

— Az iskola nemzeti és nemzetközi jellege. A hazai és a külföldi tanítványok viszonya.

8. Hogyan alakult át a kérdezett életében általában a mester—tanítványi viszony? Miben különbözik tanítványainak viszonya öhozzá — attól a viszonytól, amelyben ő állott a mesterével (ideértve olyan részleteket is, mint a tegeződés vagy a meghívás a mester otthonába).

Tizenhat közvetlen Kodály-tanítvánnyal készítettünk eddig ilyen mélyinterjút, valamint két olyan csoportos beszélgetést rendeztünk, amelyen különböző korosztályokhoz tartozó tanítványok vettek részt. A mélyinterjűket és a beszélgetéseket magnetofonszalagon rögzítettük. Az interjűket legépelet anyaga eddig kerek 500 oldal. Ezenkívül írásbeli dokumentumokat is felhasználhattunk, s természetesen rendelkezésünkre áll Kodály Zoltán írásanyaga s az életével és műveivel foglalkozó bőséges irodalom.

Vizsgálatunk eddigi eredményeit két központi kérdésünk: a mester s a tanítványai közti viszony *történelmi* tendenciája, illetve a tanítványtársak közötti *munkamegosztás* kérdése köré csoportosítva foglaljuk össze, majd külön is kitérünk arra, ami vizsgálatunk során a „példamutató nagy ikerpár“: Bartók és Kodály viszonyáról tárult fel. Az idézeteket az egyes személyek megjelölése nélkül interjűnk anyagából választottuk ki.

*

A tudományos „iskolák“-at mint a legnagyobb mértékben intellektuális és ugyanakkor családiasan bensőséges *kis-csoportokat* három történelmi hipotézis távlatában vizsgáljuk:

1. „intellektuális“ összetevőik fő makroszociológiai forrása ma a racionalizálódás világfolyamata; „személyes“ összetevőiké pedig az elszemélytelenedési, „elidegenedési“ tendenciákat ellensúlyozó törekvések;

2. ennél fogva válságuk elválaszthatatlan a személyes kapcsolatok, a közvetlen közösségek, így mindenekelőtt a család válságától, reneszánszuk a racionalizálódásba integrált újraszemélyesítés általános esélyeitől. Az átalakulás lényege: az „atyai“ uralmat mind a családban, mind a legkülönbözőbb kis-közösségekben egy „testvéribb“ hangsúlyú modell váltja fel;

3. ennek az átalakulásnak a nemzeti sajátosságait részben az határozza meg, hogy az adott társadalomban még mennyire elevenek a személyes viszonyulás paternalisztikus mintái, s már mennyire az új, a fraternalisztikus minták.

Köztudomású, hogy Kodálynak „kongeniális kollégája“, Bartók Béla volt a legjobb barátja, felesége pedig a népdalgyűjtéstől az új zenei nevelésig vívott küzdelmekig a legközvetlenebb munkatársa. E két első-

rendű intragenerációs kapcsolatának analógiájában azt *feltételeztük*, hogy Kodálnak tanítványaihoz való viszonyában is a legszorosabban összefonódott az „intellektuális“ és a „személyes“: hogy szellemi örököseihez, vállalkozása folytatóihoz mint emberekhez is a lehető legközelebb állott.

Interjúink lényegesen *módosították* ezt a hipotézisünket. Kodály a legjobb tanítványainak sem lett „atyjává“, „bátyjává“. A Kodály-iskola — legalábbis története első szakaszában — a legkevésbé sem volt családias közösség.

A csak 15—20 évvel fiatalabb első tanítványok és Kodály között sohasem szűnt meg a távolság. Volt, aki iránt közvetlenebb volt, volt, aki iránt kevésbé, de akkor sem tegeződött össze velük, akkor is a „Tanár Úr“ maradt számukra, amikor a hajdani tanítványok már maguk is híres tudósok, zeneszerzők voltak. A tanítványok vallomása:

„A hideg magasságokban élő mester volt, nem az idősebb testvér vagy a szellemi apa.“

„Nem vált barátta, rendkívül távol tudta tartani magát legtöbbször, ezt meg is értettük, beláttuk, hogy milliók várnak rá...“

„Sosem dicsért, amikor harcoltunk... nem az ő személyéért, hanem az ügy érdekében...“

„Valami óriási erő kellett legyen az egyéniségében, hogy eligazította az életünket... anélkül, hogy noszogatott... hogy erről külön is beszélt volna.“

A fiatalabb tanítványoknál, akiket pedig jóval nagyobb távolság választott el Kodálytól korban és tekintélyben, mint az első generációt, félreérthetetlen fordulat következik be. Viszonyuk a mesterhez sokkal oldottabb, felszabadultabb. Náluk ugyanis már erősen érvényesül a specializáció, s ez eleve tárgyilagosabbá teszi a „mester—tanítványi“ kapcsolatot.

„Tudományos kérdésekben, amikor az ember már maga is elért valamit, azt érezhettem, hogy a *partnere* vagyok, mint ahogy ő kezdettől fogva így is kezelt.“ (Majd ugyanez a tanítvány elmondja, hogyan tartotta fenn Kodállal szemben is az álláspontját.)

A harmadik, a legfiatalabb generáció (a ma 30—40 évesek) — különösen a fiatal népzene kutatók és zenepedagógusok — már mint „unokák“ járnak fel a „nagyapai házba“ énekelni szombat délutánonként. És az idős Kodály jókedvű, figyelmes (kisbátát váró asszony-tanítványainak lelkükre köti, milyen tornagyakorlatokat végezzenek).

Kodály, úgy látszik, fiatal korában elvetette a patriarkális-provinciális „még-személyest“, amivel szakmája presztíziséért is harcolt: *nálunk vele szűnt meg az, hogy a zenész — bohém*. Idősebb korában viszont, amikor már eldőlt mind a társadalmi, mind a zenei felszabadulásért vívott küzdelem, tanítványaihoz való viszonyában a szigorú „szakmából“ nyugodtan engedte kisarjadni a „már-személyest“, a szellemi családot.

*

Másik központi kérdésünk az, hogy a tanítványok munkamegosztásában mennyire integránsan él tovább Kodály öröksége? Hogy mennyire marad *egy* a háromfelé ágazó „iskola“? Ezt, persze, hitelesen csak évti-

zedek, évszázadok távlatából mérhetik majd le a zene- és a művelődés-történészek. Mi, eddigi interjúink alapján a következőket látjuk.

A zeneszerzői, zenetudósi és zenepedagógiai irányban történő specializálódás az egymást követő tanítványi nemzedékeknél erőteljesen fokozódik. Az első nemzedék tagjai között akad, aki mind a három területen otthon van, de a többiek is legalább kettőn. A második nemzedékben már az a kivétel, aki két szálon kísérel meg továbbhaladni, míg a legfiatalabbak általában a három ág egyikén belül is tovább specializálódnak.

A tanítványok, bár formális szervezeti keretek sohasem fogták össze az „iskolát“, koherens, de ugyanakkor nyitott, dinamikus közösséget alkotnak: eredményesen közvetítik a kodályi inspirációt más zenész- és a nem-zenész követők felé is.

A háromágú „iskola“ spontán egységének, olyan mikroszociológiai kohéziók mellett, mint a különböző területeket átkötő házasságok, barátságok, munkaközösségek, mindenekelőtt, természetesen, maga Kodály volt a forrása. Ő adta, életre szóló súllyal, a mandátumokat a közös vállalkozás rész-feladataira. Bárhol működött is, minden tanítványa azt érezte, és méltán, hogy „kézben van“.

„Vezér nélkül is ezt a csatát vívtuk volna, de állandóan magunkon éreztük a szemét“ — mondja egyik tanítványa.

És mi lesz ezután? Azokkal, akik közvetlenül nem állottak Kodály hatása alatt? A műveken kívül mi él tovább örökségéből személyétől különváltan is? Két válasz:

„Neki tulajdonképpen nem zenepedagógiai módszere van . . . , hanem filozófiája a dolgokról. Minden nép induljon ki a saját maga, de igazán művészi, a legértékesebb népi anyagából . . . És ez az egész világ számára nagyon fontos.“

„ . . . ha egy ilyen nagy zeneszerző szimfóniák, operák helyett a kisgyerekeknek ír etűdöket, kórusokat, ez azt jelenti, hogy jobban szereti a gyerekeket, mint akármelyikünk. Csak más módon. Távolba látóan. Szellemi síkon.“

Tovább él, egészen biztosan tovább él a *szükséglet*, hogy értelmiségiek *népük* múltjából szellemi energiákat tudjanak a *kicsinyek* számára (tehát a jövő számára), *remekművekben* átvezetni.

Aki bárhol és bármikor szintézist, megtermékenyítő kölcsönhatást keres zeneszerzés, népzene kutatás és zenepedagógia — elvontabban fogalmazva művészet, tudomány és nevelés — között: követője, „tanítványa“ lesz Kodály Zoltánnak.

*

A Bartók és Kodály közötti viszony — hogy mi közös az életművekben, s mi az, ami különbözik — mint az egész magyar művelődéstörténet egyik legsűrűbb jelképe, nemcsak zenetörténészeinket és esztétainkat foglalkoztatja, hanem a legnagyobb költőket, írókat, gondolkodókat is.

Mi, szociológusok illetéktelenek vagyunk arra, hogy zenéjüket hasonlítsuk össze. Feleslegesnek tartjuk, hogy külön méltassuk jól ismert közös vállalkozásukat: hogy a parasztzene feltárásával és művészi feldol-

gozásával világszínvonalra emelték a magyar zenekultúrát, s hogy hogyan harcoltak évtizedeken át a társadalmi haladásért. Ellenben, úgy gondoljuk, önmagában is izgalmas szociológiai tény, hogyan látta egymást Bartók és Kodály, és hogyan látja kapcsolatukat, történelmi szerepüket szellemi életünk néhány kiemelkedő egyénisége, végül pedig, de nem utolsósorban, hogyan látják Kodály tanítványai.

„Egy idő óta kiváló szeretettel szokták bizonyos zenei körök személyemet Kodály Zoltán ellenében kijátszani — írta Bartók. — Úgy szeretnék feltüntetni a dolgot, mintha a köztünk levő barátságot használná ki Kodály érvényesülésére. Ez a legotrombább hazugság... Halлом megrovó megjegyzésüket, belőlem az »elfogult barát« beszél. Csakhogy itt a sorrendet vétették el: nem azért becsülöm Kodályt, mint a legjobb magyar zenészt, mert a barátom, hanem azért lett egyetlen barátommá, mert (nagyszerű emberi kvalitásaitól eltekintve) a legjobb magyar zenész.“

Kodály pedig, Bartók halála után: „Ha valaki negyven esztendei közös munkával olyanná nő egy másik emberrel, mint egy két-pilléres híd: ha a híd egyik pillére kidől, meginog az egész szerkezet, és sok idő kell, míg az egyensúly helyreáll“ (a Zeneakadémia hallgatói előtt mondott emlékbeszédéből idézi Eöszé László: *Forr a világ*. Budapest, 1970. 172).

A költők Bartókról írt vallomásaiból antológiát állítottak össze; hasonló antológiát lehetne szerkeszteni a Kodályról írt versekből is. Úgy érezzük, Keresztury Dezső Kodály halálára írt sorai voltaképpen kettőjüket együtt vetítik elénk: „»*Altalmegyünk a hidon!*« Ezt mondta ő is, s bár elhulltak mellőle legjobb társai, s zengett az ég, zengett a föld, kifordult sarkaiból a világ, ment, vitte a lángot s egyre nagyobb hívó csapatát — át, át a hídon, sötétség, vakság hidján át a szabadabb ligetekbe, mezőkre, hogy zengjen a dal...“

És mit mond Bartókról és Kodályról két olyan különböző, nagy gondolkodó, mint Németh László és Lukács György?

„A két művész nemcsak együtt indult el felfedező útjára, de mintaszerű barátságban... együtt dolgozott módszerekkel tette azt a magyar zenei műveltség alapjává. S ők maguk mégis mennyire másképp használták fel. Kodály nem ment túl a magyar népzene terület határain: ő a magyar nép zenei kincseit akarta a műzenébe beemelni, s ez tökéletesen sikerült is neki. Bartók, mint tudós, mélyebb, kíváncsibb volt... zenéjével mélyebbre szállt a »nemzeti«-nél — oda, ahol a nép anélkül, hogy jellegét elvesztené: a közös »emberi«-hez közeledik“ (Németh László Bartók-tanulmányából).

Bartók is, Kodály is tagja volt 1919-ben a Zenei Direktóriumnak. Az akkori kulturális ügyek népbiztosa, Lukács György így emlékezik vissza politikai arcélükre: „Bartók demokratizmusa paraszti, plebejus demokrázizmus volt a felső osztályok ellen... Kodálynak — véleményem szerint — romantikus illúziókkal teli nézetei voltak egy elmúlt időről, amikor még patriarkális egység élt a nemzetben.“

A közelebről illetékesek, a zenetudomány képviselői közül a holland Denis Dille professzort, a kiváló Bartók-kutatót idézzük: „Bartók a lemondás, a szenvedés, a mély elmélkedés, a lázadás, a közvetett hatás, egyszóval a *magányos*, akinél az elszigeteltség nagyságot jelent, mert magányában a világmindenség szívének dobbanását érzi. Kodály a bizalom, a tisztánlátás, a befolyásolni akarás, a közvetlen hatás, egyszóval

a *mester*, s amikor ezt kimondjuk, átérezzük e szó súlyát... érezzük a felénk áradó méltóságot és tekintélyt.“

A tanítványok is különbséget tesznek Bartók és Kodály egyénisége között. Bartókot igazi zseninek tartják „roppant spontaneitásával“ és „hallatlan ösztönösségével“, Kodály viszont az „erősen tudatos“, a „roppant megszárt“ nagy tudós és művész. „Bartók a robbanóbb egyéniség, aki mindig újat akart, örökké kereső volt, nem tudott megmaradni csak a magyar népdal mellett, Kodály... életét tette arra, hogy a magyar zenekultúrát megalapozza.“ S mint ahogy zenetörténész-tanítványa fogalmazza: „Kodály a legmagyarabb zeneszerző, Bartók a legnagyobb magyar zeneszerző.“

Kiemelik továbbá Kodály vokális műveinek nagyságát, Bartók főleg „hangszereken keresztül gondolkozott“, Kodálynál az énekhangnak volt elsőrendű fontossága: „zeneileg a legnagyobb felfedezője lett a magyar nyelvnek.“ Mert: „minden hangzónak megvan nála a külön lejtése, úgy van, ahogy a nyelv kívánja, ezek csodák, utánozhatatlanok.“

Zárjuk le idézeteinket egy japán Bartók-kutatónak a *Kortársban* megjelent vallomásából azzal, hogy ő itt értette meg: *Bartók megértéséhez Kodályon át vezet a legjobb út* (s lett éppen ezáltal, mondhatnók, Kodálynak is közvetett „tanítványá“-vá).

Mi úgy hisszük, hogy nagy történelmi távlatban Bartókon keresztül is vezet út Kodályhoz: Bartók pokoljárásain keresztül egy olyan világba, amely objektíve is kiharcolja magának Kodály tiszta harmóniáit.

•

Ugy gondoljuk, hogy kis szociológiai elemzésünk kiegészítése az esztétikai és a zenetörténeti közelítésű Kodály-kutatásnak — és hogy éppoly késedelem nélkül kellett hozzálátnunk, mint annak idején Kodályéknak az elnémulóban lévő népdalkincs összegyűjtéséhez.

Budapest, 1970. július havában.

Bácskai Erika — Szesztay András

BALLA ZSÓFIA

Eljátszanám

*Legurulnék a füves dombon
és nem bánám hogy a kontyom kibomlott
eljátszanám a bagoly mért dohog
s a meghült öngyújtó benzint szipog*

*És eljátszom magamnak;
halál
előtt
ki
kongat
utolsót
a
harangnak?*

Bolyai János estéje

Monodráma

Történik 1857-ben

SZÍN: *Bolyai János dolgozószobája. A falakon alacsonyban Bolyai Farkas öregkori, professzori taláros, egy fiatalasszony ünnepelőruhás, életnagyságú képe és Bolyai János arcképe. A játék hatását nagymértékben erősítheti a falak megfelelő részeinek beépítése megfelelő szögbe beállított tükrökkel. Baloldalt íróasztal, mögötte nagy fekete tábla az Appendix néhány mértani ábrájával, Jobboldalt heverő, felette az oldalfalon egy kard és tokjában egy hegedű, mellette kb. százliteres közönséges dézsa. A földön, az íróasztalon, a heverőn és két-három egyszerű széken szétszórtan, illetve rendezetten (például az íróasztal egyik sarkán) rengeteg, több mázsányi kézirat.*

I. RÉSZ

A szín még sötét, amikor mikrofonból hatalmas tapsorkán hallatszík, majd túlzó pátozzsal: „Ma, halálának 110. évfordulóján az egész tudományos világ hálaadó szívvel emlékezik meg Bolyai Jánosról, aki az euklidészi geometria egyeduralmát megdöntő korszakalkotó térelméletével az első kaput nyitotta meg az úrkutatás, a viláágúr meghódítása felé.“ Ujabb tapsorkán, amelynek halkulása közben világosodik meg a szín. BOLYAI a kézírathalmok között a földön ül. Vasalatlan fehér ingben és gyűrött nadrágban van. Nagyon fontos: nem öreg ember, még csak nem is öregedő ember, hanem megfáradt ember. Beleolvas a kéziratokba, rendezgeti őket, egy részüket idegesen összegyűri, és a szín előterébe hajítja. Félperc múlva felnéz, töprengeni kezd, majd színtelen hangon:

T betűvel kezdődik a neve. Nem, nem t-vel. Kár, hogy nem jut eszembe, eléggé ismert nevű matematikus volt. (rövid szünet, majd kicsit élénkebben, a kéziratokat tovább rendezgetve) Az is bosszant, hogy azt sem tudom, él-e még vagy meghalt. (rövid szünet) Nagyon bosszantó, ha valakiről nem tudjuk, él-e még vagy meghalt. (rövid szünet) Egyek szerint századunk legnagyobb matematikusa volt. Hogy nem jut eszembe a neve, még nem jelenti azt, hogy nem volt nagy matematikus. S betűvel kezdődik a neve. (rövid szünet) Nem, nem s-sel. Nagyon fontos lenne tudnom a nevét, mert miatta nem vagyok én most az Akadémia elnöke. (rövid szünet) Pedig az nagyon jól jönne nekem, ha az

Akadémia elnöke lennék. Akkor most itt, velem szemben a földön, legalább húsz igen tisztos, nagyrabecsült férfiú ülne, az Akadémia tagjelöltjei persze mind lenék a szavaimat, és közben ájtatos pofákat vágnának. Nem unnám többé magam. Z-vel kezdődik a neve. (ingerülten, mintha kissé szégyenkezne amiatt, hogy újra belement ebbe a néven keresztül embert elvárásoló játékba) Nem, holtbiztos, hogy nem z-vel, akármivel, csak nem z betűvel. (megnyugodva) Aki nek nincs neve, az nincs, akinek a nevére nem emlékszünk, az nem is létezett. (rövid szünet után élénkebben) Azért fontos nekem annak a matematikusnak a neve, mert ő volt az, aki a világ összes emberei közül a legjobban

félt tőlem. *(elcsodálkozva)* Lám csak, az ember még olyan állapotba is juthat, amelyben rendkívül fontossá válik számára az az ember, aki legjobban félt tőle...

Hirtelen feláll, nyalábolni kezdi a kéziratcsomókat, legalább méternyi magas halmot rak belőlük. Ingerülten:

Emeljék fel a nyugdíjamat! Ki akarom nyomtatni ezt a rengeteg kéziratot. A kiadásához sok pénz kell, emeljék fel a nyugdíjamat! Ezekben a papírokban az ember megmentése van! Az életem van ezekben a papírokban. *(elgondolkozva)* Legalább húsz kötet lesz. Húsz kötet ki-nyomtatásához rengeteg pénz kell. A geometriai munkám hiába jelent meg, hiába oldottam meg benne a geometria évezredek óta megoldhatatlannak tűnő problémáját, nem jövedelmezett semmit, máshonnan kell hát pénzt szereznem. *(kiabál)* Az nem elég, ha felemelik a nyugdíjamat! Nevezzenek ki császári tanácsosnak, ha a tanácsosi cím pénzzel jár. És adjanak nekem valami kiténtést, ha azzal nagy pénzt is adnak! *(hirtelen)* De kérvényeket nem írok, nem akarok kérvényeket írni, nincs olyan erő, amely engem arra kényszeríthetne, hogy kérvényeket írjak. Ha egy ember kérvényt ad be, és azt nem hagyják jóvá, ez annak az embernek a legmesszebbmenő megaláztatása. *(rövid szünet)* És megaláztatni nem hagyom magam, még sose hagytam. *(kissé szánalmasan)* Abból táplálkozik az erőm, hogy még sose hagytam.

Visszaül egy kéziratalomra. Fáradtan.

Annak az embernek a neve, aki legjobban félt tőlem: Karl Friedrich Gauss. Neki volt félnivalója tőlem. Őt a matematika királyává koronázták, félt, hogy a koronát leütik a fejéről, és az én fejemre helyezik. *(harag nélkül)* Be kell vallanom: zseniálisan védte meg a koronáját. Megállapította, hogy zseniális a geometriám, de rögtön hozzátette: zseniális, de használhatatlan, és így bizonyított: ha nem lenne használhatatlan, ő is kidolgozta volna, amit én kidolgoztam. És hittek neki, mindenki, mert ő volt a felkent matematikus király, és ő volt minden: legfőbb matematikai professzora volt a legnagyobb egyetemnek, elnöke a leghíresebb Akadémiának, s ráadásul lovag és udvari tanácsos. *(hossz-*

szünet, majd szinte kedélyesen) De azért nagy kár, hogy nem él már szégyen, őszintén megköszönnek neki valamit: miatta nyugdíjazták a lóistállókat és kaszárnyákat és kaszárnyák kerítéseit tervező hadmérnökök közül: ha ő lelkesen nyilatkozik a geometriámról, nem mertek volna nyugdíjazni annyiért, hogy nem voltam képes lóistállókat tervezni.

Rövid szünet után hirtelen felugrik. Nagyon izgatottan:

Ne a nyugdíjamat emeljék fel, utaljanak ki nekem egy egylovas kordét, amelyekre feldobhatom a táblámat, és ha már nem olvashattam fel sem egyetemi katedrán, sem akadémiai székfoglalón az euklideszi geometriát legyőző dolgozatomat, hirdetni fogom vásáros bódék között. Ha arra ügysem képes senki, hogy megértse, mindegy, hol hirdetem, nem?!

Szinte ijesztő agresszivitással közeledik a tábla felé.

Fekete táblával és fehér krétával járom hát a vásárokat *(mint egy vásári rikancs)*, hogy itt a finom új geometria, elsőrendű minőség, mióta a világ, ember ilyenbe nem harapott, itt látható az elsőosztályú táblán, mindenki megértheti és használhatja csillagokkal társalkodásra, mindenki megértheti, ki eszét még nem adta el lovagi, tanácsosi, professzori satöbbi méltóságért, alig kerül fáradságba, hogy megértsék, ki nem érti, ügysem érti!

A krétával hadonászva és az ábrákon mutogatva szinte fejvesztetten magyarázni kezd:

Mindaz tehát, amit a XI. axióma nem igaz voltának feltevéséből vezetünk le, abszolúte érvényes, és ennél fogva ebben az értelemben nem támaszkodik semmilyen feltevésre. A gömbi trigonometriát pedig, amely a tiszta új geometria alapja, az ember új lehetőségeinek az alapja, a 26. fejezetben abszolúte megalapoztam. *(úgy kezd mosolyogni, mint egy portékáit kínáló vásári árus)* Az én geometriai rendszeremben megoldhatók a geometria összes kérdései, az én rendszeremben a kör négyszögesítése is megoldható *(nagyon erős hangsúllyal, néhol tagolva)*, és mert az euklideszi geometriában a kör geometriai négyszögesítése lehetetlen, a kör geometriai négyszögesítésének lehetőségét nevezzük is el az én geometriám legszembetűnőbb megkü-

lönbötzetőjének. *(boldog mosollyal, valamivel halkabban)* Ezt mondhatom: vagy igaz Euklidesz XI. axiómája, vagy pedig megoldható a kör geometriai négyesítésére. Ennek megoldásával a tér geometriai tulajdonságainak olyan rendszeréhez jutottam, amely a XI. axiómától független. *(nagyon lelkesen)* Ezt a rendszert én elneveztem a tér abszolút tudományának. *(leglelkesebben)* Ez pedig egészen új, eddig egyetlen géométer által még meg sem sejtett, meg sem álmódott tudomány. *(ugyanúgy és széles gesztusokkal)* Ezért jelenthetem ki, hogy a semmiből egy új, más világot teremtettem! *(szünet, előrejön a táblától, öngúnyal)* A legboldogabbnak kell lennem az emberek között, ha semmiből egy új, más világot teremtettem, nem igaz?!

A kéziratok közé ül, rövid szünet, majd felnevet:

Végül jól meg fogja járni az ember az én geometriámmal. Az egyáltalán nem számít, hogy egyelőre rá se hederít. Mert ha a természet az én térelméletemet igaznak fogadja el, akkor lehetővé válik az ember számára, hogy személyesen győződjék meg, repdesnek-e angyalok a csillagok között, találkát adhat majd az ember az angyaloknak, az ember nem a papokhoz fog gyónni járni, hanem akarja, nem akarja, meg kell jelennie a Mindenható ítélőszéke előtt bocsánatot vagy büntetést találni. *(fenyegetően)* Mert az ember az én térelméletem alapján, amilyen hülye, ki fogja kalkulálni magának a csillagok közé vezető utat. *(mint előbb, rövid szünet után)* De ha az ember nem találja majd a csillagok felett isten ítélőszékét, magára vessen. *(fejcsóválva)* Könnyen atya nélkül maradhat sz, ember, ha vállalni mered az én térelméletemet. *(csendesesen kacagva)* Az ember, ha nem látja maga felett az atyát, könnyen butaságokat képes csinálni.

Hirtelen feláll, apja képéhez fordul:

Hallod, atyám?! A fiú beismeri, hogy szót kellett volna fogadnia az atyának. *(szinte gyengéden)* Csak ne lettél volna annyira gyenge, ne udvaroltál volna minden hatalmasnak, még a Kossuthodat legyőző császárnak is, hát annyira szeretted Kossuthot, hogy Kossuthodnak nevezted, és udvaroltál Gaussnak is, minden leveleddel udvaroltál neki, pedig ő a barátságokat gyalázta meg, csak vállaltad volna, hogy szeretted, akit

szeretsz és gyűlölöd, akit gyűlölsz, istenné emeltétek volna magam fölé. *(haraggal)* De hát mi is voltál te tulajdonképpen? Matematikus nem lehettél, mert költő voltál és bohóc, bohócnak nem voltál jó, mert csak alkalmi bohóckodásra volt kedved, túlfényes hinton kellett annak érkezni, aki előtt neked bohóckodásra támadt kedved, költő nem lehettél, mert matematikus voltál. *(hirtelen meg-bocsátó kedélyesen)* Tudod, milyen költő voltál te? Haragudtál rám, mert nem voltam hajlandó elolvasni egy könyvedet sem. *(rövid szünet, majd felnevet)* Nem is lehettél rossz költő, mert most már szeretlek olvasni. *(kedvesen megfenyegeti a képet)* Ahogy lassan-lassan hiányozni kezdtléd nekem, bele-belelapoztam a könyveidbe, aztán el is olvastam őket. *(szeretettel mosolyog)* Ha jókedvű akarok lenni, akkor előveszem szomorújátékaidat, a legszomorúbb szomorújátékból kívülről is tudok. A Pausaniasból.

A nézőtér felé fordul, majd ahogy a sztárokat jelenti be a könnyűzene-fesztiválokön:

Pausanias, a legyőzhetetlen spártai hadvezér, a rettenthetetlen hős *(kissé ironikusán)*, miközben szembe kerül a szintén legyőzhetetlen és rettenthetetlen szerelemmel, mely a legyőzhetetlen hős szívében természetesen a legyőzött perza király csodaszép leánya iránt gyulladt, és illette eme rettenthetetlen hős eme csodaszép lényt ily szavakkal. *(hangsúlyal, arcjátékkal és mozgéssal is parodizálva)* Ah, Szélíma, mily szívesen levinném én a perza foglyokról bilincseiket, ha te is levinnéd rólam az engem szorítót, a csodaszép tekinteted által felrakottat. Ah, ha le tudnád ezeket venni, hatalmasabb istenasszony lennél, mint amikor reám helyezted őket, én még egy utolsó lehelletnek akkor, mint szabad spártai, s téged áldva halnék meg, de ah, lehetetlen ez, mert a te szép kezeid csak kötni tudnak, kioldani már nem, ah, egyetlen tekinteted elég, s a legcsendesebb férfimell vulkánná gyullad, a te szépséged mennyei világán elolvad a hős, s meglágyulnak a kősziklák. *(szinte könnyezik a kacagástól)* Így tudsz te írni, apám, ilyen csodálatosan, hogy az embert megfojtja a kacagás.

A kép felé fordul, pajkosan:

Változtattam talán a szövegeden, apám? Ha változtattam, jól változtattam, mi? Talán csak nem kívánod el tőlem, hogy

szóról szóra betanuljam. *(lassan elkomorodik, rövid szünet, majd gyorsan)* De te nem nevetetni akartad az embereket, apám, ennyire jó még te se voltál, te költőként azt követelted az emberektől, hogy maradjanak meg egyetlen egésznek, törhetetlen egésznek, oszthatatlan egésznek, hogy ne folyjanak szét a magánéletük és hivatásuk között, a kétféle vonzásba törjenek bele, ha kell, Pausaniasod törhetetlenként törik szét, amikor a szerelem az elhivatottságtól elhajlítani akarta, amikor az élet hívta, nem engedted oda az életnek, a kardját dobtad oda neki, hogy abba meneküljön inkább, mert így találd szépnek. *(hirtelen)* De te nem éltél hősdőhöz hasonlóan, apám, annyifelé hajlogtattál, ahány vonzása volt az életnek. *(rövid szünet, majd csendesen)* Nem akartam én megsérteni az emlékedet, apám. Rég felmentettelek én már téged. Mert te azért kapkodtál ide-oda, azért hajladoztál, azért nem vállaltál olyan nagyot, amelybe bele lehet törni, mert soha semmi nem sikerült neked. *(nagyon csendesen)* Én nagyon szerettelek téged, szerencsétlen ember, és azért bántottalak, hogy tisztelhesselek is, hiszen mindig a szánnivalót bántottam benned, sohasem a rosszat, te rossz sose voltál, csak szánnivalóan gyenge.

Lassan eljön a képtől, csendesen:

Aki nagyon erős volt, aki a siker embere volt, aki az ember életét megváltoztató, meghatározó csodanagyot vállalhatott volna, aki kockáztatta volna ugyan, hogy nagy vállalásába, embert megmentő vállalásába beletör, de legalább ugyanannyi esélye lett volna nagy vállalása teljesítésére is, de aki elegánsan, mintha tudomása se lenne róluk, elfordult a nagy gondolatoktól, mert első kicsi, parányi kis sikerei megértették vele, hogy a kicsi, mindenki által könnyen megérthető eredmények ajándékozák meg az embert azokkal a kicsi, de látványos sikerekkel, amelyeknek hátán biztonságban, kockázat nélkül lehet az emberek feje fölé nőni, ez a nagyon erős sikerember az általam legjobban megvetett, apám által legjobban báványozott Karl Friedrich Gauss. *(rövid szünet)* Az emberek a fejük fölé emelték, életében a tudományok királyaként tisztelték, halála után márványszobrot emeltek neki. A nagy tisztelet viszont nem tudta elfelejteni vele, hogy félnie kell tőlem, jobban félt a velem való szembenézéstől, mint a haláltól, el is követett mindent, hogy ne találkozhasson velem. Félt tőlem, mert az én vállalásom összehason-

líthatatlanul nagyobb volt, mint az ő vállalásai együttvéve: az én geometriám járható útként feszül az ember és a csillagok közé. *(fáradt mosollyal)* Gauss volt az egyetlen, aki felismerte, hogy én az embert a csillagokkal összekötő utat alapoztam meg, és elhallgatta a geometriámat, ki tudja, hány álmatlan éjszakájába került, hogy elhallgatta, istennek kellett volna lennie, hogy elég ereje legyen ahhoz, hogy ne hallgassa el, hiszen önmagát semmisítette volna meg, ha nem hallgatja el. *(rövid szünet után hangosabban)* Az emberek ítéletével nem helyezkedem szembe, nincs nekem már erőm ahhoz, hogy az emberek ítéletével szembehelyezkedjem. Elismerem a Gauss dicsőségét, mert mindenki elismeri. A meg nem érdemelt sikert, dicsőséget jámboran, vakon tisztelni kell, hiszen nincs más létalapja a jámbor, vak tiszteleten kívül. *(kissé ingerülten)* Az igazság az, hogy azért ismerem el Gauss márványba szilárdult dicsőségét, mert nincs már erőm harcolni ellene. Gauss képének tehát az én szobámban is a falon a helye. *(rövid szünet)* Megvan nekem a képe, itt kell lennie valahol, apámtól kaptam ajándékba. Hova is tettem? Az a kép már évek óta nálam van, és szégyen-gyalázat, hogy még nem függesztettem ki a falra. Nem függesztettem ki a falra, de el se égettem *(sejtelmesen)*, s ez azt jelenti, hogy valami miatt mindig fontos volt számomra az ember, akiről festették. *(rövid szünet)* Ebben a szobában adta át apám, s én nem vittem ki innen. *(rövid szünet)* Az lett volna természetes, ha elégetem a képet, de egészen biztos, hogy nem égettem el. Valahova eltettem. *(hirtelen)* Az íróasztal fiókjában nem fér el, tehát az ágy alatt kell legyen.

Gyorsan az ágy alá hajol, előhúzza a képet, karjával letörli, nagyon izgatottan:

Hová függeszsem, valahova ki kell függesztenem, eljött az ideje annak, hogy ki kell függesztenem, nem halogathatom tovább.

Az íróasztal fiókjából kalapácsot, szeget vesz elő, nagyon izgatottan felszegezi a képet a falra, majd sókáiig méregeti:

Én sohasem akartam kisebbiteni ennek az embernek az érdemeit. Ez az ember már tizenhét éves korában felfedezte a legkisebb négyzetek módszerét, megszerkesztette a szabályos 17-szöveget. Aztán

egy hosszú életen át mindent megszerkesztett, kidolgozott, megalkotott, felfedezett, feltalált, amit könnyűszerrel meg lehetett szerkeszteni, kidolgozni, feltalálni, amit azonnal igen látványosan be lehetett mutatni, mint a tudomány legfrissebb eredményét. Amikor Piazzí clasz csillagász felfedezett egy új csillagot, Gaussnak természetesen azonnal hozzá kellett látnia a bolygó pályájának kiszámításához. *(gúnyosan)* Tudta, hogy ennél látványosabb sikerlehetőség ritkán adódik: ha módszereket talál a bolygó pályájának kiszámítására, a világ összes csillagászai hónapokon át keresni fogják az ő számításai alapján a bolygót, s ahogy megtalálták, az ő nevéől fog visszhangzani a világ. *(rövid szünet után ingerülten)* Semmit nem akarok elhallgatni: Gauss dolgozott ki eljárást a földmágnesség nagyságának mérésére, megszerkesztette az ehhez szükséges műszereket, ő alkotta meg az abszolút fizikai mértékrendszert, megszerkesztette az első elektromágneses távíró. *(nagyon komoran)* Mindezekért nagyon tisztelném, ha nem tudnám, hogy mindezeket a kisujjából rázza ki. Egy nagyon nagyra hivatott ember csak azt végezte el, amit egy-két évtized múlva mások is elvégeztek volna helyette. Learatta a pillanatnyi sikerlehetőségeket, s az emberek tapsoltak neki, koronát képzeltek a fejére, vagyonnal és hatalommal ajándékozták meg. *(kinyilatkoztatásszerűen)* Ez az ember képes lett volna, ha rászánja élete felét, elvégezni azt, amire az én egész életem ráment. *(rövid szünet)* De nem szánt rá semmit, nem is szánta volna rá egy évét sem, de még egy hónapját sem, mert a tér tudományának megalapozásában nem látta meg az azonnali siker lehetőségét. *(keserűen felkacag)* És igaza volt, áldozatáért cserébe azt kapta volna, amit én kaptam: a szegénységet és kiszolgáltatottságot. *(kiabál)* Neki volt igaza, úgy kellett volna élnem, ahogy ő élt: a matematikából és nem a matematikaért, az emberből és nem az emberért, s akkor most nem kerülnék el az emberek a házamat, életük legnagyobb eseményének tartanák, ha fogadnám őket néhány órára. Azért függesztettem hát ki ennek az embernek a képét, mert neki volt igaza, úgy kell élni, ahogyan ő élt, szánom és bánom végre, hogy acsarkodtam rá ahelyett, hogy példáját követtem volna. *(rövid szünet)* Nemcsak azért függesztettem ki a képét, hogy az ott álljon, valamit még akartam a képpel. *(idegesen)* Mit akartam még a képpel, elfelejtettem, hogy mit akartam még a képpel. *(hirtelen*

megkönnyebbülten) Meg akartam koszorúzni a képét, hogy is felejtettem el, hát mi másért függeszthettem volna ki. Már tudom is, hogyan fogom megkoszorúzni.

Kéziratpapírokat hosszúkás szeletekre tép, a papírszeleteket a kép köré aggatja. Csendesen:

A Gauss diadalát az emberek felett meg kellene énekelnem, zenét kellene szereznem a Gauss-féle diadal témájára.

Leemeli a hegedűtokot, kivesszi a hegedűt, játékra készülődik, majd idegesen leereszti.

Nem, ezt azért mégsem. *(miután hosszasan nézegeti a hegedűt)* Nekem nem lett volna feltétlenül szükségem a matematikára, mint Gaussnak, ahhoz, hogy az emberek feje fölé nőjek. Elég lett volna ez a hegedű is. Kilencéves koromban tartottam az első koncertemet, húszéves koromban csak úgy virtusból felléptem a bécsi nagy színpadokon. *(fáradt mosolylyal)* Ha a Gauss-féle élet életem egyik elszalasztott lehetősége, akkor a hegedű a második, illő lenne hát megkoszorúznom ezt az elárvult hegedűt is. *(élénken)* És a kardomat is, igen, a kardomat! A legnagyobb lehetőséget az emberek feje fölé nőni a kardomban találtam volna meg. Húszegynéhányéves koromban, amikor a tiszti egyenruha úgy állt rajtam, mint senki másén, és egy zászlóalj minden tisztjét dőlyfösen párviadalra hívtam ki, s a koradétól késő estig tartó viadalon egyenként legyőztem őket, s a két győzelem között a tisztek bosszantására annyi szünetet tartottam, amennyi alatt egy bosszantó nótát kicsalhattam a hegedűmből, hej, hogy csüggött rajtam minden asszony szeme egy-egy ilyen bravúrom után.

Leakasztja a kardot, néhány másodpercig nézegeti, majd hirtelen megperdül, feltétlenül a tükrözött rész elé, suhogtatni kezdi a kardot.

A következőt kérem! Na, hadd lám, ki lesz a következő! *(vívni kezd egy láthatatlan ellenféllel)* Jól van, jobban vívsz, mint a többiek... Csak több önbizalommal, te, engem is anya szült. *(félperc múlva lehajol, mintha leejtett kardját dobna vissza ellenfelének, tovább vív, fél perc múlva mutatós vágás után leereszti a kardot, kicsit lihegve a fáradtságtól, de nagy önbizalommal):* Gyönyörű találat volt, mi?!

A kardot tovább suhogtatva sétálni kezd, élénken:

Karddal én annak idején, amikor még ellenkezni tudtam, amikor a geometriát nem hagytam teljesen a fejemre nőni, akkor én karddal, hogy ficánkoló kedvemben ne kelljen embert megcsípkednem vele, kovácsoltvas szeget céloztam meg vele, akármilyen vastagot, vagy ami legnehezebb, akármilyen vékonyat, egyetlen csapással és pontosan kettőbe szeltem, mértani pontossággal kettőbe szeltem, egyetlen csapással, és sohasem vértettem el.

A kard segítségével kirántja a fából a vasszeget, amelyen előbb a kard függött, szinte rekedt hangú izgatottsággal:

Nem gyengülhettem még annyira le, nem anyátlanodhattam el teljesen, nem lehetek még most se annyira ügyetlen, hogy azt az átkozott kovácsoltvasszeget, melynek volt ereje éveken át magán tartani ezt az elárvult kardot, ketté ne szeljem egyetlen csapással.

Keresi, hova verhetné a szeget, az íróasztal lapját találja megfelelőnek, a kard markolatával beveri a szeget, nekirugaszkodik a kampósszeg kettéhasításának, aztán leereszti a kardot, kissé szánalmasan:

Nem, nem merem. Azt hiszem, félek attól, hogy sikerülni fog.

Újra nekirugaszkodik, rásújt a szegre, a csapás mellésiklik, kiereszti kezéből a kardot, a heverőhöz megy, leül a szélére, nagyon csendesen:

Borzasztó lenne, ha sikerült volna. Akkor én még ma éjjel alágyújtottam volna ennek a rengeteg papírnak, és elindultam volna kihasználni az embert, mit tudom én, hogyan, akárhogyan, mindegy, lehet, hogy a matematika segítségével, lehet, hogy a kard segítségével, ha másként nem ment volna, beálltam volna akár rablógyilkosnak. *(rövid szünet után sejtelmesen)* Ha sikerült volna kettéhasítanom a szeget, elhittem volna, hogy mindent előlről kezdek.

Végigdől a heverőn, összekucorodik, mint aki át akarja adni magát az alvásnak, negyedperc múlva felül, kissé ingerülten:

Én eldöntöttem az előbb, hogy Karl Friedrich Gauss képe mellett a hegedűmet és a kardomat is megkoszorúzom,

hát ha eldöntöttem, hajtsam is végre, amit eldöntöttem, a kard vagy akár a hegedű segítségével én már nagyon fiatalon az emberek feje fölé nőhettem volna, legalább olyan magasra, mint Gauss a matematika segítségével, illő hát, hogy megkoszorúzzam őket.

A kampósszeget visszaveri a falba, felakasztja a hegedűt és a kardot, felcícomázza őket papírszeletekkel. Mielőtt felszakítaná, beleolvas az egyik papírlapba; kissé fanatikusan:

Ezek a matematikai képletek olyan gépagy megépítését teszik lehetővé, amely felmenti az embert az unalmas, fárasztó agyműveletektől, elérhető tehát, hogy az ember életét ne a robot, hanem az alkotás töltsé ki. *(csendesen)* Ha a fizikusok és technikusok hajlandók lennének kiolvasni ezekből a képletekből maguk számára a lehetőségeket, és összefognának, néhány évtized alatt megépítenék az első gépagyat, az emberi agynál ezerszer, tízezerszer, százezerszer gyorsabban működő gépagyat. *(indulatosan)* Nem ér semmit az egész, nekem nem évtizedeim, még csak nem is éveim vannak hátra, esetleg hónapjaim. Miután annak az embernek a képét, aki nem az emberért élt, hanem az emberből, megkoszorúztam, nem érdekelt, hogy mi lesz az emberrel halálom után. *(fáradt mosollyal)* Annyi most már nekem a gondom, hogy szépen megkoszorúzzam a kardomat és a hegedűmet, nincs más feladatam már.

Továbbcícomázza a kéziratokból tépett papírszeletekkel a kardot és a hegedűt, eltávolodik tőlük, nézegeti őket, nagyon csendesen:

A kardra valamivel többet kellene tegyek, a kard azért jobban állt a kezemben, mint a hegedű. *(rövid szünet)* Nem hiszem, hogy húsztól harminc éves koráig bárki élő ember annyit párbajozott volna, mint én. *(rövid szünet)* Néhány paprikás vérű katonával, mert a becsület, igen, a becsület *(fitymálkodva)*, azaz, amit a katonatisztek becsületnek neveznek, úgy kívánta, életre-halálra kellett kiállnom. *(élénken)* Ej, de nehéz dolgom volt ilyenkor, órákig kellett forgatnom a kardot, mert mozdulatlanságba kellett fászanom az ellenfeletem, különben a segédeink követelték volna, hogy a kardot beleeresztve tegyem mozdulatlaná. *(rövid szünet, majd kicsit tanítósan)* Mert legjobb párbajozó voltam, elkerülhettem, hogy embert öljek párbajban. *(hirtelen)*

kinyilatkoztatásszerűen) A legerősebbnek megadatik az, hogy vérontás nélkül védje meg becsületét. *(csendes-ingerülten)* Ezt a császárak meg a diktátorok mindig elfelejtették, és mindig el fogják felejteni. *(hosszasan töpreng)* Aki nagyon gyenge, sajnos kénytelen megölni erős ellenfelét, ha alkalma adódik rá. *(rövid szünet után lassan)* A nagyon gyengéknek talán meg is lehet bocsátani, ha ölnék, mert a nagyon gyenge nem szalaszthatja el a vágásra kedvező alkalmat, nem adhatja meg nagylelkűen a lehetőséget ellenfelének, hogy újra feléje sújtson, mert nem lehet biztos abban, hogy ki tudja védeni azt a sújtást. *(szünet, majd kissé ingerülten)* Az erőseknek nem az ölni akaró mozdulatot, de a simogatásnyi ütést sem lehet megbocsátani. *(rövid szünet után csendesen)* Minden sértést olyan csodálatosan toroltam meg. Ha vágást nem volt türelmem elkerülni, mert úgyis csak első vérre ment a játék, kézfejbe vágtam, bravúrosan fület hasítottam meg vagy orrhegyet. S lassan-lassan elmaradoztak a sérteni merészkedők. *(öngúnyval)* A becsületem így maradt meg olyan makulátlannak, mint a frissen esett hó! *(rövid szünet után ugyanúgy)* Ha már nagyon untam párбай nélkül, hát más városba helyeztettem magam. Ezért változtattam katonatiszt koromban annyiszor az állomáshelyemet. *(hirtelen nagyon agresszíven)* Sohasem a becsületemért vívtam, hanem a nőkért. Azt hiszem, mióta világ a világ, senki se a becsületéért vívott. A kardot és a hegedűt mézesmadzágként lóbáltam a nők felé. Annyian ragadtak rá, hogy a férfierőm végül már kevésnek bizonyult. Ha a nők nem buktak volna bele a kardom fényébe, ott ette volna meg a kardomat a rozsda. *(rövid szünet, ugyanúgy)* Ez azt jelenti, hogy húsz éven át azért nem ragadtam kardot, mert nem hittem abban, hogy a becsület karddal védhető lenne! De ha a becsületet nem is lehet karddal védeni, emberek istenévé lehet emelkedni kard segítségével. *(hősi pártoszt parodizálva)* Az utókorra vár a nagy feladat, hogy felmérve életemet, megállapítsa: a kard vagy a hegedű, vagy a matematika segítségével nőhettem volna nagyobb biztonsággal az emberek fölél! *(rövid szünet után nagyon csendesén)* Mindegy, hogy melyikkel, akár melyikkel, valamelyikkel... *(rövid szünet, majd groteszk kacagással)* Elég szépen megkoszorúztalak titeket?! *(kiabálva)* Véget ért hát a világ legnagyobb koszorúzási ünnepe!

Apja képe elé áll, játékosan:

Téged, aki annyira vágytál arra, hogy megkoszorúzzanak, nem koszorúztalak meg, mert mások se koszorúztak meg. Ha legalább egy szobrot emeltek volna a tiszteletre, most megkoszorúználak, érted? *(rövid szünet)* Különbem még reménykedhetsz: ma fogom eldönteni, felelőssé kell-e tegyelek az én rohadt életemért, avagy meg kell koszorúzzam a képedet. *(hirtelen ellágyul)* De téged másképp foglak megkoszorúzni, téged virággal foglak megkoszorúzni, érted, apám, kívánszorgok majd mezei virágokért, a sírodra is viszek, érted, szerencsétlen ember, érted...

Az asszonykép elé áll, nagyon izgottan:

Téged nem tehetlek felelőssé semmiért, te enyhén szólva jól bevásároltál velem, te már a geometriába meg a rengeteg irományba menekülő embermaradványt kaptad, a nagy életről lemondottat, szerencsétlen fehérrép. *(rövid szünet után játékosan)* Téged nem koszorúzhatlak meg, mert még élsz valahol, de komolyan mondom, ha már nem tartoznál az élők közé, megkoszorúználak. Olyan szépen, mint Gausst *(miután hosszasan vizsgálta a képet)* Az az igazság, hogy te mellettem változtál a legveliselhetetlenebb, legmérgeesebb nyelvű, a legszenyebb dolgokkal is csak mocskolódni tudó fehéreselédde. *(rövid szünet után csendesén)* De azért két évtizedet lehúztál mellettem. *(szinte hálásan néz rá)* És egyetlen vagy a világ összes női közül, aki vállalta, hogy gyereket szüljön nekem. Ne haragudjunk egymásra, amiért nem bírtuk tovább egymás mellett. *(élénken)* Az ígéreteket betartom, napok kérdése, és megjelenek előtted azzal a szerződéssel, amelyet én fogalmaztam meg, de tulajdonképpen önmagam ellen, a te és a gyerekek érdekében, már ma elvinném, hogy megörvendeztesselek veled, de közjegyzőt is kell vigyek magammal, s ez már nehezebb, de mondom, csak napok kérdése. *(rövid szünet)* Különösen annak fogsz örülni, hogy a házról teljes egészében lemondok a javatokra, a nevedre íratom, s a szerződésünkben az is benne lesz, hogy a gyermekek neveltetésében komolyan kiveszem majd a részem. *(szünet, majd hidegebben, de semmiképpen sem számonkérő hangszíjjal)* Különbem egyetlen problémám van azért veled kapcsolatban. Utolsó együttműködésünk után vagy két évvel szüdtél te egy gyereket, nahát, egy névtelen levél arról

éresztett engem, hogy azt a gyereket az én nevemre irattad, ne vedd hát rossz néven, ha arra foglak megkérni, hogy írasd a valóságos apja nevére, na, ne haragudj, hogy ezt követelni fogom tőled. *(rövid szünet)* Különben ha nehezedre esik, hagyjuk ezt, megmaradhat a nevémen, ha nektek az úgy jobb, csak arra kérlek meg, hogy ne küldd el majd soha hozzám azt a gyereket. *(rövid szünet, majd szinte kedélyesen)* Ezen az utolsó találkozásunkon eldöntjük majd, hogy te hagytaál ott engem, vagy én hagytalak ott téged. Már reggel korán felkerekednék, hogy hamar megtudd, mit tervelttem ki az érdeketekben, ha nem lenne feltétlenül szükséges a közjegyző is. *(rövid szünet)* Hogy ez után az egyezségünk után többet nem látogathatsz meg, remélem, téged nem zavar, engem sem zavar, hogy ez lesz az utolsó látogatásom, kicsit örvendek is, hogy egy közjegyző társaságában látogatlak meg, de ezt majd nem mondom a szemedbe.

Elfordul a képtől, előre jön, néhány lépés után visszanéz rá.

Hogy egy zsák aranyért nem hálnék többet veled, ezt sem fogom a szemedbe mondani.

Ráül egy kéziratalomra, szinte súgva:

Az nem igaz, hogy az embernek mindegy, hogy őt hagyják ott, vagy ő hagy ott valakit. *(rövid szünet)* Furcsa, hogy még akkor sem mindegy, ha a különválást élete legörvendetesebb cselekedetének tekintti. *(szünet, szinte mérgesen)* Igen, mert az ember képtelen annyira tökéletessé válni, hogy egyáltalán ne érdekelje, hogyan viszonyulnak hozzá a többiek.

Rövid szünet után feláll, körülnéz.

Na, lássuk csak, milyen munkát végeztem a koszorúzás napján. *(hirtelen a fejéhez kap, dühösen)* Elfelejtettem a legfontosabbat, a levelet, az idézést tartalmazó levelet, amelyet néhány napja még mindennél fontosabbnak tartottam...

Miközben az íróasztalhoz megy, és keresgél a fiókban.

Teljesen megfélemedeztem róla, még a Gauss úr képe előtt meg kellett volna koszorúznom, és kiment a fejemből. *(hirtelen nagyon lelkesen)* Csodálatos, hogy

el tudtam felejteni, a legóriásibb dolog a világon, hogy el tudtam felejteni!

Feltűzi a levelet a falra, papírszettekét tüzzel köréje. kiabálva:

Megkoszorúztatott hát a levél, amelyben Bolyai János felszólított, hogy jelenjen meg a császári helytartó előtt. A helyőrségi tiszt, aki a levelet hozta, megbízott azzal, hogy puhatolózás céljából vagy szadizmusból, vagy mit tudom én még miből, magyarazza meg részletesen Bolyai János nyugdíjas császári tisztnek, hogy mit akar tőle a nagyérdemű helytartó. *(mint egy utcai rikkancs):* Felemelni a nyugdíját, vagy teljesen elvenni tőle! Megköszönni öfelsége, a császár nevében Bolyai Jánosnak, hogy negyvennyolcban, azokban a jajdenehéz években hű maradt a császárhoz. És ugyanakkor felszólítani Bolyai Jánost, hogy hűségéről újabb bizonyóságot tegyen, firkáljon, ha már firkálni szeret, titkos jelentéseket, hogy városa árulója, hóhéra legyen, ha már firkálni szeret, és végezetül megfenyegetni a már megdicsért és felszólított Bolyai Jánost, hogy nyugdíját veszti, ha nem akarna szolgálni hűsége újabb bizonyításával. *(hirtelen élénk örömmel, megkönynyebbülten)* Legalább harminc órán át nem gondoltam erre a megtisztelő felszólításra, harminc egész óra eltelt, és még csak eszembe sem jutott, csodálatos lehetett ez a harminc óra. *(rövid szünet után)* De bizonyára nem azért tűztem ki a falra ezt a felszólítást, hogy újra el tudjam felejteni. *(rövid szünet)* De a helytartó elé én nem megyek. *(rövid szünet)* Esetleg küldök valami üzenetet magam helyett, hogy menjen el a kedvük. *(diadalmasan kacagni kezd)* A Kossuth Lajoshoz küldött levelem másolatát küldöm el neked, éppen az én negyvennyolcas ajánlkozó levelemet, a császár ellen ajánlottam fel benne a szolgálataimat, felségárusításom bizonyítékát küldöm hát el válaszul.

Az íróasztalhoz rohan, izgatottan kotorászik, felmutatja a levelet, lobogtatja, beleolvás.

A levelem utolsó mondata a legszebb, kérem benne, hogy országos napilapban tegyék közzé nyílt levélként az ajánlkozásomat. Mi mást jelent ez, mint azt, hogy én nagyon komolyan el akartam árulni a császárt.

A heverő szélére ül, tovább nézegeti a levelet, kacagva:

Ha Kossuth komolyan vette volna a leveletem, én akasztófán végeztem volna,

vagy bujdokolnék valahol a nagyvilágban, minél messzebb innen! Bizonyára ők is meg fogják ezt a levelet koszorúzni, ha elküldöm nekik!

Rövid szünet után feláll, szilajon:

Nemcsak a nyugdíjamat, a szabadságomat is elveszik tőlem?! Kell nekem még a nyugdíjam és a szabadságom?!

A dézsához rohan.

Bennem már csak az a jéghideg víz tartja az életet, ami ebben a dézsában van! És ki tudja, hány hónapig még, évekig biztos nem! (*hirtelen megsmogatja a dézsát*) Áldott legyen Priessnitz, az istenorvos, aki felismerte, hogy az ember évekkel hosszabbíthatja meg életét, ha van ereje roncs testét órákon át jéghideg vízben tartani. Az igazán erősek gyógymódja ez. (*rövid szünet után természetellenesen szilaj jókedvvel*) Ha majd elvették tőlem a szabadságomat, és vasraverse végigkísérnek a város utcáin, akkora tömeg lesz a temetésemen, hogy a császár is megirigyelhetné!

Szünet, majd a papírhalmhoz megy, céltalanul turkálni kezd bennük. Hirtelen súgva, mintha a világ legfontosabb titkát árulná el:

Már nem hiszek ezekben a papírokban. (*rövid szünet*) Vannak ugyan a napnak olyan órái is, amelyekben hiszek vagy majdnem hiszek bennük, de kezdenek az ilyen órák perceké zsugorodni. (*sejtelenesen*) Ha akkor, amikor ezekben a papírokban hinni kezdem, megszüntem élni, akkor az a pillanat, amelyben először szemberöhögtem őket, a felelédesem pillanata. (*szomorú mosollyal*) De már nincs mivel élnem, a testem időközben elhátározta, hogy kifut alólam. (*rövid szünet*) És ha most bebizonyítom, hogy elárultam a császárt, olyan halállal fognak megajándékozni, amely után évezredekden át az emberek szeretete következik. (*szinte könyörgő hangon*) Nem hinném, hogy megtagadnák tőlem, hogy bilincsekbe verve végigkísérjenek a városom főutcáján. (*rövid szünet, majd szomorú mosollyal*) Lám csak, mégis számít az emberfiának az emberek szeretete.

Hosszú szünet, majd lassan letérdel a kézrathalom tetejére, nagyon csendesen:

Pedig nem sikerült megoldanom az embert. (*rövid szünet után valamivel élénkebben*) Euklidesz, a géométer, akit két

évezreden át nem győzött le senki, míg nem nekem kellett jönnöm, hogy legyőzvé én őt, elvegyem királysága felét, óriás matematikus vagy te, Euklidesz, de sem te, sem tanítványaid nem oldottatok meg semmit az ember számára, a krónikások utánad sem jegyezték fel szobbat a szerelemről, mint előttem, a szeretetről se, a hűségről se, a barátságról se, tehát nem oldottad meg az ember egyetlen problémáját sem, követőid két évezred alatt nem oldották meg az ember egyetlen problémáját sem, hé, Euklidesz, hány barátod volt, mert nekem, a két évezreddel később születettnek egyetlenegy sincs, szeretett-e téged úgy asszony, ahogy elkívántad tőle, mert engem, aki annyi asszonyt gyűrhettem magam alá, ahányat csak akartam, úgy, ahogy elkívántam volna tőle, egy sem szeretett. Hát nem oldottad meg te se, nagy matematikus, az ember problémáját, és nem oldottam meg én se, utódod a nagyságban, és nagyságában kítaszítottat. (*természetlenesen szilaj örömmel, nagyon hangosan*) Hát mi mást jelentene ez, mint azt, hogy matematikára az embernek egyáltalán nincs szüksége, hogy a matematikus, ahány csak van, felesleges, haszontalan tudósnépség, akik tulajdonképpen nem is a matematikáért élnek, hanem a matematikából, ha érte élének, elhagynák, hiszen nem old meg semmit a matematika, csak azért tartanak ki mellette, mert belőle élnek, sárba kéne taposni mindent, ami matematikával kapcsolatos, mezőkre, bányákba kellene küldeni mindenkit, aki ezzel a felesleges dologgal foglalkozik. (*ugyanúgy, mint eddig, de egyre erőteljesebbé váló keserűséggel*) Ó, hát röhögöm most már csak, hogy én, aki új utakra tereltem a geometriát, kiszolgáltatottan élek az emberek között, ezt röhögöm csak, ne is szeressen az emberiség egy matematikust, mi köze az emberiségnek egy matematikushoz, ne is legyen köze, rohadt matematikusokkal van tele a világ, a legnagyobb se érdemel egy legyintést se, én tehát csak kacagom, hogy senki figyelembe se veszi, hogy évezred alatt nem született nálam nagyobb matematikus. Kisserzű alakok, holmi Gaussok egész életüket a matematikára tették fel, de nem a matematikáért, hanem önmagukért, mert a matematikát maguk alá gyűrve az ég felé akartak nőni az emberek szemében, és veszélytelenül tudtak nőni mint matematikusok, az én századomban nem irtottak ki matematikusokat, ha ütötték volna a matematikusokat, akkor ők könyvtárosok lettek volna inkább.

Lassan feláll, néhány lépést tesz a kéziratcsomók között, majd nagyon fáradt hangon:

Nem bírom már, képtelen vagyok gondolkodni, a legegyszerűbb szavak nem jutnak eszembe. *(kiabálva)* Zenét akarok, pihentető zenét, a megnyugvásom zenéjét akarom.

Leül a papírok közé, feszülten figyel, a világítás gyengül, magnószalagról előbb lassan, majd gyorsabban, de ekkor sem felerősítetten:

A legfontosabb, amit én önmagamról önmagamnak el akarok mondani, az, hogy sajnos én voltam századom legnagyobb embere, egyszerűen azért, mert én voltam az egyetlen fertőzetlen ember, úgy is mondhatom, az egyetlen normális ember. *(rövid szünet)* Ki kellene vánszorognom az utcára, és fel kellene pingálnom a falakra, miért vagyok én az egyetlen normális ember, hogy mi teszi normálisá az embert, mert nagyon egyszerű, egyetlen mondatban kifejezhető, bár a nagyon egyszerű gondolatokat mindig nehezen értették meg. Ennyi az egész: az ember akkor ember, ha összes választási lehetőségei közül mindig a legnehezebbet választja. És abnormálissá válik, mert születésétől haláláig minden alkalommal azt választja, ami könnyebb. Nem válhat normálissá, igazán emberré, mert alkalma sincs átérzeni, hogy mit jelent mindig a nehezebbet választani. Századom legfelfűjtabb embere Napoleon, akinek látszatra nehéz, súlyos élete volt, tulajdonképpen nagyon kisszerű alak, a nehéz élet nevében döngette a mellét, és a könnyebbet választotta mindig, mert a siker könnyebb, mint a sikertelenség, könnyebb hatalmasnak lenni, mint meg-alázottnak.

A magnószalag megáll, Bolyai ugyanúgy ül továbbra is, kissé szánalmas, könnyörgő-követelőző hangon:

Nem nyugodhattam meg ennyitől, még akarok ilyen zenét, képtelenség ennyitől megnyugodni, legalább öt pernyi zene kell egy napi megnyugváshoz, még akarom hallgatni, akarom hallgatni. *(kiabál)* Nem akarok gondolni semmi másra, tovább akarom hallgatni a legszebb zenét, a megnyugvás zenéjét akarom hallgatni.

(agresszíven) Mindennap legalább háromszor zenét hallgatok, mert az az életcélom, hogy megnyugodjak! És sikerül, azért is sikerül!

Hirtelen elhallgat, a magnószalag beindul, BOLYAI HANGJA:

Én voltam egyedül, aki mertem mindig a nehezebbet választani. Mertem. *(rövid szünet)* Nem kellett azt merni, az úgy volt természetes. *(rövid szünet)* Nem volt az én apám éppoly rongy, amilyenné én őt ő maga előtt lefestettem, de én ütöttem őt, mert ez volt a nehezebb, bár eszembe se jutott soha, hogy ez nehezebb, de ez volt a nehezebb, és én ütöttem, mert természetes ember voltam. *(rövid szünet)* Neki nem megtörni, hanem szilárdáá kellett volna válnia az ütéseimtől, de ő már el volt rontva, őneki már a vérében volt, hogy mindig a könnyebbet választja a nehezebb helyett. Ő a város és a környék hatalmasaira már akkor is mosolygott, amikor szemükbe köpni lett volna kedve. Én mindig szemébe köptem annak, akinek kellett.

Teljes fény. BOLYAI boldog mosolygallyal feláll, nagyon lelkesen:

Az embernek csak oda kell figyelni, és olyan zenét hall, ha hallgatva tud hallgatni, olyan zenét hallgathat, amely a legnagyobb boldogsággal, magával a megnyugvással ajándékozza meg. *(szinte kiabálva)* Azt hiszem, nincs szükség zeneszerzőkre, mindenkinek az önmaga által szerzett zenére van szüksége, a mindenki más számára érthetetlen zenére!

Visszaül, arcán újra megjelenik a feszült figyelem, hirtelen elmosolyodik, a világítás gyengül, közben magnószalagról BOLYAI HANGJA:

De az emberek nem erősödtek a haragomtól, nem szerettek meg, amiért vertem őket, mert el voltak már rontva, mert nem jöttek rá önmaguktól a végtelesen egyszerű lényegre, a legegyszerűbb köntösben megjelenő nagyszerűsége, egy rövid mondatban elférőre. *(rövid szünet után)* Mindent jelentő mondat, varázslatos mondat, embert megoldható egyetlenbe egyszerűsítő mondat, embert emberré bonyolító mondat. Imádságba kívánckozó mondat, imádság-mondat, az egyetlen hatékony imádság teljes szövege, embert emberré varázsoló imádság, napjában huszonnégyszer elmondandó imádság, órájában hatvanszor elmondandó imádság, minden lépésünket lélekkel

megtöltő imádság, gyarló embert istenné formáló imádság, az én hátralevő napjaimat nyugalommal megtöltő imádság, az egész átkok kíséretében leélt életemet megszépítő imádság: az ember akkor ember, ha összes választási lehetőségei közül mindig a legnehezebbet választja.

Szünet, majd lassan teljes világítás, BOLYAI lehajtott fejjel ül, hirtelen feláll, majd nagyon csendesen, enyhe iróniával:

Micsoda hülye gondolat: az ember akkor ember, ha összes választási lehetőségei közül mindig a legnehezebbet választja. *(gúnyosan felkacag)* Megnyugtatóra szánt gondolat. *(rövid szünet után kimérinten)* Az ember akkor választja a legnehezebbet, ha nincs lehetősége mászt választani. *(hirtelen agresszíven)* Vagy nem így van?! *(fáradt mosollyal)* Elérkezett az az óra, amelyben nekem dézsám hideg vizébe kell visszavonulnom, mert már annyira kihagy az agyam, már annyira, hogy semmiféle zene nem segíthet már. *(szinte ijedten)* Félek, hogy nem lesz erőm a dézsáig vándorolni, vagy nem lesz erőm levetkőzni, és ruhástól nem szabad a vízbe ülnöm, megmondta az orvos, hogy nem szabad.

Megindul a dézsa felé, a lehető legfáradtabban:

Engem félóra alatt helyrehoz ez az áldott hideg víz. *(rövid szünet, majd ugyanúgy)* Legyen áldott a neve Priessnitznek, a legnagyobb orvosnak, a szent orvosnak.

Gyors sötétítés, függöny

II. RÉSZ

Ugyanott, BOLYAI az íróasztal mögött áll, egy nagy borítékba papírokat tesz, de még mielőtt lezárná a borítékot, elgondolkozva az asztalra teszi.

Nem elég, azt hiszem, nem elég a Kosuthhoz írt levelem, még ennél is több kell válaszul a helytartó ajánlatára. Leírok mindent, ami negyvennyolcban történt velem, nem hallgatok el semmit. *(fenyegető hangsúllyal)* Nemcsak attól megy el a kedvük, hogy engem titkos ügynökként felhasználjanak, biztosan kedvet kapnak arra is, hogy bilincsekbe verve hurcoljanak ki ebből a

házból. *(rövid szünet után)* Ez nagyon jól jönne nekem, mert nem lesz ki eltemessen, ha szabadon hagynak. *(szünet, majd hisztérikusan kacagni kezd)* Az önéletrajzomból azt is megtudják, hogy ha a családom helyzete a századok folyamán kedvezőbben alakul, most én lehetnék egy agyalágyult király helyett a király.

Komoly arccal felmegy a legnagyobb kézírathalomra, ahonnan méltóságteljesen lenéz, majd nagyon komolyan, mintha szószékről mondaná:

A Bolyaiak nem mástól, mint ama Buétól származtathatók, aki az első megkeresztelkedett király, bizonyos Szent István második unokatestvére volt, de aki ennek ellenére atyjával és fivérével, Bukuéval együtt király rokonuk többszöri felszólítása ellenére, pogány vallásukat nem voltak hajlandóak megtagadni, hiszen semmi okuk nem volt a keresztény vallást igazabbnak elismerni, annál is inkább, mivel a kereszténységet kényszeríteni akarták rájuk, a király követeit meg a velük érkezett térítő papokat fegyverrel megfutamították, gúnyszövegeket és vidám, férfias kacagást küldve még lándzsák kíséretében utánuk, aminek következtében a megkeresztelkedett király ezerkettőben körülfogta várkastélyukat, ostrommal bevette azt, és Gyulát az ő fiaival együtt összekötözve magával cipelte, és mert dereka semmiképpen sem akart hajlani, de még a nyaka se, Gyulát tömlőbe vetette, ahonnan nem került többé fel holta napjáig. De Buénak, akinek a neve az évszázadok folyamán Bolyaivá alakult, és a másik gyereknek, mert még gyerekek voltak, megkegyelmezett a király. *(rövid szünet után ugyanúgy)* Királyi vér és lázadó vér: nincs ember a földön, aki jobb ósatyát kívánhatna magának. *(rövid szünet, majd idegesen)* Mennyire megnyugtatónak kell ennek lennie számomra, nem igaz?!

Apja képe elé áll, kedélyes-fenyegetően:

Ezt az egész királyi rokonságot nem te találtad ki véletlenül egy nagyon csillagos tavaszi estén vagy egy nagyon borús őszi estén, hogy valami említésre méltó rajtad keresztül is örököljenek szegény utódaid? *(nagyon kedélyesen)* Húszéves csavargó diák korodban valahol végre csodaszép asszony mellett aludhattál el, akkor jelenhetett meg álmodban az ezeréves, egy királyi korona valamelyik

csücskébe gyökerezett családja. (rövid szünet után ugyanúgy) Kezdem érteni, apám, miért voltak neked néha, nem néha, elég gyakran olyan felesleges és nagylelkű, tehát királyi gesztusaid (kedélyesen), hát a királyi vér miatt. (rövid szünet) S nyilván a királyi vér kergetett téged azokba a már legendákká nőtt kalandokba még félrecsapott kalapú, bajszos legény korodban.

A nézőtér felé fordulva, nagyon vidáman:

Mindig a pipája miatt került bajba, de hát a baj neki csak jól jött, alig félóra alatt jövégül kaland lett belőle mindig. Göttin-gából hazajövet megszállt egyszerű éjszaka-ra valami német kisvárosban, ahol első dolga természetesen az volt, mi lehetett volna más, hogy egy jó vendéglőt találjon magának. Be is ment egy kávéházféfébe, kényelmesen elhelyezkedett, ami nála annak idején azt is jelentette, hogy hatalmasan szipákolni kezdett fél-méteres tajtékpipájából, legalábbis vagy húsz-harminc évvel ezelőtt így terjedt el róla szájról szájra a diákok között. Hát amint nagy megelégedéssel szipákolott végre a kávéház bizonyára kényelmes karos-székében, azon kapta magát, hogy legalább ötven állnak körülötte, és rángatják pipájánál fogva, merthogy ott pipázni éppen tilos volt, apám felugrott a székről, forgott egyet-köztöttük, s a következő pillanatokban már egymás után repültek ki az utcára, meg is lett a hatása, mert a piros arccal odarohanó vendéglős arca nyomban fehérré és mosolygóssá vált, s ahelyett, hogy a pipát hozta volna szóba, a legkedvesebb szavakkal érdeklődte meg, hogy mit is parancsolna a legnagyobbbecsültebb vendég. (mosoly, rövid szünet után) Aztán ahogy nőekkel tudott banni! Anyámat, aki hét város legszebb eladó lánya volt, egy néhányperces báli szünetben bolondította halálos szerelembe!

Hirtelen elkomorodik, visszafordul apja képe felé:

Vagy nem így volt?! Az igazság az, hogy az a vendéglői kaland úgy végződött, hogy téged dobtak ki az utcára, és hogy nem bolondítottad te halálos szerelembe anyámat, aki nem is volt hét város legszebb eladó lánya, hozzáad ment, mert nem volt más, akihez hozzámehetett volna. Így is történhetett, nem igaz? S a királyi családfát azért nem tudtad bizonyítani, mert semmi közünk semmiféle királyi családhoz! Nem így van?!

(szünet után nagyon agresszíven) Hát nem így van! Az az igazság, hogy kidob-tad a vendéglőből a támadóidat, abban a néhányperces báli szünetben valóban halálos szerelembe bolondítottad anyámat, aki valóban hét város legszebb eladó lánya volt, s csak véletlenül múltott, hogy ebben a birodalomban most nem a Bolyai nevű királyi család uralkodik. (rövid szünet, majd ugyanúgy) Nekem most jogom van elhítenni önmagammal nemcsak azt, hogy apám a legcsodálatosabb férfi volt, anyám a legszebb nő volt, nemcsak azt, hogy a legnagyobb királyoknak vagyok egyenes leszármazottja: azt is jogom van elhítenni önmagam-mal, hogy emberfeletti lény vagyok, azért van ehhez jogom, mert nekem most emberfeletti erőre van szükségem, mert emberfeletti erőre van szüksége annak, aki kiszolgáltató helyzetben van, és a legaljasabb aljasságra szólítják fel azok, akiknek kiszolgáltatót! (szinte orádtva) Én nem egyszerűen kiszolgáltató ember vagyok, én a legkiszolgáltatóbb ember vagyok, mert engem nem egyszerűen fel-kérték arra, hogy titkos jelentésekkel szolgáljam a császárt, nekem ultimátumot nyújtottak át: vagy hajlandó leszek embereket megfigyelni és beárulni őket, vagy megfosztanak az egyetlen jövedelmi forrásomtól, a nyugdíjamtól. Ez így van, nincs ezen mit szépitgetni.

Hirtelen letérdepel apja képe elé.

Ezennel kinevezlek istennek, apám! (rövid szünet) Azért teszem, hogy elhíthessem magammal, hogy isten fia vagyok. (rövid szünet) Isten fia képtelen aljasságot elkövetni! Ó, nem, nem attól félek, hogy teljesíteni fogom a katonai parancsnokság kérését, megválaszolok én nekik szépen, ha megkapják a Kossuth-hoz írt levelem másolatát, nem lesz kedvük még egyszer felszólítani. (rövid szünet után sejtelmesen) Attól félek, hogy alágyújtok a kézirataimnak, hogy pillanatok alatt megsemmisítem azt, aminek az elvégzésére húsz kemény évre volt szükség!

Hirtelen feláll, áttérdepel az asz-szony-kép elé.

Téged is istenné avatlak, hogy te is az légy, aki erőt ad nekem. (komolykodva) De nem kell istenné avassalak, hiszen te isten vagy. (hosszabb szünet után nagyon komolyan) Te isten vagy, mert az voltál te, aki vállalta mellettem a leg-

magányabb magányt. (*mintha imát mondana*) Te isten vagy, mert láttad, hogy görnyed valami alatt a vállam, mégis mellém álltál. (*rövid szünet*) Tudod, mire voltál te képes? Jöttél felém, és egyre szépültél, ahogy közeledtél, csak azért szépültél, mert láttál engem, és mert közeledtél felém, és te tudtad, hogy engem három-négyezer nő szeret, de egyedül te vagy olyan, aki egyre szépül, ahogy közeledik felém. (*rövid szünet, majd szinte fanatikusán*) Közeledtél és szépültél, s engem nem érdekelte többé, hogy meg akarom ajándékozni a világ-mindenséggel az embert, nem érdekelt, hogy meg akarom szépíteni az embert, nem érdekelt többé az emberiség, minden terhet ledobtam a vállaimról, nem érdekelt, hogy nem úgy él az ember, ahogy élnie kell (*egyre lelkesebben és fanatikusabban*), csak mentünk egymás mellett, éveken át mentünk, messze földről jöttek emberek megbámulni a csodát, hogyan szépül egyre két ember csak azért, mert egymás mellett mennek, és megjósolták az embereket, hogy szeretkezésükből új nap fog születni az égbe, és megjósolták, hogy miutánunk már nem lehet úgy, olyan semmi módra szeretni, mint előttünk. (*rövid szünet, majd ugyanúgy*) És hatvan éven át szerethettük volna egymást, hatvan éven át szépülhettünk volna egyre, és példánkából megtanult volna igazán szeretni az emberiség.

Rövid szünet után felugrik, majd nagyon ingerülten:

Dehogyan mondtam én le arról, hogy megajándékozom a világmindenséggel az embert, hogy megszépítsem az embert, a legnagyobb ujjongással fejeztem be a geometriát, amely hídként feszül az ember és a csillagok közé; hogy az embernek ideje legyen széppé válni, a legnagyobb ujjongással kerestem annak a gépi agynak a matematikai képletét, amely felmenti az embert mindentől, ami nem megszépülését szolgálja, nem mondtam hát le semmiről, semmiféle terhet nem dobtam le a vállaimról, amikor te közeledtél, és szépültél egyre, úgy közeledtél, szépülve egyre, ahogy a virágok közelednek a nap felé reggeleken. Mindent el kellett volna felednem, ami rajtad kívül való, csak fogadnom kellett volna a közeledésedet, de én semmit nem felejtettem el, semmiről nem mondtam le, s te csúnyulni kezdted, csúnyultál egyre, és lassan-lassan minden asszonyi, minden emberi kiveszett belőled, szerencsétlen fehérrép.

Hirtelen megfordul, és még magasabb csomót rak a kéziratkötegekből, kiabálva:

Ha lesz erőm alágyújtani ennek a rengeteg papírnak, ha lesz erőm megsemmisíteni hűsz gondolatizaszató évem gondolatait, a lángok körül táncolva a te nevedet fogom diadalittasan kiáltozni, szerencsétlen asszony, akit én tettem tönkre, mert képtelen voltam észrevenni, hogy milyen csodálatos szándékkal közeledtél felém.

Leül a kéziratcsomó tetejére, hosszú ideig ül mozdulatlanul, majd nagyon csendesen:

Úgy kellett volna kihasználnom a lehetőségeimet, ahogy Gauss kihasználta az ő lehetőségeit. Akkor negyedszázadon át én lehettem volna a geometria vagy a kard, vagy a hegedű istene, az asszonyok istene is én lettem volna, meghatódva jönnek akkor engem látni az emberek. (*hangosabban*) Aki negyedszázadon át a geometria, a kard, a hegedű istene tud lenni, az elé leborulni jönnek az emberek, az engedi magát az emberek sokaságától felemeltetni, engedi magát felnőni tízembernyi magasságba! (*rövid szünet után sejtelmesen, szinte súgva*) De ez már nem az emberért él, hanem az emberből. (*tanítósan felemeli az ujját*) Nem az emberért, hanem az emberből...

Rövid szünet után feláll, töprengő arckifejezéssel:

Nekem már nincs sok hátra, lehet, hogy hetek alatt kifut alólam roncs testem, de az emberek szeretetét még megszerezhetem magamnak, már megvan a tervem hozzá. El fogom árulni, hogy negyvennyolc októberében mit akartam elkövetni a császár ellen. (*élenken*) Át akartam venni negyvenezer szabadságharcos vezetését. (*szinte rekedten az izgatottságtól*) Negyvenezer katonával rendelkezett az a haditanács, amely visszautasította az ajánlatomat. Negyvenezer embert nem lett volna szabad várak ellen vinni, tíz város környékét, egy egész országrészt meg lehetett volna velük császári katonától tisztítani, a várakat egyelőre hagyni kellett volna...

Rohangálni kezd fel-alá, egyre izgatottabban.

Amikor megértettem a haditervüket, amelyet alig voltam képes megérteni, annyira szerencsétlen haditerv volt: azt

a negyvenezer katonát egyelőre egyetlen vár, elég jelentéktelen vár elfoglalására akarták felhasználni, az ott parancsnokló Urban jelentéktelen seregének megsemmisítésére, a fejemet a falba verni lett volna kedvem (*nagyon dühösen*), s ami még nevétségessé is tette a haditervüket, az az a primitív kitételük, hogy Urban alezredest végül élve kell elfogniuk egyszerűen annak az öröméért, hogy magas lóról bezélhessenek majd velem, vagy mit tudom én már, miért. (*kiabál*) És hiába figyelmeztettem őket, hogy a hadvezetésre nem érvényes az, hogy aki sokat markol, keveset fog, hogy a kisszerű tervükbe úgy fognak belebukni, hogy míg ők azt a szerencsétlen várat ostromolgatják, az ottaninál sokkal erősebb ezredek fogják körülvenni őket. Elkeseredésemben követelni kezdtem, hogy adják át nekem a hadvezetést, mert ellenkező esetben napokon belül szétverik a szép negyvenezer főnyi sereget, a köröskörül várakban, városokban, városok és községek határaitban leselkedő, a negyvenezer bekerítésére ugrásra kész császári csapatok. Minden úgy történt, ahogy előre láttam. (*komórán*) Én már nem voltam ott, elkeseredésemben, hogy nem értenek vagy nem akarnak megérteni, még a tanácskozás után visszahúzódtam az íróasztalom mögé. (*kitör*) A szerencsétlenc negyvenezer főnyi sereget hagytak bekeríteni, csodákat lehetett volna véghez vinni negyvenezer emberrel. Én nem kellettem nekik! Miért nem kellettem nekik?!

Leül a heverő szélére, csendesen:

Mint ahogy nem kell az embereknek a geometriám se, egyetlen gondolatom se. (*rövid szünet*) Most aztán gondolkozhatom, miért nem kellek az embereknek, miért kerülik a házamat: mert a geometriámmal a csillagok közé akarom kényszeríteni őket, vagy mert tízezer oldalnyi gondolattal megszépíteni akarom őket (*rövid szünet*), vagy talán azt nem tudják nekem megbocsátani, hogy negyvenkilencben nem haltam hős halált. (*kiabál*) Hát nem engedtek hősi halált halnom! Vonják felelősségre azokat, akik nem engedték, hogy hősi halált haljak! (*rövid szünet*) Menjek most oda minden emberhez külön-külön, és próbáljam nekik megmagyarázni, szájbarágósan megmagyarázni, hogy nekem akkor sem volt szerencsém, nem adatott meg nekem a hősi halál lehetősége...

Felugrik.

Eldöntöttem, hogy a hátra lévő hónapjaimban megteremtem annak a feltéte-

leit, hogy szobrot emeljenek nekem a halálom után. Nagyobb szobrot, mint amilyent Gaussnak emeltek! Már tudom is, mit kell tennem. Megírom annak a marha császári helytartónak, aki olyan gyalázatos levelet mert küldeni nekem, hogy tudomásom van egy császárelenes nagyméretű összeesküvésről. (*nagyon izgatottan*) Követelni fogják tőlem, hogy nevezzem meg az összeesküvés tagjait, és mert én erre nem leszek hajlandó, meghurcolnak, bilincsekbe verve visznek végig az utcákon, megkínoznak, akasztófát ácsolnak számomra, százezer ember jelenlétében felakasztanak, százezer ember visz majd tovább a lelkében, száz-ezer ember fogja követelni számomra a szobrot.

Rövid szünet után elkeseredetten kacagni kezd, majd leül. Gúnyosan kacag.

Kell a nyavalyának a szobruk! A szobornak való márványt csak tartogassák a Gaussok, a Napóleonok, a Goethék számára. (*tanítósan*) Mit tett Gauss? A matematika segítségével vagyont, hatalmat, tiszteletet szerzett magának! Mit tett Goethe? Versírással nőtt az emberek feje fölé, addig írta a verseit, míg ki nem neveztek miniszternek! Mit tett Napóleon? Hogy dicsőítsék, elindult, hogy kipusztítsa az embereket. Sok millió embert kipusztított, hát nagyon dicsőítették. (*szét-tárja a karjait*) Rám ezek után semmi szükség. Én már égethetném el a geometriámat, csak szerencsétlenségemre ki-nyomtatták annak idején, és nincs már nekem eröm a példányokat összegyűjteni. (*fenyegetően*) De amit még nem nyomtattak ki, ami hús kötetre való, de nem nyomtatták ki, azt még élegethetem. (*rövid szünet*) Annyi már az én feladatom ezen a földön, hogy kézirataimat el-égessem.

Feláll, szembefordul valamelyik tük-rös falrészszel.

Mit gondolsz, hé, hozzá kellene látnod már a holnapi napon, hogy ezt a papírengeteget elégeds?! (*rövid szünet*) Azért, mert nem hiszel bennük, vagy azért, mert úgy érzed, nem érdemli meg az ember, hogy segíts rajta? Vagy inkább azért, mert az ember úgyszem hajlandó elfogadni a segítségedet? Hát persze, hogy azért, mert az ember nem akarja elfogadni a segítségedet. (*rövid szünet után sejtelmesen*) És a geometriádnak, a nagynak, az emberfeletti erővel megalapozottnak a hatásában sem hiszel?

Hátrább húzódik, majd ugyanúgy:

Számolj hát azzal, te szerencsétlennek született, hogy geometriád, a féléleted árán megalapozott, az embereknek nem jelent sokat, és nem is fog sokat jelenteni, csak önmagadnak jelent sokat, ha egyáltalán számít neked még, hogy bebizonyítottad önmagadnak, hogy te magad hatalmas vagy, csodálatos agykéreggel rendelkező vagy. *(Öngúnyyal)* Érveket adtál hát önmagadnak önnön tisztelkedre; hogy az emberek is tiszteljenek, ahhoz nem jó helyről gyűjtötted az érveket, annyit legalább idejében megtudhattál volna, hogy az emberek egy embert nem ugyanazokért tisztelnek, amikért az önmagát. *(rövid szünet, továbbra is öngúnyyal)* A régmúlt időkben volt egy nap, ó, már nem emlékszem pontosan, hogy mikor, amelyiken örömmel felkiálthattál, hogy új lehetőségekkel ajándékoztad meg az embert. *(rövid szünet)* Tulajdonképpen egy óriási nagy gondolatot dobtál az emberek közé, még nem hajoltak le utána, de majd egyszer lehajol valaki utána, aztán akadni fog egy-két olyan ember is, aki meg is fogja érteni, amit véletlenül végre felemltek, ki fogja kiabálni az embereknek, amit megértett *(rövid szünet)*, de lehet, meg se fogják hallgatni az emberek, de lehet, hallgatva hallgatják majd, csak nem értik, de lehet, értve értene fogják, csak használni nem fogják semmire.

A nézőtér felé fordul, lassan előrébb megy, majd harag nélkül, mintha valami nagyon egyszerűt mondana:

Senki emberfiát nem érdekli, hogy én megalapoztam számára azt a geometriát, amely hídként feszül az ember és a csillagok közé. *(védekező örömmel)* Mert ugye a geometria nem segít az embernek önmagát megoldani. *(rövid szünet)* Ha a geometria segíthetne az embernek megoldani önmagát, akkor rettenetes lenne, hogy senki nem törődik a geometriával.

Néhány másodpercig még mozdulatlanul áll, aztán lassan megfordul, a kéziratok közé ül, feszülten figyel, a világitás gyengül, a magnószalagról BOLYAI HANGJA:

A legfontosabb, amit én önmagamról önmagamnak el akarok mondani, az hogy sajnós én voltam századom legnagyobb embere, egyszerűen azért, mert én voltam az egyetlen fertőzetlen ember, úgymondhatnám, az egyetlen normális ember. Ki kellene vánszorognom az utcára,

és fel kellene pingálnom a falakra, miért vagyok én az egyetlen normális ember, hogy mi teszi normálissá az embert, mert nagyon egyszerű, egyetlen mondatban kifejezhető, bár a nagyon egyszerű gondolatokat mindig nehezen értették meg. Ennyi az egész: az ember akkor ember, ha összes választási lehetőségei közül mindig a legnehezebbet választja. És abnormálissá válik, mert születésétől haláláig minden alkalommal azt választja, ami könnyebb. Nem válhat normálissá, igazán emberre, mert alkalma sincs átérezni, hogy mit jelent mindig a nehezebbet választani.

A magnószalag megáll, teljes fény, Bolyai arcán még feszültebb figyelem. A világitás gyengülni kezd, a magnószalag beindul:

Fiatalon és vidáman, ha kimentem az utcára, mosolyogva néztek utánam az emberek, és suttoztak, hogy ez győzött le mindenkit a kardvívásban, ezt szereti az a lány, akiről mindenki azt hitte, legyőzhetetlen, ez győzte le az euklideszinek nevezett geometriát. *(rövid szünet)* Ezt az utóbbit nem mondták, fogalmuk sem volt az embereknek a matematikáról, ne is legyen fogalmuk, nagyon kisszerű dolog a matematika, hisz ami egyedül lényeges, az kifejezhető egyetlen mondattal: ember, válaszld mindig a legnehezebbet.

Gyorsan teljes fény, Bolyai feláll, gúnyosan:

Mennyire szánalmas lény az ember. Önmaga megnyugatására gátlástalanul gyárt zenét, gondolatokat. *(gúnykacajjal)* Elképzeled például, hogy be tudja adni az embernek azt az értelmetlen gondolatot, hogy válassza mindig a legnehezebbet. Ezt csak azzal lehet megértetni, te szerencsétlen, akivel felesleges megértetni. Csak az nem érti félre ezt a végtelenül egyszerű mondatot, akinek eleve ez a mondat határozta meg az életét. *(pátosszal)* Én voltam az a hülye, akinek ez a mondat határozta meg az életét, csak én nem értem félre ezt a mondatot! *(szinte jókedvűen)* Rettenetes, hogy miket érhetnek az emberek azon, hogy válaszld mindig a legnehezebbet, ahelyett, hogy valóban megértenék. Azt is érthetik belőle, hogy ha van egy szelet rozs- és egy szelet búza kenyér, akkor a rozskenyeret kell választani, ha van egy csúnya és egy szép nő, akkor a csúnyát kell választani, ha lehet választani a háborút és a béke között, akkor a háborút kell választani, ha lehet választani a vereség és a győzelem kö-

zött, akkor a vereséget kell választani. *(hosszabb szünet után kiabálva)* Elégtételt adok az embernek! Hirdetni fogom végre, ami számára legközérhetőbb, aminek hirdetéséért idők végezetéig áldani fog, amit mindenki el fog mondani: hogy ember, válaszod mindig a legkönnyebbet. *(még hangosabban)* Mindenki hülye, aki összes választási lehetőségei közül nem a legkönnyebbet választja. *(rövid szünet után sejtelmesen)* De aki mindig a könnyebbet választja a nehezebb helyett, az már nem az emberért él, hanem az emberből. *(rövid szünet)* Nem az emberért él, hanem az emberből!

*Gyorsan a színpad széléig megy, le-
térdepel, nagyon izgatottan:*

Meg akarom tudni, hogy volt-e az én életemnek alkalmas pillanata a nagy változtatásra, amely pillanatban én az emberért élőből emberből élővé alakulhattam volna át, mindennél jobban akarom tudni, hogy volt-e az életnek egy olyan nagy-nagy pillanata, amelyikben lemondhattam volna a világűr felé utat nyitó új geometriáról, az ember megmentéséről, az ember megszépítéséről. *(hirtelen szá-
nalmas hangon)* Ha nem volt ilyen pillanat, akkor jó, de ha volt, az nagy baj. Akkor én nem tudok már megnyugodni, akkor én megkezdem visszavároggni azt a pillanatot, akkor az én életem hátralevő órái már csak sóvárgással lesznek tele. *(rövid szünet után nagyon komolyan, szinte lélegzetvisszafojtva)* És az igazság az, a legcsodálatosabb, legfontosabb igazság az, hogy nem volt olyan pillanat. Mert én tulajdonképpen nem is választottam soha a legnehezebbet, csak úgy adódott. *(felszabadultan)* Én az új geometria megteremtését, amely az ember megajándékozása a végtelennel, a harcomat érte nem magam választottam, kisgyermek koromban már elvégeztetett, hogy harcolni fogok vele. A gyermekkorom egyszerűen eljegyzett a tér tudományával.

Feláll, majd ugyanúgy:

Lehet, hogy abban a pillanatban, amikor egyszercsak elkapott a legsötétebb bizonytalanság érzése: ámulva döbbsentem rá, négyéves, ha lehettem, és ámulva döbbsentem rá, hogy az ember nincs biztonságban a védelmére épített szobákban, mert a szobákat állandóan tapasztják és meszelik, hogy erők maradjanak, éppen meszeltek aznap, nálunk, s rádöbbsentem négyéves létemre, hogy ha a szobák falait tapasztják és meszelik, a falak köze-

lednek egymáshoz, s ha a meszelést és tapasztást sokszor megismétlik, és megismétlik, hogy erők és szépek maradjanak a szobák, akkor egyszercsak összezugsorodnak a szobák, mert az agyag és a mész lop a nagyságukból, és a vége ennek csak az lehet, döbbsentem rá négyéves koromban, hogy a falak, a szeltől, esőtől, hótól védő falak egyszercsak összenyomják az embert. És még korábban, hároméves ha lehettem, amikor először gondolkoztam el azon, hogy van-e vége a Földnek, és tisztán láttam magam előtt, hogy ha a Földnek vége is volna, azaz szélei volnának, rajta túl lennie kellene valaminek, ha másnak nem is, legalább üres térnek.

*Nagyon lelkesen keresztül-kasul jár
a kéziratcsomókon.*

Négyéves koromban már a sinus fogalmával is tisztában voltam valamennyire, öt éves koromban már a legtöbb csillagzatot meg tudtam különböztetni, eljegyzettje voltam tehát már akkor a tér tudományának. *(rövid szünet)* S hogy a geometria után belebújtam az élet elől a papírrongengetegbe, az ember megmentésébe, ezért sem lehetek önmagam előtt felelős, mert én *(nagyon hangsúlyozva)* ezt sem vállaltam, az ember megmentésének szándéka szinte úgy következett a geometria megmentésének szándékából, mint egyik matematikai képlet a másikkal: egymásból levezethetők. *(kiabálva)* Tehát én ezennel önmagam előtt felmentem magam. *(sejtelmesen)* Zenét sem kell hallgatnom ezután ahhoz, hogy megnyugodhassak. *(rövid szünet)* Most már olyan ember vagyok, aki önmagát felmentette!

Megáll, rövid szünet, majd még nagyobb lendülettel járkal a kéziratcsomók fölött:

Dehát nemcsak a gyermekkorom határozta meg, hogy olyanná váltam, amilyen vagyck. *(nagyon lelkesen)* Lehetőséges, hogy van az életnek egy olyan meghatározó törvényszerűsége, amelynek, ha százezerszer erősebb lettem volna, akkor sem mondhattam volna ellent.

A kéziratcsomó tetejére áll, mintegy önmagát megdicsőítő, önmegnyugtató lelkesedéssel:

Az határozta meg olyan szerencsétlenül az életemet, hogy képtelenné váltam olyasmivel foglalkozni, amivel mások is sikeresen foglalkoztak, képtelenné váltam olyan környezetben élni, ahol nem lehettem első.

Újra lendületesen, izgatottan járkálni kezd, továbbra is önmegnyugtató lelkesedéssel.

Na, lássuk csak: a hadmérnöki akadémián megmaradhattam, el is végezhettem, mert tanuló társaim között könnyűszerrel első lehettem, hadmérnökként tisztí váll-lapokkal viszont már elviselhetlenné vált számomra az élet, mert feletteseim elsőbbségét kénytelen voltam elismerni, legalábbis úgy kellett élnem, mintha elismerném, kötelezett erre a katonai szabályzat, tehát túl ritka lett ott számomra a levegő, fulladásos rohamaim lettek, képtelen lettem a legkevesebbre is, szárazra vetett halként vergődtem, képtelennek bizonyultam egy lóistálló tervrajzát elkészíteni, menekülnöm kellett vissza a vízbe, menekültem is, és feléledtem újra a geometria évezredekben át megoldhatatlannak tűnő problémáiban. *(ámuló örömmel)* Így volt, de hiszen pontosan így volt! Megtaláltam életem meghatározó törvényszerűségét! Milyen egyszerű: katonai felettéseimnek jelentéseket kellett írniuk arról, hogy egy egyszerű istálló képtelen vagyok megtervezni, ellenben Gaussnak, a század legnagyobb matematikusaként emlegetett tudósnak el kellett ismernie, hogy geometriai munkámban óriási jelentőségű dolgokra jöttem rá *(most harag nélkül)*, persze csak magánlevélben ismerte el, ahhoz nem volt elég nagy ember, hogy hivatalosan elismerje, túlságosan féltette szegényke matematikus királyi koronáját.

Megindul a nézőtér felé, boldogan mosolyogva:

Hát ez igazán csodálatos: nekem, az embernek megadatott, hogy felfedezzem életem törvényszerűségét! Hiszen ennek a meghatározó törvényszerűségnek ismeretében minden világos: hát azért dobtam el magamtól a matematikát is, miután a geometriát megtisztítottam mocsokaitól, miután kitártam előtte a rejtett kapukat *(nagyon boldogan)*, mert a geometria olyan egyszerű tudománnyá vált, amelylyel most már bárki foglalkozhat, és *(rövid szünet)* és milyen egyszerű továbbra is: törvényszerű, hogy azonnal az üdvtanba kellett bekapjak, az embert megmentő, az embernek végre boldogsága felé vezető utat megmutató tanba, hiszen ez az, amivel eddig mindenki sikertelenül foglalkozott: az ember számára a boldog élet felé vezető út meghatározása, azon tudomány alapjainak lefektetése, amely megtalálja a módját annak, hogy az embert erre a végre fel-

fedezett útra rákényszerítse. Hát minden napnál világosabb! *(rövid szünet, majd egyre átszellemültebb mosollyal)* És most már az életemet meghatározó törvényszerűség ismeretében fel tudom menteni azokat az embereket is, akik negyvennyolcban visszautasították az ajánkozásomat, hiszen nem felelősek a visszautasításért, mert én nem egyszerűen ajánlottam magam, én vezérnek ajánlottam magam, hiszen nem rosszakaratból utasítottak vissza, egyszerűen azért utasítottak vissza, mert nem hittek bennem mint vezetőben, felmenthetem hát őket.

Leül a kéziratok közé, jólesően szétterpeszkedik rajtuk, sejtelmesen:

Milyen csodálatos így, gondtalanul, felélőtlenül lenni, megkönnyebbülten, önmagam előtt felmentetten, megnyugodva abban, hogy nem vagyok felelős elrontott, sikertelen életemért. *(kezét felémelve, lelkesen)* Megadatott hát nekem a megnyugvás. *(csodálkozó örömmel)* És érdekes, hogy a fejem is most rendkívül tisztá, holnap lehet, hogy újra rángatni fogják a nyílallások kikészülni akaró agyamat, de most rendkívül tisztá, teljesen tisztá az agyam, s ez nem véletlen, a rég óhajtott megnyugvás hozta ezt meg nekem.

Felugrik, lelkesen kiabálva:

Nem vagyok felelős önmagamért, szükségyszerű volt, hogy minden úgy történjen, ahogyan történt, hiába akartam volna én az emberből élni, én csak az emberért élhettem, és nem vagyok felelős ezért, nincs mit visszasíratnom, nem én döntöttem, egy könyörtelen *(rövid szünet)*, csodálatos törvényszerűség határozott meg mindent.

Visszaül, csendesesen:

Nem akarok már mást, csak azt, hogy életem végéig megmaradjon számomra ez a csodálatos nyugalom.

Végigdül a kéziratokon, a világítás lassan gyengül, majd rövid szünet után BOLYAI HANGJA magnószalagról, nagyon csendesesen és telve nosztalgiaiával:

Húszgynéhány éves koromban, amikor a tisztí egyenruha úgy állt rajtam, mint senki másén, és egy zászlóalj minden tisztjét dölyfösen párviadalra hívtam ki, s a koradéltől késő estig tartó viadalon

egyenként legyőztem őket, s két győzelem között a tiszték bosszantására anynyi szünetet tartottam, amennyi alatt egy bosszantó nótát kicsalhattam a hegedűmből, hej, hogy csüggett rajtam minden asszony szeme egy-egy ilyen bravúr után. *(rövid szünet)* Karddal én annak idején, amikor még ellenkezni tudtam, amikor még a geometriát nem hagytam teljesen a fejemre nőni, akkor én karddal, hogy ficáncoló kedvemben ne kelljen embert megcsipkednem vele, kovácsoltvas szeget céloztam meg vele, akármilyen vastagot, vagy ami legnehezebb, akármilyen vékonyat, egyetlen csapással és pontosan kettőbe szeltem, mértani pontossággal kettőbe szeltem, egyetlen csapással, és sohasem vétettem el. *(hosszabb szünet)* Jöttél felém, és egyre szépültél, ahogy közeledtél, csak azért szépültél, mert láttál engem, és mert közeledtél felém, és te tudtad, hogy engem három-négyezer nő szeret, de egyedül te vagy olyan, ki egyre szépül, ahogy közeledik felém. Közeledtél és szépültél, s engem nem érdekelt többé, hogy meg akarom ajándékozni a világmindenséggel az embert, nem érdekelt, hogy meg akarom szépíteni az embert, nem érdekelt többé az emberiség, minden terhet ledobtam a vállaimról, nem érdekelt, hogy nem úgy él az ember, ahogy élnie kell, csak mentünk egymás mellett, éveken át mentünk, messze földről jöttek emberek megbámulni a csodát, hogy szépül egyre két ember csak azért, mert egymás mellett mennek, és megjósolták az emberek, hogy szeretkezésünk-ből új nap fog születni az égre, és megjósolták, hogy miutánunk már nem lehet úgy, olyan semmi módra szeretni, mint előttünk. És hatvan éven át szerethettük volna egymást, hatvan éven át szépülhettünk volna egyre, és példánk-ból megtanult volna igazán szeretni az emberiség. Ó, dehogys mondtam én le arról, hogy megajándékozom a világmindenséggel az embert, hogy megszépítsem az embert, a legnagyobb ujjongással fejeztem be a geometriát, amely hídként feszül az ember és a csillagok közé: hogy az embernek ideje legyen széppé válni, a legnagyobb ujjongással kerestem annak a gépi agynak a matematikai képességét, amely felmenti az embert mindentől, ami nem megszépülését szolgálja, nem mondtam hát le semmiről, semmiféle terhet nem dobtam le a vállaimról, amikor te közeledtél és szépültél egyre, úgy közeledtél szépülve egyre, ahogy a virágok közelednek a nap felé reggeleken. Mindent el kellett volna felednem, ami rajtad kívül való, csak fogadnom

kellett volna a közeledésedet, de én semmit nem felejtettem el, semmiről nem mondtam le, s te csúnyulni kezdted, csúnyultál egyre, s lassan minden asszonyi, minden emberi kiveszett belőled.

A világitás erősödik, rövid szünet, BOLYAI meggyötört arckifejezéssel feláll, elkeseredetten:

Nagyon tiszta, rendkívül tiszta kellene legyen az agyam, a nyilalások rángatásai meg kellett volna szűnjének, könnyűnek, nagyon könnyűnek kellene érezze magát az, aki megtalálta a megnyugvást, az előbb még rendkívül tiszta, teljesen tiszta volt az agyam, *(szinte szánalmasan)* Azt akarom, hogy életem végéig megmaradjon számomra az a csodálatos nyugalom, amely az előbb elfogott.

Lassan a dézsához megy, nagyon csendesen:

Most már én nem akarom, hogy a hideg víz csalja ki belőlem az erőt, most már egész napon át, huszonnegy órán át erősen akarom érezni magam.

Leül a dézsa mellé, hosszabb szünet, majd csendesen:

Mi is volt az, amivel az imént én olyan könnyűszerrel jókedvre tudtam hangolni magam? *(sejtelmésen)* Mielőtt idejöttem a dézsához, mi is történt velem? *(Szünet, az egész ember maga a töprengés, majd minden lelkesedés nélkül)* Ja, igen, felfedeztem életem megnyugtató törvényszerűségét. *(rövid szünet)* Amely megajándékozott a nyugalommal.

Erőlködve feláll, csendesen:

Ha életem törvényszerűségének felfedezése valóban megajándékozott a nyugalommal, akkor a nyugalom nem ér semmit.

Apja képére néz, lassan közeledik hozzá:

Apám, te akit a föld összes emberei közül a legtöbbre becsültem, akire még hallgattam is néha, miért nem figyelmeztettél engem idejében, hogy csak olyasmivel szabad foglalkozni, ami pénzt és hatalmat hoz. *(rövid szünet)* Már gyermekkoromban meg kellett volna ijednem attól, hogy én felnőve nagy fátkba fogom vágni a fejszémet. *(kissé szánalmasan)* Amikor még öt éves voltam, hatással lehettél volna rám, apám.

Rövid szünet, majd megfordul, rekedten felnevet:

Mit számít annak, aki kiszolgáltatott helyzetben van, hogy törvényszerűségeket fedez fel, hogy felfedezi élete meghatározó törvényszerűségét. *(gúnykacajjal)* Megtalálhatja-e egyáltalán a nyugalmat, aki kiszolgáltatott helyzetben van? *(csendesen)* En nem egyszerűen kiszolgáltatott ember vagyok, én a legkiszolgáltatottabb ember vagyok, mert engem nem egyszerűen felkértek arra, hogy titkos jelentésekkel szolgáljak egy tökkelütött császárt, nekem a legborzalmasabb ultimátumot nyújtották át: vagy hajlandó leszek embereket megfigyelni és beárulni őket, vagy megfosztanak a nyugdíjamtól, az utolsó falat kenyértől megfosztanak...

Rövid szünet után hirtelen a Gauss-kép felé fordul, nagyon izgatottan:

Gauss, te megkoronázott, félreértettem kettőnk viszonyát, nevetséges módon, röhgőnivalóan félreértettem.

A kép elé siet, majd ugyanúgy:

Egyáltalán nem lényeges az, te matematikus király, hogy te féltél tőlem, nehogy miattam levegyék fejedről a koronát, és az sem lényeges, hogy megkoszorúztalak, mert csak úgy tudtam elviselni az irántad érzett gyűlöletemet, ha megkoszorúztalak. *(sokáig bámulja a képet, majd sejtelmesen)* Az, ami kettőnk viszonyából egyedül lényeges, összehasonlíthatatlanul borzalmasabb akár a félelemnél, akár a gyűlöletnél. *(szinte súgva)* Az az igazság, hogy te nemcsak féltél tőlem, én nemcsak gyűlöltelek, miközöttünk olyan küzdelem folyt le, amely már nemcsak kettőnk küzdelme. *(nagyon izgatottan, sejtelmesen)* Az tulajdonképpen az emberiség küzdelme a megmaradásért. *(rövid szünet, izgatottan súgva)* Rájöttem arra, hogy a küzdelem közöttünk nem szűnt meg a haláloddal. *(rövid szünet, majd ingerülten)* Rettentetes, hogy nem találok szavakat, amelyekkel kifejezhetném ennek a küzdelemnek a lényegét. *(hirtelen)* Ennek a küzdelemnek a színhelye nem a matematika, még csak fel sem merül ebben a küzdelemben, hogy kettőnk közül ki a nagyobb matematikus. *(gyorsan)* Ennek a küzdelemnek a célja részemről, részemről a célja mintegy önmagam megdicsőülése önmagam előtt. *(szinte ijedten)* Nem, nem, jaj de rossz szavakat használok. *(rövid szünet után fanatikusan)* Cél-

ja a tisztá céltalan győzelem maga, de-hogy céltalan, célja a még kifakasztatlan erőforrások kifakasztása, célja az emberi erőnek billiószorosára fokozása. *(egyre inkább örülettel határos fanatizmussal)* Az én szervezetem még három-négy-hét napig, talán egy hónapig bírja a harcot a halál ellen, ha ez a még kifakasztatlan erőforrás nem fakad fel a mélyből. A mi küzdelmünk kimenetele dönti el, hogy az az erőforrás végre felfakad, és a magasba tör-e, avagy örök időkre visszahúzódik a föld mélyébe.

Megfordul, lassan leereszkedik a földre, hosszasan töpreng, elgondolkozik:

Világos, hogy ennek a küzdelemnek a legmélyén az van, hogy valamiből élni vagy valamiért élni, de nem egyszerűen úgy, hogy a mindig valamiből és sohasem valamiért élő megkoronázott, megkoszorúzott Gauss-szal megküzd a szerencsétlen, mindig valamiért és sohasem valamiből élő Bolyai. *(rövid szünet)* Ebben a küzdelemben nem a küzdő felek fontosak, a fontos, az egyedül fontos a világ összes embereinek a viszonyulása ehhez a küzdelemhez. *(öklével ütemesen verve a padlót, kinyilatkoztatásszerűen)* Mert az az erőforrás csak akkor fakadhat fel, ha a valamiből való élet kultuszát felváltja a valamiért való élet kultusza!

Feláll, sétálni kezd, majd élénken, szinte tréfálkozva:

Még győzhetek, a győzelemhez csak az kell, hogy az emberek felismerjék, hogy legnagyobb érdekük, hogy megvalósuljon a valamiért való élet kultusza.

A sétája felgyorsul, egyre vésztyjós-lóbbá válik, belerúg a kéziratokba, görcsös kacagásban tör ki.

Miféle győzelmem?! Miféle győzelmem?! A küzdelemnek vége, vége a küzdelemnek, a küzdelem a valamiért való élet vereségével eldőlt! Napokon át átejtetem magam, hagytam napokon át átejteni magam, mint egy félkegyelmű, mint egy agyalágyult, hagytam átejteni magam. *(ordítva)* Hát a küzdelemnek abban a pillanatban lett vége, amelyik pillanatban annak a szerencsétlen császári helytartónak az agyában az a leggyalázatosabb ajánlat megfogant. Ha abban a pillanatban még nem dőlt volna el a küzdelem, annak a szerencsétlennek az agyát kiégette volna az a leg-

szégyenteljesebb gondolat, ha még nem győztem volna le, senkinek nem lett volna bátorsága behozni hozzám azt az idézést, ha még nem győztem volna le!

Elhallgat, mozdulatlanul áll, majd lassan a Gauss képe felé fordul, nagyon csendesen:

Engem, aki a matematikáért éltem, legyőzött Karl Friedrich Gauss, aki a matematika segítségével élt, a matematikából, de nem a matematikáért. (a lehető legcsendesebben) Az ember, aki valamiért is tudott élni, nemcsak valamiből, legyőzöttet.

A nézőtér felé fordul, majd ugyanúgy:

Az az ember, akit aljas cselekedetre lehet könnyedén felszólítani, a legteljesebb mértékben legyőzött ember. (továbbra is nagyon csendesen) A küzdelemnek vége, végre bizonyossá vált, hogy vesztettem. Lehet, hogy eleve esély nélkül indultam a harcba. (groteszk mosollyal) Ha az embernek, aki valamiért akar élni és nem valamiből, nincsenek esélyei, akkor az ember sorsa megpecsételtetett.

Közeledik saját arcképe felé, továbbra is szinte indulatmentesen, nagyon csendesen, ugyanazzal a groteszk mosollyal:

Megalázni csak azt lehet, aki legyőzöttet, aki legyőzöttet, az megsemmisítettet, tehát az nincs.

Leemeli a képet, inkább elmélázó, fáradt mosollyal, mint indulattal, öklével beveri, majd egyenletes mozdulatokkal nagyon apró darabkákra kezdi tépni. A kép darabjait a nézőtér felé fordulva úgy eregeti ki a kezéből, ahogy a kisgyerek az apróra tépett papírszeletkéket, hogy lebegyen neki. Ugyanolyan hangsúlylyal és arcjátékkal, mint előbb:

Elvégeztetett. A legyőzöttről ne maradjon kép.

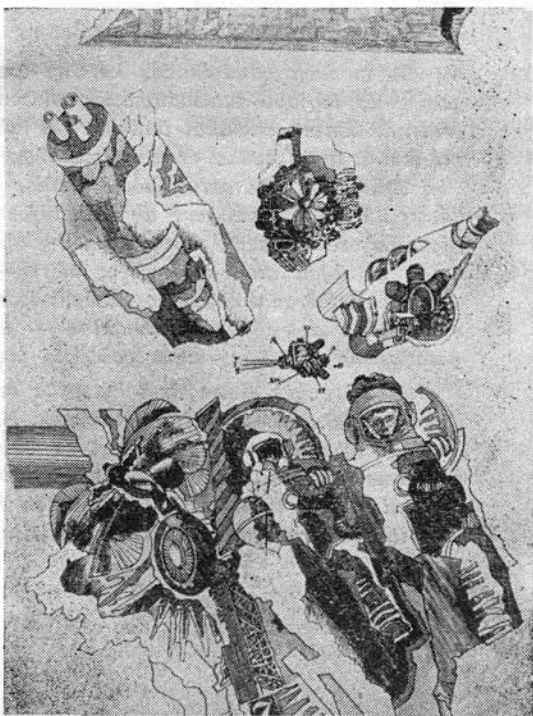
Egyre apróbb darabokra tépi a képet, a papírszeletkéket egyre vontatottabban eresztgeti nagyon fáradt, csendes, félőrült mosollyal, közben kissé éneklő hangon ismételteti:

Csak az él, aki valamiből él, az nem él, aki valamiért él. Az ember erőforrásai visszahúzódnak a föld mélyébe, ha csak az él, aki valamiből él, s az nem élhet, aki valamiért él, az ember hát elpusztítja önmagát, az ember hát elpusztítja önmagát, az ember hát elpusztítja önmagát, ha csak az élhet, aki valamiből él, az nem élhet, aki valamiért él, az ember akkor elpusztítja önmagát.

Néhány másodpercig hangtalanul eresztgeti a képszeletkéket, majd generálsötét és

FÜGGÖNY

Paulovics László: Ikarusz 222

Hegel és a tanítványok

A mester és tanítvány konfliktusa, a mesterét megtagadó tanítvány alakja végigvonul egész művelődéstörténetünkön, szinte csábít a meggondolatlan általánosításra.

Szeretem Platón, de az igazságot jobban szeretem — mondta Arisztotelész, és ízzé-porrá szedte a mester Idea-világát.

Bolyai Jánost olyan gyilkos indulat ragadta apja elleni lázadásra, hogy karddal is kész volt megverekedni vele. De sorai közül kisült büszkesége az öreg Bolyai iránt, akinek — bevallja — a legtöbbet köszönheti.

Tavaly halt meg meghasonlottan, tragikus körülmények között Theodor Adorno, korunk egyik jelentős gondolkodója, aki a lázadó nyugatnémet baloldali diákság bálványozott tanítómestere volt, mindaddig, amíg egy frankfurti viharos diákgyűlésen megrendült vallomása magára nem vonta a fiatalok felkorbácsolt indulatát. „Én is gyűlölöm azt, ami ellen ti lázadtok. De ti énreám hivatkoztok, amikor vak indulattal romboltok, holott az én tanításomból nem ilyen gyakorlat következik“ — körülbelül ez volt az, amit elmondott, de hallgatói közbevágtak, kifütyülték, és a gyűlés az ősz professzort megalázó happeninggé fajult. Azok tagadták meg, akik erkölcsi tisztaságukkal legközelebb álltak szívéhez, akikhez leginkább ragaszkodott. Lelkiileg rokkant meg. Néhány hónap múlva behalt. Egy szívroham végzett vele.

A mestert megtagadó tanítványok szakadatlan sora csábít az általánosításra. Am ha tüzetesebben vizsgálódunk, éppenséggel nem könnyű meglelni a sokféle lázadás általánosítható, közös tartalmi vonását.

*

A modern gondolkodás kétszáz esztendeje született kolosszusának, Hegelnek és legjobb tanítványainak viszonyából sem lehetne helyes, általános érvényű konzekvenciákat levonni. De mint korára tipikusait s így a mi számunkra is tanulságosat érdemes szemügyre venni.

Anekdota szól arról, hogy amikor Eduard Gans, a legkedvesebb tanítvány, Párizsból hazatérve a júniusi forradalomban való részvételét a hegeli filozófia szükségszerű következményeként értelmezte, a Mester tiltakozott volna az ilyen motiváció ellen, mert — úgymond — az ő filozófiája csak a múltbeli forradalmak jogosultságát igazolja, újabb forradalmakkal nem számol. Ehhez a vitához kapcsolódna — utólagos feljegyzések szerint — híres paradoxona is: „Egy ember volt, aki megértett, az is félreértett.“

Hegel egyes életrajzírói kétségbe vonják e történet hitelességét, és még híres mondását is apokrifnak tekintik. Hiteles vagy sem — a történet lényegbe vágó igazságot fejez ki. Hegel és tanítványai viszonyára mindenképpen érvényesnek mutatkozik egy másik paradoxon: meg kell tagadnia mesterét, ha követni akarja tanítását — ez minden hegelianus sorsa. Mert Eduard Gansnak tökéletesen igaza volt, ha hegelianusként forradalmár lett a forradalmi

Párizsban. Ő ugyanis elég bátor volt ahhoz, hogy következetesen végiggondolja mestere filozófiájának lényegét, legközpontibb magvát, a dialektikát. Merte megtenni előbb gondolatban, aztán a valóságban is azt az utat, amelynek gyakorlati következményeitől visszahőkölt Hegel. Visszahőkölt, mert ő nemcsak a gondolat gigásza volt, de egyben korának gyermeke is, ama hírhedt német nyomorúságé.

*

Alapgondolat és végkövetkeztetés azért mond ellent egymásnak Hegelnél, mert az alapgondolat a bátor, mély és eredeti gondolkodóé, a végkövetkeztetés viszont gyakorlati filozófiájának a végkövetkeztetése, a filiszteré, aki a gondolat élet letompítja, legömbölyíti, hozzáidomítja a rossz valósághoz. Ezért tagadja Hegel a filozófiának a valóságra ható, alakító szerepét, ezért fejt ki pesszimista elméletét arról, hogy a filozófia a kultúrák hajlott korának terméke, csupán utólagos felismerése a befutott pályának. „Minerva baglya csak alkonyatkor kezdi röptét“, a filozófia a nap múltával lép fel, hogy szürke alapon rögzítse szürke festékekkel azt, ami volt, a befutott pálya tanulságait.

A fiatal Marx is a másik Hegelre támaszkodva fordul szembe az ilyen megalkuvó nézetekkel. Vannak a filozófia történetének nagy csomópontjai, szintézisei, mint az arisztotelészi, mint a hegeli filozófia, amelyekben lezárul egy-egy korszak teoretikus munkája — vallja Marx még egyetemi hallgató korában. Ilyen korokban a gyakorlat munkája kezdődik el. A filozófiai ész a valóság felé fordul, egy ésszerűtlen valósággal szembesül, s egyetlen feladata annak az ellentmondásnak a megszüntetése lesz, amely az ésszerű elmélet és az ésszerűtlen valóság között feszül; a valóságot ésszerűvé, azaz a tudat követelményeinek megfelelővé kell átalakítani. Aki ezt a történeti szükségyszerűséget nem látja be, annak tagadnia kellene azt is, hogy egy totális bölcsélet után még élhetnek emberek. 1840-ben, egyetemi tanulmányainak befejezésekor fejt ki ezeket a gondolatokat.

Három évvel később pedig már azzal egészíti ki, hogy „nem elég, ha a gondolat megvalósulásra tör, a valóságnak önmagának is a gondolatra kell törnie“, és keresi, kutatja a gondolatra törő valóságot: a társadalomfilozófia igényét.

Párizsban, a szervezkedő munkások között ezt is megtalálja. 1844-ben már így konkretizálódik a Hegeltől fogant — Hegellel perlekedő — gondolat: „Miként a filozófia a proletariátusban találja meg az anyagi, úgy a proletariátus a filozófiában találja meg a szellemi fegyvereit“, az emberi felszabadulásnak „agya a filozófia, szíve a proletariátus. A filozófia nem valósíthatja meg magát a proletariátus megszüntetése nélkül, a proletariátus nem szüntetheti meg magát a filozófia megvalósulása nélkül“.

*

Ezek a gondolatok és Marx egész további életműve — valójában szükségyszerű következményei annak, ami valóban érték a hegeli filozófiában, E következtetések premisszái Hegel legjobb gondolataiban találhatóak meg. De csak a Mester megtagadása árán volt lehetséges így sáfárkodni valódi értékeivel. Hegeltől szükségyszerűen vezet az út Marxhoz és a marxizmushoz, a praxis filozófiájához.

*

Ez a valódi titka annak a tajtékozó dühnek is, amellyel 1848 után több mint fél évszázadon keresztül becsméri Hegelt e törpe korszak epigonjai — pozitivisták, újkantianusok, vulgér materialisták —, akik pedig egymás fejére állva sem érnének még a térdéig sem annak az óriásnak, akinél nagyobb, mélyebb, időtállóbb Arisztotelésztől eddig nem ragyogott a filozófia egén. Aztán az öreg Dilthey (akkor már túl a hetvenen) felfedezte — elsőnek — a fiatal Hegelt (Wilhelm Dilthey: *Die Jugendgeschichte Hegels*, 1905) s azóta újra elválaszthatatlan a filozófiai gondolkodás Hegel termékenyítő hatásától. Tanulságos végigpásztázni ebből a szempontból a huszadik századi haladó gondolatnak azt a széles, sokszínű és ellentmondásos tartományát, amely egyrészt Lenin és Gramsci, Lukács György és Lifsic, másrészt például Karl Korsch és Ernst Bloch, Adorno és Marcuse nevével jelezhető — e tartományba sorolható egy Jean-Paul Sartre csakúgy, mint egy Karel Kosík, vagy a mi Gaál Gáborunk és D. D. Roščánk. Mind eljut Hegelhez és a Hegel-élmény lényegbevágó mind-egyiknek a filozófiai gondolkodásában — akár Marxtól indul a forrás felé, akár a Marx felé vezető úton találkozik vele. S a nagy Hegelhez mindegyiknek — a fiatal Marxéra emlékeztetően — valamilyen módon dilemmatikus, taszítóvonzó a viszonyulása. Abban bizonyulnak igazán Hegel-tanítványoknak, hogy — éppen a hegeli „aufheben“ jegyében — megtagadva őrzik meg.

Tóth Sándor

A dialektika Hegeltől Marxig

Ha elfogadjuk — márpedig ennek ellenkezőjére nincs semmi okunk — Lenin népszerű megállapítását a marxista filozófia elméleti forrásáról¹, akkor e filozófia sajátosságát, differentia specificáját az őt megelőző filozófiákhoz való viszonyában, illetve a klasszikus német filozófiához való sajátos viszonyában kell meghatározunk. Köztudott tény azonban, hogy a klasszikus német filozófia mindkét ága, a materializmus is (Feuerbach) és az idealizmus is (Kant, Fichte, Schelling és Hegel) spekulatív jellegű; így a marxista filozófia sajátosságát éppen a spekulatív jelleghez való sajátos (*marxista*) viszony határozná meg.

Ez a viszony, a filozófia sajátosságát figyelembe véve, csak egy új spekulatív elvnek a felvétele lehet, pontosabban a megelőző filozófia spekulatív mozzanatainak a filozófián belüli tagadása. A másik lehetségesnek tartott eljárás, vagyis a spekuláció teljes tagadása a marxista gondolkodásban a filozófia folklórájához tartozik, s pusztá álszenteskedésnek bizonyul a legegyszerűbb logikai bizonyítás tükrében.

Ha ugyanis a marxista filozófia a spekulatív mozzanat teljes tagadásában keresné magánvalóságának sajátos jegyeit, akkor a spekuláció teljes visszautasításának filozófiája, vagyis antispekulatív spekuláció volna. A teljes tagadás igazsága — a tagadás teljes hiánya: ha a marxista filozófia azért volna sajátosan marxista filozófia, mert mondjuk nem hegeli filozófia, akkor a marxista filozófia igazsága abban volna, hogy a hegeli filozófia hamis, vagyis a marxista filozófia azért igaz,

¹ Lenin: *A marxizmus három forrása és három alkotórésze*, Válogatott művek, I. 66—67.

mert a hegeli — hamis. De milyen igazság az, amely csak a nem igazon tudja igazságát lemérni? Az a kijelentés, hogy a hegeli filozófia „hamis“, csak azt jelenti, hogy az igaznak önminősülő filozófia más, mint a hamisnak minősített filozófia, de ez a viszony a másik szempontjából vizsgálva megfordítható, vagyis logikailag az ellenkező ítélet is igaz. Így a marxista filozófia nem határozhatja meg sajátosságát azzal, hogy nem hegeli filozófia, noha ilyen kísérletek történtek már eddig, és nem is ritkán².

Engels a teljes tagadás logikai buktatóit úgy kívánta elkerülni, hogy a hegeli filozófia két alapmozzanata közül az egyiket, a hegeli rendszert mint spekulatív rendszert vetette el, és a hegeli dialektikát minősítette összekötő láncszemnek a filozófiai fejlődés hegeli és marxi szakasza között. Csakhogy egy ilyen külső kapocs nem magyarázza kielégítően a filozófiai gondolat történelmiségét, a genezis szükségyszerűségét, és ellentétben áll azzal az ugyancsak engelsi megállapítással, mely szerint a filozófia története nem egymást követő, egymáshoz csak lazán kapcsolódó iskolák története. Így Engels már csak logikai szükségyszerűségből is kénytelen a dialektikát a marxi filozófia részeként bemutatni.

A dialektika viszont Hegelnél egy egységes és spekulatív filozófiai *struktúrában* kap helyet mint e struktúra öngenezisének, mozgásának és saját magából származó finalitásának elve, vagyis, amint ezt Engels is világosan látja, ez a dialektika nem választható le egyszerűen a rendszer testéről. A hegeli dialektika létrehozza, szüli a hegeli rendszert, önmozgásának nem csupán talaja, de eredménye is a spekulatív rendszer. Engels ezért a hegeli dialektika megfordításáról kénytelen beszélni, arról, hogy Marx dialektikája gyökeresen ellentmond³ a hegelinek, a hegeli teljes tagadása. Am, ez az álláspont ismét csak a már említett logikai problémát veti fel.

A probléma — vagyis a marxi és a hegeli filozófia viszonya, ezen belül különösen a marxi és a hegeli dialektika viszonya — ma is nyitott. Erre jellemző például Louis Althusser munkássága, aki Marx művének interpretálásakor elveti ugyan a „megfordítás“ lehetőségét is, de bírálatában a teljes tagadás logikailag azonos álláspontjához közelít. Eljárása a következő: előbb Marx Hegel-bírálatára⁴ hivatkozva a hegeli idealizmust marasztalja el, azután ideológiának nevezi a hegeli elméletet (mert kiindulópontja téves), végül az ideológiát (a hegelit) a marxi tudomány ne-

L. Sebbers: G. W. F. Hegel

² A. A. Zsdanov például így ír: „Hegel rendszere... arra számítva, hogy megoldja az összes ellentmondásokat, megoldhatatlan ellentmondásokba keveredett a dialektikus módszerrel, amire ő maga rájött, de nem értett meg, s ezért helytelenül alkalmazta“ (A művészet és filozófia kérdéseiről. Szikra kiadás, 1949. 13.)

³ Engels: Feuerbach és a klasszikus német filozófia felbomlása. Marx—Engels Válogatott művek, II. 382.

⁴ Lásd Marx: Bevezetés a politikai gazdaságtan bírálatához. Marx—Engels Művei, 13. kötet. 167. és 27.

vében tarthatatlannak minősíti.⁵ Konklúziójában az ideológia az elvont spekulációval, az elmélet pedig a konkrét realitással, illetve a tudománnyal azonosul. Ha Althusser gondolatmenetét korrekten írjuk le, akkor nem tűnik elhamarkodottnak az a megállapítás, hogy Althusser egész egyszerűen megkerüli a dialektikában adott problematikát (az ismeretelmélet nevében), az ontológia problémáját csak ismeretelméletileg tárgyalja, míg az elmélet és a tudomány azonosításával megszünteti magát a filozófiát.

Világos tehát, hogy a marxí és hegeli filozófia viszonyát nem a teljes tagadásban kell keresnünk; egy ilyen tagadás ugyanis filozófiai nihilizmust, illetve a logika csődjét jelentené. A marxí filozófia mint filozófia a spekuláció hegeli elvének dialektikus tagadása a spekuláció marxí elvében; az Eszme elvének dialektikus tagadása a praxis elvében, vagy más szóval, a praxis fogalmához fűződő, ma már túlságosan sokszínű értelmezésformákat elkerülendő: az Eszme elvének dialektikus tagadása a teljes magyarázat elvében.⁶

A teljes magyarázat elvének először Arisztotelész filozófiája tesz eleget a filozófia történetében, ahogy erre éppen az a Hegel mutat rá, akit oly gyakran minősítenek minden nem-idealista filozófia ellenségének. Hegel valóban türelmetlen a szükségszerűség szerepét vulgarizáló materialista filozófiákkal szemben, de amint ezt a Filozófiatörténet Arisztotelész-elemzése mutatja, elismeri a sajátjától gyökeresen eltérő filozófiai építkezés létjogosultságát is. Elméleti szempontból már csak azért is érdekes Hegel említett álláspontja, mert éppen itt fogalmazza meg a filozófiának azt a bizonyos másik státútumát, amelynek létjogosultságát ma éppen a marxí filozófia igazolja.

Hegel felhívja a figyelmet arra, hogy Arisztotelész filozófiája empirikus, majd így folytatja: „Az absztrakció könnyen zavarba juthat egy jelenség empirikus köre által, s nem tudhatja, hogyan érvényesüljön benne: hanem egyoldalúan halad tovább anélkül, hogy kimeríthetné e kört. Arisztotelész azonban azzal, hogy a világegyetem minden oldalát veszi figyelembe, mindazt a részletet inkább mint a spekulatív filozófus tekinti, s úgy dolgozza fel, hogy a legmélyebb spekulatív fogalom ered belőle.“ Majd arrébb: „Arisztotelész empiriája teljes, mert ezt mindig újra a spekulációra vezeti vissza; azt lehet tehát mondani, hogy mint teljes empirikus, egyúttal gondolkodó empirikus. Ha például a térből bec sületesen kifejtünk minden empirikus meghatározottságot, akkor ez nagyon spekulatív lesz; mert az *empirikus, szintézisében felfogva, a spekulatív fogalom*“ (Hegel kiemelése). És végül: „A meghatározásoknak ebben az *egy fogalom* való összehozásában Arisztotelész nagy és mesteri... a filozofálásnak igen hatásos módszere ez. Korunkban is alkalmazták azt, például a franciák. Megérdemli, hogy szélesebb körben alkalmazzák; mert jó egy tárgy közönséges képzetének meghatározásáról gondolkodni, s aztán az egyiségben, a fogalomban egyesíteni őket. De egy szempontból persze ez a módszer empirikusnak látszik, mégpedig a tárgyak felfogása szempontjából, ahogyan tudunkban van erről tudomásunk; ha tehát itt nincs is szükségszerűség, ez mégis inkább csak a külső módorhoz tartozik.“⁷

A legmélyebben spekulatív fogalom, mint láthatjuk, Hegel szerint a „világegyetem minden oldalának“ figyelembevételéből, a „szintézisében felfogott empiri-

⁵ Louis Althusser: *Marx — az elmélet forradalma*. Kossuth Könyvkiadó, 1968. 46—56.

⁶ Ezzel kapcsolatban lásd Lenin, *avagy a teljes magyarázat elve* című cikkünket is (Utunk, 1970. április 17.)

⁷ Hegel: *Előadások a filozófia történetéről*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1959. II. 202, 203, 203—204.

kusból" is előáll; ezt a modalitást mi a *teljes magyarázat elvének* nevezzük. Ez az elv szintén filozófiai jellegű, vagyis szintén spekulatív, ahogy ezt a gondolkodás filozófiának nevezett tartománya mint sajátosságát megköveteli.

Így a marxi és a hegeli filozófia különbözőségeit, illetve a marxi filozófia differentia specificáját nem a spekulativitás hiányában kell keresnünk, s a dialektikával kapcsolatos egyes metaforikus megállapításokat sem kell elméletileg minden esetben indokolható álláspontként kezelnünk. A marxi és a hegeli filozófia különbsége mindenekelőtt a két elvben, az ebből fakadó két struktúrában, végül a dialektika érvényesülésének két módozatában keresendő, ha a megkülönböztetés a filozófiai folytonosság szempontjából történik. Mondanunk sem kell, hogy az egyik, a marxi modalitás materialista, a hegeli viszont idealista. Mégis, ha pontosabban kívánunk fogalmazni, akkor elmondhatjuk: a materializmus, illetve az idealizmus egy adott filozófiát mindig a maga egyedi struktúrájában jellemez anélkül, hogy ez a jellegzetesség a filozófiai gondolat folytonosságát, illetve egy filozófiának a filozófia fejlődése szempontjából betöltött helyét írná le. Nem tartjuk elképzelhetetlennek a filozófia egyik modalitását sem a materialista vagy idealista filozófia számára. Történetileg az idealista filozófiában megtaláljuk a filozofálás mindkét módját, a valóban filozófiaként jelentkező materializmusra sem jellemző feltétlenül a teljes magyarázat elve.

Hegel elméleti nagyságát talán éppen abban mérhetjük le a legközvetlenebb módon, hogy a teljes magyarázat elvének felfedésével minden lehetséges avagy csak neki tulajdonított elfogultság ellenére sem zárta le az utat Marx felé.

Bretter György

Hazai Hegel-vonatkozások

Kiegészítésül az 1957-es Filozófiai tanulmányok című kötetben megjelent tanulmányhoz.

Hegel az egész későbbi gondolkodás dialektika felé való törésének betetőzője, s ezáltal a marxizmus „lelkének“, a materialista *dialektikának* a fő forrása. Nagysága a vele valamiképpen kapcsolatos apró adatokat is érdekessé teszi, kivált ha ezek révén világosabbá válnak teljesítményének és hatásának a méretei. Esméinek kezdeti hazai beszivárgását azért is érdemes kutatni, hogy lássuk: mennyire segíthette elő ez a folyamat a marxizmus behatolását.

Mivel Hegelnek olyan rendkívüli a filozófiatörténeti szerepe, különösen figyelemre méltóak saját forrásai. Hazai befolyásukat szintén illik feltérnünk, többek közt abban a reményben, hogy érthetőbbé tehetjük bizonyos tételei visszhangját mifelénk. A hegeli rendszer „kölcsonvett nyersanyagának“ a feltározását megkönnyíti a szerző bölcsellettörténeti műve. Ennek bevezetőjében könyvészeti áttekintést is találunk, melyben előkelő hely jut Johann Jakob Bruckernek (1696—1770). E tény kapcsán azt a véletlent, hogy Hegel és Leibniz halálának a napja egyaránt november 14-e, megtoldjuk két másikkal: Hegel születése évében halt meg a leibnizi—wolffi iskolából kikerült legjelentősebb filozófiatörténész — Brucker, és ugyanakkor jelent meg a bruckeri *Tabula mnemonica historiae philosophiae* kolozsvári kiadása. A hazánk területén nyomtatott első filozófiatörténeti kézikönyv szintén e „kincses városban“ került ki a sajtó alól, két évvel korábban. Ez a kompendium rövid kivonata Brucker több kötetes fő művének, melyet Hegel „a legfigyelemreméltóbb“ ilyen munkákhoz sorol, persze kritikával. Maga az *opus magnum*, valamint a belőle készült bővebb kivonat mindhárom, Hegeltől jelzett kiadása, továbbá néhány más Brucker-féle írás megvan Kolozsvárt. Székelyudvarhelyen még a múlt század első negyedében is Brucker szerint adták elő a bölcsellettörténetet, mígnem áttértek

Ercsei Dániel tankönyvére, melynek utolsó lapján kerül szóba Hegel mint a „spinozista—dinamista“ Schelling követője.

Hegelnek bizonyára már preschellingianus korszakában, éspedig tübingeni tanulmányai idején (1788—1793) akadtak erdélyi ismerősei. Elsősorban a megyesi Johann Michael Ballmannra gondolunk. Ő Hölderlinnel és Hegellel együtt hallgathatta Schnurre, Flatt és mások nagyon mérsékeltlen felvilágosodott kurzusait. Pár év múltán Ballmann a tudományos együttműködés jegyében érintkezett Samuill Micuval és Aranka Györggyel. Erdélyről szóló befejezetlen statisztikai dolgozatát és főleg ennek azonnali bíráló méltatását egy jénai szaklap hasábjain (1801) Hegel olvashatta ugyan, de nem nagyon vall erre az, amit történetfilozófiai előadásaiban mond az Osztrák Birodalomról és a Román Fejedelemségekről.

Csokonait illetőleg persze már komolytalan volna azt kérdezni, hatott-e Hegelre az a gondolata, hogy a tudomány magasabb fejlődési fokot képvisel, mint a költészet. És természetesen Batsányi sem elődje a nagy német filozófusnak, amiért „rá emlékeztető módon“ szól egyik versében „a jámbor erkölcs“ szenvedéséről és a gonosz győzelmeskedéséről. De amiképp európai látókörű volt Csokonai, úgy az volt utóda is a csurgói tanárságban: Császári L. Pál, aki Bodó Sámuellel és másokkal együtt aláírta az ateizmus-per ürügyén katedrájától megfosztott Fichte visszahívásáért kardoskodó folyamodványt. Bodót már Schelling dinamikus természet-szemlélete is megihlette. Mutatja ezt egyik felolvasása (röviddel a századforduló előtt), mely bekerült a jénai ásványtani társulat évkönyvébe. E társulat vezetőségében később Hegel 1801-től 1807-ig tanított Jena egyetemén. Az ásványtani társulat egykorú erdélyi tagjai sorából kiemeljük itt Lengyel Istvánt, mert ő éppen 1801 őszén érkezett Jenába, akárcsak Bántó Mihály és Karácsoni Sámuel, aki aztán Székelyudvarhelyen tanította egyebek mellett a mineralógiát. Ők hárman, továbbá az 1802-ben beiratkozó Vadas Pál és Szabó Elek (a későbbi, méltatlanul elfelejtett Phaedrus- és Minucius-fordító) lehettek Hegel első erdélyi magyar hallgatói. Am algha jártak rendszeresen a kezdő magántanár logikai és metafizikai óráira. Inkább „kukkanthattak be“ vetélytársához, Frieshez, aki még 1840-ben is így ír: „... Hegel csak a schellingi spinozizmust ismétli.“ Lengyel Schelling utolsó jénai frekventálói közé tartozott. Esztétikát is „audiált“ tőle. Beszerezte magának a *Bruno, vagy a dolgok isteni és természeti elve* című, Hegelből is inspirálódó schellingi párbeszédet (1802). Spinoza műveinek ugyanakkor Hegel közreműködésével megjelent kiadásából szintén hozott haza egy (ha nem több) példányt. Nem tudjuk, miként vélekedett a *more geometrico* szerkesztett Etikáról, viszont ismeretes, hogy Jénában a *pura mathesis* M. Stahtlót hallgatta, akinek Aritmetikáját Hegel is vezérfonalul használta 1805-ös mennyiség-tani kollégiumához.

1805 őszén kezdte el Hegel első filozófiatörténeti felolvasásait. Belőlük tehát nem sok ízfelfőt kaphatott a Jénától ekkor búcsúzó Fűzi János és Molnos Dávid. Fűzi a kolozsvári unitárius főiskolán többnyire Kanthoz közeledve oktatott filozófiára. Fűzi tanártársa, Molnos mintha fogékonyabb lett volna a hegeli elvek iránt. Talán Hegel *System der spekulativen Philosophie* néven meghirdetett prelektációból is végighallgatott néhányat. **Nem mond ennek ellent az, hogy Molnos eticizmusa** a „képzelődő vagy bávoszkodó (speculativa vagy contemplativa)“ álláspont fölé helyezi az éreynes cselekvést. Szerzőnk célozgatott az ellentétek egységére és harcára: „... a két szélső pontban való járás mindenkor ugyanazon egy“; „... az egész természet létele és az emberi élet nem egyéb, mint csupa küszködés.“

Hegel 1805-ös természetfilozófiai és fenomenológiai előadásait áhítattal látogatta egy konstantinápolyi görög. Olykor tán mellette ült a brassói Bőlóni Mihály, kinek nevéhez egy többször kiadott olvasókönyv fűződik. De Hegel első érett remeklésének, *A szellem fenomenológiájának* délkelet-európai recepciója sokáig váratott magára. Mi több: Kőteles Sámuel (egyik legtermékenyebb premarxista filozófiai írónk) sehol sem szól Hegelről, bár vele egy évben született és halt meg; a vele szintén egyidős Krugból viszont jócskán átvesz, akárcsak számos honfitársa, sőt a 48-as Simion Bănuțiu is. E ténynek többféle oka van. Hegel még csupán kiforratlan magántanár Jénában, amikor Krug (aki 1802-ben kezdett vele polemizálni) már egy Alapfilozófia szerzője és a világhírű Kant utóda a königsbergi egyetemen. Hegel stílusa szokatlanul nehézkes, Krug ellenben tehetségesen népszerűsíti a kriticismust, világosan pártolja a liberalizmust és a nemzeti függetlenség eszméjét. Krugnak nem nagyon voltak magyar hallgatói, de korán kezdtek egyes tanárainak hivatkozni rá. Hegelre viszont még algha gondolt Döbrentei Gábor, mikor helyet adott az *Erdélyi Múzeumban* annak a kifogásnak, hogy a Kantból kiinduló filozófusok nyelvzetét „fárasztó ellentételek hosszú sora s nehezen járó formulák“ teszik homályossá.

Pár évvel előbb, 1812-ben a nálunk is olvasott Ruszek József veszprémi filozófia-történész kétszer nevezi meg Hegelt: egyszer mint a *Kritisches Journal der Philosophie* társkiadóóját, másodsor pedig egy ajánlott könyv címében. (E könyv szerzői, C. Weiller és J. Salat nagyrészt fideista éllel támadják „Schelling, Hegel & comp.“ irányvételét.) Két évtizeden át, az eklektikus Ruszektől a hasonló beállítottságú Imre Jánosig, aki egyébként Eftimie Murgu legfelkészültebb filozófianára volt, alig tapasztalható magyar haladás a Hegelhez való viszony terén. „Ruszektől Imréig” helyett így is mondhatjuk: Schediustól Schedelig. Schedius Lajos, a pesti esztétika-professor alighanem félt Bambergbe küldeni a Hegel kérte heti hírnagyot. Toldy Ferenc, aki még Schedel névvel közölte — húsz év múlva — úttörő „esztétikai leveleit” Vörösmarty epikájáról, 1830-ban büszkén írja nagy költőnek, hogy egy berlini tudós társulat, melynek jeles tagja közt van Hegel, „az én legkisebb személyemet is tagjai közé számlálta”, s „a Blumenlesét Prof. Hotho recenzálja”. Az említett német nyelvű „virágcsokor” a magyar költészet Toldy által összeállított antológiája, H. G. Hotho meg az esztétika hegelianus tanára, Hegel *Esztétikájának* a sajtó alá rendezője. (Kolozsvárt megvan az első két kiadás. 1832-ben, amikor megindult Hegel összes műveinek a publikálása, a pesti könyvárusok hét példányra fizettek elő. A kolozsvári Egyetemi Könyvtár példánya az Erdélyi Múzeum-Egyesületé volt.)

Purgstaller József (a brassói Iosif Fericeannak is egyik forrása) nem kedvelte Hegelt, de azok közé sorolta, kik „a szépműtant új nézetekkel gazdagították”. 1843-as filozófiatörténetében írja a német gondolkodó „felekezetekre szakadt” epigonjairól, hogy a lélek halhatatlansága és az isten személyessége fölött vitáznak. E kérdésekben a reakció még ha nem is tudta felfogni a hegeli dialektika forradalmiságát, szentségtörőnek bélyegezte Hegel nézetét. A hegelianus Tarcza Lajos (majdan Petőfi és Jókai ösztönzője) kénytelen volt megvalni a filozófiai tanszéktől, miután hasztalan bizonygatta Krug-párti fölöttesének, hogy a krugi koncepcióban „igen gyengén van a lélek halhatatlansága megmutatva”. Ilyen mozzanatoknak és általában a maradi tényezők erejének az ismerete nélkül nem lehet helyesen értékelni azokat az erdélyieket, akik jó néhány lélektani és más dogmát vontak kétségbe.

A hegelianusként induló Feuerbach 1830-ban már az egyén abszolút halandóságát hirdette. Szóban forgó, rögtön elkobzott műve korai hazai hatására nincs adatunk. A Kolozsvárt található legrégebb kiadású Feuerbach-mű Bachmann Anti-Hegelének 1835-ös kritikája. Hegel pánlogizmusát kanti szemzőből kifogásolta Bachmann, de volt annyira tárgyilagos, hogy elfogadja a nagyjából ifjúhegelianus Marx doktori értekezését. Nem éppen oktanul vádolta Bachmann Hegelt paradoxonok és „hármasságok” hajhászásával. Julius Schaller Kolozsvárt is meglevő Hegel-apológiája viszont kipellengérezte Bachmann merev ragaszkodását az arisztotelési logikához. Schaller könyvét késés nélkül, magvasan, a „vastag empirizmust” és az „üres idealizmust” egyaránt kárhóztatva ismertette Warga János. 1837-ben, a modern materializmus fogalmazásának előestéjén Warga nem is sejtette, mennyire igaz lesz az a tézise, hogy Hegel nyomán minden skolasztikától mentes, világos, „az életre inkább ható”, „egészen más irányú és fordulatú filozófiák” sarjadzanak. Maga Warga végig megmaradt a „triplicizmus” kaptafájánál.

A Berlinben két évig, 1837-ig tanuló Kriza Jánost alkalmasint antitrinitarizmusa is elriasztotta a triászok szédítő valcerétől. „... a rideg hegeli filozófia rendszere s még inkább az ő képere s hasonlatára alkotott teológiai sem igen izlettek” — panaszkodik önéletrajzában a kényes Kriza. Holott a *Vadrózsák* szelleme összefér Hegel folklór-felfogásával. Am úgy látszik, nem hangolta Krizát dialektikára sem leendő apósa, Fűzi János, sem ennek kiváló tanítványa, Sebes Pál. Viszont Sebes másik nevéssé vált torockói diákja, George Bariț a hegeli bölcsélet egyik sokat vitatott vezéreszméjéről a következő, sajátosan dialektizáló aforizmat közölte a *Foate pentru minte* 1840-es évfolyamában: „Hegel elve, (mely szerint) *ami ésszerű* (cu minte), *az valóságos is, és ami valóságos* (adevárát), *az ésszerű is, valóságos*, de nem ésszerű, s ésszerű lenne, ha nem volna valóságos.” Az idézett aforizmával szinte egyszerre jelent meg a bukaresti *Curier de ambe sexe* hasábjain egy franciából fordított cikk, mely az „elveikben kiagyalt, ám levezetéseikben igen erős kísérletek” csoportjába sorolja „Hegel abszolút tudományát”, vagyis a filozófiának „az abszolútum tudományaként” való értelmezését.

Hasonló elmarasztalással, tehát megtévesztően, ugyanis *nem* magasztalóan „Hegel szigorú tudományos módszeréről” Szontagh Gusztáv *Propylaeumokja* és (bevallottan ennek nyomán) Csorja Ferenc Nagyenyeden, 1842-ben kiadott *Alapfilozófiája*. Noha „berlinisztikusan” cseng utóbbinak az a mondata, hogy „a dogmatikai,

szkeptikai és kritikai módszerek úgy vannak egymáshoz, mint a *tétel, ellentétel és összetétel*”, Csorja Wolffnál is dogmatikusabbnak tartja Hegelt. Hiába igyekeznek azt a látszatot kelteni, hogy Krug szintetizmusának semmi köze az eklektikus „keverékhez”. Ellenben joggal nevezi *elrejtett dogmatizmusnak* az eklektika minden fajtát, így Jouffroy és Demiron Cousin-féle szinkretizmusát, azaz „zűrzavarárt” is.

E „korszakalkotó” franciákra esküszik az a Delavigne, akinek a Sorbonne tanmenetéhez igazodó kézikönyvét (mely szerint Hegel „megállapítja a reálisnak a viszonyát az ideállal”) A. T. Laurian 1846-ban tette közzé románul. Ugyanekkor hozta a *Curierul românesc* I. D. Negulici téka-prospektusát, benne a filozófiai tudományok hegeli Enciklopédiájának az ígéréttel. Feltehetően Negulici fordítói készségében is bízott Heliade Rădulescu, mikor jelzett folyóiratában röviddel előbb egy nagyszabású, L. Aimé Martin mintájára készült könyvsorozat tervét hozta nyilvánosságra. Itt három hegeli mű díszel: *A szellem fenomenológiája*, az *Enciklopédia* és *A jogbölcselet alapvonalai*. (Az elsőt Böhm Károly Hegel legzseniálisabb alkotásának tartotta, Böhm kolozsvári kollégájának, a pedagógus Schneller Istvánnak az apja pedig még a forradalom előtt „versebe szedte”. Hegel-tisztelőnek mondják a nagy román nyelvészek, B. P. Haşdeunak az atyját is.)

Az *Enciklopédia* első kötetét, vagyis „kis logikának” becézett részét Engels jó bevezetőül ajánlotta a hegeli filozófiába, s így nem véletlen, ha a „legklasszikusabb” német idealistának épp ez a kötete látott elsőként napvilágot magyarul a románul. Talán az sem vakeset, hogy az Enciklopédiára utalnak a leg hamarabb a mi tájainkon: Fejér György pár hóval a (szerinte göttingeni!) megjelenése után, A. T. Laurian pedig három évtizeddel későbbi, 1847-es Krug-tolmácsolásában, mely Hegel „nagy logikájának” ún. szubjektív részét is említi.

Miként Heliade Rădulescu hegeli vagy annak tűnő eszméit jobbra Proudhon és a Vico-fordító Michelet közvetíti, úgy a két Irinyi és sok más erdélyi demokrata értelmiségi is csupán másodkézből tud Hegelről. „Hegel halálos ágán azt nyilvánította, hogy őt teljes életében csak egy ember értette meg, és az is félreértette” — meséli Irinyi József 1846-ban. Azt hihetnők, mégcsak nem is másodkézből veszi, hanem Szontaghtól, aki a hegelianus Taubner Károly ellen hadakozva idézi valamivel bővebben ugyanazt Heinétől, éspedig a német filozófia történetét bemutató nagy esszé hamburgi, megnyirbált kiadásából. De Irinyi, aki az *Életképek* című hetilapban cenzorilag megcsonkítva közölt, most idézett útleírását Halléban publikálta kihagyások nélkül, név szerint is hivatkozik Heinére, az ő szabadság-istenítésére és franciabarátságára, ez Irinyinél antifeudális gyökerű németellenességgel társul. Az utóbbi mozzanatról táplálkozik Irinyi lesújtó véleménye „Hegel túlfinomított módszeréről”, mintha bizony az egyenemű volna a schellingi „homályoskodásal”. (Mellesleg: amikor Mentovich Ferenc a Berlinben hallgatott Schelling tanát „a tiszta igazság cége alatt árult maszlagos mixtúrának” minősítette, szintén Heinét visszhangozhatta, aki főleg az öreg Schellingre célzott „a természetbölcselet cégére alatt árult bolondító zagyvalékról” mennydörögve.)

Az *Életképek* bucaresti születésű munkatársa, Sükei Károly meghitt barátságban állt Vasváriékkal, akiknél — akárcsak Bălcesunál — radikalizálódott néhány hegeli vagy Hegelnél is (legalább csirájában) meglevő gondolat, így a világszellem hősök által való érvényesülésének az eszméje vagy éppenséggel világszabadsággá „politizálása”. Nem csoda, ha Sükei lelkesült Heine tárcáiért, és az ifjúhegelianus, utópista Hessből is merített. Sükei baloldalian alkalmazott hegeli sugalmazásokat, követelte a művészet irányzatosságát, a szépérzéknek „határozott világnézet alapján” való kibontakozását, az irodalomkritikát is áthatni hivatott filozofikum közérthe-tőségét.

A közérthe-tőség igénye gyakran fajult vulgarizálássá, ha a szépirodalomban jelentkeztek „szakbölcseleti” utalások. A múlt század negyvenes éveitől kezdve az ilyen utalások némelyike már Hegelt veszi célba, többnyire humorosan. Illusztráció rá Eötvös József nem egy regénye vagy az ifjú B. P. Haşdeu *Duduca Mamauca* című elbeszélésének a hegeli természetbölcseletet érintő dialógusa. Eötvös egyébként a maga elméleti főművét is teljesen non-hegelianusnak, tudniillik nem levezetése-sen konstruálnak vélte, de tévesen, amint azt már Péterfy Jenő, a Hegeltől sokat elsajátító kritikus megjegyezte. A XIX. század uralkodó eszméiről írt Eötvös-műben ráadásul a hegeli „észcsel” (List der Vernunft) egyszerű átfogalmazásaként hat az a gondolat, hogy a legfenségebb eszme is csak gyarló emberek által léptethető életbe. Ez a gondolat végig jelen van *Az ember tragédiájában*, melynek „hegeli áthallásai” még sokáig fognak — bocsánat a szóért — botfülekre lelni. Tisztább a

helyzet A civilizátorral, Madách Bach-rendszert ostromozó vígjátékával. Itt Stroom, a főszereplő, „Hegelt megtanultam“ jelíggel üzi áldatlan-lelketlen közhivatalnokoskodását, és hegelkedve eseng egy tanulatlan fehérnép kegyeiert:

*Ó, hagyjad lelkem átolvadni benned,
Ne tarts el így merő negációval.*

A levert forradalmat követő megtorlások idején nagy műveltségű körökben is eluralkodott Hegelnek porosz reakcióssá torzítása. Méltányosabban ítélte meg őt ilyen összefüggésben Bärnuțiu. A iasi-i Jogtudományi Kar megnyitásakor tartott beszédében Hegelt a mindenkori (szolgai vagy szabad) állapot szentesítőjének jellemezte. Ervként a hegeli *Jogbölcselet* előszavából idézett, kissé szabadon: „Mindaz, ami létezik, rezonábilis, azaz megfelel az észnek, és minden, ami megfelel az észnek, szükségképpen kell hogy létezzék.“ Hagyjuk a filozófusokat magánészük szerint fürkészni — folytatja Bärnuțiu —, amikor pedigrig a nemzeti ész teszi fel magának a foganatosítandó rendszabályok kérdését, Arisztotelész, Kant és Hegel nem diktátor gyanánt, hanem csak egyszavazatú tagként jön a nemzetgyűlésbe, mint bárki más...

Ez az okos beszéd 1856-ban hangzott el. Ugyanabban az évben jelent meg az akkor már Bärnuțiuól is becsült Beck dualista filozófiai propedeutikájának két magyar verziója; az egyik Rohrer Antal tollából. Rohrer hegelianusok (például K. L. Michelet és Rosenkranz) írásából is csipegetett, ami azonban nem változtat azon, hogy átdolgozása szerény középfokú tankönyv. Nagyobb horderejű tanulásokkal szolgál *A hazai bölcselet jelene* Erdélyi Jánostól (1857). Erdélyinek mint európai szintű és dialektikus koponyának kétszeresen igaz van a Hetényi kezdeményezte, nemesi-reformista filozófia nemzetieskedő antihegelianizmusával szemben. Együttal igazat kell adnunk Mentovich *materialista* Hegel-elemzésének. Ebben pusztán mellékszöngve a hegeli kifejezés mód csúfolódó németesnek nyilvánítása, pontosabban a lényeg egyik hegeli meghatározásának eredetiben adása azzal az indoklással, hogy „hajusztalan arca és vékony lábszárai igen rútol vennék ki magukat magyar köntösben“. Mentovich idézett, 1863-ban írt főművének forgalomba hozatala egybeesett Ludwig Büchner főműve magyar kiadásával és a Hegel-centenáriummal.

A büchneri *materialista Erő és anyag* világsikere túlharsogta a százéves Hegel ünneplését. Ez is hozzájárult ahhoz, hogy Eminescut Berlinben a Hegelnek szentelt Althaus-féle szakkollégium nem tudta magával ragadni. A nagy költő persze nem ignorálhatta Schwegler filozófiatörténetének 1869-ben (negyedfél évtizeddel Mitrovics Gyula szintén dicséretes vállalkozása előtt) készült román változatát, melynek a Hegellel foglalkozó, majdnem harminc lapja a posztkarteziánus gondolkodóknak szánt rész egyhetede. A bevezetésben Schwegler elutasítja Hegelnek azt az állítását, hogy a bölcseleti rendszerek történeti egymásutánja azonos az emberi tudatbeli logikai kategóriák sorrendjével. A fordító, I. G. Enăceanu is azt rója fel előszavában a hegelianus filozófiatörténészeknek, hogy saját eszméikhez idomítják a múlt rendszereit. Eminescu szintén kikel bizonyos határok hegeli elmosása ellen. Egyik levelében megjegyzi, hogy az antinómiákban való fejlődést nem Hegel módjára érti, akinél „a gondolkodás és a lét azonos“. Viszont elfogadja valahogyan (a fortélyos ösztön schopenhaueri elképzelésével ötvözve) az ész *cselének* hegeli fogalmában adott distinkciót: a világszellel egyetemes céljaiért egyéni szenvedélyek, érdekek és szükségletek mennek harcba — öntudatlan eszközök. Visszatérve a hamis azonosításokhoz, Eminescu leszögezi, hogy a természet és a gondolat összetartozásából Hegel minden létezőnek a szillogizmus-voltát hozza ki, „miközben éppen a fordítottja volna igaz: a szillogizmus a gondolkodás egyik létezési módja, ... a létezés génszának alárendelt faj“.

Rokon, de aprólékosan kidolgozott álláspont a Vasile Contáé. Ő ismételten idézi (alighanem francia közvetítéssel) Hegel heidelbergi Logikájának záróparagrafusát, mely szerint „az eszme a maga abszolút szabadságában arra *határozza magát*, hogy kilépjen önmagából, és természeté váljék“. Conta elveti Hegel pánlogizmusát, spiritalizmusát, amely „a természet létét az elvont gondolkodásból hozta le“. De megtapsolja azt a hegeli tételt, hogy ugyanazok a logikai törvények vezérlik az eszmék formálódását az egyén tudatában, akárcsak a nép, az egész emberiség hosszú fejlődésében. „Igazolja ezt a metafizikai (lételméleti) eszmék története is“ — teszi hozzá a *Bevezetés a metafizikába* című, Büchnertől is dicsért munkájában. Az *egyetemes hullámlzás elméletében* pedig (melynek francia kiadásához Büchner írt előszót) jelzi

Hegel távolodását a tapasztalat schellingi becsméréstől, és ebben a távolodásban joggal — mondhatjuk: preleninista felvillanással — üdvözi a materializmus felé tett lépést.

A marxizmus behatolásával, hosszas (és mielőbb gondosan feltárando) folyamat során honosul meg a mélyen tudományos Hegel-értékelés.

Hajós József

Töprengés a „magát tudó valóság” hegeli gondolata fölött

Csak az értheti meg Marx Tökéjét, aki megtanulta Hegel filozófiáját. Körülbelül ezt a gondolatot vetette papírra Lenin a század második évtizedében. Bár azóta is sok szó esett e szellemóriásról, mélyebb megértés híján sokszor megelégedünk leegyszerűsítő megállapítások gyűjtögetésével. A közhelyek általában egyoldalúak, és ha igazak is, veszélyesek, mivel holtvágányra tolhatják a gondolkodást. Ilyen közhely többek között az is, miszerint Hegel a reális társadalmi folyamatokat feloldotta a szellemi mozgásban, ezért nem érthette meg a társadalmi jelenségek legbensőbb természetét, a társadalmi fejlődés igazi okait. Vagy a még ismertebb megállapítás: az „eszme objektív”, íme, a hegeli idealista hipotézis.

A hipotézis kétségtelenül idealista, mint ahogy az objektív szellem fogalmát is joggal bírálja a materializmus. Am minél többet böngészem Hegelt, annál inkább rádöbbenek, hogy nemcsak őt — a német idealistát —, hanem a német materialista Marx Hegel-bírálatát sem értettem meg a maga igazi jelentésében és mélységében. A „megtartva tagadást” sem, a Hegeltől „ellessett” kritikai fegyvert, amit elsősorban a Mester korszakalkotó gondolatépítményén próbált ki. Marx tükrében meg kell már végre értenünk a „talpán álló” Hegelt is. Nem könnyű, de lehetséges feladat.

Hegelt ugyanis nemcsak az jellemezte, hogy a szellem absztrakcióiban oldotta fel a valóságos folyamatokat, hanem az elvont megfogalmazásokban igazságok, a filozófiai spekulációkon is túlmutató helyes megállapítások rejlenek. Ugyancsak Lenin jegyezte meg, hogy az idealista Hegel jutott legközelebb a történelem dialektikus materialista értelmezéséhez. Amikor felidézem a lenini gondolatot, érdekes módon nem a nagy Mű — a Logika —, hanem a Fenomenológia és a Jogbölcsélet szerzője jut eszembe és az ezekben többször is visszatérő megfogalmazás, amelyet egyetlenegy tanítvány, Marx vett észre és értékesített: a tulajdon látszat szerint csak a szükségletek kielégítésének eszköze, lényegében cél is, a szabadság első létezése. Viszony és tevékenység eredménye. E tevékenység jellemzője, hogy az emberek a dolgokba helyezik képességeiket és akarataikat. Mi ez, ha nem a *munka* — az alapvető emberi tevékenység — megfogalmazása. A szabadság első tételezése, a cselekvés lehetőségeinek legáltalánosabb körvonalai a dolgok és a tudás viszonyából bontakoznak ki, mindkettő törvényszerűségeitől meghatározottak. Így sejteti Hegel, hogy e törvényszerűségeik alapján az emberi tevékenység megteremti mester-séges környezetét, sajátos „természetét” — társadalmi létezését.

Marx szerint a társadalmi folyamat integráns része a szellemi tevékenység. A valóság szellemi elsajátításának (Aneignung) formái nem a magát akaratként megvalósító eszme tulajdonságai, ahogy Hegel feltételezte. A materialista társadalomfelfogás a szellemi élet formákra bomlását a gyakorlat gazdagodásával és a gyakorlat folyamán csiszolódó emberi képességek sokasodásával és mélyülésével magyarázza. A társadalmi tudat elemzése nem merülhet ki csupán az eszmék genezisének — különben elhatároló jellegű — tisztázásával. Hegel, akárcsak Marx — de fordítva is mondhatnám: Marx, akárcsak Hegel — *a társadalom szellemi életét nemcsak tükrözésként, hanem sajátos tevékenységi formák összességeként vizsgálta.* Ezek a tevékenységi formák a különbözőképpen értelmezett valóság szellemi elsajátításának objektív keretei. A személyes én — az egyén — sajátos gondolkodás és szellemi tevékenysége csak ezekkel az objektivizált szellemi képződményekkel összefüggésben értelmes. Belőlük táplálkozva és közvetítésükkel az egyes tevékenység általános tartalmat és konkrét történetiséget nyer, közvetve vagy közvetlenül belép a történelembe. Hegel értette meg és fejezte ki legtökéletesebben azt — a számunkra döntő — gondolatot, hogy *a szellemi élet vonatkozásában is az ember társadalmi élete egyéni tevékenysége fölött áll és meghatározza azt.*

Az objektív képződményként funkcionáló tudatformák önállósága Hegelnél sem abszolút. Lényegüket az elsődlegesként felfogott „szubsztancia“ és a „tudás“ törvényei határozzák meg, sőt, saját történetük logosának is alávetettek. A művészet, jog, erkölcs stb. minden korszakban magába olvasztja saját történetét is, de úgy, hogy korábbi állapotainál gazdagabb változatot hoz létre. A tárgyakban s tárgyukhoz való viszonyukban különböző formák növekvő mértékben aknázzák ki saját koruk lehetőségeit és értékesítik történeti előzményeiket.

*

Már említettem, hogy az objektív eszme Hegel idealista gondolatkonstrukciónak eleme. Paradoxális, de éppen ez a fogalom *valóságos* összefüggésekre irányította a filozófiai gondolkodás figyelmét. Már ki is emeltem néhány ilyen összefüggést. A tudat formákra bomlása — ahogy a szellem elemzi magát, megkülönbözteti mozzanatait és időzik egyeseknél — a társadalmi fejlődés szükségszerű velejárója. De a valóság szellemi elsajátításának formái csak látszat szerint elszigeteltek. A „lelkiismeretes“ tudat felismeri mozzanat-jellegét. A társadalom szellemi életének mozzanatai sajátos minőségi jegyek alapján elhatárolódnak és elhatárolhatóak, mindazonáltal *nem elszigetelten, hanem együttesen, egymással kölcsönhatásban és átszínéződve elégítik ki a korszak szellemi igényeit.* A Jogbölcseletben Hegel az elvont jog, morál és erkölcsiség szféráját jellemezve, nagy gondot fordít a lényegbeli eltérések leírására, a minőségi jegyek szétválasztására. De legalább olyan gonddal elemzi a finom áttételeket, a különbségekben rejlő azonosságokat. A Fenomenológiában a műveltség birodalmát, a hit világát és a lényeg birodalmát szintén nem választja el szigorú demarkációs vonallal.

A formákra bomlott szellemi élet egysége termékeny gondolat, bár Hegel idealista hipotézisét próbálja ezzel alátámasztani. Az objektív szellem — a tudat, amelynek esze van — az emberek közvetítésével a társadalmi közegben megnyilvánuló eszme. Mozzanatainak egységét a lehetőségeiben gazdag és a fejlődésben lehetőségeit megvalósító abszolút szellem biztosítja. Ám a hegeli idealizmus bírálata nem takarhatja el a spekulációkban fogant igazságokat.

Az a feltevés is igaz, hogy a társadalmi tudat formái megkülönböztetett alakjukban és szellemi életté ötvözőtt dialektikus egységükben minden korszak nemze-

dékei számára „tárgyi léttel bíró valóságként“ adottak, magán-való-létként funkcionálnak. Vagyis a hegeli felfogásban a társadalmi tudás nemcsak az emberek fejében felhalmozott gondolatok és érzületek összessége. A szubjektummal — egyénnel, néppel, egyéniséggel — kölcsönhatásban formálódó és a szubjektumban is kifejezésre jutó *objektív képződmények* (szociológiai-ontológiai tények) ezek. A múltba gyökerezve meghatározzák a jelen szellemi tevékenységét, s e tevékenység eredményei leválnak a szubjektumról, objektívalódnak és a jövő felé mutatnak.

Az erkölcs leírása, az *erkölcsiség* és *erkölcsösség* dialektikájának feltárása az egyik bizonyítéka annak, hogy Hegel megértette a társadalmi jelenségek természetét, sőt, Marxot és Lenint kivéve, a poszthegeiliánus materialisták sem haladták meg ebben a kérdésben.

Az erkölcs a „magát tudó valóság is“, jelenti ki a Fenomenológia szerzője. Hallatlanul elvont megfogalmazás. De ha nyomon követjük az erkölcsi szféra mozzanatokra bontását, a mozzanatok összefüggését és mozgását, úgy a hegeli absztrakció más oldaláról is láttatja magát; kibontakoznak az erkölcsi jelenség legáltalánosabb összetevői és jellemzői.

Felfogása elsősorban a kantianizmussal szemben kihegyezett. A szubjektum azonosítása az egyénnel Hegel számára nem értelmes. Őt elsősorban a történelmi szubjektum érdekli, és az egyén csak ebben a szélesebb történelmi perspektívában válik vizsgálódása tárgyává. Hegel bírálói közül sokan szemére vetették, hogy rendszeréből kiejtette az élő egyént. Tény, hogy a filozófiai antropológia egy cseppet sem vonzotta. Mégis sokat tudhatunk meg írásából a történelemben formálódó konkrét ember problematikájáról. E kérdésben sokszor lényegesebb következtetésekre jutott, mint az egyoldalúan szubjektivisták szemléletek.

Az erkölcs sem az egyénekbe zárt szubjektív érzület, egyéni magatartás vagy öncélú példamutatás. Az ember léte mindig másokért való léte is. Tehát az erkölcs nem zárkozhat az egyén világába. A „széplélek“ erkölcsje a látszatok ellenére is alja-tudat. Az erkölcs viszony, a reális viszonyok egyik mozzanata. És cselekvés — mert az ember megjelenésével minden viszony a tevékenységben mint a mozgás sajátos formájában alakul ki és rögződik. Az ember bármely tette következményekkel jár. De csak az akaratlagos cselekedetek és ezek következményei értékelhetőek erkölcsileg. A *morál* (erkölcsiség) az akarat megnyilvánulása. Ebben hasonlít az elvont joghoz. A morál szabadságra való vonatkozása viszont mélyebb és sokoldalúbb, mivel a jótól eltérően a lehetőségek közötti választás tere tágabb, és mindig a *belső elhatározásból fakad*. Ennyiben Hegel igazat is ad szubjektív idealista elődeinek. De meg is haladja őket. Bár a morál szférájában az ember belső lényegében önmagát is meghatározza, létrehozza a jó és rossz szubjektív alakját, ugyanakkor önmeghatározásával ki is lép az egyedi szférájából. Az elhatározás ugyanis csak látszat szerint tisztán szubjektív, mert az ember nem belső tulajdonságai, hanem a rajta kívül álló világ lehetőségei között választ. A világ, amely magában foglalja és meghatározza az egyént, mindig az adott társadalom, amely a történelmi fejlődés adott szakaszát fejezi ki. Az egyéni tett csak akkor válhat erkölcsileg értékelhető cselekedetté, véletlenszerűből szükségszerű tevékenységgé, ha viszonya van önmagához, ugyanakkor *másokhoz* és mások tevékenységéhez.

A másik ember Hegel felfogásában nemcsak egyedi ember, hanem történelmi szubjektum, amely az emberek történelmileg meghatározott valóságos integrációiban testesül meg: a családban, a családok sokaságában, a „polgári társadalomban“

és a népben, amely legtökéletesebb formáját, Hegel szerint, az államiságban találja meg.

A társadalmilag értékes döntések modellje, a *követelményrendszer*, nem az egyes egyén, hanem a történelmi szubjektum és társadalmi valóság viszonyából bontakozik ki. Ehhez igazodik az egyén cselekvése. A morál — az *erkölcsiség* — a belső elhatározás és szándék, a jó és rossz egyes emberben megvalósuló szubjektív alakja. Az *erkölcsösség* a társadalom valóságos erkölce, ebből fakad és ismét ebben oldódik fel az egyes egyének moralitása, erkölcsileg minősíthető magatartása és tevékenysége. Az erkölcs e kettőnek — az erkölcsiségnek és erkölcsösségnek — dialektikus ötvözete. Általános és egyes, szubjektív és objektív. Az adott körülményektől függ mindig, hogy az összefüggés melyik tényezője hangsúlyozott. Hegel erkölcs-fogalma tehát minden egyoldalú felfogást elutasít, éppúgy kizárja a szubjektívizmust mint az erkölcs pozitivistá értelmzését.

Az embernek ismernie kell cselekedeteinek általános minőségét, erkölcsi értékét. Az erkölcsi tudás e minősítés mércéje. Az egyes egyén erkölcsi okossága a társadalom erkölcsi tudatától meghatározott. Ez utóbbi nemcsak óhaj, nem is állapotjelző, hanem magatartást szabályozó és cselekvésre ösztönző tényező. Az *erkölcsi tudat reflexió és a reflexió megszüntetése*, mert a megismerő és cselekvést szabályozó funkciók egysége.

Az erkölcs magát tudó valósággá az öntudatban formálódik. Nem az egyén, hanem az egyéniség világa ez. Az egyéniségnek tudatos viszonya van saját moralitásához és a társadalmi közeg kitermelte erkölcsiséghez. Az öntudatban egyesíti az általános lényegét és az egyénített valóságot. Ezt amazzá emeli, s erkölcsösen cselekszik, az általánost „lefokozza” egyénített valósággá, és megvalósítja a célt, létrehozza személyes énjé s a szükségszerűség egységét mint az *ő művét* és ezzel mint valóságot. Mert az eredmény objektíválódott formájában újra visszatér a társadalmi közegbe, a szubsztancia elemévé válik.

Mi tehát az erkölcs a hegeli felfogásban? Valóság vagy a szubjektum megnyilvánulása, megismerés vagy magatartást szabályozó normák, törvények összessége, társadalmi tevékenységi forma vagy egyéni cselekvésben megnyilvánuló mozzanat? Egyik sem, hanem mindezek törvényszerű együttese.

Íme, a spekulációkból kibontakozó igazságok egyike. Még csak annyit, hogy a racionalizmus monumentális képviselője az erkölcsi kérdéskör tisztázásánál is mesterien használja fel az emberi gondolkodás minden eszközét. Stílusa mérték-tartó és lényegretörően szűkszavú. A száraz megfogalmazásokat mégis átfűti a szenvedély, az alkotás és a téma szenvedélyes szeretete. Ahogy az egyest általánossá emeli, majd újra egyesre bontja, a hangszerén tökéletesen játszó művészt juttatja eszembe. A dallam minden változatát kipróbálja, hogy újra megtisztítva és még diadalmasabban hozza vissza a főtémát. A megszenvedett gondolat — alkotás, a megértett gondolat — az alkotás újraélése. Állítom, hogy a műélvezet nem zárkózott a művészetek világába. Erre oktat bennünket majdnem kétszáz éve az állig begombolkozott tudós-professor Hegel.

Szegő Katalin

Alapelvek tréfája

A legádázabb viták mindig a legegyszerűbb alapelvek körül zajlanak, és gyakran csak a félreértés ad rájuk alkalmat. Elkerülni nehéz őket, de tárgyilagos vizsgálattal elérhetjük, hogy ne önkényes szempontok alapján vagy hozzá nem értés miatt állapítsunk meg azonosságot vagy különbséget, hanem a logikai meghatározottságot vegyük tekintetbe.

A hegeli történelemfilozófia alap gondolata egyszerű elv, és tulajdonképpen semmi újdonságot nem hoz: a logikában eredményül kapott fogalmat egy különös tárgyra, a történelemre alkalmazza. Ennek lényege pedig az, hogy a világ nem „örült, balga történés”, hanem egy folyamat, melyben *a szellem megismeri önmagát* a tárgyiság elemében; vagy ami ugyanaz: *létrehozza önmagát mint magáért-valót*. Amit létrehoz, nem önkényes vagy esetleges tartalom, hanem maga az abszolút eszme, az ésszerű; az emberi közösségre vonatkoztatva: a szabadság. A szellem abszolút folyamat, önmagát megvalósító cél, és önlétrehozásának eredménye a világ-történelem.

A hétköznapi, nem filozófiai tudat számára ez furcsa és képtelen kiagyálás, igaz értelme szerint azonban sokkal közelebb áll felfogásunkhoz, semmint első látásra gondolnók.

A filozófia egyébként könnyen megtréfálja az embert, ha nem akar tudomást venni arról, hogy hétköznapi fogalomhasználata esetleg eltér a kategóriák meghatározottságától. Szívesen valljuk például Descartes cogito...-ját, mert egy tiszta és egyértelmű racionalizmus alaptételének tekintjük. De a következményeit már nehezen tudnók beilleszteni világképünkbe. Közelebbi jelentése az, hogy *csak* a gondolkodó szubsztancia *van*, csak az objektív gondolat léttel bíró; és a tárgyi, érzéki világ nem feltétlenül jogosult a valóság megtisztelő jelzőjére, hanem csak látszat-lét vagy *nem-lét*. S ami még riasztóbb: ha csak a gondolat lét, és a megismerés nem más, mint az önmaga egyszerűségéből a kategóriák sokaságává kibontakoztatott fogalom rendszere, akkor üres szóbeszéd lesz minden különbségtevés ontológia és gnoszeológia között. Ha az alaptételt vállaltuk, a következményt is vállalnunk kell; ha nem így teszünk, hanem önkényesen kiválasztjuk, ami előzetes feltevéseinknek megfelel, és elutasítjuk, ami azoknak ellentmond — még ha az előbbiekből következik is —, semmi közünk a gondolkodáshoz általában.

Miért volt szükség erre a kitérőre, hiszen nem Descartes-ról és nem a hétköznapi tudat tévedéseiről van szó! Ki fog derülni azonban, hogy nem volt teljesen haszontalan, mert valami ehhez hasonló van az említett hegeli princípiumhoz való viszonyunkban.

A mi felfogásunktól sem idegen a szubjektív célszerűség feltételezése. Az ember értelmesen cselekszik, meghatározott célt tűz maga elé, és azt megvalósítja a tárgyi elemekben; a szubjektum itt mint különös akarat és cél van meghatározva, és ennek felfogásában nem rejlik semmi nehézség. Azután azt tapasztaljuk, hogy a tevékenység eredményeként még más is létrejön, mint az, ami a szubjektum (egyén, csoport, osztály) szándékában állott, valami olyasmi, amit esetleg senki sem akart. A különös tevékenységek eredőjeként létrejön még egy általános mű is, amelyben öntudatlanul mindenki munkálkodik: „teszik, de nem tudják.” A létrejött (és egyúttal szakadatlanul létesülő) általános mű, a „társadalmi tevékenység”, noha csak a különösen és a különös által jön létre, mégis kiszolgáltatva az egyesek önkényének vagy a véletlennek, hanem saját szükségszerűsége és törvényei vannak;

úgyhogy akkor is létrejön, ha senki nem tűzi ki céljául létrehozását, hanem vagy mit sem tud róla, vagy éppenséggel ellene tevékenykedik. Ebben a folyamatban fejlődést, haladást látunk, s itt az objektív törvényszerűséget „tendenciaként” — cél nélküli célszerűségként fogjuk föl.

Hasonlítsuk ezt össze a hegeli felfogással. Eszerint a *különös* cselekvésnek nem önmagában van célja, illetve önmagában való célja mellett eszköz egy másik, az *általános* mű szolgálatában: ez a mű a szellem önlétrehozása. Az egyének itt éppúgy mit sem tudnak erről („teszik, de nem tudják”), vagy tudják és személyes céljuknak tekintik, vagy éppenséggel ellene tevékenykedhetnek. Az általános mű szubsztanciája szerint önlétrehozás, a szellem önteremtése az ellentétes vagy közömbös különös tevékenység ellenében, de nem azon kívül, hanem csakis benne, csakis általa.

Ha *csak* a különös célszerűség megvalósulását tételeznők, akkor a történelem csak önkény és véletlen játékának tere volna, és a haladás gondolata elvileg értelmetlen lenne: minden különös csoport csak a maga szabadságát akarná megvalósítani, és mivel mindegyik csak *egy* különös, semmivel nem volna előbbrevaló, mint a többi. A történelemtudománynak meg kellene elégednie az események leltározásával, a cselekvésnek pedig beérnie azzal a tudattal, hogy csupán szubjektív érdekeit követi, a magán- és magáért-való igaz, az erkölcs hiú és értelmetlen ábránd. Vagy pedig az elmélet csak egy ideális társadalomban érvényes, ahol a különös érdek egybeesik az általánossal, összemberivel, haladásra pedig nincs szükség, mert megvalósult a legteljesebb, végleges szabadság: történelemfelfogásunk csak a történelem megszűnése után bekövetkező állapotban lenne érvényes.

Ha tehát csupán elméletünk alkalmazhatóságának módszertani alapelvét tartanók szem előtt, akkor is meg kellene elégednünk, hogy a történelem a különös cselekvés által közvetített általános tevékenység, amely szükségszerűen egy cél felé tart. A „tendencia” képzelet már egy bátortalan lépés ebben az irányban: felvesz egy célszerűséget, de mivel a célt még a legelvontabban sem tudja meghatározni, mindjárt le is tagadja. Hogy ez a meghatározottság mi lenne, kitűnik az eszme fogalmának kifejtéséből. Ha a különös tevékenységnek nincs magáért-való fennállása, hanem csak közvetítő (vagyis eszköz) az általánoshoz, az általános pedig az önmagát a különös által közvetítő fogalom, akkor az általános: *önlétrehozás egyetememes méreteken*. Bármily különösnek tűnjék ez, mégis immanensen benne rejlik minden felfogásban (és nem ellentétes vele!), amely a történelmi szükségszerűséget vagy a fejlődés objektív tendenciáját tételezi.

Ha pedig a logikai levezetés eredménye nem tartja tiszteletben köznapi képzeleteinket — talán mégse a logikát hibáztassuk.

Huszár Vilmos

KÁROLY KIRALY AZ INTRIKÁK ÖRVÉNYÉBEN

1930. június 8—1940. szeptember 6. Tíz év és három hónap. Ennyit uralkodott II. Károly, aki tehát negyven esztendővel ezelőtt — zavaros előzmények után —, a nagy válság második évében került Románia trónjára, s immár harminc esztendeje, még a második világháború első felvonásának fináléja előtt lépett le.

A kettős évforduló alkalmából részleteket közlünk Al. Gh. Savu Dictatura regală (A királyi diktatúra) című, a Politikai Könyvkiadó gondozásában ez évben megjelent művéből, s lefordítottuk Károly — kevéssel a trónralépés előtt — megfogalmazott akció-tervét is.

Az ECCE HOMO című fejezet — a későbbiek intonációjaként — a monarchia 1920—1925 közötti állapotáról, a trónörökös Károly manővereiről és jelleméről szól. Az AKCIO-TERV fondorlatos a célok és az eszközök megfogalmazásában, ám meglepő jólétesültség tanúsága: Károly az emigrációban pontosan tájékozódott az országban történekről, s eligazodni próbált a nemzetközi helyzetet illetően is. (Ez a rész a Magazin istoric 14. számában jelent meg.) A harmadik rész — VIGOPE-RABA ILLÓ AZ EGÉSZ — zároakkordként érzékelteti: az államcsíny is csak olyan lehetett, mint amilyenek azok voltak, akik ellen irányult.

A közölt fejezetekben több kevésbé ismert politikai személyiség neve szerepel. A magyarázatoktól azonban eltekinthetünk: Al. Gh. Savu vagy — a második részben — maga Károly mindenkit hiven jellemez, s az összefüggések feltárásával érzékelteti szerepüket. (Több szereplő egyébként is ismerős: a trónörökös külföldi útjairól, a Zizi Lambrino-ügyről, Elena Lupescu szerepéről és egyebekről szó esik Argetianu izes emlékiratában, melyet 1967. 12. számunk 1723—1728. lapján közöltünk.)

Lantos László

Ecce homo...

1930. június 8-án II. Károly — akiről már régebben köztudomású volt, hogy Romániában az abszolút monarchia rendszerét akarja bevezetni — végre megkaparinthatta a királyi koronát. A tények tanúsága szerint — akárcsak a Bourbonok, akikhez egyébként rokon szálak fűzték — Károly semmit sem felejtett és semmit sem tanult a nyugati mulatókban való vándorlás éveiben: alig tért vissza az országba, az új király máris minden eszközzel hozzálatott a régi diktátori vágyalmok megvalósításához. A királyi jogar köré gyűltek — mint éjjeli lepkék a lámpa ernyője alá — politikusok és üzletemberek, az új vallás régi prófétái és neofitái, jobboldali elemek vagy akik a jobboldal jobb

oldalán helyezkedtek el, s június 8-án örömmámorban ujjongtak: *Ecce homo!*

Határtalan lelkesedésük nem volt indokolatlan. II. Károly uralkodása már első napjaiban sem titkolta, hogy a parlamentáris rendszert utálja, a politikai pártok létét kényszerzubbonynak tekinti, s az alkotmányos alapelv, amely szerint „a király uralkodik, de nem kormányoz”, természetével s főként terveivel teljesen összeegyeztethetetlen.

II. Károly trónralépése új fejezetet nyitott a romániai királyság történetében: a monarchia mint az államvezetésért marakodó versenyzők egyike vette bele magát a politikai harcok örvényébe. Károly elővette a naftalinból

s címerére írta az abszolút monarchia régi jelmondatát: *L'État c'est moi*.

Igy aztán az államfő az alkotmány ellen fordult, amelyre pedig felesküdt, s hozzálátott a parlamentáris rendszer lerombolásához, amelyet pedig megvédeni lett volna hivatott.

Károly személyi tulajdonságai gyorsították ugyan a romániai monarchia diktatúra felé irányulását, de semmiképpen sem okai ennek a tájékozódásnak. Hangsúlyoznunk kell azt aényt, hogy a diktatórikus monarchikus rendszerek bevezetése irányában tevékenykedtek Károlyal egyidejűleg, sőt megelőzve őt más európai uralkodók is: Spanyolországban XIII. Alfonz, Jugoszláviában I. Sándor, Bulgáriában pedig Borisz király. Az első világháború utáni történelmi helyzetben azok a monarchiák, amelyeknek sikerült fennmaradniuk, mindenütt arra törekedtek, hogy felleljék a további létüket biztosító módozatokat.

A romániai monarchia esetében két fő oka volt annak a törekvésnek, amely a parlamentáris rendszernek nyílt diktatúrával való helyettesítését célozta. Egyrészt súlyosbodtak az antagonista ellentmondások, erősödött a néptömegek harca, ami veszélyeztette az állam egész építményét, homlokzatán a királyság intézményével. Másrészt elmélyültek a tőkéségek egymás közti ellentmondásai, mégpedig olyan körülmények között, amikor maga a monarchia is a hazánkbeli pénzügyi oligarchia egyik legkiemelkedőbb csúcsává alakult.

Az első, világháború végén a romániai királyi család rémülten szemlélte oly sok dinasztia összeroppanását: a Romanovokét Oroszországban, a Hohenzollernekét Németországban, a Habsburgokét az Osztrák—Magyar Monarchiában; ezek közül egyesekhez rokon kapcsolatok fűzték Károlyékat. A román királyi család sorsa akkoriban szintén egy házszálon függött. A széles néptömegek jelentős részének antimonarchikus szelleme az ország minden térségében megnyilvánult. Abban az időszakban a romániai szocialista mozgalom balszárnyának alapkövetelései között szerepelt a kizsákmányoló rendszer eltávolítása, mindenekelőtt a monarchiáé, s a munkások és parasztok demokratikus köztársaságának létrehozása.

Az RKP megalakítása magasabb szintre emelte a hazai néptömegek monarchiaellenes harcát is. A kommunista párt programjának részévé vált a monarchia felszámolása a polgári demokratikus forradalom kiteljesítéséért. Az illegális saj-

tóban megjelent számos cikkben, broszúrában és kiáltványban, a városi és falusi dolgozók körében kifejtett egész politikai tevékenysége során az RKP leplezte a monarchia népellenes, retrográd jellegét.

A világháború után az antagonisztikus ellentmondások elmélyülésének körülményei közepette a monarchia — a legfelső tőkés vezető körökkel egyidejűleg és szoros kapcsolatban — a diktatórikus rendszer bevezetésére törekedett. I. Ferdinánd idején ez az irányzat az — egyébként ingatag jellemű — uralkodó „szilárd”, „erős kezű” kormányok iránti rokonszenvében konkretizálódott. A trón belső bizalmas embereivel folytatott tanácskozásai során a király nem is titkoltá afölötti bosszúságát, hogy megbukott minden addigi kísérlete a diktatórikus kormányzat bevezetésére. II. Károly saját terveinek megfelelően, de más eszközökkel folytatta és erősítette ezt az irányzatot.

Azok a változások, amelyek az országban a monarchia szerepét és funkcióit illetően a tőkés fejlődés során bekövetkeztek, rendkívüli jelentőségűek voltak a királyság reakciós jellegének fokozódásában s abban a vonatkozásban is, hogy a monarchia mind nyíltabban csatlakozott azokhoz az erőkhöz, amelyek szembehelyezkedtek a parlamentáris rendszerrel.

Alig néhány esztendő alatt a monarchia nemcsak az ország legnagyobb földbirtokosa, hanem ugyanakkor az egyik legfontosabb, oligarchája lett, s szorosan kapcsolódott az oligarchikus körökhöz, amelyek jelenléte mindjobban érezhetővé vált Románia gazdasági és politikai életében.

Az állam-piramis csúcsaként a monarchia a két világháború közötti időszakban is az uralkodó osztályok általános érdekeinek képviselője volt, fő feladata továbbra is a néptömegek harcának elfojtása maradt, s az, hogy biztosítsa az embernek ember által való kizsákmányolása megőrkítését. A pénzügyi oligarchia erejének növekedése idején a monarchia politikáját mindinkább a monopolista vezető körök és a reakciós földbirtokosság általános érdekeinek rendelték alá. Az oligarcha-csoportosulások a politikai élet monopolizálására törekedtek; ez abban a kísérletükben is megnyilvánult, hogy saját szolgálatukba állítsák a királyság intézményét s érdekeltté tegyék üzleteikben. Esetenként még preszszióktól sem riadtak vissza.

Az első oligarcha-csoportosulás, amely-

nek egy ideig sikerült erősen befolyásolni a Palotát, a Banca Românească körüli tömörülés volt, a politikai életben a Nemzeti Liberális Párt képviselte. Ez a csoportosulás furfangosan kihasználta az első világháborút követő konjunktúrát — azelőtt is uralkodó — helyzete megszilárdítására. Átvette például azon vállalatok jelentős hányadát, amelyek azelőtt a német vagy a magyar—osztrák tőke tulajdonában voltak. Politikai téren kihasználván, hogy akkoriban nem létezett még egy nagy polgári politikai párt, igyekezett magának minél hosszabb kormányzási időszakot biztosítani, meghonosított egyfajta diktatúrát a kormány és a parlament felett.

E célok eléréséért a liberális csoport teljes mértékben igénybe vette a monarchia intézményét. A *Lupta de clasă*nak a monarchia és a liberális tőke érdek-összefonódásáról szóló egyik cikke (1927. 4—5.) rámutatott: a Palota „részt vesz minden liberális vállalkozásban, vagyis abban a pénzügyi trösztben, amely a »nemzetinek« mondott tőke legnagyobb részét birtokolva és ellenőrizve — a király és a monarchia intézménye révén eluralja és ellenőrzi mind az állampolitikát, mind az államapparátust“.

A Liberális Párt kivételes befolyása a királyságra az első világháborút követő időszakban nemcsak közös gazdasági érdekeikkel magyarázható, hanem azzal a szorult helyzettel is, amelybe a monarchia jutott azokban az esztendőekben. Maga I.I.C. Brătianu és környezete akkoriban a királyságot és a dinasztiaát védte, a királyi család viszont közreműködött a Liberális Párt pozícióinak megszilárdításában.

Csakhogy mielőbb erősebbnek kezdte magát érezni a liberális oligarchák csoportja, arra törekedett, hogy átvegye a monarchia birtokolta előjogok gyakorlását, s a királyságot a maga eszközévé tegye, ez viszont nyugtalanította a monarchiaát s a polgári-földesúri köröket is. I. Ferdinánd, a királynő és a királyi család más tagjai nemegyszer ki is fejezték elégedetlenségüket amiatt, hogy a liberális oligarchia csak jelentéktelen szerepet szánt a monarchiának, és Ionel Brătianu leplezetlenül sértő, megvető magatartást tanúsított a királyi családdal szemben. Mivel a Liberális Párt ellensúlyozására nem állt rendelkezésére megfelelő erejű más politikai csoportosulás, s mert határozatlan, ingatag jellemű volt, ráadásul régi keletű, gyógyíthatatlan bajban is szenvedett, Ferdinánd király — akit ezenfelül szüntelenül aggasztott a dinasztia

trónörökléskor kritikussá válható sorsának problémája — szükséges rosszként elfogadta Brătianu követeléseit és a magatartása kialakította helyzetet. Ionel Brătianu felfuvalkodottan kijelentette: a Liberális Párt akkor mond le a hatalomról, amikor éppen kedve tartja.

A monarchia azonban mégsem volt hajlandó beérni előjogi jelképes gyakorlásával, hiszen éppen elég fontos gazdasági pozíciók birtokában volt, s az államapparátus csúcán trónolt. A királyi család egyes tagjai még I. Ferdinánd életében nyílt konfliktusba keveredtek a liberális csoportosulással, megkísérelték befolyása további kiterjesztésében megakadályozni. E törekvések fő exponensévé a trónörökös, a jövőendő II. Károly király lépett elő.

II. Károlyról kortársai — rokonai, külföldi diplomaták, a kamarilla belső bizalmasai és ellenségei, ágyasai, politikusok, üzletemberek, újságírók — rengeteg feljegyzést hagytak az utókorra; ezek alapján köteteket lehetne írni róla. Értethető, hogy olyan sokat foglalkoztak személyével. Kalandos életet élt, rendkívül ellentmondásos jellemével már fiatal korától megbotránkozta a hazai és a külföldi közvélemény legkülönbözőbb képviselőit.

Kortársai emlékezetében Károly mint rendkívül kapzsi ember él; ördögien ravasz és beképzelt volt, önző; a lojalitás legegyszerűbb vonásai is hiányoztak belőle; betegesen hajlott a kicsapongásra, mindenfajta kalandra, képtelen volt uralkodni magán, állhatatlan, gyáva, fősvény volt; örökletesen gyűlölte a néptömegeket, velejéig reakció volt, hóbortjai egy keleti despotára vallottak. Mintha II. Károly személyében összpontosult volna Hohenzollern-őseinek, a feudális földesuraknak és az imperialistáknak minden negatív vonása. Borisz bolgár király mondotta róla: „Romániai kuzinomban fellelhető a Hohenzollernnek rájongása a pompáért, az egyenruhákért, a kitüntetésekért; a Romanovoktól a szoknyavadászat szenvedélyét örökölte; a Habsburgoktól a gögőt és a furfangot. Teljesen hiányzik belőle a bátorság és az erkölcsi érzék. Igenis, gyáva. Ezzel magyarázható magatartása azokkal szemben, akiktől tart: szörmentén bánik velük, amíg ellenállhatnak; kegyetlenné válik velük szemben, mielőtt úgy véli, hogy félreállíthatja őket...“ Károly kedvenc ágyasa, Elena Lupescu emlékirataiban a következőket jegyezte fel róla: „Károly vasakarátú ember, lobbanékony, kivételesen makacs. Faragatlan, sokszor tapin-

tatlan. Megnyilvánulásai kiszámítottak. Nem kedveli az érvelést, mindig előnyben részesíti a cselekvést (*Memoriile doamnei Elena Lupescu*. București, 7—8). Zaharia Boilă, a Nemzeti Parasztpárt egyik vezetője így jellemezte II. Károlyt: „Sokat töprengtem azon, vajon milyen jelző illenék legjobban II. Károlyra. Rap-szodikus? Ez kevés. Paranoiás? Igen durva. Tirannus, despota, diktátor? Ez igen banális... Ha visszagondolok a körülbelül harminc éve történetekre, s elemzem az eseményeket, a kalandornál jobbat nem találok“ (*Arhiva Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R.*, fond 6, dos. 13, memoriile lui Zaharia Boilă). Ugyancsak Boilă megítélése szerint II. Károly „intelligens és agyafúrt volt, de inkább agyafúrt“. Miklós herceg testvérbátyjáról, Károlyról mondotta egy beszélgetés során Virgil Madgearunak: „Valóságos Borgia. Mit gondol, miért utaztat engem állandóan repülőgépen? Mert azt reméli, hogy egyszer csak kitöröm a nyakam. Na nem baj, egyszer csak vége szakad majd ennek is.“

Kevéssel a „restauráció“ után Mária királyné riadtan írta: „Egyre kibírhatatlanabb. Sokszor a legkomolyabban felmerül bennünk a kérdés: vajon észnél van-e... Milyen átok ül ezen a fiún, miért rendeltetett arra, hogy romlást terjesszen maga körül? Mi a rossz benne? Teljesen tragikus azokat látni, akik, áldozatnak tartván őt, hittek benne, s most egymás után fokozatosan ismerik fel benne azt, amit az apja meg én mindig is tudtunk. Terrorcselekményeit tehetetlenül szemlélem, velem is rosszul bánik, lenéz, egyre többet bánt, képtelen vagyok a szívéhez férni.“

Hasonlóképpen nyilatkozott tulajdon apja is, I. Ferdinánd király: „Korhadttág a családfán, le kell vágnom, hogy megmentsem a koronát!“ Vajon azoknak a személyeknek az ítéleteit, akik közléről ismerték Károlyt, nem írhatjuk-e a korabeli sajtó szenzációhajászó hangvételeinek számlájára? De hiszen sem apjának, sem öccsének, sem agyasának nem állott érdekében a jövődiktátor kompromittálása...

Károly negatív jellemvonásai többé-kevésbé szembetűnően már fiatal korában megnyilvánultak. Így például az első világháború éveiben, amikor hadnagyi rangban ezredparancsnok volt, minden katonai erény nélkül valónak bizonyult, gyáván viselkedett, mindig csak a saját személyével volt elfoglalva. Miközben a csatatéren a katonák életüket áldozták, a trónörökös dáriódzott és gáláns ügyei lebonyolításával foglalkozott.

1918 szeptemberében megszökött a parancsnoksága alá rendelt egységtől, s meghúzódtott Odesszában, ahol feleségül vette Zizi Lambrinót. Ebből az alkalomból — 1918. szeptember 2-án — Károly írásban lemondott a trónörökösi címről és minden más jogáról, amely a királyi család tagjaként megillette.

Károly lemondása a trónöröklésről nehéz helyzetbe hozta a monarchiát és híveit, hiszen abban az esetben, ha a trón megüresedik — s ez a lehetőség közeli volt, mivel Ferdinánd egészségi állapota tovább romlott —, éles harcok ígértek a polgári-földesúri politikai körökben. Éppen ezért mind a királyi család, mind bizonyos befolyásos politikai körök azon iparkodtak, hogy rábírájk Károlyt: minél hamarabb vonja vissza lemondását a trónörökösödési jogról. S igyekeztek elválasztani Zizi Lambrinótól, még mielőtt a történetek szélesebb körben kitudódnak.

Nehezen ment a trónörökös válása Zizi Lambrinótól. Miután Károlyt Odesszából visszavezényelte, Ferdinánd király hetvenöt napi szobafogsággal büntette, de a szövetségesek győzelmei a szaloniki arcvonalon jó ürügyül szolgáltak a teljes büntetés letöltésének elengedésére. 1919. január 8-án — Károly beleegyezésének elnyerése után — a Legfelsőbb Törvényszék semmisnek nyilvánította az odesszai házasságot, arra való hivatkozással, hogy nem mindenben felel meg a törvényes követelményeknek. Am Károly továbbra is fenntartotta kapcsolatát Zizi Lambrinóval, s 1919. augusztus 1-én ismét közölte a királlyal és a politikai pártok vezetőivel: lemond az örökösödésről, hogy feleségül vehesse Lambrinót. Gondolkodási időt akarván biztosítani számára, Ferdinánd Károlyt egysége élén a frontra parancsolta, Zizi Lambrinót pedig — miután az államkasszából jelentős kegydíjat biztosított számára — eltávolította az országból. Károly minden tőle telhetőt elkövetett, hogy a frontszolgálatól mentesüljön: lovas balesetet színeltt, a saját lábába eresztett egy golyót. 1920. január 26-án Károly egy levélben, amelyet a parlamentben Nicolaie Iorga olvasott fel, közölte: ismét viseli hercegi címét, s ezzel együtt trónörökösödési jogára is igényt tart.

Egy hónappal később hosszú és az államkasszáját nagyon megterhelő útra indult Keletre.

Ezzel aztán a Zizi Lambrino-ügyet elintéztnek tudták. Egyébként a Zizi Lam-

brino-kaland mellett Károly más, kevésbé ismert, de nem kevésbé botrányos ügyei is lebonyolódtak. Így például, hogy az Elena Doamnă leányintézet egyik bentlakójával folytatott viszonyát eltszsolják, az iskolás leánykát hirtelenében férjhez adták egy állomásfőnökhöz: körülbelül kétfélmillió lej „hozományt” kapott.

Miután Keletről visszatért, 1921. március 10-én Károly oltár elé vezette Elena görög hercegnőt. A trónörökösödés kérdése a frigy megkötésével megoldottnak tűnt, a házasságból egy fiúgyermek, a jövendő I. Mihály király született.

Csakhogya időközben Károly megismerkedett azzal, aki a következőkben oly nagy mértékben befolyásolta minden cselekedetét, egész életét: Elena Lupescuval, egy százdosi rangban szolgáló közép-szerű tényleges tiszt feleségével. Elena Lupescu Károly ágyasa lett. Ez a szép és nagyralátó, perverz és intrikálásban felülmúlhatatlan nő, „a vörös asszony” egyszemélyben II. Károly Messalinája és Raszputyinja volt: élete végéig ki is tartotta mellette.

1925. december 12-én Károly harmadszor is lemondott az utódlásról, s elhatározta, hogy Caraiman néven külföldön fog élni. Az elhatározása megmásítására irányuló minden kísérlet akkoriban csődöt mondott.

Bizonyos politikai körök, főként a liberális oligarchia, annak az elhitetésére törekedtek, hogy Károly trónöröklési jogáról való lemondásának oka mindenekelőtt szerelmi ügyeiben keresendő. A valóságban azonban a szentimentális okok mellett — hatásuk kétségbevonhatatlan ugyan — fontosabb szerepet játszó politikai szövevényei is voltak az ügynek. E vonatkozásban döntöek azok az ellentétek, amelyek egy adott időben a trónörökös és a Liberális Párt bizonyos vezetői között kiobbantak.

Az akaratos Károlynak nem sikerült lepleznie elégedetlenségét, amelyet az váltott ki, hogy a Nemzeti Liberális Párt maga alá szeretne volna rendelni a monarchiát. Ellenkezőleg, aktív és döntő fontosságú szerepet óhajtott betölteni a kül- és belpolitikában. Még fiatal korában kialakult nézetei szerint „a király abszolútizmusa az eszményi kormányzási rendszer”; s példaképe, akit utánozni akart..., XIV. Lajos.

II. Károly „Romániát saját birtokának tekintette, amelyet csakis ő igazgathat, ha helyesnek tartja, bérbe adhatja; szükség esetén eladhatja; ha muszáj, akár le is mondhat róla” — írta Zaharia Boilă.

Egy olaszországi útja alkalmával Károlynak alkalma adódott közelről megismerni az olasz fasizmust, s attól kezdve nézetei valamelyest módosultak: az abszolút monarchia rendszerének hatalmát monarcho-fasizta diktatúra keretében óhajtotta gyakorolni. Nicolaie Iorga, aki az utódlásról való lemondása előtti időszakban jól ismerte Károlyt, ezzel kapcsolatban a következőket írta: „... Olaszországban, ahol további kapcsolatok reményében Firenze nagystílusú fogadta, a fiatalembernek alkalma adódott egy rendkívüli rendszert megismernie: a Mussolini úrét..., így aztán más kormányzási formákban kezdett töprengeni, s kinézte magának azokat a bátor embereket, akiket abban hasznosíthatna; egyikük kezdetben Argetoianu úr volt, őt alkalmasnak tartotta. Összehozták fiatal tisztek fasciójával, ami engem meglehetősen aggasztott, hiszen nagy és merész dolgokat nem lehet művelni bármikor és bárkivel, mert így éppen a kísérletező vall kudarcot” (N. Iorga: *Supt trei regi*. București, 1932). E törekvések, amelyekhez hozzá kell még számítani az 1923-as alkotmány módosítására vonatkozó terveket, a liberálisok befolyásának felszámolását a Palotában, s általában a politikai pártok feloszlatását, amelyekre az a személy tört, akinek rövidesen Románia trónjára kellett volna ülnie, nagyon nyugtalanították a liberális oligarchiát, s személyes konfliktust robbantottak ki a trónörökös és Ionel Brătianu között. „1925-ben, amikor már olyan beteg volt a király, hogy egészen közelinek látszott a vég — írja a továbbiakban Iorga —, a trónörökös már gátlástalanul a gazda hangján kezdett beszélni a palotában, melynek birtokosává kellett válnia, s amelyben nem lehetett helye semmiféle gyanús külföldi befolyásnak; a gazda hangján beszélt a miniszterekkel is, akiket felhasználni kívánt. Ettől a perctől kezdve eldőlt: háborúskodás lesz. Egy nagy és erős párt, egy vasakarátú és még határozottságánál is büszkébb ember (I. I. C. Brătianuról van szó — *Al. Savu megjegyzése*) elhatározta, hogy következetes marad (...)

Al. Gh. Savu

Károly akció-terve

(A király feljegyzései)

Mi a helyzet az országban?

Gazdaságilag: Gravitálás Európa pénzügyi központjai, Genf, Párizs, Brüsszel, hasonlóképpen London és Berlin felé. Mezőgazdasági pénzügyet alapítása. A kis gazdasági egységek támogatása, törekvés a még nem létező nemzeti tőke létrehozására. A Nemzeti Bank szerepének csökkentése, politikai hatalmának végleges felszámolásával.

Villamosság — vasút — hajózás.

Az ipari privilégiumok rendszerének felülvizsgálása.

Lényeges pontok:

1. A mezőgazdaság. 2. A kis hitelek megkönnyítése.

Megállapodás a szomszédos országokkal az átmenő forgalomról, a viteldíjak felülvizsgálása, hogy a délkeleti forgalmat (kereskedelmet) útjainkra és kikötőinkbe vonzhassuk.

Koncessziók: erdők, villamosság, turisztika, hajózás, a kikötők, silók.

Az ország fogyasztóképesége alacsony. A haladás alapját, a szükségleteket, a javulás útjainak keresését ösztönözni kell, vagyis az életszínvonal növekedését, nem pedig süllyedését; a jelenlegi általános nyomorúság enyhítése.

Politikailag

A kormány nem egységes: nemzeti parasztpártiak. Sărățeanu megválasztása óta a konfliktus erősödött. A helyzet bírāja — Madgearu. Erdélynek mégis elcsőbbsége van.

Jellemzők: formalizmus, jól körülírható nézetek hiánya, nagy adag opportunizmus, végletes könnyelműség a határozathozatalban, a tapasztalatok teljes hiánya. A külföld fenntartja bizalmát, de látja a gyengeségeket.

A kormány maradhat, mert:

1. A régenség nem szállhat szembe vele;

2. Averescu — Goga nem komoly;

3. A liberális párt nem egységes, s Duca kormányt akar alakítani a nemzeti parasztpárttal való megegyezés útján;

4. A kormánypárt még nem hatolt be a széles néptömegekbe. Madgearu — Duca — Știrbey — Stere: exponensük a királynő.

A szereposztás a következő:

1. Madgearu szilárd pozíciót akar teremteni magának a *kormányon belül*, s kapcsolatai révén akar hatni.

2. Duca biztosítani akarja magának az utódlást, és a siker alapján szeretne virtuális főnökké előlépni.

3. Știrbey meg akarja akadályozni a herceg visszatérését.

4. Stere szüntelenül zsarolja a kormányt.

5. A királynő azt a látszatot akarja keltetni, hogy a politikában ő játssza a főszerepet.

A régenség egyszerű iktatóhivatallá vagy egyszerűen protokollservvé vált.

Averescu, aki azt állítja magáról, hogy ez alkalommal saját számlára cselekszik, s úgy tűnik, valóban így is van, hangoztatja: két-három hónap múlva átveszi a hatalmat. Sokat költekezik. Miből? Talán Olaszország támogatja. Akciója azonban kudarcot fog vallani. Eközben Goga újra kezdte bűnös agitációját a diákság körében.

Agonizál a liberális párt, amely a Nemzeti Bankot, minden — ma a csőd küszöbére jutott, pedig nehezen létrehozott — liberális pénzügyi és ipari létesítményt ért csapást megszenvedett. Az általa létrehozott testületek útján cselekszik:

1. A nagyiparosok-bankok egyesülete.

2. A köztisztviselők társulata.

3. A tanárok és az egyháziak kongresszusa.

4. A háztulajdonosok egyesülete.

Szakmai látszatúak, de tulajdonképpen liberális csoportosulások ezek. Sikerül átmeneti nehézségeket okozniok, de képtelenek befolyásolni a közvéleményt.

Az *Universul** teljesen kompromittálódott.

A Vintilă Brătianu—Duca konfliktus is csökkentette a párt tekintélyét. Hasonlóképpen Argetoianu döntő szerepe és ellenzékiek szelleme; Argetoianu egyike az újaknak.

A közvélemény nagyon tartózkodó, félreismerhetetlenül Averescu—Goga ellen fordult, ellenséges érzületű a liberálisokkal — a gazdasági csőd okozóival — szemben, a kormánytól vár valamit, ami nem következik be: rendet, gazdasági talpraállást, a felelősök megbüntetését, s főként TEKINTÉLYT, amely nem létezik.

Nincsenek kapcsolatok az Udvar és a nép között. Iorga kezdetben fetiszizálni

* Bukaresti napilap.

próbálta Elena hercegnőt, aztán ott-hagyta

Iorga pártja többé már nem létezik. Valamiféle, a Mussoliniéhez hasonló kooperációs mozgalommal kísérletezik a szakmai érdekeltségek tömörítésére. Gyenge esélyek.

A Vlad Ţepeş-ligát senki nem veszi komolyan.

Általában: szemmel látható hanyatlás, amelynek oka a gazdasági válság, az irányítás elégtelensége, valamint — talán a nagy kaliberű jelentős személyiségek hiánya, mert hiszen a kormány meghatalmazása nem is teljes. A nép egy része támogatja, de hiányzik a király — aki tekintélyével fedezi bátor tetteit. Így aztán a jelen pillanatban minden közép-szerűségbe süllyed.

A *tanügy*. A közoktatás válsága járványos betegség. Az érettségizettek átlaga nagyon alacsony színvonalú. Az egyetemi karok évek óta nem működnek komolyan. A ország számára nagyon szomorú távlatot jelez, hogy nincsenek képzett, illetve európai és nemes eszméktől lelkesített nemzedékei. Főként Budapestről izgatnak, Budapestnek érdeke a forrongás fenntartása, s — talán — Moszkvának is.

A *hadserg* bizonyos mértékig a liberálisokkal tart; kevesebben Averescuval, s úgy vélem, többek fejében megszületett a diktatúra gondolata, hogy vége szakadjon már a tekintély-válságnak, amely nyugtalanítja az embereket. Nagy ott a veszély, mert bizonyos lelkiismeretlen politikusok a katonák körülhízelgésével elérhetik, hogy saját szolgálataukba állíthassák őket, rossz célok érdekében.

A *régens-hercegnek* elégtelenek a kapcsolatai a hadsereggel. A királynőnek vannak kapcsolatai, de negatív célokat szolgálnak. A hadseregnek nincs vezére.

Az *egyház* liberális. Megsínyli, hogy a régens államfő pátriárka nem mondott le egyházi funkcióiról, hanem ugyanakkor — végrehajtó hatalomként — az adminisztratív hatalom feje maradt.

A külügyi helyzet

Alapvonalak: Genf; szovjetek; fasizmus.

Mindhárom közvetlenül hat ránk. Genf és a fasizmus abban érdekelt, hogy erős és nekik kedvező király legyen. A szovjetek a rozoga régensség fennmaradását remélik. Ezen elemek kihasználandók.

Pénzügyi szempontból:

A Young-terv révén Amerika fölényben van. Kapcsolatokat kell tehát teremteni az Egyesült Államok képviselőivel, szóhoz kell jutni az amerikai sajtóban.

A bázeli Nemzetközi Bank egyike azoknak a legfontosabb elemeknek, amelyeket azonnal tanulmányozni kell. Franciaország, Olaszország: tartani lehet a fegyveres konfliktustól. Fel kell készülnünk. Ki kell használni Olaszországot anélkül, hogy bármiképpen elkötelezőnk magunkat mellette.

A gondolat, amelyet el kell fogadtatni: Romániában nem lehet stabilitás a királyság helyreállítása nélkül.

A külföldi sajtó

A Délkelet-Hírügynökség (Mircea) kivételesen hasznos elemmé válhat. A kapcsolatok újrafelvétele Mirceával. A nagy napilapok tudósítóinak megkeresése, különösen pedig a képeslapoké, riportképek elhelyezése.

A *diplomáciai testület hiúságának legyeztetése*. Az Egyesült Államok, Németország, hasonlóképpen a Quai d'Orsay — Berthelot.

Franciaország. Tiszteletben tartani a „baloldalt” is.

Háromféleképpen szert tenni befolyásra; a befolyást lehetőleg közbeiktatott személy érvényesítse.

Az *országban*: 1. a kormány, 2. a hadsereg, 3. a közvélemény.

Külföldön: 1. Genf, 2. a pénzügyi körök, 3. a kancelláriák, 4. a közvélemény.

Következtetések

Az irányelv a következő kell hogy legyen:

Egy napon én leszek az, aki felé minden remény irányul, én leszek minden intrika alánya, s én felelek mindenért. Ebből következők:

1. az abszolút dokumentálódás szükségessége;
2. rendkívüli elővigyázatosság;
3. állandó óvatosság;
4. minden probléma megoldására javaslatot kell tudnom tenni;
5. a megfelelő személyek kiválasztása bel- és külföldre.

Irányelvek

1. Mindenkit felhasználni a kitűzött cél eléréséért;
2. senki eszközévé nem válni;
3. a személyek hierarchiáját megalkotni, de nem fontosságuk, hanem hasznosságuk szempontja szerint;
4. a csoportok kiválogatása, az események koordinálása és szinkronizálása;

5. az ellenszegülők fülébe juttatni, hogy egy napon hatalomra kerülnek;

6. soha el nem fásulni, mindig ura lenni a helyzetnek és cselekedni, cselekedni, cselekedni;

7. döntőbíró maradni.

Bizonyos személyek

Titulescu. Túlságosan ügyes és elővigyázatos. Megveti Averescut és V. Brătianut. Gyűlöli Ducát. Jó szónok. Összeköttetések Londonban és Genfben.

Mihalache. Az ókirályság számára nagyon jó elem. Imádják a parasztok — igazságos — becsületes — kissé álmodozó, ugyanakkor cselekvő ember — gyenge politikus.

Taşcă — nagyon értékes elem — a Kereskedelmi Akadémia rektora — nagyon becsületos.

Petrovici — magával ragadó — nagyon tehetséges — becsületes — gyenge költő.

Maniu — rendkívül tartózkodó — ravasz — Erdélyben erős; az ő esetében máris meg kell keresni a „második szerezpárt alakítóját“, hogy ne zsarolhasson.

Manoilescu — szervező tehetség, jó szónok — lelkes — nagy demagóg — kissé törtető — gyanús, hogy üzletel.

Antoniade, kivételes és figyelemre méltó személy, Genfben megbecsülik — internacionalista — nagyon komoly.

Djuvara — liberális — Al. Constantinescu híve. Valamiképpen Duca tolja előre — komoly — képzett — egyben beképzelt — kissé szektás. Továbbra is szemmel tartandó.

A visszatérés

Azok az elemek, amelyekkel kapcsolatban látogatásokkal és beszédekkel kell cselekedni:

1. Kampány, 2. Az iskola — mindennütt, 3. A hadsereg, 4. A közigazgatás, váratlan látogatásokkal, 5. A kereskedelmi kamarák, 6. A nagy ipari vállalatok.

Milyen elemeket kell körülhízelegni?

1. Banktőke, 2. Sajtó, 3. Kisebbségek, 4. Diplomáciai testület, 5. Katolikusok és görög katolikusok.

Létesítendő

1. egy sajtóorgánium Genf felé, 2. személyi titkárság, foglalkozék abszolút minden részletkérdéssel, 3. néhány címet adományozni, 4. turisztikai hivatal.

Kedvező elemek

1. mindenféle elégedetlenség (figyelem az érdekellentétekre), 2. a régenség válsága, 3. a nemzeti parasztpártiak sürélődésai, 4. a királynő és a régens-herceg népszerűtlensége, 5. a kisebbségek, 6. a tekintély és a stabilitás hiánya, 7. a sajtó (a jövőben), 8. Olaszország, 9. a banktőke.

Kedvezőtlen elemek

1. a herceg reputációja, amely az elletne folytatott kampánynak tulajdonítható, 2. a liberális párt, 3. Averescu—Goga, 4. Iorga (?), 5. a királynő, 6. a herceg tértelensége, 7. a propaganda elégtelensége bel- és külföldön.

Vigoperába illő az egész

1940. szeptember 4-én tizenkét órakor II. Károly hivatalosan megbízta Ion Antonescut a „nemzeti egység“ kormányának megalakításával. Ugyanazon a napon Antonescu kétszer tárgyalt a hitlerista Németország nagykövetével, Fabriciuszal; kifejtvén elgondolásait, eligazításokat kért tőle. „Antonescu tábornok kétszer kéretett magához — jelentette Fabricius »rendkívül sürgős« jelzésű, a német kormányhoz intézett táviratában —, hogy megtárgyaljuk a helyzetet. Terve arra irányul, hogy kormányt alakítson a Vasgárdával és néhány számunkra elfogadható miniszterrel, a királynak és klikkjének mellőzésével, de még nem

akarja kérni a lemondását. Egyelőre nem sikerült a terv. Gheorghe Brătianu elutasította. A Vasgárda pedig kitart a lemondásra vonatkozó követelés mellett. A Vasgárda vezére, Sima nem található.“ Fabricius táviratának utolsó két mondata magyarul szorul. Gheorghe Brătianu azért utasította el belépését a tervezett kabinetbe, amelyben miniszterelnök-helyettesi tiszttel ajánlottak fel neki, mert Dinu Brătianuval és Iuliu Maniuval egyetértésben előzetes feltétele a király lemondása volt. Horia Sima pedig azért támasztott hasonló értelmű követelést, mert a Vasgárda kizárólagos hatalmának megszerzésére törekedett, s ki akarta erő-

szakolni, hogy a király a Vasgárdával való együttműködést elutasítani kényszerüljön, s a hitlerista kormány megszállja Romániát. Ugyancsak a hitleristák fegyveres támogatásának megszerzéséért puccs-szerűséget inszenált, remélvén, hogy ezzel kihívja a királyhű erők véres megtorlását. A legionárius lázadás azonban vérszegény volt, s II. Károly, aki átlátott Sima tervén, elkerülte a megütközést a Vasgárdával. Így aztán Sima egyelőre rejtekhelyre vonult, valószínűleg nem is a megtorlástól való félelmében, hanem inkább azért, hogy lehetetlenné tegye Antonescu tervének megvalósítását, és elmélyítse a válságot.

Fabricius nagykövet véleménye szerint a vasgárdista mozgalom túl gyenge volt ahhoz, hogy uralhessen a helyzetnek, s ezért tovább tevékenykedett a hatalom Antonescu kezében való összpontosításáért. „Minthogy csak a tábornok határozottsága és a gyors döntés mentheti meg az országot a káosztól — folytatódik idézett távirata —, olasz kollégámmal egyetértésben azt tanácsoltam Antonescunak, biztosítson magának diktatórikus hatalmat, távolítsa el a király mindenki által gyűlölt környezetét, s parancsolja meg a jelenlegi minisztereknek és államtitkároknak: maradjanak helyükön, amíg végképp rendeződik a kormány összetételének problémája, a király lehetséges lemondásának kérdése és kormányozzanak autoritárius módszerekkel.

A Fabriciustól dróton rángatott Antonescu 1940. szeptember 4-én este kérte a királyt, hogy ruházza fel őt az ország diktátorát megillető hatalommal, s a továbbiakban ne avatkozzék az államvezetés dolgaiba. A váratlan és sok veszélyt rejtegető kérés elfogadására akarván készíteni a királyt, Antonescu arról tájékoztatta, hogy a fontosabb polgári pártok vezetői — Maniu, Dinu Brătianu, Gheorghe Brătianu, Horia Sima — állhatatosan, az „egység“-kormányba való belépésük előzetes feltételként követelik a lemondást. A király rendkívül nehezen határozta el magát arra, hogy Ion Antonescu kényére-kedvére bízta magát. Gondolkodási időt kért, s nyíltan megmondta a tábornoknak, hogy mielőtt választ adna, szeretne tanácskozni belső embereivel.

De a király tanácskozásai szeptember 4-ről 5-re virradóra a kamarilla egyes tagjaival csak növelték a kétségbeesést, s Antonescu igényének elfogadására ösztönöztek. Valer Pop például, miután Fabriciusszal megbeszélést folytatott, azt tanácsolta a királynak, hogy ruházzon diktatóri hatalmat a tábornokra. A Gigurtu-kormány tagjai elillantak, s II. Károly

felismerte: rájuk aztán nem számíthat. A király környezetének más tagjai, mihelyt megérezték, merről fúj a szél, eltűntek, nem is válaszoltak a király ismételt hívásaira.

Ion Antonescu a maga számára biztosította a király szárnysegédeinek, valamint Coroamă tábornoknak, a testőrcsapatok parancsnokának a támogatását, hogy II. Károly még tökéletesebben elszigetelje, s lehetetlenné tegyen minden ellenállást a palotában. Egyes, királyhűségükről ismert tábornokokat — akik esetleg ellenállhattak volna — különböző ürügyekkel a miniszterelnökségen tartottak vagy „katonai küldetésbe“ vezényelték őket, minél távolabb a fővárostól. Két nappal az államcsíny után Antonescu bizalmas körben eldicsekedett: „Ha Argeșeanut itt érik az események, vérfürdőt rendezett volna. De nem lehetett itt, mert huszonnégy órával előbb Dobruzsába vezényeltem. Popescu tábornok pedig pizsmára vetkőzve itt aludt a miniszterelnökség egyik szobájában. Azt mondtam neki, hogy itt kell tartózkodnia. A Palota minduntalan kereste, de nem találta.“

Ismét legionárius csoportokat vezényeltek a királyi palota köré. Egyes csoportokat fel is fegyvereztek. Ion Antonescu és Horia Sima kihallgatásra jelentkezett a királynál, hogy megtárgyalják a legionárius mozgalomra támaszkodó kormány megalakulását. Antonescu és Sima olyan feltételeket szabott Károlynak, hogy semmiképpen se fogadhassa el, bármennyire hajlamos volna is az engedményekre: lemondás a még megőrzött előjogokról, a zsidóüldözések törvényesítése s kötelezettség arra vonatkozólag, hogy „Elena Lupescu nagyság asszony eltűnik a királyi alkóvból“ (Mocsonyi-Styrcea i.m. Ezzel a kihallgatással kapcsolatban más forrásra nem támaszkodhatunk, s kellő tartózkodással értékeljük Mocsonyi-Styrcea felvilágosításainak hiteltelenségét). A király, aki nem tudott a tábornok és a Vasgárda vezetőjének egyezségéről, megkísérelte a maga oldalára állítani Antonescut. Am a tábornok Sima mellé állt, s miután megfenyegették II. Károlyt, hátat fordítottak neki és távoztak.

E kihallgatás után, szeptember 5-én délután és este a legionáriusok tüntetési erősödtek, erőszakosabbá váltak.

Szeptember 5-én hajnali négy órakor a „puhány és a kialvatlanságtól elernyedő“ király (ezek Mocsonyi-Styrcea jelzői) Antonescut kérte, s átruházta rá a legfontosabb előjogokat. Ebből az alkalomból a 3052. számú dekrétummal — a rendkívüli szükségére hivatkozva, amelybe az ország

került — a király felfüggesztette az 1938. februári alkotmányt és feloszlatta a törvényhozást.

E dekrétum elfogadása a királyi diktatúra rendszerének a végét jelezte. Az alkotmány felfüggesztésével, a törvényhozási feloszlásával és Ion Antonescu „teljhatalommal” való felruházásával majdnem teljes egészükben eltörölték azokat a jogokat és szabadságokat, amelyek az 1938. februári államcsíny után még fennmaradtak. Az ország az új diktátor kényekedvére maradt. Károly király pilanatnyilag még megőrizte trónját, de Antonescu és a hitleristák bábujává vált.

A tábornok diktátori hatalommal való felhatalmazása, a Palota pánikja, az a tény, hogy senki sem sietett a király segítségére, meggyőzte Ion Antonescut és a hitleristákat: II. Károly elűzése sokkal könnyebb, mint azt a politikai válság első napjaiban képzelték. El is határozták, hogy azonnali lemondatása végett haladéktalanul cselekszenek.

Miután a határozatot elfogadták, a német nagykövetség már könnyűszerrel közelebb hozta egymáshoz a két hitlerista ügynököt, Antonescut és Simát, s elérte cselekvéseik összehangolását. Még nem határozták meg a fasiszta diktatúra új rendszerének arculatát, a kérdés megoldását a király elűzése utáni időpontra halasztották. Antonescunak addig is együtt kellett működnie a volt Gigurtu-kabinet tagjaival.

Szeptember 5-én a Fabricius irányította Antonescu és Sima megkezdte az immár azonnali végrehajtásra érett államcsíny előkészítését. Több csendőrt megölték. A király határozatlansága s a fasiszták vakmerőségének ebből következő növekedése megtévesztette és elbátortalanította a rendőri és más rendfenntartó erőket, s így — noha fölényben voltak a legionáriusokkal szemben — nem tettek semmit a rend helyreállítására.

Este fél tízkor Ion Antonescu ismét a palotába hajtatott, ez alkalommal már hívatlanul, s ismét követelte Károly lemondását. Megfenyegette: visszautasítás esetén nem felel Károly és környezete személyi sértetlenségéért. Antonescu most már ultimátumszerűen szeptember 6-ára, négy órára kérte a választ.

A Calea Victoriei-en fekvő palotában 1940. szeptember 5-ről 6-ra virradó éjszakán senki sem hunyta le a szemét. II. Károly és ágyasa, valamint a trónörökös s a király más bizalmasai egybegyűltek a palota mögötti kertben épített „új ház”-ban (ott, ahol négy évvel később letartóztatták a két Antonescut).

„Heves viták folytak, Károly király egyik cigarettáról a másikra gyújtott, a szoba megtelt kék füsttel, fullasztó volt a levegő. A megbeszélés során crescendóban hangzottak el a pro és kontra érvek, időnként komor csend volt” (Arthur Gold Lee: *Crown against Sickle*. London, é.n.).

Közeledett az óra, amikor II. Károlynak választ kellett adnia Antonescu ultimátumára, de még mindig nem döntött. Két hűséges tábornoka biztatására az elkeseredett ellenállás gondolata felé is hajlott. Szeptember 7-én a minisztertanács ülésén Ion Antonescu bevallotta: „Csak egy hajszálon múltott, hogy megöljenek, úgy 3—4 óra körül, amikor majdnem megbukott az egész ügy.” A király ellenállási kísérlete nagyon megnehezítette volna a hitlerista Németország dolgát; a németek már régebben tartottak attól, nehogy II. Károly végső elkeseredésében — az angolokkal és franciákkal egyetértésben — tönkretégye a kőolajkutakat és más berendezéseket. A hitleristák nem szívesen gondoltak az ország katonai megszállására, a román nép kétségbevonhatatlanul kemény ellenkezése, a tömeges szabotázsok miatt, ami a megszállást kísérte volna. Mindez arra készítette a német nagykövetséget, hogy újabb nyomást gyakoroljon a Palotára. Reggel négy óra körül Antonescu Elefterescu alezredessel még egy ultimátum jellegű levelet küldött, amelyben kérte Károlyt, mondjon le, ha nem akarja vállalni „az idegen megszállást” kiváltó „polgárháború” kirobbanásának „súlyos felelősségét”. A „polgárháborúval” való fenyegetés a hitleristák és Antonescu blöffje volt, hiszen nagyon jól tudták, hogy a palota köré gyűlt néhány száz legionárius, de még az ország összes vasgárdistái sem állhattak volna ellen a hadseregnek. A király lemondását követő első percekben Antonescu elszólta magát: „Ha majd egyszer megírják ennek az államcsínynek a történetét, kiderül, hogy vigoperába illő volt az egész. Hiszen annak a kétszáz fiatalembernek a tüntetése és az a néhány lövés semmiképpen sem tekinthető igazi forradalomnak.” A külvilágtól teljesen elszigetelt „új ház” légkörében azonban Antonescu ultimátuma bombaként hatott.

Szeptember 6-án reggel hat óra tíz percről a király beadta lemondását.

Cserében az új diktátortól biztosítékot kapott arra, hogy környezetével együtt kockázatmentesen hagyhatja el az országot, s személyi javaiból mindent, amit óhajt, magával vihet az I. Károly nevével viselő képgyűjtemény kivételével.

Al. Gh. Savu

Hargita és Kovászna megyei gyógyfürdők

A Hargita és Kovászna megyei fürdőhelyek, valamint gyógyvizek történetében világosan megkülönböztethetők a következő időszakok:

- a népies empirizmus szakasza (a legrégebb időktől körülbelül 1850-ig);
- a „családias“ fürdőélet időszaka, mely orvosi szempontból szintén empirikusnak mondható, a fürdőhelyek „aranykora“ (1850—1880);
- a pangás időszaka (1880—1914);
- a kereskedelmi szellem előtérbe jutásának időszaka (1919—1944);
- a szocialista időszak (1945-től).

*

Az első időszak folyamán az ásványvizeket ivóvíznek használták a környék lakosai, esetleg egyes élettani hatások (például hajtás) miatt. A belső használattal párhuzamosan egyes helyeken gyógyhatásokat észleltek külső használattal is (gőzlők, fürdők, iszapok), amit azokon a helyeken kezdetleges települések létesítése követett, és ennek nyomán kezdett kialakulni a későbbi fürdőélet.

A második időszakban egyes gyógyhelyek (Borszék, Tusnád) hírnévre tettek szert. A borszéki víz kiaknázása szervezett módon folyik (korszerű töltőgépek, rendszeres szállítás). Ismerik a régi vegyelemzéseket, azokat megismélik, és addig még fel nem dolgozott vizeknél is elvégzik. Befoglalnak forrásokat, és kezdetleges gyógyberendezéseket létesítenek. Az idény csak nyárra korlátozódik. A gyógyeszközök használata tapasztalati alapon történik. Megjelennek az első fürdőorvosok, kiknek azonban nem lévén fürdőgyógyászati kiképzésük, inkább mint a heveny megbetegedések kezelőorvosai, sőt mint holmi „commis voyageurs“—ők inkább a hírverést vagy szórakozási alkalmakat szervezik. A gyógyhelyeken családias-patriarkális élet folyik hangsúlyozottan zárt körben. Gyógykezelés tekintetében a hangsúly a „levegőváltózáson“ van. A villatulajdonosok és vendégeik a környék és Erdély távolabbi városainak polgári-tökés elemeiből és értelmiségiekből kerülnek ki. Ebben az időszakban megjelenik a kereskedelmi szellem is, minthogy a fürdőket bére adják. A bérlők számára nem jelentettek hasznot a villatulajdonosok, jövedelmezőség szempontjából egyre kívánatosabb lesz az idegenforgalom, mely ekkortájt még szerény. Az időszak vége felé a fürdőélet egyre drágább lesz, anélkül azonban, hogy a fürdőhelyek olyan előnyökben részesíthették volna látogatóikat, mint a Táttra vagy Ausztria

fürdői. E tény előreveti a hanyatlás árnyékát. Az 1848—49-es forradalom leverését követő „passzív ellenállás” korszakában, ami tulajdonképpen nem szűnt meg a kiegyezéssel (1867) sem, az erdélyi „negyvennyolcasok” felrehúzódsra való hajlama egész sor kis fürdőhely felkarolását eredményezte „családias” alapon (Korond, Szajka, csicsói Hargita, Kiruly, Madicsa, szentimrei Búdós, Zsögöd, Kászonjakabfalva).

A harmadik időszak 1880 után kezdődik és az első világháború kitöréséig tart. A fürdőélet üzleti alapokra helyezkedése kiteljesedik ebben az időszakban, új befektetésekkel némi előrehaladás állapítható meg. A válság jelei mindamellet egyre kézzelfoghatóbbak, fürdőhelyeink a nagy központokhoz közelebb eső fürdők mind erősebb versenyével találják magukat szemközt (Tátra, Stájerország, Tirol, a Balaton környéke). Másrésről a moldvai és havaselvi fürdők gyorsan fejlődvén, a román fürdőgyógyászati iskola irányításával és a román állam anyagi támogatásával hamarosan megadhatják látogatóiknak mindazt, amit nem biztosíthattak az erdélyi fürdők. A fürdőhelyek kedélyes családiaságából már csak a látszat maradt meg. Tusnádról feljegyzik a fürdőtelep szennyességét, az alcsatornázás hiányát, a szegyetelen kizsákmányolást. A megszervezett fürdőhelyek életének drágulása fokozatosan kiküszöbölte a második időszak közönségét. Ez a közönség visszahúzódik a „családias” és olcsó, kis fürdőkre, ahol azonban korszerű gyógykezelésről szó sem lehet. De ezek a kis fürdőhelyek is gyorsan hanyatlottak, elmúlt az a romantikus idő, amikor a tulajdonosok a hely szeretete miatt befektetéseket eszközöltek, és már bérlők sem akadtak, legfeljebb kocsmárosok. Ma már csak néhány omladozó és di-vatjamúlt épület jelzi e fürdők helyét.

A fürdőélet a századvég sznobizmusa irányában fejlődik, s ezzel párhuzamos a különböző társadalmi megmozdulások szokatlanul hosszú sora, mely céljául tüzte ki a székellyöldi fürdőhelyek megmentését, miután nyilvánvalóvá lett, mennyi anyagi haszon marad el leziüllesük miatt. Feltűnő a népszerűsítő nyomtatványok, fürdőkatalozok nagy száma, a hírverés különböző formái (apróhirdetés, „fürdői levelek”, tárcák, kiállítások, a „nemzeti lelkiismeret” ébresztgetése, hogy a hazai fürdőket látogassák). Szó se róla, egyes fürdőhelyek nemzetközi hírnévhez is jutottak ily módon, de anélkül, hogy megfelelték volna a kor követelményeinek.

Ebben az időszakban a nagyobb gyógyfürdőknek már saját orvosaik és gyógyszertáraik voltak, léteztek kifejezetten fürdőkezelésre szolgáló intézmények (a Stefánia-fürdő Tusnádon, a Kurszalón). Mindamellet fürdőhelyeink hanyatlását egyre több körülmény siettetete. Így a fürdők megközelíthetősége megoldatlan maradt. Az első vasútvonal e területen (Székelykocsárd—Sepsiszentgyörgy—Brassó) 1836—1897-ben épült, vagyis három évtizeddel a tövis—brassói vonal után. Szászrégen és Borszék között gyorspostakocsi közlekedett július 1. és augusztus 31. között, naponta oda-vissza (1895). 1914-ben tervbe vették a gépkocsi-közlekedést Maroshévíz és Borszék között (fejenként 5 korona!). Mindez semmit sem változtatott azon, hogy a mi fürdőink nagyon messze estek a központoktól, az utazás drága volt, és a betegek számára túl kényelmetlen. Olyan támogatást, mint a 33%-os vasúti kedvezmény, a Tátravidék 1876-ban kapott, Brassó csak 1889-ben. Ezenfelül a korszak politikája számára sokkal fontosabb volt az Osztrák—Magyar Monarchia „nagyhatalmi helyzetének” fitogtatása, mint a szerény és távoli székellyöldi fürdők támogatása. Az évi 2—3 hónapos időny alatt a fürdők fennállását nem lehet biztosítani, egyik sem volt télire berendezve, sőt a nyári időnyre is inkább mulató-, mint gyógyhelyek voltak. Ugyanakkor a tátrai fürdőhelyek nemzetközi hírnévhez jutottak: a téli sportokkal nagyszámú és gazdag közönséget vonzottak oda Európa minden részéről. Mindezek tetejébe fürdőink Ó-Romániából származó közönsége — mely még 1860 és 1880 között a fürdővendégek kiadós hányadát szolgáltatta — lassan

elmaradt, mert a Kárpátok déli oldalának, az Olt és a Prahova völgyének, sőt a tengerpartnak nagy fürdőhelyei közben alkalmassá váltak olyan elszállásolási és kezelési lehetőségek biztosítására, amilyeneket a XIX. századi színvonalon megrekedt erdélyi fürdők nem nyújthattak.

Fürdőink fénykora 1880 körül volt. Ezután leterítette őket az idők haladása, a költséges és körmönfont erőteljes hírverés, amelyben anyagiak és kereskedelmi tapasztalatok hiányában csak igen szerényen vehettek részt. Jóllehet Hankó Vilmos hangsúlyozta (1892), hogy aki „25 forintot áldoz reklámra, kidobta a pénzt az ablakon, ha azonban százezreket áldoz, milliókat fog keresni“, Sárkány Lajos pedig rámutat (1902), hogy csak a kiabáló hírverésnek van mozgósító ereje és mialatt más vidékek fürdőhelyeit és vizeit egész éven át népszerűsítették, a mieink legfeljebb 2—3-szor szerepeltek a sajtóban egy-egy szegényes apróhirdetéssel, az idény elején. Így magyarázható, hogy kimentek a divatból.

A negyedik időszak a két világháború közt a teljes pangás éveivel kezdődik és végződik. Az ingatlanok értéke nagymértékben csökkent a fürdőkön, de nyilván az út a Kárpátokon túli országrészek — elsősorban Bukarest — lakói előtt, a nagy fürdőhelyek (Borszék és Tusnád) hamar magukhoz tértek, mert (kiszákmányoló árak ellenében) jövedelmezővé váltak, ugyanakkor azonban feláldozták gyógyfürdő-jellegüket, és szórakozóhelyek lettek. Ennek ellenhatásaként a kis, „családiás“ fürdők is magukhoz tértek (szentimrei Búdös, csicsói Hargita, Kiruly), sőt újak is létesültek (Sötétpatak 1928, Dugásfürdő 1929, turistamenedékház a Szent Anna-tó mellett 1926, Marosfő, a Gyilkos-tó és a Békás-szoros környéke), ahol sok magánvilla épült.

Az ötödik, vagyis a szocialista időszak jellemzői: a termelőeszközök államosítása és a dolgozók rendelkezésére bocsátása, a fürdőélet újrászervezése — ezúttal tudományos alapon és módszeresen —, a fürdőhelyek gyógykezelő jellegének visszaadása új és költséges befektetések árán (orvos-egészségügyi szolgálatok, étkezdek, fürdők, fizikoterápiás berendezések), tervszerű befektetés, tudományos szervezés. A nagy fürdők mellett a kis fürdőknek is megmarad a becsületük ebben az időszakban, minthogy nem mindenki kaphat beutalást a túlszűfolt, nagyobb fürdőkre. Ezek a kis fürdők orvosi szempontból megrekedtek ugyan a múlt századi színvonalon, de a háborítatlan, természetben való pihenés az elemi fokú kezelések lehetőségét nyújtják a vendégeknek, és valamennyire tehermentesítik a nagy fürdőhelyeket.

*

Fürdőhelyeink további fejlesztését elősegítendő, szükségesnek érzem néhány elgondolásumat elmondani.

Helyesnek látszik újraértékelni Tusnádfürdőt, az átutazó forgalomra helyezve a hangsúlyt, szórakozó, nyári és téli sporthely céljaira kiépíteni (motelek, campingek, korcsolya- és sípályák, szállodák), fenntartva bizonyos számú helyet szív- és vérkeringési, emésztő- és mozgásszervi betegek számára.

Ugyanezt kellene tenni Borszéken, mely nagy kiterjedése, laza települési képe, csendje, éghajlata, távoli fekvése révén kiválóan alkalmas neurózisok gyógyítására, vizei pedig emésztőszervi és keringési betegségek kezelésére. Ennek a fürdőhelynek kifejezetten gyógyfürdő-jelleget kellene biztosítani, távoltartani a „pihenő“ és szórakozó vendégeket. Természetesen egész évre kiterjedő időnnel.

Új befektetéseket kellene eszközölni a következő fürdőhelyeken:

— idült mozgásszervi betegségek kezelésére a csicsói Hargitafürdön, szállodákat létesítve, visszaállítva a gőzlöket és a meleg fürdőt, kiegészítve fizikoterápiával, szigorúan elhatárolva a kaolinüzemet és a vágterületeket a fürdőteleptől;

— Marosfőt téli és nyári siedzõtáborrá kellene kiképezni, ezenkívül télen és nyáron hyperthyreosis (pajzsmirigy-túltengés) kezelésére;

— Parajd-fürdõt kiépíteni olyan betegségek kezelésére, amelyeknél a meleg sós víz javallt, téli (fedett) uszodákat létesítve, ezenkívül meleg kádfürdőket és iszapkezelést, fizioterápiával egész éven át;

— Hévíz-fürdőt inkább szórakozó- és úszósport-teleppé lehetne kifejleszteni;

— a Gyilkos-tó környékét egész éven át nyitott, téli-nyári pihenő-úszó-evező-hegymászó-korcsolya- és sí-teleppé alakítani;

— egyes kis fürdőket ki kellene fejleszteni vizük összetételének megfelelően (Csíkszereda, Zsögöd, Kuvar, Szejke, Madicsa, Dobogó, Selters).

Új kezelési lehetőségek kínálkoznak:

— Parajdon légzőszervi allergiás betegségek kezelésére föld alatti inhalatorium létrehozása révén;

— Csíkszentkirályon nagyarányú strandfürdőtelep kiépítése, adva lévén kimeríthetetlen mennyiségben vasas-szénsavas, mezotermál víz, majdnem a felszínen, 1 km² területen, a város, fővonalis országút és vasút közvetlen közelében (szabad medencék, napozók);

— Korondon, felhasználva kétféle vizet, javallataik szerint;

— sporttelep (úszás, csónakázás, korcsolya, sí) kialakítása a Szent Anna-tónál, ezenkívül nyári táborhely szervezése.

Tanulmányozni kell a béli bori tőzegtelep, a kászonyjakabfalvi, sötétpataki, hosszúasói és más vizek, valamint az iszapvulkánok felhasználásának lehetőségeit.

NAGY ANDRÁS

2.

Gázömléseink, régi nevükön bűdösgödrök, évszázadok óta közismert népi gyógyhelyek. Ezek vulkáni utóműködések, Kénes-szénsavas gázömlések (szolfatarák) vannak a Torjai Bűdösbarlangban (1053 m tengerszint feletti magasságban), Sугásfürdön (740 m), Csíkszentsimon (1200 m), Csíkszentimre (1284 m), Csíkszentgyörgy határában és Hargitafürdön (1330 m), Kovászna (550 m), Málnás- (584 m) és Tusnád-fürdő (656 m) gázömlései pedig tiszta szén-savat tartalmaznak (mofetták). E gázfürdők népszerűsége napjainkban olyannyira megnövekedett, hogy kibővítésük és korszerűsítésük egyre sürgetőbb feladat, mert mai állapotukban már nem képesek az egyre nagyobb tömegekben jelentkező belföldi és külföldi betegeket ellátni.

Egyes betegségek kezelésében — mint magas vérnyomás, érlemeszesedés, reumás bántalmak és bőrbajok — a népi gyógyászat gázfürdőinkben olyan tapasztalatokra és sikerekre hivatkozhat, melyek — legalábbis a múltban — évszázadokkal előtte jártak a vegyszeres kezelés nyújtotta lehetőségeknek. E betegségek esetén a gázfürdők ma is nélkülözhetetlenek és sok tekintetben sikeresebbek, mint a legdivatosabb gyógyszerek.

Az utóbbi két évtizedben gázfürdőinkkel kapcsolatosan megjelent számos hazai és külföldi tudományos közlemény, klinikai megfigyelés és kísérletes adat az ősi népi gyógyászat tapasztalatai közül igen sokat mai tudományos módszerrel is igazolt, és bebizonyosodott, hogy az egyszerű nép a XVII. századtól napjainkig nem valami babonás hiedelem, hanem valóságos gyógyulási eredmények birtokában és szigorú javallatok alapján ragaszkodott sajátos fürdőihez nemzedékről nemzedékre.

A kénes gázfürdőket évszázadok óta napjainkig változatlanul ama betegségek esetében használják, melyekkel szemben az orvostudomány több évszázados tapasztalás után éppen a kén felhasználásával kezd boldogulni. Mindez azóta érthető, mióta tudjuk, hogy a kén a szervezet egyik legfontosabb építőköve. A hazai és a külföldi tudományos irodalom legújabb megállapításai szerint a bűdösgödreinkben jelenlévő kén a bőrön át felszívódva percekben belül beépül a szervezet bonyolult összetételű vegyületeibe és előnyösen befolyásolja az egyes szervek életfolyamatait.

Gázömléseink általában 95%-os szénsvavat tartalmaznak. A kénes gödrökben ezenfelül még literenként $\frac{1}{4}$ milligramm kénhidrogén is van. Ez utóbbtól ered jellegzetes szaguk és a gödör falán kicsapódó kén is. A szénsvagázhhoz társuló kénhidrogén mennyisége csak látszólag elenyésző, mert a kénnek összehasonlíthatatlanul nagyobb gyógyászati hatása van, mint a szénsvavnak, s ennél fogva kénes-szénsvavas gázfürdőink hatásukat tekintve elsősorban kénes fürdők, melyekben a szénsvagáz és a kén-gáz gyógyászati szempontból ideális arányban lelhető fel.

A gázvagyion igen jelentős. Illosvay Lajos jeles kémikus 1884—1895 között végzett meghatározásai szerint csak a Torjai Bűdösbarlangból évente 723 000 kilogramm kénhidrogén áll rendelkezésre. A Torjai Bűdösbarlang Hankó Vilmos (1854—1923) egyetemi tanár, az erdélyi fürdők lelkes szószólója szerint Európa legnagyobb természetes gázömlése. G. Bischoff (1792—1870), a geológiai kémia megalapítója, bonni egyetemi tanár írja, hogy az Andernach melletti (NSZK) leghíresebb gázömlésből is évente csak 250 000 kg szénsvagáz tör fel, tehát hatszorta kevesebb. Mind a Bűdösbarlangban, mind a csíkszentimrei és a hargitafürdői gázömléseinkben 24—34 %-kal töményebb szénsvagáz van, mint a nápolyi Kutjabarlangban. Természetes gázömléseinkre épült a jelenleg is üzemelő málnási és kovásznai szénsvas-sűrítő. Ilyen a Torjai Bűdösbarlang mellett is működött 1892-től kezdve néhány évig, és a korabeli adatok szerint évente 110 000—180 000 kg szénsvavat cseppfolyósított, a gázvagyionnak alig tizedrészét. Mindezek még múlt századbéli adatok. Sajnos, a múlt század óta senki sem végzett újabb mennyiségi meghatározásokat sem Torján, sem a többi gázömléseinkben, de feltételezhető, hogy ezekben legalább hasonló mennyiségű széndioxid és kénhidrogén vár ipari és még inkább gyógyászati felhasználásra, idegenforgalmi bemutatásra és nem utolsósorban a hazai közönség érdeklődésére és hasznára.

A tudományos felfedezései folytán világszerte ismert kolozsvári földrajztudós Cholnoky Jenő (1870—1950), ellátogatott 1907-ben a nápolyi Kutjabarlangba, és így módjában volt azt a Torjai Bűdösbarlanggal összehasonlítani. Ezt írja: „Megnéztük a solfatarát meg a híres Kutjabarlangot is. Ebben az utóbbiban szénsvagáz tör elő, megtölti a kis vermet, s bizony, ha kutya téved bele, az ott pusztul. De ezt a világhírességet nem is lehet hasonlítani a Torjai Bűdösbarlanghoz. Ez az erdélyi mofetta valóságos óriás a kis Kutjabarlanghoz képest.“ Meggyőződésünk, hogy gázömléseink nemcsak gyógyászati szempontból számíthatnak európai érdeklődésre, hanem úgy is, mint természeti ritkaságok és szépségek. Bátran sorolhatjuk az európai ritkaságok közé a csíkszentimrei Bűdöst gázömléseivel, pompás, kilométernyi átmérőjű kráterével, a közelében levő Lucsost több mint 3 kilométer átmérőjű kráterfennsíkjal, hűsevő növényeivel és az éppen most megsemmisülő több évszázados Hargitafürdőt s végeredményben valamennyi gázömlésünket, melyeknek mind ott kellene szerepelniük távlati gazdaságfejlesztési, egészségpolitikai és idegenforgalmi terveinkben, a hazai és külföldi turistakalauzokban.

A kénvagyon mind bűdösgödreinkben, mind azok környékén jelentős. Bányai János közleményeiből ismeretes, hogy az erdélyi fejedelemség korszakában (1541—1690) a torjai Bűdöshegyen jelentős kénbányászat volt. Maga a Bűdösbarlang is a kénbányászattal kapcsolatosan létesített mesterséges vájulat. A kén bányászata és feldolgozása 1727-ben szűnt meg, de a torjai kénbányák képviselői még az 1785. évi országgyűlési lajstromban is szerepelnek. Vitos Mózes feltételezi, hogy a csík-szentimrei Bűdösgödör is egy felhagyott kénbánya maradványaira utal. Ugyancsak ő írja a Csíkmezei Füzetekben, hogy Lázárfalván, a Kápolnamező nevű helyen, a Bűdöspatak mellett, az 1700 előtt megszüntetett kénbánya és feldolgozóüzem romjait még a múlt század végén is fel lehetett ismerni. Ezen a nyomon elindulva meg kellene kísérelni, hogy megtaláljuk a XVIII. és XIX. században sokat emlegetett lázárfalvi kénbarlang maradványait és a gázömlést, mert nem lehetetlen, hogy ott egy újabb gázfürdőt lehetne létesíteni.

Kénes gázfürdőink sohasem néptelenedtek el, sőt, a századok folyamán a fürdőgyógyászatnak sajátos módszere alakult ki olyan gazdag — 300 éves — tapasztalattal, melyre a mai orvostudomány is bizvást támaszkodhat mind a gyógyítás, mind a kutatómunka terén.

Talán érdemes megjegyeznünk, hogy Európa legnevesebb geológusainak érdeklődése és csodálata a XVIII. században a Bűdösbarlang iránt nem a mesterségesen vájt Bűdös-, Gyilkos- és Timsós-barlangnak szólt elsősorban, hanem a gázömléseknek és nem utolsósorban az ott szerzett gyógyászati tapasztalatoknak. Többi gázömlésünk is az európai természeti ritkaságok közé tartozik. Megbecsülésük, további tanulmányozásuk, felvirágoztatásuk elsősorban a magunk kötelessége.

Bűdösgödreink tanulmányozásának és egyben felvirágoztatásának fáradhatatlan harcosa Ilosvay Lajos volt. Több mint tizenöt évig (1878—1895) tartó munkásságának köszönhetjük a Bűdösbarlanggal kapcsolatos közgazdasági, történelmi, geológiai, mikroklimatológiai, egyes élettani, a gázok eredetére, összetételére, változásaira vonatkozó alapvető ismereteinket. Gázömléseink további tanulmányozása és szakszerű felhasználása el sem képzelhető Ilosvay adatainak figyelembevétel nélkül. Az európai híró vegyész munkássága egyúttal a tudományos eredmények gyakorlati felhasználásának és gazdasági értékelésének is egyik legszebb múlt századbeli példája. Adataira támaszkodva 1892-ben a Bűdösbarlang közelében kétemeletes vízfürdőintézet épült, mely a Bálványosfürdő nevet viselte és az első világháború idején pusztult el. A barlangtól négy kilométerre szénsavgyár is létesült, melyhez a gázt csöveken szivattyúzták. Van tehát példa a gázok csöveken való szállítására és megfelelőbb helyen való felhasználására. Ez fürdőgyógyászati célra is megvalósítható lenne, úgy, amint azt C. A. Polichronie már 1875-ben javasolta. A Bűdösbarlang sem volt hálátlan, mert az ott szerzett tapasztalatai alapján tanulmányozta Ilosvay a nagyvárosok levegőszennyeződését. Azt is érdemes megemlíteni, hogy a bűdösgödörökben végzett kutatások már eddig is több értékes és a gyakorlatban is értékesíthető gyógyászati megállapításhoz segítettek mai kutatóinkat (Balogh László, Benedek Géza, Fall Sándor, György Pál, Hadnagy Csaba, Horváth Éva, Jakab Béla, Jakab Kálmán, Kifor Imre, Kótayné Lakatos Éva, Szabó Árpád, Szabó Imre, Szentpéteri József, Vass Jenő, Zielinszky Róbert).

Csak rajtunk múlik, hogy valóra váljék az, amit Hankó Vilmos már 1896-ban megállapított. „El fog jönni az idő — írta —, amikor Jáva mérgezőlgye (szénsav-gázömlése), Izland forró iszapot hányó gejzirjei, Baku öröktüze, Itália tüzes lávát ontó vulkánjai mellett mint ezekkel egyenlő rangú természeti ritkaság, a Bűdös-

barlang is helyet foglal minden művelt nemzet geográfiai tankönyvében." Van-e még ehhez fogható idegenforgalmi lehetőség?

*

A XVIII. és XIX. században az elszegényedett Csikban aligha lehetett nagyobb horderejű, megoldásra váró feladat, mint a már akkor is nemzetközi érdeklődést keltő fürdőink és büdösgödreink korszerű kiépítése úgy, amint az Európa többi országában is történt. Nemrégiben erről bővebben volt szó Nagy András doktornak Tusnádfürdön, 1969 áprilisában elhangzott előadásában és az azt követő vitában a Hargita megye természeti kincseinek értékesítésével foglalkozó tudományos ülészen. T. Agărbiceanu, Ambrus Zoltán, Bakk Elek, Bányai János, Benedek Géza, Tr. Dinculescu, A. Grigoriu, Jakab Kálmán, Kristó András, I. Opreanu, Székely Géza, Veress Árpád, Vofkori László előadásában elhangzottak alapján került sor később, megyei szinten, egy nagyszabású új távlati terv összeállítására.

Népi hagyományaink és természeti kincseink ismeretében, jobb szervezőmunka mellett Hargitafürdő ma méltán szerepelhetne a svájci Leysin (1560 m) és Davos (1557 m) magaslati gyógyhelyek ranglistáján vagy még előkelőbb helyen is. Kőváry László írja 1847-ben: „Marienbad mintegy negyven évvel ezelőtt Cseh-hon geográfiaiájában csekély jelentőségű volt, de egy erélyes férfi, Nehr, oly kevés idő alatt világhírűvé tette.” Csehország nemzeti jövedelme Kőváry szerint a fürdőgyógyászatával kapcsolatos idegenforgalomból 1843-ban több mint 3 millió arany volt.

Gázfürdőink pótolhatatlan szerepet töltenek be számos betegség esetében. Ma már bátran állíthatjuk, hogy népi hagyományaink és tudós elődeink útját járva egy minden tekintetben korszerű gyógymód van kialakulóban, és ez időben ismét egybeesik korunk fokozott érdeklődésével a természetes gyógymódok iránt.

MÁLNÁSI GÉZA

M. Makkai
Piroska:
Agancsosok

Kerekasztal körül a Tribuna szerkesztőivel

Júniusi számunk a román—magyar együttélés kérdéseit vetette fel, s jól-esik számot adunk a visszhangról. Röviddel a megjelenés után kerekasztal-megbeszélésen találkoztunk a kolozsvári Tribuna szerkesztőivel, s az itt elhangzottak megerősítettek mindabban, amit Gaál Gábor folyóiratának 1936-os „román szám“-át idézve az idén leírtunk, maivá korszerűsítve az együttélés történelmiségét.

A Kolozsvári Írók Társaságában megtartott ülésen Gáll Ernő főszerkesztő a magyar nemzetiségnek a román kultúrával létrejövő kontaktusait értékelte, s felhívta a figyelmet arra, hogy a nemzetiségi problémával való foglalkozás a román értelmiségiek számára sem lehet provinciális „kis“ probléma, mert az ország fejlődése szoros kapcsolatban van a nemzeti kérdés megoldásával. Amiképpen az új Akadémia is tematikájába illesztette a nemzetiségek történetét s mozgalmak társadalompolitikai értékelését, úgy kell és lehet kiépíteni a szorosabb együttműködést a Tribuna és a Korunk között is. Válaszában D. R. Popescu, a Tribuna főszerkesztője az érintkezés „ünnepi gesztusai“ vagy a szokványos „közös gyűlések“ helyébe konkrét lapközi érintkezést javasolt abban a formában, hogy egy-egy számot kölcsönösen szerkesszünk meg egymásnak, esetleg a félévi anyagból vett válogatás lefordításával és közlésével.

A hozzászólók közül Ion Vlad mindazokat a személyiségeket méltatta, akik egyéni tevékenységükkel gazdagították a román nép és a magyar nemzetiség kulturális kapcsolatait. Ion Chinezu személyében a romániai magyar irodalom jeles román propagandistáját emelte ki, s hivatkozott Lucian Blaga élénk magyar kulturális érdeklődésére. Adrian Marino a magyarországi romanisztika eredményeit méltatta (Gáldi László egyik könyvének kiadásában maga is részt vesz), Ion Lungu pedig a két lap eddigi kölcsönös közléseit ismertette. Kántor Lajos a román—magyar irodalmi kölcsönhatások tanulmányozására tett hangsúlyt, Farkas László az együttműködésnek szélesebb, nemcsak irodalmi jellegű lehetőségeire utalt.

Vitazáró összefoglalásában Gáll Ernő a nemzetiségsszociológia soron lévő feladatairól szolt, hivatkozva a X. pártkongresszus idevágó tematikájára, annál is inkább, mert ma világszerte szociológiai és politológiai kérdésként foglalkoznak a nemzetiségi kérdéssel, mégpedig a legmodernebb technikai eljárások igénybevételével. A Tribuna és a Korunk együtt továbbfejlesztheti e kérdés tanulmányozását, beemelve részleteit a konkrét szociológiai kutatás kereteibe.

Úgy gondoljuk: áttörtünk a megszokottság sablonjain, s az együttműködés ügyét közösen mélyítettük korszerű tudományos és irodalmi vállalássá.

KORUNK

Hirosima — mindnyájunkban

A fölrobbantott város pora azóta körbejárta a földet, álszállott a tengerekre és világrészekre, ma már benne van csontjainkban.

Hirosima óta minden emberben van egy parányi Hirosima.

Igy lobog tovább a város-fáklya, mostmár lelkiismeretünkben világítva.

Amikor föllobbant, negyedszázaddal ezelőtt, megrontotta képzeletünket, mert gyilkos hírébe keverte a fényt.

Hagyományos kísérőnk az éjszakában, a tudatlanság sötétjében, az élet útvesztőiben: a pusztításhoz pártolt. A fény hirtelen vak eszköz lett gyarló emberek kezében. Gyanússá vált a reménysugár is, mert többé nem lehetett tudni, hol van a veszedelmes adagja, amikor már ez is roncsolni kezd. Hirtelen számot kellett adnunk, hogy a tudomány cserbenhagyta az embert — egyetlen lehetséges értelmét —, és elszegődött zsoldosnak a korlátolt felelősségű hatalomhoz.

A város-fáklya föllobbant, és megláttuk a történelem legsötétebb ellentmondásait. Megláttuk elrémült arcunkat.

Eddig is úgy készült a tudás és az ember minden új eszköze, hogy a társadalmi viszonyaival nem volt harmóniában. Az iránytűvel nem Erasmus hívei indultak távoli vizekre, hanem a tengeri rabiók. Nem az érzékeny alkotók, de a gátlástalan kalandorok lettek a szellem újjászületésének hírvívői. Az a rend, amely kitartóan kutatta a Gonoszt, hogy megégesse — jóformán a tűz használatára se volt erkölcsileg fölkészülve.

Nincs elvi különbség a gyilkos tüzek között, az első égetésben benne volt a teljes pusztító szándék. A bomba robbanása ugyanaz, mint „az“ első testvér botja zuhanása, csak hatalmas tehetséggel fölfokozva, évezredek fejlődése után.

De a pusztítók és leigázók ezidáig nem voltak meghitt szövetségben az emberi tudással: Newton nélkül használták föl a gyilkolásra a nehézségi erőt.

Szörnyűség, hogy az atomfizika igaziból először egy bomba formájában jelentette be létezését. Mintha tudósok — akik a törvényt kutatták — eleve a bombáért kutatták volna a törvényt. Eljárásukban kibogozhatatlanul összekeveredett a demokrácia féltése, a számítás, a szórakozottság és kialudt lelkiismeret.

Alkotásuk nemcsak hatásában példátlan, hanem tudományuk erkölcsi tartalmában is. A természet kutatói sohasem kötöttek szövetséget ilyen diabolikus erőkkel. Mintha a középkor tudományellenes hiedelmeit akarták volna igazolni, segítségül hívták a rontást és a sötétség szellemét. Vállalták a boszorkánymesteri hivatást, olyan érthetetlenül és idegen céllal, akár egy megtörtúrázott vajákos.

Visszamenőleg gyanússá tették a tudás megszállottjait, akiket a dogma az isteni törvény nevében üldözött.

A legrosszabbat tették, amit a szellem embere megtehet: meggyanúsították a tudományt. Nem a valót kódósították, hanem bekormozták az igazságot.

Csodálatos képességünket, a titkok meglátását veszélyesnek mutatták, mintha jobb volna semmiről se tudni. Így teremtett hamis dilemmákat a tudósok és a tudáshoz nem érett hatalom szövetsége.

Ezután izzott föl Hirosima, a város-fáklya, az emberiség fáklyája. Aldo-

zatnak készült, olyannak, mint Káin tüze, amikor galád testvérünk tisztát és tisztátalant egyformán föllobbantott.

Égett a por, a test, a fém és a kő a nagy város-áldozatban. A diabolikus erő ijesztően megfordította a hagyományos képzeletet. Elvitte Siemil Pétert és meghagyta árnyékát.

Tűztenger háborgott szörnyű testvérünk oltárán. Úgy tűnt, sikerült az eget megelégítenie, mert egyenesen fölfelé szállt a füst.

Csak később kanyarodott láthatatlanul a földnek, és mindannyiunkat megjelölt. Ne feledjük el, hogy Hiroshima bélyege rajtunk van és bennünk.

Mint figyelmeztetés: őrizzük együtt a tudást és az emberséget. Küzdjünk azokért az emberi viszonyokért, amelyekben nem fordulhat az eszköz alkotója ellen. Hiroshima mindannyiunkban tovább ég, mert megáldoztunk a város-áldozattal. Ez a befogadott parány közösségévé tette a világot. Hiroshima óta tudjuk, hogy az elnyomás út a semmi felé. A létet — mielőtt még értelmezhető volna — politikában választjuk. A humanizmus többé nemcsak nemesiszándék, de kényszerűség.

Igy lobog a város, parancsolva és ragyogva. Olyan, mint a fény. Szemünknek vakító fájdalom. De többé nem láthatunk nélküle.

Bajor Andor

Bartókot mondani

Készülök Bartókot mondani egy estén át, s Bartókot mondva, idézve, hódolva, támasztva — felidézni a mélységet, amely fölött Ő sértetlenül átlépett, s amely áttekinthetőbbé vált ugyan, de semmivel sem veszélytelenebb ma sem.

Két pillére lesz ennek az estnek, amelyet megpróbálok a mélység fölé kifejteni, védőhálóként, kései bátorításul és biztonság-kinálásként, bizonyosság és hit erős kötelékéül a hajmeresztő vállalkozás hősenek, két pillérrel próbálok majd magamat fenntartani a Bartók-zene szédítő magasságában, zongora (Búzás Pál), hegedű (Ruha István) és énekhang (Guttman Mihály leánykórusa) fogózkodói közt: Juhász Ferenc Szarvasénekével (Bartók: Cantata profana) és Szilágyi Domokos Bartók Amerikában című tagolatlan, illetve ritmus-tagolású ciklusával.

Előbb arra gondoltam, hogy erre a két pillérre Bartók szavaiból építek hidat, Őt szólaltatom meg közöttünk, Őt szólaltatom meg leveleiből, vallo-másából, írásából, szövegeiből, hogy tehát a zene mögött, a második síkban a mű vérképlete is kirajzolódjék, szembeítve szavainak kemény, szívós, ér-zékeny egyszerűségét a művészi építmény monumentalitásával, világot átérő méreteivel, bejárhatatlanságával. Titokban egy új arcképet szerettem volna gyúrni az én művészetem anyagából róla, kissé tiszteletlenül, fölbontva az arc klasszikus anatómiáját, amelyet a halála óta eltelt 25 év alatt az emberiség meghatározott és íróasztala fölé függesztett. Vannak levelek, amikben a zene hivatásáról vall a legnehezebb időkben is, életét ajánlva fel e hivatás oltá-rán, máshol meg papucsát kéri vissza, amelyet Pozsonyban felejtett hang-verseny után a barátja lakásán. Dallamképleteket közöl a török gyűjtésből, és megtiltja, hogy utcát nevezzenek el róla Magyarországon, amíg a fasizmusé a hatalom. Személyes apróságok és az egész emberiségnek szóló üzenetek változtatásával próbáltam megeleveníteni a többé meg nem szólalót, meg-

nyilatkozatni az életét, amelyet egyrészt a Mű, másrészt az amerikai temető-kert zárt magába, beleélni magamat az Ő szerepébe, és meglibbenteni a szavakat takaró indulatok fátýolát.

Aztán rádöbbsentem, hogy Bartókot nem lehet megszemélyesíteni, nemcsak, mert életében is menekílt mindenféle nyilvánosság elöl — kivéve a hangversenyek nyilvánosságát —, hanem elsősorban azért, mert egy olyan életmű, amely teljes tengelyével közösségek sorsának a sarkaiba illeszkedik, s bárhol nyitsz rá, a Mindenség zajai, süketsége, roboágása és fagyott csikordulásai áramlanak tudatodba („Némítsd el trombitáidat / Ásd mélyre zongoráidat / Fűrészd el hegedűidet / Pusztítsd csak el a Dallamok Szívét / Ne legyen agy / Ne legyen agy / Csak ülep / Vagy adj / Vagy adj / Adj Uram / Egy Harmadik Fület!“ — Páskándi Géza: Bartók — félfüllel), az életmű, melyben naponta meghalt hárommilliárdszor, s melyből naponta született hárommilliárdszor — megbonthatatlan. Nem ismer alkotástól független cselekvést és mozgást, a zenének kell tehát szólnia („csak zene, zene, zene, olyan mint a tietek... zene csak, zene csak, zene, a bányamély ős hevével tele...“), s utána kíséreljünk meg mi is hangot adni, teremként rezonálni a zenére, a magunk falain ütköztetni meg hangtömbjeit, visszaverni az echót, mely a mélység fölött és 25 év fölött is oly tisztán érkezik hozzánk, mintha forrása most, itt, közvetlen közelünkben hangzana, buzogna s robbanna szét a Concerto füstölgő szívárványává.

Juhász Ferenc és Szilágyi Domokos verse, a két nagy pillér között tehát most másfajta montázs kockái szövődnek. Hozzá és róla írt sorok Egy régi barát leveléből („LÁTTALAK dolgozni. Áldott az én sorsom... Mert hihetek az emberben. Szememmel láttam az ember legmagasabb erkölcsi értékét“ — Balázs Béla), egy Hunyad megyei paraszt, Petru Onișan visszaemlékezéséből („1913-ban jött hozzánk, Cerbalba Pestről egy tanár. Letelepedett a községházán, valami gépféllivel, valami olyan vót mint egy patefon... Elkezd az az úr kérdezősködni a községben, kérdi a jegyzőt is, lennének-e olyanok, akik legjobban tudják az énekeket, karácsonyi kántálásokat meg kurjongatást a táncba...“), Kodály írásaiból („Bartók neve — függetlenül évfordulóktól — nagy gondolatok szimbóluma... Jelenti... a népből való megújulás elvét és követelményét művészetben és politikában. Jelenti végül a zene áldásának kiterjedését a legszélesebb néprétegekig“), és Péntek Ferentől a körösfői nyarokról („Népszerű, eccerű ember vót. Nem vót nagyobb úgy 164—65 centiméternél, nem nagy ember vót. Borotvált bajsa vót, körhaját viselt. Művészhaját. Kis barna, magas homlokú, fémllett a homloka mindig, az erei dagattak, csizmába járt, kis puha csizmába“).

Persze, az ember így is átéli Bartók személyiségét, adott pillanatban, próba közben a szövegekből felderengenek fényképei, mosolyai, haja fehérsége, a metsző vonalú orr, érzem parancsoló megszállottságát, szemének gyűlölködő villanását a hazug, a patetikus, a túlfeszített vagy elköddösített szó hallatára, s hogy méltó lehessen az Ő hangjára és az Ő egyszerűségére (amikor átlépek az Ūr szakadékait), minduntalan behallgatok a parasztdalokba vagy az egynemű kórusokba, fölcsatolom magamra a Concerto sztetoszkópját és a Kékszakkállúval suttogom: Judit szeress, sose kérdezz!

Banner Zoltán

Békemozgalom — béke kutatás

A béke kutatás (polemológia) különféle problémáival több ízben foglalkoztunk, s a nyugati polemológia módszereiről két neves szerző közléséből tájékozódhattak olvasóink: Bert Röling témája a leszerelés lehetősége volt, Philip Noël-Baker pedig ugyancsak a leszereléssel összefüggésben a tudósok magatartásformáit elemezte (Korunk, 1966. 120. és 929).

G. Morozov szovjet nemzetközi jogász — eredetiben a Mezdunarodnaja Zsizny 1970. 5. számában közölt — tanulmányában a polemológiával kapcsolatban jól ismert, megkülönböztetett figyelemre méltó álláspont alapján tudománytörténeti áttekintést ad a béke kutatás eddigi rövid útjáról, és egyben bíráló szigorral értékeli a nyugati polgári irányzatok nem egy fogyatékoságát (a nyugati marxista társadalomtudósok polemológiai nézeteivel nem foglalkozik). Bírálataban az osztályharc nemzetközi vonatkozásaira összpontosít, így hát valóban rendkívül magasra emeli a mércét a nem marxista polemológusok megítélésében; ez utóbbiak közül kritériumainak tulajdonképpen senki nem felelhet meg, legfeljebb részgazságaival érdemli ki elismerését.

Ennél fontosabbnak tűnik azonban, hogy Morozov szempontjai is lehetővé teszik a béke kutatás „adoptálását”, befogadását „a társadalomtudományok virágoskertjébe”. A polemológiáét, amely jelentőségében fényévnyi távolságban kullog a kibernetika mögött, ezzel szemben tudománytörténeti útja már távolról sem olyan göröngyös.

Morozov, a jogász nem vallja magát polemológusnak, nem „belülről” érvényesíti tehát néha végletes szakmai szempontjait. Általánosító hajlandósága, tanulmányának terjedelme is nyilván akadályozza abban, hogy a nyugati polemológia egy-egy fejezetével többet foglalkozzék, pedig a rész felől az egész felé haladva lehetne bizonyítani igazából a béke kutatás némely irányzatának naivitását, haszontalanságát, s jótékonyan mellőzhető volna szokványos, előre gyártott elemek alkalmazása türelmesebb szemléletet igénylő törekvésekre.

A szerző viszonylag keveset foglalkozik az agresszivitás értelmezésével bizonyos nyugati béke kutatásokban. Pedig talán éppen ilyenszerű — a lélektanál közös — fejezetekben merül fel a legtöbb kétes értékű, gyakran karikírozásra ingerlő tézis.

Nemrégiben UNESCO-védnökség alatt, Párizsban társadalomtudósok, biológusok, zoológusok nemzetközi kollokviumukon a béke kutatás valóban fontos kérdéskörét, az agresszivitás problémáját elemezték. Mindjárt hozzáfűzhetjük: világszerte eredmények nélkül. Ezeket a kérdéseket hányszor, de hányszor megvitatták már. S vajon mennyiben tették érthetőbbé az agresszivitást a tudományos kutatások? S ha érthetőbbé tették, miért nem sikerült — megszelídíteni az agresszivitást?! Melyek az agresszivitás biológiai, lélektani és társadalmi elemei? Lehetséges-e az agresszivitás megfékezése? Van-e „szelid” agresszió?

Nem tartjuk helyénvalónak az alapkutatások akár legbizarrabb ágazatainak kicsúfolását sem, mégis, amikor szociológiai — vagy konkrétan: polemológiai — összefüggésekben értesülünk például a csimpánzok harcias magatartásának XX. századi, emberviszonylatú párhuzamairól, a gúnyolódás ingere szinte leküzdhetetlen. Goodall asszony, a Chimpanzee Research Station tudományos kutatója a következőket ismertette: a csimpánzoknak háborús, agresszív hajlamaik vannak; e hajlamaikat azonban főként olyankor igyeksze-

nek kiélni, amikor gyengébb ellenféllel kerülnek szembe. Továbbá: a csimpánzok társadalmában nem sikerült semmi olyasmit megfigyelni, amiből arra lehetne következtetni, hogy politikai pártokba tömörülhének. Ez utóbbi megállapításban még nem volna semmi kivetnivaló. A baj csupán az, hogy távoli, emberszabású konzekvenciák igényével kolportálják ezeket a — talán állatlélektani viszonylatban jelentős — megállapításokat.

Az ilyen jellegű „tudományos következtetések” (elkerülhetetlen az idézőjel pejoratív szándékú használata) Morozov több — kétségbevonhatatlanul értékes — észrevételét igazolják.

Ne legyünk azonban elfogultak az UNESCO-kollokviummal szemben, s emlékezzünk olyan mozzanatokra is, amelyek — többek között — azt is szemléltetik, hogy a béke kutatásban akár zoológus is találhat tudománya számára hasznosítani valót.

Robert Bigelow új-zélandi állattanász a következőkben foglalta össze véleményét a háborúról: manapság még csupán a fél glóbusz viszonylatában van valami együttműködés; ha majd elég intelligensek leszünk ahhoz, hogy a globális együttműködést keressük, ember-öseink háborúi ugyanolyan divatjukuműltté avulhatnak, mint halöseink úszóhólyagjai számunkra.

José Delgado (Yale Egyetem) a probléma megoldását a mechanizálás és mentalizálás egyensúlyának helyreállításától reméli, ami — szerinte — az iskolai tanulmányi programok és a hírközlések jelenlegi módszerei megváltoztatásának, tökéletesítésének áldásos következménye lehetne. A „mentalizálás” szakmai definícióját az ismertetések nem részletezik, de Albert Einstein már jóval Delgado előtt szemléletesen megfogalmazta a mentalitás és a technika viszonyát, óva intvén: hároméves gyermek kezébe nem való a borotva.

Holsti professzor (Vancouver, Kanada) a stress-elmélet nemzetközi politikai alkalmazásával kísérletezve az első világháború, az 1956-os szuezi és 1962-es kubai válság, valamint az Egyesült Államok kambodzsai beavatkozásának körülményeiből kísérelte meg érvényes következtetések levonását. Holsti arra a fontos kérdésre kereste a választ, vajon a nemzetközi feszültségek növekedése idején a döntésre hivatott vezető államférfiak nem veszítik-e el józan ítélőképességüket, képesek-e megbirkózni a körülöttük megnyilvánuló — esetleg bennük is rejlő — agresszív indulatokkal. Ezzel összefüggésben Holsti érdeklődését a következő — szintén nem érdektelen — kérdés foglalkoztatja: vajon a legfontosabb döntésekre hivatott vezető képes-e a különféle jellegű értesülésekre figyelni, beleértve az olyan információkat is, amelyek kevésbé felelnek meg a világ dolgairól benne kialakult sztereotípiának. Holsti az informálódási készség mérésével tulajdonképpen tesztezni próbálná az államférfiakat.

Nixon elnök — Holsti szerint — e tesztvizsgálaton kedvezőtlen minősítést kapott volna éppen március 30-ai, kambodzsai döntése miatt: „Ez az olyan magatartás típusa, amelyben a stress alatt álló államférfi már képtelen elfojtani agresszív indulatait, mert magányossá vált, és magányosságában már nem is óhajt komoly értesülés-cserét.”

Azért is helyénvaló éppen Holsti kíméletlen következtetéseire felhívni a figyelmet, hogy kiderüljön: a polemológia hasznosítható politikai következtetésekre juthat még akkor is, ha megfogalmazója vitatható ideológiai szempontokat érvényesít.

Farkas László

Az utóbbi években a tőkés országokban mind nagyobb figyelmet szentelnek a háború és a béke kérdései tanulmányozásának, ami új tudományág, a béke kutatás (peace research) kialakulásához vezetett. Több kutatóintézet, egyetemi központ és szervezet létesült, amelyekben a tudósok már nem érik be a háború eredetére vonatkozó kérdések elemzésével; ezen túlmenően konkrét ajánlásokat fogalmaznak meg a nemzetközi kapcsolatok legkülönfélébb problémáiban, különféle kormányzatok vagy nem kormányzati szervek számára.

Ezek az intézetek és kutatóközpontok egymással rendkívül élénk nemzetközi kapcsolatokat tartanak fenn. A Groningenban (Hollandia) működő IPRA széleskörűen hangolja össze a sokoldalú együttműködés legkülönfélébb vonatkozásait.

A tőkés országokban folyó békekutatások lényegének és jelentőségének jobb megértéséért helyénvaló figyelembe venni a jelenkori békemozgalom néhány fontos sajátosságát. Ismeretes, hogy a két világháború között minden békeerő támogatásával a Szovjetunió vívott következetes harcot a növekvő háborús veszéllyel szemben, az agresszorok celszövései ellen. A nyugati országokban a háborúellenes megnyilvánulások elszigetelt jellegűek voltak, s a mégis széles körben elterjedt pacifizmust nemritkán a forradalmi mozgalom elleni harcra használták fel, az imperialista-ellenes erők megosztására. Ez a helyzet gyökeresen megváltozott a második világháború után, amikor jellege, nagysága és szervezetségi foka folytán a háborúellenes mozgalom a nemzetközi helyzet alakulását ténylegesen befolyásoló tényezővé vált.

A háború utáni világban a valóban demokratikus társadalmi szervezetekkel párhuzamosan számos új, nem kormányközi nemzetközi szervezet is létesült (a Brüsszelben megjelent *Yearbook of International Organizations* szerint az 1969-ben bejegyzett 2417 nemzetközi szervezetből 2188 nem kormányközi jellegű). Ez utóbbi szervezetek jelentős hányada tagságát vallási vagy más, hagyományos polgári pacifista alapokon tömöríti. Az utóbbi években e szervezetek némelyike szót emelt a fegyverkezési verseny ellen, a nukleáris fegyverek betiltásáért, az Egyesült Államok vietnami agressziójának beszüntetéséért. A jelenlegi nemzetközi helyzet számos mérsékelt polgári szervezet vezetőit arra készteti, hogy mind gyakrabban szembeszálljanak az agresszív imperialista erőkkel; mást nem tehetnek, hiszen kompromittálódhatnak tagságuk, a legszélesebb közvélemény előtt. Nem hagyható azonban figyelmen kívül, hogy nagyon gyakran e szervezetek némelyike különféle ürügyeket hangoztatva, a szocializmus ellen irányuló ténykedéseket támogat. Az ilyen jellegű magatartás magyarázata a polgárság mérsékelt szárnyának osztályérdekeiben rejlik. Noha részt vállalnak a háborúellenes mozgalomból, képviselőik megkísérlik osztályérdekeiket összehétközíteni egy új háború veszélyének a felismerésével, negatív magatartásukkal az imperializmus — háborús veszélyt okozó és fokozó — legagresszívabb erőivel szemben.

A nyugati vezető körök kivételes figyelmet fordítanak a demokratikus béke-mozgalmak aláaknázására, megosztására, ideológiai lefegyverzésére. Támogatják azokat a szervezeteket, amelyek a háborúellenes mozgalom felaprózására, imperialista-ellenes lényegének gyengítésére törekuszenek.

*

A tudományos—műszaki forradalom egyik legfontosabb következménye az új típusú fegyverzetek létrehozása és az erre építő új katonai—stratégiai felfogások kidolgozása. Egy esetleges háború pusztító jellegének és globális kiterjedésének veszélye komolyan befolyásolta a háborúellenes mozgalmat, az emberek gondolatvilágát, a háborúról és békéről kialakult fogalmakat.

A tudományos—műszaki forradalom további eredménye a tudósok szerepének növekedése a jelenkori társadalomban. A nyugati vezető körök egyre gyakrabban fordulnak a tudósokhoz, bizonyos politikai kérdések tanulmányozását kérve

tőlük, s azért is, hogy segítségükkel bizonyos értelemben befolyásolhassák a világ-közvéleményt. A laboratóriumok és könyvtárak csöndjéből számos kutató kilépett a politikai tevékenység színterére.

Sok jeles nyugati tudós nagy állampolgári bátorságról, jellemzilárdságról tanúskodva szállt szembe az imperialista reakcióval, az új háborúval való fenyegetéssel. A fasizmus elleni harcból levonták a kellő tanulságokat.

Max Born hangsúlyozta: a jelenlegi körülmények közepette egyetlen tudós sem kerülheti meg azt a lelkiismereti kérdést, hogy tulajdonképpen meddig mehet el azon erőkkal való együttműködésében, amelyek immár létében fenyegetik a civilizált világot. „A felelősség, akárcsak a tudomány, nemzetközi jelleget ölt” (*Physics in my Generation*). Albert Einstein az emberiség színe előtt mondta ki, hogy véleménye szerint a szovjet szocialista állam igazából békés. S akárcsak Einstein, úgy Joliot-Curie, Albert Schweitzer, John Bernal, Bertrand Russell, Linus Pauling és sok más tudós is személyes humanizmusától vezérelve vállalt részt a nukleáris halál, a háború imperialista előkészítése elleni harcból. Sok polgári szellemiségű, de a polgárság mérsékelt szárnyának nézeteit hirdető tudós helyezkedik háborúellenes álláspontra. Felmérik, milyen veszélyt jelent a háború a nukleáris töltetű rakéták korában, s a nyugati civilizáció megmentésének egyetlen módját a világra-szóló konfliktus veszedelmének elhárításában ismerik fel.

Több nyugati tudós háborúellenes állásfoglalása nagymértékben hozzájárult annak a mozgalomnak az elindulásához, amely az ötvenes évek végén, illetve a hatvanas évek elején az új tudomány, a béke kutatás létrejöttéhez vezetett.

1955-ben jelent meg T. Lentz *Toward a Science of Peace, Turning Point in Human Destiny* (A béke tudománya felé — Fordulópont az emberiség sorsában) című műve, amelyben a szerző már megfogalmazza a béke kutatás több általános tételét. Julian Huxley, az ismert polgári író és filozófus a könyvhöz írt előszavában a béke kutatás tudományát új, az emberiséget a háborúktól, konfliktusoktól, mindenfajta megrázkódtatástól megszabadítani hivatott világnézetként mutatja be. Több nyugati országban kutatócsoportok szerveződtek, amelyek a későbbiekben átalakultak intézetekké vagy kutatóközpontokká. Szimpozionokat és előadássorozatokat rendeznek, a háború és a béke különböző problémáinak szentelt könyveket és folyóiratokat adnak ki.

Több polgári tudós munkásságának tanúsága szerint a béke kutatást a szerzők legtöbbször úgy értelmezik, mintha különféle, a társadalom- és természettudományok alapjaira épült független tudományos szférát alkotna (természetesen azokra a társadalom- és természettudományokra utalnak, amelyek bizonyos mértékig hozzájárulhatnak a háborúk, mindenfajta konflagrációk okainak megvilágításához, a béke megmentése módozatainak a tisztázásához). Ez a viszonylag széles — és a béke sorsa iránt egyáltalán nem közömbös személyiségek számára eléggé vonzó — platform rendkívül kényelmes a legkülönbözőbb politikai irányzatokhoz tartozó polgári tudósok együttműködése szempontjából.

Hadd említsünk meg néhány fontosabb művet: W. Eckhardt: *War in the Minds of Men* (1967); J. Laulicht: *Public Opinion and Foreign Policy Decisions* (1965); J. Galtung: *Towards a Definition of Peace Research and Criteria for the Selection of Institutions* (1966); R. Carrère: *La guerre, cette inconnue: découverte et avenir de la polémologie* (1969).

A bennünket foglalkoztató kérdés — a békemozgalom és a polgári béke kutatás viszonya — megítélése szempontjából az a legfontosabb, hogy az imperializmus agresszív politikájából következő háborús veszély fokozódása idején a béke problémáinak kutatása objektíve szükséges és igazolt. Valóban nehezen vonható kétségbe

az olyanszerű kutatások időszerűsége és célszerűsége, amelyek például a regionális és a nemzetközi konfliktusok természetével, a stratégiai fegyverzet — helyszíni ellenőrzés nélküli — korlátozásának lehetőségével, a nukleáris robbantások leleplezésének módszereivel foglalkoznak.

A nyugati országokban folyó békekutatások jellemzésekor nem hagyhatjuk figyelmen kívül a polgári világnézet korlátozottságát, ami lehetetlenné teszi a nemzetközi élet jelenlegi — főként a feszültségek növekedése idején felszínre kerülő — alapkérdéseinek megértését. Az osztálytényező félreérthetetlen tagadása a társadalomtudományi tanulmányokban és a nemzetközi viszonyok lényeges kérdéseinek ebből adódó áltudományos értelmezése jellemzi a nyugati országokban folyó kutatásokat, s támogatja a hivatalos propagandát az illető országok uralkodó körei érdekeinek védelmezésében. Olyan világban, amelyben eluralkodott az osztályharc, nincs — és nem is létezhet — osztályok fölött álló ideológia. Lenin azonban rámutatott, hogy viszont a külpolitikában nagyon fontos nemcsak az imperialista kalandorok terveivel számolni, hanem a polgárság józan képviselőinek állásfoglalásával, a velük való együttműködés lehetőségével is.

Azzal az érdeklődéssel kapcsolatban, amelyet a tőkés országok állami szervei a békekutatás problémái iránt tanúsítanak, nem szabad megfeledkezni arról, hogy bizonyos, e kutatások során felmerült kérdések gyakorlatilag fontosak a hivatalos álláspontok kidolgozása szempontjából, főként a következő dominiumokban: a nemzetközi biztonság; a leszerelés és a fegyverzetek ellenőrzése; a kozmikus térség és a tengerfenék kutatása; mikrobiológiai és szeizmológiai kutatások.

*

A békekutatás nem mondható egyetemesen elismert alapelvekre épült, érett kutatások dominiumának. R. Carrère francia tudós idézett műve arról tanúskodik, hogy például Franciaországban a mindenekelőtt absztrakt csapásként értelmezett háborút a maga „tisza lényegében“ helyezik a kutatások középpontjába. „Ha békét akarsz, igyekezz megérteni a háborút“ — hangoztatják azok a polemológusok, akik úgy vélik, hogy ha az elvontságában értelmezett háború minden vonatkozását alaposan megvilágítják, könnyebben érthető a béke fenntartásának lehetőségei és távlatai.

A békekutatásnak szentelt tanulmányok számos definíciója meghatározza és elemzi a társadalomban előfordulható minden konfliktus okait. A kérdésfelvetés e módja a polgári társadalom konfliktusainak tetőpontra emelkedéséről tanúskodik s arról az óhajról, hogy rátaláljanak az osztályharcok hevenységét, kérielhetetlenségét kendőző eszközökre, hogy megkísérleljék leplezni az uralkodó körök népellenes politikáját.

A béke problémáival foglalkozó kutatások komplex jellegűek. Köztudomású, hogy új problémák felmerülése a tudományok — mindenekelőtt a természettudományok — határterületein új tudományágak létrejöttéhez és fejlődéséhez vezetett, ami minden esetben együtt járt a vizsgált jelenségek sajátosabb megközelítésének lehetőségével. Új metodológiát alkalmazott a békekutatás sok kezdeményezője is. A békekutatás elemei közé sorolhatjuk a szociológiát és a matematikát, a nemzetközi kapcsolatok történetét, a biológiát, a közgazdaságtant, a fizikát, a jogot, a kémiát, a lélektant, az orvostudományt, az antropológiát, az elmekörtant.

Ezekben a kutatásokban tulajdonképpen elhanyagolják az osztálytényezőt, a konfliktusok társadalmi okait. A valóban tudományos elemzés nem kenyerere a békekutatással foglalkozó polgári tudósoknak. Éppen ezért a nyugati tudósok elvont —

s nemritkán teljes egészében koholt — kategóriákra támaszkodnak. A norvég J. Galtung például idézett művében a nyugati irodalomban közkeletű „negatív világ” és „pozitív világ” fogalmával operál. Rettenő csapásként vetik el a háborút, de mint absztrakcióval foglalkoznak vele, mellőznek minden konkrét elemzést, s rendszerint semmibe veszik az imperialista agresszió legkézenfekvőbb tényeit. Ebből következnek aztán a polgári béke kutatás olyanszerű furcsaságai, mint például az államhatárok hosszúságának és a háborúk gyakoriságának matematikai összefüggésbe állítása. Vagy: a háborúk okait az emberi természet — feltehetően biológiailag feltételezett — agresszivitásából vezetik le. A társadalomlélektant sok esetben autonóm tudománynak tartják.

A béke kutatás alkalmazott és utilitárius jellegét hangsúlyozva, bizonyos nyugati kutatók a tökéletes integrációt úgy magasztalják, mintha a legbiztosabb módszer volna az államok egymás közötti ellentéteinek elsimitására. A leszereléshez és a tartós béke megvalósításához vezető legjobb útnak a nemzetek fölötti hatalmi orgánomok megalakítását tartják, a föderatív nemzetközi szervezetek programjai szerint. Néha még „világviszonylatú agrárreformot” is javasolnak, amely — úgy mond — felszámolná a különböző államok területi nagyságából adódó különbségeket is, s így megszüntetné a háborúk okát . . .

Bizonyos kutatók minden eszközzel népszerűsíteni próbálják a konvergencia-elméletet: szerintük éppen az összehajlás a társadalmi fejlődés útja, egyben Kelet és Nyugat fegyveres konfliktusai megakadályozásának legfőbb módzata.

Kiváltképpen hangsúlyoznunk kell a természettudományok képviselőinek befolyását a béketudomány számos lényeges tézisének kialakításában. A természettudományok egyes művelői, miután valóban jelentős fizikai, kémiai, biológiai kutatásaik révén megérdemelt hírnévre tettek szert, belevetették magukat a nemzetközi élet társadalmi-politikai folyamatainak a tanulmányozásába, mégpedig az eredeti tudományuknak megfelelő alapelvek és módszerek alkalmazásával.

Nyilvánvaló, hogy ezeknek az alapelveknek és módszereknek a mechanikus alkalmazása a társadalmi jelenségekre megfosztja az elemzést társadalmi és osztály-elemeitől, pedig ezek nélkül a kutatás nem lehet tudományos és kétségbevonhatatlan eredményekre vezető, politikailag sem lehet realista és kellőképpen alátámasztott.

A fizikus N. Alcock, a kanadai béke kutató intézet igazgatója a fegyveres és más természetű konfliktusok okaival foglalkozó vizsgálódásait a szociál-darwinizmus egy változatára építette. Nézetei szerint a háborúk és a konfliktusok legfőbb és meghatározó oka az agresszivitásban rejlik, amely minden élőlényt jellemző, veleszületett törekvés jól meghatározott határok között fekvő területek védelmére. Tézise alátámasztására Alcock sok érvet felsorakoztat, de a társadalmi viszonyok fejlődésének döntő tényezői — az osztályviszonyok, az osztályellentétek, az osztályharc — szempontjából nem elemzi a történéseket.

J. Galtung, az oslói nemzetközi béke kutató intézet vezetője analógiát állapít meg a béketudomány és az orvostudomány között (a béke polgári kutatói előszeretettel sugallnak ilyen analógiákat), majd kifejti, hogy „a háború elmaradása, akár csak a betegségé, a véletlen műve”, maga a háború pedig „különböző csoportok viszonylatában alkalmazott erőszak”. Galtung is mellőzi az osztály-tényezőket. Módszertani szempontból fontos a következő tétele: „A béke kutatás a nézetek olyan szimmetriáját követeli meg, amely egyetlen csoport szempontjából sem hátrányos, de az egész nemzetközi rendszer szempontjából hasznos.” Ez a nézet egy kalap alá veszi a békés erőket az agresszív erőkkel. A béke kutatás így az absztrakt jelenségként felfogott háború és erőszak ellen irányul, nem pedig az imperialista erők konkrét támadó cselekményei ellen, ez viszont csökkenti hatékonyságát.

A háború és a béke problémáinak kutatásával foglalkozó tudósok jelentősen befolyásolják a nyugati közvéleményt. Minden okunk megvan annak feltételezésére, hogy ez a befolyás tovább fog növekedni.

Munkáikban a nyugati békekutatók közül sokan elítélik a háborút, s elemzéseik és következtetésekük tökéletlensége és következetlenségeik ellenére helytelenítő magatartásuk bizonyos mértékben hozzájárulhat a békemozgalom terebélyesedéséhez. Sajnos azonban, a háború okainak és megelőzése módjainak a polgári ideológia szellemében történő értelmezése az objektíve pozitív hatást nem csekély mértékben csökkenti.

G. Morozov nyomán

Becslések a világ kőolajtermelésének alakulásáról

Ha a 2000-ig hátralevő három évtizedben már nem is születne újabb jelentős felfedezés — ami nem valószínű a szédületesen ívelő tudományos—műszaki forradalom korában —, akkor sem lenne majd könnyű dolguk a történészeknek évezredünk utolsó századának technológiai jellemzésével. Hogyan szerepel majd a XX. század az emberiség történelmében? Atomkorszak, az elektronika, az űrkutatás, a demográfiai robbanás, az információs robbanás százada? Nem tudni, de nem lehetetlen, hogy korunkat a gazdaság-történészek a kőolaj, a fekete arany századaként is emlegetik majd. A kőolajtermelés századunkban valóban hatalmasan fejlődött. Igaz, a kőolajipar születése nem a XX. századra esik, hanem még a XIX. század második felére. Az első sikeres fúrás Pennsylvániában végezték 1859-ben, de a kőolajipar a XIX. század utolsó évtizedeiben is csak csecsemőkorát élte. Ifjúságát, felnőttkorát a XX. században. Ezt szemlélteti a világ kőolajtermelésének statisztikai alakulása.

Év	1900	1914	1938	1946	1960	1969
Kőolaj- termelés (millió tonna)	20,1	53,5	273,2	375	1053	2130

Nem egészen hét évtized alatt a világ kőolajtermelése több mint százszorosára növekedett. Ez a számsor valóban lenyűgöző. S a kőolajtermelés üteme gyorsulóban van. A század elején két évtizednek kellett elteltie ahhoz, hogy a világ kőolajtermelése 20 millió tonnáról 100 millió tonnára emelkedjék; az újabb 100 millió tonna eléréséhez már csak kilenc év kellett (1920—1929). Az ötödik évtized elején már három év elegendő az újabb 100 millióhoz. 1969-ben, egyetlen év alatt, a termelés 158 millió tonnával növekedett. Ezek szerint ma egy év alatt annyit növekszik a világ kőolajtermelése, mint századunk elején 25 év alatt. A mai fejlődési ütem mellett körülbelül hat év alatt ugrik egy-egy milliárdot a világ kőolajtermelését jelző számszlop.

Mivel magyarázható a kőolaj ilyen nagy „karrier“-je?

Századunk rohamosan iparosodó gazdasági életének létfeltétele az energiaforrások biztosítása: az energiaigény gyorsabban nő, mint az összipari termelés.

A VILÁG ENERGIASZÜKSÉGLETE SZÉNEGYENÉRTÉKBEN

	1920	1965	1980	2000
Energiaszükséglet (milliárd tonna)	1,5	5,2	10	15—25

Nyolc évtized leforgása alatt a világ energiaszükséglete megtízszereződik. A növekvő szükséglet oka, hogy a gazdaságilag fejlődő országok (körülbelül 90) most térnek az iparosítás útjára. 1966-os felmérés szerint világátlagban évente egy lakosra 1648 kg szénegyenértéknek megfelelő üzemanyag jut. De az átlag nagy eltéréseket takar. Míg az Egyesült Államokban egy lakosra 9595 kg szénegyenérték jut, addig Nyugat-Európa iparosított országaiban 3138, a gazdaságilag elmaradott országokban csupán 350, vagyis közel harmincszor kevesebb, mint az Egyesült Államokban. A gyors népességszaporodás hatására a gazdaságilag fejlődő országokban ugrásszerűen nő a lakosság száma. A gyorsan növekvő lakosság és a szerényen növekvő energiaigény kombinált hatására igen gyorsan emelkedik a világ energiaszükséglete. Becslések szerint a világ energiaigénye tízévenként megkétszereződik (a villamosenergiaigény ezen belül körülbelül háromszor gyorsabban nő).

A fekete arany ázsiója nemcsak azért emelkedett tetemesen, mivel a világ-gazdaság energiaigénye is jelentősen megnövekedett, hanem azért is, mivel az utóbbi évtizedekben a villamosenergiát egyre inkább kőolajjal működtetett hőerőművekben állították elő.

Századunk első felében az energiaszükséglet jelentős hányadát kőszénrel fedezték. Még 1959-ben is például az összes energiaszükségletek 54,6%-át a kőszén biztosította; 1965-ben részesedése 30%-ra esett vissza, a kőolaj részaránya ezzel szemben több mint 40%-ra ugrott fel. Az Egyesült Államokban 1950-ben az összes energiaszükségleteknek csupán 39%-át elégítették ki szénből, Európában 82,7%-át. Becslések szerint az idén az összes üzemanyagszükségletnek csupán 49%-át fedezik szénből az európai államok, 1980-ban pedig a széntüzelés már gyakorlatilag megszűnik. Ezzel szemben akkor a kőolaj és földgáz fogja az energiaszükséglet 91%-át fedezni. Az Egyesült Államokban a szén részesedése 22%-ra esik vissza.

Rangsor

Századunk kőolajtermelésének gyors növekedése az egyenlőtlen, ugrásszerű fejlődés példája. A hagyományos kőolajtermelő országok mellett újak tűnnek fel, jelentős súlypont-eltolódásokat idézve elő a földrajzi megoszlásban. Túl sok teret venne igénybe azon országok felsorolása, amelyek századunkban kapcsolódtak be a kőolajtermelésbe. Ezért csupán azokat az eseteket vesszük szemügyre, amelyekben a kitermelés rövid idő alatt látványosan emelkedett.

Ország	A kitermelés első éve	Az első év termelése		Kőolajtermelés (millió tonna)		
		1000 tonnában	1948	1958	1969	
Irán	1912	80	25,2	40,9	167,5	
Venezuela	1917	20	70,2	135,6	187	

Irak	1927	40	3,4	35,8	74,7
Szau- Arabia	1938	70	6,3	70,2	148,3
Kuwait	1946	800	6,3	70,2	129
Nigéria	1958	260	—	0,26	5,9
Líbia	1961	692	—	—	150

A leglátványosabb emelkedést Líbia érte el: alig nyolc év leforgása alatt kőolajtermelése több mint 200-szor növekedett. Irak, Szau-Árália, Kuwait gyors fel-futása következtében a világ kőolajtermelésének jelentős része a Közel-Keletre összpontosul.

Az elmúlt évtizedben ez a földrajzi eltolódás rendkívül jellemző a tőkésországok termelésére. Míg 1959-ben Nyugat-Európa, Észak-, Közép- és Dél-Amerika termelése 591,5 millió tonna, addig Afrika, Közel- és Távols-Kelet termelése csupán 272 millió tonna volt. Egy évtizeddel később a nyugati félteke termelése 834,9 millió tonnára emelkedett, ezzel szemben a keleti féltekéé 935,7 millió tonnára ugrott fel. 1959-ben Közel-Kelet és Afrika kőolajtermelése még a fele sem volt az amerikai kontinens termelésének; 1969-ben azonban már 50 millió tonnával meghaladta.

Tartalékok

A növekvő energiaigény kielégítése állandó nyomásként nehezedik a gazdasági életre. A geológusok lázas gyorsasággal újabb lelőhelyek után kutatnak. A fúrótoronyok ezreinek acélfogai egyre több helyen és egyre mélyebben hatolnak a föld belsejébe. Az amerikai Chase Manhattan Bank 1968-as becslése szerint csupán 1957 és 1967 között évente több mint 60 milliárd dollárt fordítottak feltárára és kitermelésre. Míg 1957-ben az összes befektetésekből 38,5%-ot használtak fel új fúrásokra, 1964-ben már 58,5%-ot. Az új lelőhelyek feltárása rendkívül költséges. Az Egyesült Államokban 1961-ben végzett 8000 fúrás közül csupán 10% volt eredményes.

A sikeres feltárási munka eredményeképpen a világ kőolajtartalékai állandóan nőnek. Századunk 50-es éveinek elején a felbecsült kőolajtartalék csupán 11 milliárd tonna volt, a hatvanas évek elején már 41 milliárd tonna, 1968-ban 62 milliárd tonna, 1969-ben a világ kőolajtartalékai további 11 milliárd tonnával emelkedtek és jelenleg 73 milliárdra becsülhetők.

A jelenleg ismert tartalékok százalékos megoszlása a következő:

<i>Közel-Kelet</i>	59%
<i>Amerikai kontinens</i>	12%
<i>Afrika</i>	10%
<i>Távols-Kelet</i>	3%
<i>Szocialista országok</i>	10%

A tartalékok listájára legutóbb Alaszka nevét írták fel a geológusok. Becslések szerint tartalékai 800 millió—1,5 milliárd tonnára tehetőek. Egyre többen azonban úgy vélik, hogy a tartalékok sokkal jelentősebbek, 3,2—6 milliárd tonnát sem tartanak kizártnak. Ez utóbbiak véleményét látszik alátámasztani a legutóbbi fúrások eredménye. Kiderült ugyanis, hogy az alaszki felszíget kontinentális platójának rétegvonalai azonosak a szárazföldi rétegvonalakkal. Ebből arra következtetnek, hogy a kőolajmező a tenger alatt is folytatódik. Az észak-amerikai gazdasági

élet számára ez az újabb feltárás nagy jelentőségű, a szükségletet saját termelésű olajjal lehetne ellátni, és a dél-amerikai és közel-keleti olajtól való függés megszűnik. Csakhogy ezért nagy árat kell fizetni, mivel ez a lelőhely a sarkkörön túl van, és a rendkívüli körülmények megnehezítik a kitermelést.

A zord természeti adottságok leküzdése nagy befektetéseket és emberfeletti munkát igényel. A fúrótornyok felállításához szükséges alkatrészeket repülőgépen szállítják. Egyetlen szonda felállításához 160 repülőgép szükséges, napi üzemeltetéséhez még legalább 2—3. A dermesztő hidegben a munka hatékonysága rendkívül alacsony, a normális teljesítőképességnek alig 10%-a. A munkabér az átlagosnak sokszorosa.

A kitermelt olajat egy 1300 km-es vezetéken viszik le a nagy tavak iparvidékére. Tavaly sikeresen fejeződött be a 115 ezer bruttóregisztertonnás Manhattan tankhajó útja: sikerült rátalálnia az északi átjáróra. Üzemeltetése nagyon költséges lesz, mivel a lelőhelytől New Yorkig a távolság csaknem 6000 km; ennek egy részét a hajóknak jégtáblák között kell megtenniük. A szabad úszófelület biztosítására jégtörőket kell igénybe venni. A nehézségek ellenére jelenleg 50 kőolajtársaság érdeklődik Alaszka e vidéke iránt.

Szállítás

A kőolajat feldolgozó (illetve fogyasztó) vállalatok rendszerint nem a kőolaj-kitermelő helyek közelében vannak. A termelőerők területi megoszlása lényegesen eltér a kitermelőipar földrajzi elosztásától. Ezért a kőolajkitermelés ugrásszerű fejlődésével nagymértékben megnőtt a fogyasztóhoz szállított kőolaj mennyisége is. A Közel-Kelet, Afrika és Dél-Amerika kőolajtermelését főként Nyugat-Európa és az Egyesült Államok dolgozza fel, illetve fogyasztja. Jellemző például, hogy a Közel-Kelet kőolajtermelése mintegy harmada a világtermelésnek, de az ott működő kőolajfinomítók a világ kőolajfinomítói kapacitásának alig 5,1%-a, Afrika finomítóinak kapacitása még annyi sem. Ezzel szemben Nyugat-Európa, amely a világ kőolajtermelésének nem is egészen 1%-át termeli, a kőolajfinomítók kapacitásának csaknem egyharmadával rendelkezik.

E tengernyi kőolaj szállítása kezdetben — szárazföldi viszonyatban — ciszterna-kocsikkal történt. Igaz ugyan, hogy Pennsylvaniában már 1865-ben megépült az első — 8 km hosszúságú — kőolajvezeték, de hosszú ideig párját ritkította. Közel-Keleten a két világháború között építették ki a kőolajvezetéseket. Az első jelentősebb nyugat-európai kőolajvezetékét 1950-ben fektették le Le Havre és Párizs között. A kőolajat tengeren ma már egyre inkább tankhajókkal szállítják. Jellemző például, hogy napjainkban a gyorsan fejlődő kereskedelmi flotta több mint fele már tankhajóból áll. Az első 50 000 bruttóregisztertonnás tankhajó az 50-es évek derekán jelent meg. Ma már törpének számít, hiszen ifjabb társai közül tucatjával épülnek a 250—300 000 bruttóregisztertonnás tengeri szörnyetegek. A jövő évben már 173 darab 200 000 bruttóregisztertonnás tankhajó fog szállítani a világ tengerein. A nagy hajógyarak már 1 millió bruttóregisztertonnás tankhajók építését tervezik.

Finomítás és feldolgozás

Az utóbbi időben gombamódra szaporodnak a világ különböző tájain a kőolajfinomító és -feldolgozó üzemek. Ha csupán a legutolsó évtized adatait vesszük tekintetbe, akkor is szembetűnő a fejlődés. Világviszonylatban a finomítók kapacitása 1960-ban 1,2 milliárd tonna volt. 1969-ben az üzemben levő finomítók kapacitása 2,4 milliárd tonnára ugrott fel. Érdekes a működő kőolajfinomítók földrajzi megoszlása 1968-ban: Észak-Amerika 28,7 — Nyugat-Európa 27,1 — a szocialista orszá-

gok 15,4 — Latin-Amerika 11,1 — Ausztrália 10,9 — Közel-Kelet 5,1 — Afrika 1,7 százalék.

Bár 1968-ban Észak-Amerika még az élen állt, napjainkban már a második helyre szorult vissza, mivel Nyugat-Európában a kőolajfinomítók kapacitása gyorsabban nőtt, mint az Egyesült Államokban.

A kőolajipar fejlesztésére fordított összegek megoszlása is jellemző változáson ment át. Míg 1957-ben a kőolajiparba fektett összegnek csupán egyharmadát fordították finomítók építésére, tíz évvel később már majdnem a felét. A petrokémiai üzemek építésére fordított évi összeg tíz év alatt több mint hétszeresére növekedett.

A fekete arany iparának nagy jövőt jósolnak. Hiszen eddigi becslések szerint világviszonylatban körülbelül 166 milliárd dollárnak megfelelő összeget fektettek be. 1970 és 1980 között további 216 milliárd dollárnak megfelelő összeget fognak befektetni, ennek körülbelül 65%-át a Közel-Keleten.

A tőkésvilág kőolajtermelése a nagy monopóliumok hatalmába került. 1968-ban a termelés 65%-a hét nagy monopólium kezében összpontosult.

Távlatok

A világgazdaság energiaéhsége az ezredfordulóig tovább fokozódik. Hogy ez mennyire fog kihatni a kőolajtermelés alakulására, az attól függ: a különböző energiaforrások (szén, földgáz, kőolaj, vízenergia, atomenergia) felhasználása terén milyen eltolódások álnak majd be.

A különböző energiaforrások százalékaránya becslések szerint a következőképpen alakul:

ENERGIAFORRÁS	1950	1960	1970	1980
Kőolaj	30,1	40,1	49,5	51,1
Földgáz	12,6	19,4	21,1	18,5
Szén	54,7	37,1	25,3	19,0
Vízierő	2,6	3,3	2,9	2,6
Atomenergia	—	0,1	1,2	8,8

Ha a világgazdaság energiaszükséglete az ezredfordulóig körülbelül 25 milliárd kg konvencionális szénnel egyenlő, és ennek előreláthatólag több mint a felét kőolajból fogják majd fedezni, nem nehéz arra következtetni, hogy a kőolajtermelés is jelentősen növekedni fog. A jelenlegi több mint 2 milliárd tonna kőolaj helyett, valószínű, hogy ennek két-háromszorosát fogják kitermelni. E becsléskor tekintetbe vesszük azt is, hogy bár az ezredfordulóig jelentősen megnő ugyan az atomenergia részesedése, de a petrokémia szédületes fejlődése rengeteg kőolajat fog igényelni.

A jelenleg ismert készletek körülbelül 73 milliárd tonnát alkotnak, ami belátható időn belül kimerül, hiszen a kitermelés gyorsan fokozódik. A becslések szerint földünk körülbelül 100 milliárd tonna teljes kőolajkészletéből az elmúlt nem egészen 70 év alatt kb. 30 milliárd tonnát termelt ki az emberiség, azaz körülbelül az összkészletnek egyharmadát. Majdnem kétharmad még rendelkezésre áll tehát. De meddig? Valószínűleg nem sokáig. Mert ha az évi kitermelt kőolajmennyiség 4—5 milliárd tonnára emelkedik, akkor a 73 milliárd tonnás készlet bizony nem sokáig lesz elég. Nem véletlen, hogy az iparilag fejlett országokban egyre több figyelmet fordítanak az atomerőművek építésére. De ameddig ez a költséges program megvalósul, amit egyébként megnehezít a fegyverkezési hajszája és az atomenergia hadi célokra való felhasználása, addig a hagyományos energiaforrásoknak kell kielégíteniük az igényeket.

Furdek Máttyás

Bánsági adatok Bartók-kutatáshoz

Immár negyedszázad telt el Bartók Béla halála óta. Ez alkalmat szolgáltat a hazai levéltárak s könyvtárak Bartók-anyagának felelevenítésére s az eddigi kutatás eredményeinek kiegészítésére.

A bánsági levéltárak iratai, elsősorban a temesvári állami levéltárban s a nagyszentmiklósi városi néptanácsnál őrzött anyakönyvek, a nagy zeneszerző családfájára, származására, gyermekkorára vetnek fényt.

A Bartók család *szihafői* előneve egy Gömör megyei falura utal, ahol Fényes Elek, a kiváló statisztikus, a XIX. század derekán megtalálta húsz kisenemesi család között a rokonokat. A Bánságba származott ág nemigen élt ezzel az előnévvel, az anyakönyvek is alig említik. Torontál vármegye közgyűlésén is csak 1844-ben hir-

1881	Béla	születés	1881	Béla	születés	1881	Béla	születés
1882	Béla	születés	1882	Béla	születés	1882	Béla	születés
1883	Béla	születés	1883	Béla	születés	1883	Béla	születés
1884	Béla	születés	1884	Béla	születés	1884	Béla	születés
1885	Béla	születés	1885	Béla	születés	1885	Béla	születés
1886	Béla	születés	1886	Béla	születés	1886	Béla	születés
1887	Béla	születés	1887	Béla	születés	1887	Béla	születés
1888	Béla	születés	1888	Béla	születés	1888	Béla	születés
1889	Béla	születés	1889	Béla	születés	1889	Béla	születés
1890	Béla	születés	1890	Béla	születés	1890	Béla	születés

Anyakönyvi bejegyzés Bartók Béla születéséről

dették ki egy Bartók nemesi levelét. Nem vitás, hogy a család az 1779 után újjalakított bánsági vármegyékben működő értelmiségi és hivatalnoki réteghez tartozott, s életét egy oly területen élte le, ahol románok, magyarok, németek, szerbek élnek együtt.

A temesvári állami levéltárban őrzött nagyszentmiklósi halálozási anyakönyv bejegyzése szerint Bartók Béla nagyatyja, Bartók János Nagykikindáról származott, s minden bizonnyal 1818-ban született. Felesége, született Ronkovic Matild, Bánátokmlósról származott, és születési évüül 1825-öt fogadhatjuk el. A Ronkovicok társadalmilag ugyanazt a helyet foglalták el, mint a Bartók család. Ronkovic László például 1861-ben kisözi (Gottlob), Ronkovic Sándor pedig 1877—1878 körül nagyszentmiklósi jegyző.

Bartók Béla édesapja

házat jelölik meg. 1854. július 27-én következett Sarolta Hermina, a rövid idővel azelőtt intézővé („provizor“) előlépett Bartók János leánya. Lakhelyük immár Dávidháza, amely a múlt században Öregfaluhoz (Pustiniš) közel feküdt. Az újvári anyakönyv szerint a „koma“ Vidacs, a híres mezőgazdasági gépgyáros, a keresztanyai teendőket pedig Eördögh Józsefné, született Ronkovic Hermina, az uradalom ügyvédjének felesége látta el. Sarolta Hermina azonban már 1856. január 17-én elhunyt, s Újváron temették el. Néhány hónappal e fájdalmas veszteség előtt, 1855. november 19-én született Béla, a családnak világhírt szerzett zeneszerző atyja. Lakhelyük változatlanul Dávidháza, s atyja beosztása is ugyanaz. Hasonló a helyzet, midőn 1857. február 23-án Johanna Gizella, és 1858. október 28-án Géza születése örvendeztette meg a Bartók családot.

A kincstári uradalmi szolgálatot Bartók János később felváltja a nagyszentmiklósi gazdasági iskolával, ahol román, magyar, német és szerb földműveseket tanít magasabb művelési módszerekre.

A Nákó család alapítványaként 1799-ben létrehozott iskola 1855-ben teljesen feloszlott, s csak az 1863. november 30-i új alapítólevél keltette életre. A temesvári telegkönyvi lap szerint ekkor az iskola rendelkezésére bocsátottak mintegy 13 hektár földet is. Bartók Jánost a források előbb mint tanítót („docens“), majd mint igazgató-tanítót („dirigens docens“) említik.

A család életét beárnyékolja az elsőszülött Gyulának, aki már „szőlész“, 1868. február 27-én történt tragikus öngyilkossága. Atyja kilenc évvel élte túl fiát, s Nagyszentmiklóson 1877. január 21-én a rák áldozata lett. Utóda a fia, id. Bartók Béla lett, aki 1880-ban vette feleségül Voit Paula (szül. 1857) tanítónőt.

Az immár államilag segélyezett gazdasági magániskola új igazgatója marandó nevet szerzett magának az intézet vezetésében, melyben kívülre még két

Házasságuk nagy gyermekáldásban bővelkedett. Az általunk feikutatott anyakönyvek 1848 és 1858 között két fiú és négy leány születéséről tanúskodnak. Az első gyermek születéséről szóló bejegyzés egyelőre hiányzik, de húsz évvel később tragikus halála alkalmával Bánátkomlóst jelölik meg származási helyeül.

Csakhamar a család Újpecsre került. Bem bánsági hadjárata után 1849. május 29-én Nagyszentmiklóson az újjáalakult Torontál vármegye közgyűlése — amint erről a *Közöny* 143. száma hírt ad — Bartók Jánost megyei esküdtté választja. Két nappal később, május 31-én a bánátkomlói templomban keresztelik meg az újpecsi vármegyei esküdt Frederika Irma Ilona nevű leányát. Az anyakönyvbe nem jegyezték be születése pontos napját.

A következő bejegyzést szintén a temesvári levéltárban őrzött komlói anyakönyv tartalmazza. 1853. március 23-án jött a világra Mathild Ida, Bartók Jánosnak, a párdányi uradalom „officiális“-ának leánya. Lakhelyként a komlói 1. sz.

Bartók fiatalkori arcképe

„segédtanár“ és egy kertész működött. Negyedszázaddal 1888-ban bekövetkezett halála után Torontál megye monográfiája mint kiváló elméleti szakembert tartotta számon *Gazdasági Tanúgy* című folyóirata s két önálló kötete alapján, amelyekben gazdasági szakoktatással s a gazdaságírányítás kérdéseivel foglalkozik. Nagyszentmiklóson Schreyer Zoltán szívessége folytán betekinthettünk a *Nagyszentmiklósi Közlöny* című lap 1886—1887-es számaiba. Itt több érdekes szakcikket találtunk, melyek szintén id. Bartók Béla tollát dicsérik.

Az iskola azonban elég mostoha körülmények között működött, s a megszűnés veszélye is fenyegette, csak 1886-ban sikerült létét véglegesen biztosítani állami kezelésben, megfelelő százholdas gazdaság szervezésével. 1887-ben az említett lap híradása szerint véglegesítik, majd megkezdik az új építkezést. Egy régi épületet igazgatói lakássá alakítanak.

A nagyszentmiklósi városi néptanács őrizte anyakönyvben találjuk meg a világhírű zeneszerző születésére vonatkozó bejegyzést, teljes nevén: Béla Viktor János. Az első atyja, a másodikat keresztatyja, Schreyer Viktor „köz- és váltóügyvéd“, a harmadikat nagyatyja neve után kapta. Születése napjával március 25-ét jelölik meg. Az újszülött szíhfűi Bartók Bélának, a Nákó-féle földművesiskola igazgatójának és Voit Paulának fia, kik a 229. sz. házban laktak. Sem a nagyszentmiklósi városi levéltárból, sem a temesvári telekkönyvi iratokból nem lehetett e ház pontos helyét okmányszerűen megjelölni, azonban nem szenved kétséget, hogy ez valahol a gazdasági iskola területén állott. A mai Victor Babeş utca 100. sz. alatt emléktábla hirdeti az emlékezetes eseményt, sajnos, születését egy nappal korábbra, 1881. március 26-ra teszi. Néhány évvel ezelőtt itt emlékmúzeumot rendeztek be, amelyet most költöztetnek át a város központjában lévő múzeumba.

A rendelkezésünkre álló levéltári anyag betekintést enged néhány fontos családi eseménybe is.

Alig volt a kis Bartók Béla 4 éves, midőn 1885. január 13-án a nagymama 60 éves korában „szívhűdés“ következtében elhunyt. Néhány hónap múlva, 1885. június 11-én megszületett húga, teljes nevén Bartók Erzsébet Clementina Paula. A szülők lakhelyeként a földművesiskolát jelöli meg az anyakönyv.

Az utolsó anyakönyvi adat 1888. augusztus 4-ről kelt, s a zeneszerző atyja, id. Bartók Béla halálát jelzi, amit alig 32 éves korában „bronzkór—agyhűdés“ okozott. Egy évvel hamarabb a St. Radegund-i fürdőből még felüdülve érkezett haza s látott újra munkához.

A nagyszentmiklósi temetőben kiemelkedő helyen pihennek Bartók János és neje, két fiuk, Gyula és Béla, s néhány rokon.

Nagyszentmiklóson kísérletet tettünk Szűcs István tanár segítségével, hogy felkutassunk néhány újabb hiteles nyomot a kis Bartók Béla életéből. Sajnos,

a régi óvoda iratait, ahol atyja felügyelőbizottsági tag s egyik rokona, Bartók Sárolyta, ó ónő volt, nem találtuk meg. Az iskola, ahol édesanyja tanított s ahol a kis Bartók Béla a betűvetést tanulta, ma már nem létezik. Ott állt valahol a mai római katolikus templom mögött, s a század elején lebontották.

A helyi levéltárak gondos átkutatása valószínűleg újabb adatok feltárásához fog vezetni, s továbbviszi a Bartók-kutatást.

Gluck Jenő — Wetzler Éva

Bartók Béla a kolozsvári zenekritika tükrében

Az 1920-as esztendők elején Bartók egyre nagyobb súlyt helyezett előadói tevékenységére. Ebben minden bizonnyal szerepet játszottak az első világháború viharos eseményeit követő válságos körülmények is, hiszen még 1926-ban is utal Buşuŷiához, belényesi ismerőséhez írt levelében arra, hogy anyagi nehézségei miatt kénytelen továbbra is hangversenyezni.

Bécs és Berlin kivételével külföldön úgyszólván alig ismerték Bartókot, mások és saját műveinek hivatott, ihletett tolmácsolóját. 1922 az első nagy európai — londoni és párizsi — előadásikerek éve. Ekkor kerül sor első romániai hangversenykörútjára is, melynek rendezésével Rezik Károly fáradozott. Későbbi hangversenyeinek szervezésével Romulus Orchiş, az Újságírószervezet, a Román Zeneszerzők Társasága, illetőleg a Bartókot képviselő hangversenyiroda foglalkozott. E körutak során egész sor romániai városban megfordult, így jutott el Bukaresttől Nagyváradig, Lugostól Sepsiszentgyörgyig, Szászsebestől Máramarosszigetig.

Kolozsvárt 1922 és 1933 között nyolc alkalommal lépett fel Bartók: az első évben négyszer, később egy-egy hangversenyen (1924, 1926, 1927, 1933). Kolozsvári szerepléseinek magas száma csak akkor tűnik fel, ha meggondoljuk, hogy ezt (budapesti szerepléseit nem számítva) mindössze bécsi, londoni és berlini fellépései lépik túl. Amszterdam, Róma, Zürich is kevesebbszer látta őt vendégül. A harmincas évek második felében többször vetődött fel újabb hangverseny terve. Még 1939—40-ben is foglalkoztatta ilyen gondolat, az akkori politikai viszonyok miatt azonban ezt már nem lehetett megvalósítani.

Amikor Bartókban felmerült az első romániai hangversenykörút ötlete, Emil Isachoz fordult engedélyért, aki akkor a művészeti életet irányította. Így került sor 1922 februárjában Bartók első kolozsvári hangversenyeire. Ez alkalommal egy zenekari műve is elhangzott (Két arckép) Rezik Károly vezényletével, néhány dalát pedig Farkas Béla adta elő a szerző zongorakisé-

Bartók Béla
(kolozsvári felvétel, 1927)

retével. Utolsó kolozsvári hangversenyén Waldbauer Imrével kamarazene-műveket tűztek műsorra; Waldbauer váratlan betegsége folytán azonban ez a hangverseny is szölcéstité alakult, mint legtöbb itteni fellépése.

E hangversenyek műsorát — mint általában — Bartók messzemenő gonddal állította össze. Műsorpolitikája azt a vezérelvét tükrözte már első hangversenyei alkalmával is, melyet később egy Octavian Beuhoz írott levelében fogalmazott meg: a népek testvérré válásának gondolatát. Saját művei mellett az európai zenekultúra legnagyobbjai: Bach, Mozart, Beethoven, Brahms, Chopin, Liszt, Debussy alkotásait tolmácsolta elmélyedő, lényegét feltáró s e nagy alkotóknak kijáró tisztelettel. Felújított már-már feledésbe merült szerzők műveiből (Domenico Scarlatti, Couperin, Della Ciaja), s odaadással népszerűsítette nagy harcostársának, Kodály Zoltánnak zongoraműveit.

Saját műveiből, említett zenekari darabja mellett, dalok (Négy régi székelypédal) s elsősorban zongoraművek hangzottak el, egyesek több alkalommal is. E művek részben a magyar, részben a román vagy szlovák népzeneben gyökereznek, s közvetlenül szolgálták egymás művészetének megismerését, megbecsülését (Tizenöt magyar parasztdal, Gyermekeknek, Improvizációk magyar parasztdalokra, Két román tánc, Román népi táncok, Román karácsonyi énekek, Este a székeleyknél, Medvetánc, Három burleszk, Szvit), mások ízelítőt nyújtottak az első szintézisre törekvő, nagyobb műfajokat is igénybe vevő műveiből (Allegro barbaro, Szonatina, Szvit, Szonáta).

A műsorok ilyenén való összeállítása egyrészt közel hozta a zenei fejlődés múltjának időtálló értékeit, másrészt megismertette a közönséget kora modern műveivel. Az előadó Bartók révén a közönség közelebb jutott a zeneszerző Bartókhoz, s rajta keresztül a XX. század zeneművészetéhez. Ugyanakkor a hallgatóságnak meg kellett látnia Bartóknak, az embernek is néhány markánsan kirajzolódó jellemvonását. Betekintést nyerhettek az európai zenei életbe, századunk zenei nyelvezetének kialakulási folyamatába. Bartók megjelenése, akárcsak Enescué vagy Dohnányié, jelentős mértékben emelte a város zenei életének színvonalát, műsorpolitikája pedig hathatósan mozdította elő a testvériség eszméjének térhódítását.

Kolozsvári hangversenyeinek sajtóvisszhangját olvasva és válogatva, meglepő, mennyire egyöntetű tisztelettel, sőt hódolattal szólnak róla, műveiről, előadóművészetéről. Adjuk hát át a szót néhány kolozsvári zenekritikusnak.

Benkő András

1.

Infrațirea, 1922. március 3.

...Majdnem minden művének dallamvilága tartalmas, a népzene egészséges forrásaiban gyökeredzik, s ez olyan üdéséget kölcsönöz darabjainak, amelyhez hasonlót csak Griegnél s egyes orosz zeneszerzőknél találtunk. Bartók tökéletesen ismeri a modern zenét, elsősorban a franciát, mely szemmel láthatóan hatással volt rá. Ízlésesen, sőt merészen alkalmazza eljárásait, de túlzások nélkül. A mértéktartásnak ez a csodálatos foka jellemezte, olyannyira, hogy második hangversenyén lebilincselően szólaltatott meg néhány Debussy-prelűdöt. (...) S bármennyire különösnek tűnik is, Bartók zenéjénél minduntalan Bach muzsikájára gondoltam, Bachéra, a XVIII. századi clavecinistákéra, mert modern eszközeivel Bartók ugyanúgy szereti a tiszta, finom ívekbe, arabeszkekbe hajló polifóniát, mintegy a zene geometriai felfogását tükrözve. Zenéjének logikájával, belső rendjével kielégíti az értelmet s ugyanakkor az érzelmeket is törekeny, őszinte, a természet illataira emlékeztető dallamaival.

George Oprescu

2.

Keleti Újság, 1922. március 3.

Bartók modern társaitól főleg egy dologban különbözik, éspedig előnyére. Sokat tanulmányozta a népzene, és ennek őseréből merítve, a nép, a természet naiv hangulatain keresztül szűri át a maga műzenéjét. (...) Nem

sablonos, 4 nyolcados ritmusokban írja meg Bartók a maga hangulatképeit, hanem szabadon csapongó, minden lekötöttség és nyűg alól felszabadult szabálytalan ütemekben, amelyek azonban zseniális intuícióval éreztetik a magyar zene szívdobbanását, s bevilágítanak a magyar lélek hangulatváltozásainak minden zugába. A kolozsvári hangversenyén hallott Este a székelyeknél című kis zeneképét fölé kell helyeznünk hangulatfestés és zseniálisan átértett népszyche ábrázolás szempontjából mindannak, amit e téren magyar zeneszerző alkotott. Az ugyancsak itt hallott Allegro barbaro és az egyik román táncban már sok az akusztikai kísérletezés. A disszonanciák éles halmozása itt-ott már túlnő az átlagos zenei fül által való elviselhetőség keretein.

Bródy Miklós

3.

Pásztortűz, 1922. I. 250.

Hosszú, változatos műsorán véges-végig kísértett zenéjének két fő jellemvonása: a primitív-diatonikus hangmenetek iránti előszeretete és csillogó frazeológiája. (...) Technikája káprázatos, és meglepő az ereje, amivel a zongorát járma alá hajtja egyénien kialakított kéztartással, ujjazattal, egy ízig-vérig sajátos mechanizálással, ami nélkül, úgy képzeljük, sok lekopnék varázsából.

Mannsberg Arved

4.

Pásztortűz, 1922. II. 573.

Bartók Béla zenéje — valójában visszatérés minden zene eredeti forrásához: a népi zenéhez. Természetesen ez a megállapítás nem érinti azt a szépséges technikai készséget, amellyel az egyébként teljesen leegyszerűsített, az érzés szárnyalását szabadon, minden formai különbség nélkül követő dal-
lamok, nagyon sokszor dallamfoszlányok ki vannak dolgozva. Ez alatt a mesteri feldolgozás alatt azonban mindig megvan az igen egyszerű s éppen ezért igen értékes és igen mély mag, ami mindig igaz emberi érzést, hangulatot vagy élményt fejez ki.

Első hallásra, egyszeri hallásra a Bartók szerzeményeinek felfogása és befogadása nem sikerül. Ehhez s ez által a teljes élvezetet adó átélésükhöz tanulmányozás szükséges. Ez azonban értékükből, belső szépségükből semmit le nem von. Inkább fokozza azokat.

N. P.

5.

Napkelet, 1922. 197—199.

Leül a zongorához, megsimogatja s megindul a hangáradat. A zongora szárnyán elvisz bennünket a parasztokhoz, kik véres verejtékkel törik a földet, hogy nekünk, koncertlátogató közönségnek kenyere legyen. Bevisz a viskójába, s megpendíti a paraszt lelkének húrját. Közben lerajzolja arcvonásainak barázdáit, a szobát, a tollfosztó öreg asszonyokat vagy a rokka mellett ülő menyecskéket, az udvart, a muskátlis kertet, a paraszt örömet-bánatát, boldogságát és boldogtalanságát, faji és emberi mivoltát egyszer úgy, mint impresszionista, másszor úgy, mint expresszionista, de legtöbbször, mint kubista (...) De bármilyen izmussal tárja elénk a zenei képet, képe mindig tiszta, világos s úgy hangulatra, mint formára nézve egy-
séges és tökéletes.

Delly Szabó Géza

Pásztortűz, 1924. I. 373—376.
valamint cédula-anyag a családi hagyatékban

Bartók Béla munkássága nemcsak a múltban gyökerezik, s nem csupán elődei példájából meríti igazolását. Az ő művészete főképpen a ma élő, természeti valóságában létező népköltészetre támaszkodik: onnan veszi költői impresszióit, ott találta meg eredeti felfogásainak indítékait. Ez a népköltészet bátorítja, emeli, gazdagítja, de ugyanakkor önkéntelenül is köti és mérsékli, s újításainak természetes mértékéül szolgál. (...) Hivatalos zeneköltőink eddig a magyar népi zenét lenézték, vagy csupán kuriózumnak tekintették. Ő az első igazi nagy tehetség, aki benső megértéssel foglalkozott vele, s fajiságának teljes szeretetével magához ölelte. Valóban: csak a legnagyobb elfogultság vagy gyűlölet teheti, hogy őt és művészetét akár faji: tehát nemzeti érzésében, akár erkölcsi: tehát általános emberi gondolkodásában dekadensnek vagy destruktívnak mondja. (...) Népzenei kutatásainak legnagyobb jelentősége mégis abban van, hogy ezen az úton emelkedett ki művészete a fajiság szűk köréből, s lett általános emberivé. (...) Őszintén megvallom, hogy míg tökéletes előadásban nem hallottam, kezdődő, forrongásban levő művészetnek tűnt fel. Azokat a halmozott disszonanciákat úgy éreztem, mintha kísérleteznék valaki, próbálgatná a zenei hallás természeti lehetőségeit. Most már tudom, hogy apró zongoradarabjai teljes, végérvényes alkotások. Ebből azt következtettem, hogy ilyeneknek kell lenniök a nagyoknak is, de míg azokat is nem hallom, tiszta képet róluk nem alkothatok.

Seprődi János

Pásztortűz, 1922. I. 249.

Valahogy úgy érzem, hogy Bartók Béla méltatásával nem szabad, nem is lehet a nagyságát, művészetét és értékét kifejező hangzatos jelzőkkel dobálózni. Nem szabad és nem is lehet, — mert ez az ember maga a megtestesült végtelen szerénység.

Pálos István

Újság, 1926. február 26.

Bartók Béla játszott. Nem lehet szavakkal körüllapogatni, mondatokkal mérni, jelzőkkel visszaadni nagyon-nagyon mélyről sarjadzó művészetét. Magyarítani próbálni muzsikáját avagy előadóművészetét, meddő szöcséplés. Bartókot hallani kell, látni kell, érezni kell; a koncertterem széksorainak százain át is intenzíven egyszerű szuggesztív erejében: igen ez az igazi művészet, olyan természetes és egyszerű, mint egy kibuggyanó könnyecsepp, vagy föl-trillázó ezüstkacaqás.

De nemcsak művész: munkás is. Bányász, aki fáradságos utakon át keresi, találja meg ósarányát; harangjáték-mester, aki apró, primitív-szavú csengety-tyűkből építi fel hatalmas művi orchesterét.

Az alkotó és interpretátor kiforrott, szédületesen precíz és tudatosan higgadt; ezerféle skálát is egy kéznyújtással átfogó egyénisége mégis oly egyszerű, mint egy székelly vagy román népdal frissensarjadt motívuma.

— j. —

Új Kelet, 1927. február 22.

Az olasz szerzők frissen ható líraisága mellett az igazi élmény erejével hatott a Beethoven-szonáta (*Asz-dúr*, op. 26.) megdöbbentő mélységeinek igaz revellálása, amelyben egész valójában mutatkozott meg a német zenezseni egész érzésvilága. A templomi áhítattal figyelő közönség hosszantartó meleg ünneplésben részesítette Bartók Bélát, aki műsora második részében Kodály- és Bartók-műveket adott elő, főleg népdalokat. A forma-kötöttség alól felszabadított, teljesen sematizált darabok — őszintén meg kell mondanunk — nem találták meg az utat a közönség lelkéhez. Pregnáns módon nyilatkozott meg az, hogy a közönség szélesebb rétegei még nem találták meg a kontaktust az egész modern művészeti irányzattal. Annál lelkesebben zúgott fel a taps Chopin *Scherzo*jának üde, friss interpretálása után.

(k. r.)

Ellenzék, 1927. február 22.

A gyönyörűen előadott Beethoven-szonáta mellett a régi olasz zene töltötte be a műsor első felét, melynek tiszta formaszépségét valami különös, naiv odaadással mintázta előttünk sugárzóan tökéletessé Bartók. A Marcello Benedetto szonátájának üde szépségei ebben az előadásban valósággal Mozart-i magasságba emelkedtek. Különös dolog, hogy Bartók, aki ma a régi zenei formáknak kétségtelenül egyik legforradalmibb szétverője, milyen rendkívüli szeretettel viselkedik a szigorúan kötött formájú korok zenéje iránt. Alig ad koncertet, hogy legalább Scarlattti és valamelyik régi francia ne szerepeljen a műsorán. Talán azt az összeköttetést akarja éreztetni velünk, amely mai stílusának kontrapunktikája és a Bach-előtti olaszok többszólamú stílusa között kétségtelenül megállapítható.

A tegnap előadott kis zongoradarabjai ugyanis, melyek természetesen alig adhatnak fogalmat a nagyszabású teremtő Bartókról, akit ma az európai zene egyik legkiválóbb és legeredetibb egyéniségének tartanak, egy új stílus urának mutatják őt be előttünk. Ez a stílus különösen a Szabadban sorozat darabjaiban szigorúan polifonikus, kontrapunktikus alapon áll, s amíg régi darabjainál a formai tömörség hordozója a melódiából kifejlesztett harmonikus szerkezet volt, addig a mostani újdonságoknál a koncentráció alapja maga a melodikus struktúra, a szigorú többszólamúság. Ennek a polifóniának szigorúan merev rendszere nem ismeri a bágyadt érzelgősséget, a dekadens szentimentalizmust s a nép melódiáit nem bőbeszédű ömlengésekkel, hanem acélos fegyelmezettségben adja vissza. Bartók a régi magyar népdal segítségével egy új, zárt, szigorú dallamformát alkotott magának, teljesen új kontrapunktikával és forradalmian új harmonizálással.

L (Lakatos Imre)

Keleti Újság, 1927. február 22.

Bartók Béla minden évben ellátogat hozzánk s a kolozsvári közönség a zsenit megillető hódolattal fogadja. Bartók nemcsak zeneszerzés terén szerzett magának maradandó érdemeket, de a reprodukáló művészetben is olyan kivételes hely illeti meg tömör, férfias és a zene belső lényegét vakítóan megvilágító előadását, amely már magában is a legérdekesebb zenei eseményt jelenti. Egyesült benne az alkotó, ösztönös művész, a tüneményes virtuózzal. (...) Ismét kitűnt, hogy Bartók-darabot teljes hivatottsággal csakis Bartók tud ma előadni. A hangszínek és a rit-

musoknak tagoltsága teljes érvényűvé vált s a részletek művészi szépségei egy tökéletesen zárt formában egyesültek. Bartóknak új darabjait, a népies elemekből felépített témákat a tömörségnek és az erőnek szinte robusztus egyszerűsége jellemzi.

— es

12.

Keleti Újság, 1933. december 17.

A kolozsvári Bartók-est két nagy élménnyel ajándékozta meg a közönséget. A megismerés nagyszerű pillanatai voltak ezek, amikor egyszerre fogadta be a lélek az alkotót az előadóművésszel. (...) Csak most, ennek az estnek átlelkösültsége alatt éreztük meg minden kételytől megtisztultan, hogy Bartók a magyar nemzeti géniuszunk éppen olyan küldöttje, mint Vörösmarty, Petőfi, Arany, vagy Ady Endre. A legmélyebb nemzeti televényből, a néplélek mélységeiből hozta világra a magyar zenei lélek titkainak szépségeit.

A zeneköltőn kívül ismétetlen gyönyörködhetünk Bartók nagy és ihletett előadóművészetében. Valami egészen különös, tüneményeszerű és hihetetlen volt ez. Hihetetlen és tüneményeszerű, hogy ez a törekeny és szinte légiiesen kifinomult fizikum, amely testiségén keresztül is inkább egy nagy lélek kivételes benső életének hordozója, hogyan tud olyan hatalmas, viharzó szenvedélyeket megszólaltatni instrumentumán. Előadásának voltak részei, ahol a dinamikai fokozások szinte nem is férfias, hanem egyenesen barbár erővel nyilvánultak meg. Bartók billentésének olyan árnyalati gazdagsága van, amilyenre kevés hasonlót tudunk felhozni. Erő és gyengédség, mennydörgő robaj és sejtelmeszerű halkság széles, nagyon széles skáláiba az érzelemnek minden árnyalatát felöleli billentésének és „bartóki” technikájának dús, gazdag kifejező szépsége.

(k. l.)

A szemelvények Benkő Andrásnak és Lakatos Istvánnak a Kritérium Könyvkiadónál megjelenő kötetéből valók.

Barabás Miklós kiadatlan levele

Márkosfalva Kovászna megye Művelődés- és Művészetügyi Bizottságának támogatásával szobrot állított Barabás Miklós festőművésznek születése 160. évfordulója alkalmából. A művész Hunyadi László vésője alól lép akaraterőt, önbizalmat sugárzóan a minden idők emberi értékeit megbecsülő ma társadalma elé.

A művész emlékeit egy eddig ki nem adott levél nyomán szeretném emberközébe hozni, melyet 1888-ban írt Bakk Endrénének. Genealógiai adatainak hiányos ismereteit magyarázva a művész levelében keserves gyermekkorát és Háromszékkal való kapcsolatait írja le leplezetlen nyíltsággal. Bár a művész tevékenységét életében és halála után is sokan méltatták, sajátkezü levele mégis érdekes életrajzi dokumentum. A művészi tehetség és akaraterő nagyságát mi sem igazolja jobban, mint kora társadalmának viszonyai, amikor a bécsi importművészet alig engedte hazai művészek érvényesülését. Hazai iskolák sem voltak, ahol fejleszthette volna képességeit, de — levele alapján — ahhoz anyagi lehetősége sem lett volna. Tehetségével jeleskedett Bukarestben, Rómában, Nápolyban, Firenzében és más nyugat-európai városokban. Művészetét a népen és a természetén kívül költők is ihlették. Ion Heliade Rădulescu Mihai Ada című hőskölteménye ihlette Barabás Miklóst Mihai Viteazul álma című kompozíciójának elkészítésére. A művész egyik kompozíciója viszont Petőfi Sándort ihlette a Vándorélet megírására.

Szinte a XIX. századot átfordító művészi tevékenysége alatt megfesti kora minden kimagasló személyiségének arcképét: ezeket pontosság és mély eszté-

tikai érzéken alapuló finom kidolgozás jellemezte. Az öltözeteknek és azok színeinek megválasztásával is a személyiség kiemelésére törekedett. Különösen női portréknál alkalmazta utolérhetetlen hatással a test szépségeinek kiemelésére a fehér színt (Bittóné 1874). Arcképeken kívül életképeket örökít meg ecsetével. Életképei kora társadalmi valóságában gyökereznek, népi jellegűek: Virágáros leánya, Utcaséprő fiú (1843—1848).

Barabás Miklóst képességeinek elismeréseként 1836-ban a Magyar Tudományos Akadémia tagjává választják. Művészetének termékenységére jellemző, hogy 1878-ban önálló kiállításon több mint 1000 képpel szerepel. Alkotó tevékenységben gazdag élete 1898. február 12-én örökre lezárul, de tovább él friss színeivel a ma emberét is bámulatba ejtő művészete. Joggal állította róla Reviczky Gyula:

Neved mellett a jövőben majd az áll,
Hogy úttörő az elsők közt valál.

A művész most közreadott levele Bakk Endre magánlevéltárának néhány darabjával került tulajdonomba. Négy darab 20 × 25 cm nagyságú, kétféle hajtott iven 16 kézzel beírt oldal. A szöveget mai helyesírással adjuk közre.

Bakk Pál

Nagy tisztelendő Úr!

Köszönöm szíves megemlékezését és a Márkosfalvi Barabás család iránti érdeklődését; nagyon sajnálom, hogy a sors szeszélyei megfosztottak annak lehetőségétől, hogy az egész család múltjáról és leszármazásáról bővebb felvilágosításokkal szolgáljak.

Édes Atyám Insurrectionális főhadnagy korában úgy megszokta volt a csupán dőzsölést, tivornyázást, ivást, hogy édesanyám, Dálnoki Gaál Terézia (mint hallottam) hat hetős vagy hat hónapos koromban engem karjára véve hazament édes Atyjához, Dálnoki Gaál Istvánhoz, azon határozott szándékkal, hogy többé férjéhez vissza ne menjen. Az elválás megtörtént, atyám arra egy vagy két évre megházasodott. Én édesanyámmal együtt nagyatyámnál, Gaál Istvánnál voltam és már 4-ik évemben a falusi iskolába jártam, télben ölbe vitt a béres Bogyó Antal, hogy a hóban meg ne rekedjek, vagy egy falusi kutya fel ne faljon.

1810. febr. 22-én születtem, de ápril. 10-én lettem megkeresztelve.

1816-ban aug. végén N. Enyedre vittek iskolába, hogy azon évben még Gaál Miklós bátyám, édesanyám fivére mellett szokjam meg N. Enyeden. Ezután két évig Baczkamadarasi Kiss Sámuel tanítványa voltam, ki atyai jósággal volt irántam, és maradt is, amíg élt.

Édes Anyám 7 éves koromban férjhezment Dálnoki Szabó Antalhoz, nem akart nagyon férjhez menni; de annyiszor hányták szemére, hogy miért nem maradt férjénél, hogy tovább ki nem állhatta, emlékszem egyszer, hogy anyám úgy elkeseredett, miszerint egy kis batyuba kötve a legszükségesebbet, engem kezemenél fogott, és keserves sírás közt elmentünk egy rokonunkhoz, de többen közbevetették magukat és kibékítették.

A Canikulákra rendszeren nagyatyámhoz mentem, félve a mindenütt lévő mostoháktól.

10 éves koromban elküldtek az édesatyámhoz, ki Feltorján lakott, hogy ő is segíyezzen, két hétig ott voltam, nem mondhatom, hogy többé visszavágyódtam volna oda. Ekkor adott atyám 10 váltó forintot.

12 éves koromban, miután elvittek Enyedre, azt írta Nagyatyám, hogy elbírrom a csészét, ő többet egy frtot sem ad. Ezt atyám meghallotta és írt Nagyatyámnak, hogy ő nem tűri, hogy fia szolga legyen, felít ő, felít Nagyatyám fizesse,

mert eleget kiperelt tőle gyermektartásra. Édes Atyám el is küldött ekkor 20 ezüst frtot N. Enyedre, de Nagyatyám soha többé egy frtot sem adott. Azon télen édesatyám meghalt 1822-ben, így én atyámtól, anyámtól a mostohák által, nagyatyámtól az ángyom, Gaál Miklós neje által kituratván, nyári fériákra is idegenekhez mentem, és nem Háromszékre.

Ezeket itt részletezni, életrajzom részletei nem idetartozván, nincs helyem, csak annyiban említettem fel, hogy édes Atyámat egyszer láttam 10 éves koromban — 12 éves koromon innen, Háromszéken is csak 17 éves koromban nyáron voltam két hétig édesanyám látogatására, azután 1833-ban Bukarestből jövet látogattam meg édesanyámat vagy két hétre, azután 1837-ben mentem az Előpataki fürdőre két hétre, mikor onnan megint két hétre édesanyámhoz mentem, mint két utolsó esetben édesanyámhoz szálltam; mert háripia anyósa már nem élt.

Otthonom így sehol sem volt a sok mostoha miatt.

12 éves koromon innen kaptam azt a 20 frtot, mit atyám küldött. 15 éves koromban kaptam 15 frtot Váltóban (= 6 f. ezüstben), melyet nagyanyám (édesanyám anyja) párnája alatt rejtegetett, hogy nekem, mikor Deák lettem, legyen reverendára valóm; azután Édesanyám 1829-ben gyolcsos tótok által küldött Bécsbe (mikor ott az akadémiába jártam) 4 ezüst frtot.

Azófa Háromszéket nem láttam; tehát oly keveset érintkeztem a Barabás családdal, hogy én azok összes leszármazásukról nem sokat tudok. Lázár Dávid királybíró beszélte nekem, hogy annak tudomására jutott, miszerént édesatyám 1822-ben, mikor a 20 frtot küldte, úgy látszik, átlátva, hogy én vagyok elsőszülött fia, és hogy irántam helytelenül viselkedett addig, érezve utolsó óráját, egy csomag iratot lepecsételve elküldött egy torjai embertől Lázár Dávidhoz, hogy azt őrizze meg, és ha nagykorú leszek, adja át nekem, de mostohaanyám utána küldött két embert atyám küldöncének és elvettette tőle az iratokat — azon éjjel édesatyám meghalt. Így én semmiféle iratoknak vagy okmányoknak birtokába nem jutottam; ezeket csak azért hoztam fel, in longum et latum, hogy megértheővé tegyem azt, miszerént 12 éves koromtól kezdve, úgyszólván vándorbottal kezemben Háromszéktől távol, inkább csak egy-egy levéllel érintkeztem háromszékiekkel; sőt hat hetős vagy 6 hónapos koromtól fogva, egyszer-kétszer inkább találkoztam, mint társalogtam Barabásokkal. Csak később, miután ambíciómól is sarkallva, szorgalmam és takarékságom által sikerült magannak módot, állást, tekintélyt szerezni, lettem a rokonok által saját érdekükben felkeresve sat. sat.

Így én az egész rokonság genealógiájához sok adattal nem szolgálhatok.

Hanem mégis, ami az én emlékezetem szerénti, Nagyatyámtól leszármazást illeti, azt hiszem, hogy sokkal jobban vagyok tájékozva, mint Barabás Dani öcsém, ki a leszármazást összeállította, és amit veres tentával és pennával elválasztottam, azt egészen helytelennek kell mondanom, mit én tudok, az a következőkből áll. Nagyatyám, úgy tudom, Barabás János volt, és neje Bárdy Krisztina (ennek egyik szeme kék volt, másik sötétbarna, ez, mikor ismertem, Izsák bátyámnál lakott Márkosfalván, édesanyámnak nagy ellensége volt, egyszer édesanyám mondta: „nézd meg, mikor Márkosfalvára mész, azt mondja a példabeszéd, hogy a szeme sem áll jól“, én megnéztem és úgy találtam, mint fennebb íráim).

Kik voltak nagyatyám testvérei, azt nem tudom, de úgy gondolom, hogy Barabás Sándor édesatyja kellett, hogy legyen; mert B. J. bátyám közeli rokonunk volt, tőszomszédságban jutott volt nekem osztályrészüül egy üres belső telek Márkosfalván, mikor 837-ben meglátogattam, akkor olyan 60 éves forma agglegény volt.

Édesatyám, Barabás János volt az insurrectionális főhadnagy, és ha Barabás Izsák bátyám 1773-ban született, akkor édesatyám születési éve 1773 és 1780 közt

kellett hogy legyen, mert úgy hiszem, hogy egy nővérük köztük született — sohasem hallottam, hogy többen lettek volna testvérek mint Izsák — Rozália — János.

Ezen sorrendben voltak, Izsák volt legvénebb, Édesatyám, János legifjabb. Édesatyám házassága 1806 vagy 807 körül lehetett, mert előttem lett volna még egy fia, ha édesanyám egy sütés alkalmával a bévető lapát nyelével hasát meg nem döfte volna, ki ennél fogva nagyon ideje előtt jött a világra, én pedig 1810-ben születtem, mint már előbb írtam.

Mint testvéreim vannak felemlítve 1-ször János sz. 1787-ben torjai lakos, neje Barabás Amália, Cop. 1847-ben. Ez elég vén legény lehetett, mikor megházasodott, 60 éves korában, nagy bátorsága volt megházasodni, én ennek hírét soha nem hallottam sem Torján, sem Márkosfalván. Torjai lakos nem volt.

Édesatyámmal annyiban nem téveszthető össze, mert ennek első neje édesanyám volt és 1780 körül kellett, hogy szülessék; mert 787-ben született, sem nem házasodhatott 1805—6 körül, mint 18 éves fiú, sem főhadnagy nem lehetett — sem félmostoha fivérem, mert ez is már nem élt 1848-ban.

2-szor Rozália nővérem van felhozva, ki született 1791-ben. Miután semmi maradéka nincs felhozva, nem lehetetlen, hogy valamely ökmányon szerepel neve 1791 körül és így összecseréltetik nagynénémmel, ki 1780 előtt vagy körül született, mert 1817-ben a nagyobbik leány férjhez adható volt, lehet, hogy 1781-ben született és így tollhiba a 791. Atyám nővére volt, de azért hiszem, hogy 780 előtt született, mert atyámat nekem öcsém néven emlegette.

3. Mint testvérem van Károly sz. 1812-ben felemlítve, ilyen nem létezett, ez fictiv. Édesanyám válópere 1810-ben az év vége előtt kezdődött, és így másodszer 812-ben vagy 813-ban házasodhatott. 820-ban, mikor Torján voltam, félmostoha testvéreim: János 6 éves, Polixéna 5 éves, Lajos 2 vagy 3 éves, úgynevezett pen-delyes gyermek volt.

Úgy látszik, nagyon szíven feküdt Dániel öcsémnek (vagy Dánél öcsémnek mint a székely mondja), hogy a Károly sz. 1812-ben ki ne maradjon; mert mint az atyám gyermekei közé oda teszi, mind az Izsák bátyáméi közé, de az bizonyos, hogy a születési év száma Mihálynak és Károlynak is nem helyes, és köztük Biri néném Hadnagy (Samelné székelyesen) Samuné sem helyes, ez cifra sorozás. Biri néném előbb született, mint én, Mihály is, úgy emlékszem, hogy többel volt ifjabb, mint én két évnél, Károly öcsém pedig éppen jóval többel; mert ha 812-ben született volna, akkor most 76 éves lenne, amit én éppen nem hiszek, ő 70 éven nemigen van felül.

De hogy oknélküli fejtegetésekkel Nagytisztelendőségedet ne untassam, mely úgylis nem tisztán tevéleges; arra kérném, legyen szíves Barabás Károly öcsémet felszólítani, hogy az Izsák Bátyámtól leszármazó testvéreit, azok fiait, és ha van, azoknak unokáit is leírná, nemkülönben János félmostoha fivéremnek, ki József huszár vagy miféle huszár volt (és 1813- vagy 14-ben született) utódait; mert amint a tavasszal értesültem, ilyenek máig is élnek Márkosfalván.

Én, mióta fiam meghalt, azóta nem érdeklődtem a genealógiánkat illetőleg. Osztálylevelem megvan, ha mint látom, némely helyen az is megvan, ha érdeklődni méltóztat az iránt, levásoltatom valamelyik unokámmal és elküldöm.

Az Országos Levéltárban kutatni a címer után, Petkó Béla öcsémet szólítottam fel, ő ott van alkalmazva, Barabás Samu úgy tudom a m. k. egyetemi könyvtárnál van alkalmazva; de úgy hallom, hogy a levéltárnál is dolgozik, beszélek majd Szilágyi Sándor m. k. egyetemi könyvtárnokkal, ő a sógoromnak, a volt jeles historikusnak fia, Jakab Eleknek jó barátja, Petkó Béla az ő nővérenek fia, zaklatni fogom őket.

Eddig csak ennyit tudtam az óriási irathalmazban feltalálni, hogy 1619. aug. 7-én adta a nemességet Bethlen Gábor fejedelem Márkosfalvi Barabás Mihály hadnagy székelynek, egyszer letéteményezték a nemeslevelet, de megint kivették.

Előfordulnak

1741-ben Barabás Mihály

M. Barabás István

1752-ben Alexius Barabás de Márkosfalva

Johannes B. „ „

Georgius B. „ „

Alexander B. „ „

Petrus B. „ „

1781-ben M. Barabás János, legvalószínűbb, hogy ez nagyatyám volt, mert atyám akkor kis gyermek lehetett.

M. B. Péter

M. B. György ilyen pecsétet használt: a pajzsban egy ember kivont karddal jobb kezében és egy török fejet tartva a bal kezében.

M. Barabás Sándor, egy kar karddal három halmon.

M. Barabás Sámuel címerén olyanforma figura látható felig, mint a béküldött Barabás Farkas címere, vagyis pecsétje, a Samu pecsétje részben elmosult, részben lepatogott, csak a maradékból lehet erre következtetni.

1839-ben előfordul

Barabás Farkas

József

De csak szerepelt, nem született Farkas ezen évben, mert 837-ben mint főjegyző írta alá nemesi bizonyítványomat. Barabás Sámuel és Barabás Farkast is személyesen ismertem. B. Samu vagy hat hét évvel volt idősebb nálamnál.

B. Farkast egyszer láttam Márkosfalván, hányban született, nem tudom, de velem meglehetősen egykorú volt.

Barabás Sándor bátyám, mikor 837-ben láttam, úgy 60—65 éves agglégény volt.

Még egy Antal bátyámra emlékszem, kit Márkosfalván láttam, de melyik alkalommal, arra nem emlékszem, így korát sem tudom megmondani — mikor láttam, 50—60 közt volt.

Amit tudok a Márkosfalvi Barabásokról, azt elmondtam.

Barabások nagyon sokfélék vannak. Pestre jöttömkor megismerkedtem 3 Barabás testvérral.

1. ügyvéd volt Barabás Dániel

1. kereskedő Antal

1. móri polgármester Pozsony mellett, ezek Barabásszegi Barabások voltak, Zsigmond királytól kapták nemességüket. Daninak két fia él.

Egy Barabás írt nekem német nyelven levelet Galiciában az Albrecht-pálya mentén vendéglős, mint írta, ő Máramarosból származik.

Egy Barabás járt nálam ezelőtt három évvel egy oltárkép ára iránt kérdezősködni, gazdatiszt Golopon B. Vay Miklós birtokán, Székes-Fehér megyéből származik.

Ezelőtt vagy 12 évvel kaptam egy levelet orosz nyelven írva Jekaterinográdból, Ázsia széléről (alig bírtam kapni, ki lefordítsa magyarra), azt írja, hogy az apja kaukáziai postaigazgató, ő Beszarábiában született Kissenevben. Azt írja, ha hogyha kívül, hogy rokonok vagyunk, eljö meglátogatni. Irogattam többször Háromszékre; hogy nem tudnak-e valamit egy ilyen kiszármazott atyánkfiáról, nehezen annyit

tudtam meg, vagy három év folytán, miszerént egy Miklós Barabás a tatárokkal ment el, küldött is onnan a Miklós családnak egy rézmozsarat emlékül. Eszembe jutott erről, mikor egy németet kérdeztek, hogy ismeri-e Fischert? Azt felelte nem, hanem ismeri Mayert.

Azt írta volt, hogy nevemet egy orosz Enciklopédiában olvasta, hogy 836-ban lettem Akadémiai tag sat. Címem jól volt írva, de az is oroszul és cirillbetűkkel.

Van Budapesten egy fényképész is ezen néven sat, nem győzné az ember fel-számlálni, a hánynak a neve a napilapokban is előfordul.

Ma kaptam egy levelet Barabás Károlytól K. Vásárhelyről, melyen ez áll szószerint: „Fogarasi Szabó Károly és Nővérem, Barabás Mária, fiok, szintén Szabó Károly, ki jelenleg egy éves katona idejét jelen hó 30-án tölt be“ — sat.

No most már igazán nem tudok eligazodni — ha ez a Mária talán az akar lenni, aki Mányi néven van beírva, és ez 1822-ben született, akkor 48 éves korában szülte ezt a Károly fiát, a ki bé sincs írva a Mányi utódai közt.

Most már napfénynél világosabb, miszerént helyesen tettem azon indítvá-nyom, hogy Nagytisztelendőségem legyen szíves Barabás Károly öcsémet kérni felkülönösen az Izsák bátyám leszármazását illetőleg, sőt az 1813 vagy 1814-ben szü-letett Barabás János félmostohatestvéreim utódait illetőleg is, mert ő csak akkor mozdult ki hazulról, mikor mint volt honvédet bé sorozták, de azóta, hogy onnan haza eresztették, otthon kotel.

Én csak a múlt tavaszon értesültem, hogy ennek a Barabás Jánosnak utódai léteznek.

Ezzel lezárom leveletem, azon ígérettel, hogy ha megtudok még valamit Jakab Elekéktől, azt közölni fogom, és azon kérelemmel legyen szíves Nagytisztelendőségem kuszált és zavart soraimért megbocsájtani; mert annyiszor lettem megzavartatva írás közben, hogy alig van hosszú levelemnek 1 lapja, amelyet egyhuzamban írhat-tam.

Budapest
 888. szept. 22-én

Kiváló tisztelettel
 Nagytisztelendő Úrnak
 alázatos szolgálója
 Barabás Miklós
 ak. festész sat.

Hunyadi László
 márkosfalvi
 Barabás-szobra

Műszaki haladás és termelésszervezés

Az egyik kolozsvári fővállalat vezérigazgatója a szervezést a slágerhez hasonlította. És rögtön magyarázatot fűzött kijelentéséhez: nem azért, mert éneklük, hanem azért, mert nélküle nem lehet táncolni. Ehhez még csak azt lehetne hozzátenni, hogy míg 1967-ben sokan énekelték, illetve beszéltek róla, ma már táncolni is sokan tudják. A műszaki haladás mellett az utóbbi három évben a tudományos szervezés is közhasználatú fogalomná vált.

A *műszaki haladás* fogalma egyértelmű a munkaeszközök, a munka tárgya és a technológia állandó fejlesztésével és tökéletesítésével a tudomány legújabb vívmányai alapján. A műszaki haladás tehát a termelőerők fejlődését közvetlenül befolyásoló tényező. A létrehozott műszaki színvonal határozza meg a társadalmi munka termelékenységét. A *szervezés*, általános értelmezésben, nem egyéb, mint több, adott elemből összetevődő emberi tevékenység időbeni és térbeni rendezése adott cél megvalósítása végett. Ipari értelmezésben pedig állandó szabályozó tevékenység, amely a vállalat előtt álló feladatok leggazdaságosabb megvalósítása céljából összefogja, elrendezi és összehangolja a munkafolyamat elemeit (munkaerő, munkaeszköz, munkatárgy). Mint a vezetés eszköze a szervezés tehát a vállalati felépítmény eleme, hatása pedig éppen a műszaki és tudományos haladás eredményein alapszik.

E megállapítások arra a következtetésre vezetnek, hogy a vállalatszervezés és a műszaki haladás kölcsönösen befolyásolják egymást, a vezető szerepet pedig az utóbbi játssza. A termelőeszközök és termelési módok fejlődése számtalan példával szolgál a két fogalom kölcsönhatásáról a legrégebbi időkből. A szervezés mint szabályozási tevékenység egyidős az emberrel. „A munkamegosztás például Platón köztársaságának alapelve, az ókori Egyiptom kasztrendszerének idealizálásaként jelentkezik“ (Marx). A rabszolgák vezetésének „művészete“ több ókori, főleg római szerzőt foglalkoztat (Varro, Plutarkhosz). Az ókori kultúrák ránk maradt építészeti remekművei, tekintetbe véve az akkori műszaki színvonalat, csak alapos szervezés eredményeként jöhettek létre. A szervezés mint tudatos vagy mint tudományos tevékenység az utóbbi évtizedekig nem létezik. Fontossága először a manufaktúrák megjelenésekor kerül előtérbe, a termelékenység növelését eredményezi munkamegosztás és kooperáció révén, túllépve a munkaeszközök akkori fejlettségi foka meghatározta szervezési szintet. Ezzel a munkaszervezés a gépi termelés egyik előfeltételként jelentkezik, megkönnyítve annak bevezetését, anélkül viszont, hogy döntően befolyásolná.

A gépi termelés általánosítása tudatossá teszi a vállalati tevékenység gazdaságosságának vizsgálatát mind a munkaerő, mind a műszaki színvonal szempontjából, amint azokra műveiben Marx többször utal. A premarxista politikai gazda-

ságtan. művelői, Adam Smith, Ch. Babbage, F. Skrabek és mások nagy fontosságot tulajdonítanak a munkamegosztásnak. Robert Owen és Saint Simon érdeklődnek az emberi munka ésszerűsítésének kérdéseiről.

A „tudományossá válás“ folyamata kb. egy évszázaddal ezelőtt kezdődik, a monopolista óriásvállalatok kialakulásával egyidejűleg. 1870-ben alakult a Standard Oil, 1899-ben a Fiat és Renault, 1901-ben az U.S. Steel Corp. (1907-ben 210 000 alkalmazottat foglalkoztat), 1903-ban a Ford-cég, 1907-ben a Royal Dutch Shell, ugyan-csak századunk első évtizedeiben a General Motors. A részvénytársaságok tulajdonában levő, alkalmazott menedzserek vezette óriásvállalatok szükségessé tették a szervezési és vezetési módszerek tudományos megalapozását.

Frederick Winslow Taylor és Henry Fayol ebben az időben fektetik le a profittermelés jegyében — a tudományos szervezés alapjait. Érdekességként megjegyezhető, hogy 1907-ben, első ízben Európában, a pitești-i Román Gyapotszövöde próbálta a taylorizmust alkalmazni.

A termelésszervezés tudományosságának feltétele és jellemzője az először Taylor alkalmazta folyamattanulmányozás, valamint a társadalomtudományok egyes ágainak és a modern matematika eredményeinek széles körű alkalmazása. Aránylag könnyen vonható párhuzam a műszaki haladás elemei (gépesítés, automatizálás, kemizálás), a szervezési módszerek fejlődése (munkatanulmány, termelésszervezés, vezetésmélet) és a társadalomtudományok ágazatainak és módszereinek (pszichológia, szociológia) fejlődése között.

A műszaki haladás hatását a tudományos termelésszervezésre (nem kimerítően, de kielégítően) tanulmányozhatjuk néhány olyan korjelenség alapján, mint például a haladás ütemének állandó gyorsulása, a komplex gépesítés és automatizálás, valamint az automatikus adatfeldolgozás bevezetése. Ezek közül érdemes részletesebben foglalkozni a fejlődési ritmus és az automatikus adatfeldolgozás hatásával.

*

A kívülállónak is nehezebbé esik a műszaki újdonságokra vonatkozó — újsághír formájában jelentkező — információs anyagot követni. A műszaki és gazdasági szakember helyzete ennél is rosszabb. Állandó veszély fenyegeti, hogy lemarad, információ-feldolgozó képessége egyre kevésbé elégíti ki. A tudományos kutatás költségei, az információ-mennyiséggel párhuzamosan, gyorsabban ütemben növekednek, mint a legtöbb állam nemzeti jövedelme, ennek következményeként a műszaki eljárások és termékek élettartama csökken. A vállalatok versenyképességének döntő tényezőjévé válik a termékek állandó megújítása. M. Bokanowski, Franciaország volt iparügyi minisztere szerint a termékek műszaki színvonala fontosabb, mint bizonyos gazdasági mutatók javítása.

A műszaki haladás komplex és átfogó jellege lényegesen meghatározza az üzemi szervezés formáit. Az állandó újító tevékenység nagyszámú műszaki szakember, elsősorban mérnök és kutató foglalkoztatását teszi szükségessé. Egyes iparágakban, főleg a vegyiparban, atomiparban, elektronikában, e kategória magában foglalhatja az alkalmazottak összlétszámának egyharmadát is. A világviszonylatban közzepes méretűnek tekinthető fényképezési árak gyártására szakosított Polaroid konkurrenciaképességének kulcsa a 4000 alkalmazott mellett foglalkoztatott kétezres kutatógárda.

Az egyre növekvő koncepciók gárda minél eredményesebb felhasználása új szervezési formákat követel. A szervezeti struktúrák megújításának hazai irányzata is főleg ilyenszerű foglalatosságokat eredményezett. A nálunk 1967-ben kezdődött tudományos szervezési akció egyik eredménye a kutatási-fejlesztési tevékenység fokozása a vállalatok többségében.

Általános gazdaságpolitikai elveken belül a műszaki osztályoknak a vezetők fokozott szervezeti és tevékenységi autonómiát biztosítanak. A műszaki újítás terén eljónalban levő cégek vezetőségének majdnem fele a koncepciók közvetlen irányításával foglalkozik, tehát a fejlesztési osztályok relatív fontossága túllépi a rutinmunkát végző termelőegységeket. A Xerox-cég felső vezetőségének közvetlenül alárendelt tizenhárom szervezési egység közül mindössze öt „operatív” (biztosítja a jövedelmet), a többi nyolc kutatási, fejlesztési, adminisztrációs, kereskedelmi és más kérdésekkel foglalkozik.

Az állandó újító tevékenység következményeként a gazdasági és szervező egységek fontossága is növekszik. A rövidebb élettartamú termékek esetében szinte nélkülözhetetlen az állandó piackutatás, az elérhető és gazdaságos költségszintek összehasonlítása. A műszaki alap gyakoribb felújítása annak gazdaságosságát is szorosabb vizsgálat tárgyává teszi. A gazdaságpolitikai döntések nagy információszükséglete szintén hozzájárul ez osztályok növekedéséhez. Míg 1900-ban az Egyesült Államokban egy irodai alkalmazottra (beleértve a műszakiakat is) 30 munkás jutott, 1960-ban mindössze 0,8. A hivatalnokok javára történő eltolódást az automatizálás is nagymértékben elősegítette. A műszaki és gazdasági személyzet elburjánzását csak a komputer bevezetése fékezheti.

A műszaki haladás ütemének gyorsulása kihat az általános iskoláztatási szintre is: több közép- és felsőfokú szakember szükséges, a nem szakképesített munkásokkal szemben támasztott igények is növekednek. Az utóbbiak sok esetben bizonyos fokig szintén gépkézelőkkel válnak, amennyiben tevékenységüket például egyszerű szállító- vagy emelőberendezések segítségével végzik. A műszaki fejlődés hatásaként az alkalmazottak egy részének átképzése szükséges.

Természetesen nemcsak a műszaki haladás befolyásolja a szervezést. A tudományos szervezés alapelveinek helyes alkalmazása, az újítás és javaslatok felkarolása pozitívan hat a műszaki szint emelésére. A szervezésben használatos *brainstorming*-módszer például műszaki jellegű kérdések megoldásában is alkalmazható. Ez, az amerikai A. F. Osborn által 1939-ben kidolgozott módszer tudományos alapokra helyezi a műszaki fejlődéshez szükséges nagyszámú újítási ötlet gyűjtését. Szintén a műszaki haladás szolgálatába állítható az eljövendő tudományos és műszaki újításokat előrelátó és időben meghatározó *Delphi-technika*. Ezt a módszert először 1964-ben kísérletezte ki a Rand Corporation kutatással foglalkozó amerikai vállalat. Ugyancsak a műszaki fejlődés szolgálatába állíthatók a távlati tervezés, folyamattanulmányozás és több más, a szervezési szakemberek kidolgozta módszer.

*

A jelenkori műszaki haladás vívmányai közül az elektronikus számítógép hatása a legnyilvánvalóbb az üzemszervezésre és -vezetésre. Ez a nagy komplexitású berendezés, mely nem egészen két évtized alatt forradalmasította az adatfeldolgozás módszereit, nemcsak mennyiségi, hanem minőségi változásokkal is gazdagította a szervezés- és vezetéstudományt.

A szervezés és vezetés szempontjából a számítógép legfontosabb szerepe a gazdasági információ gyors és sokoldalú feldolgozása. G. Bauvin például a számítógép hozzájárulását a szervezéshez és vezetéshez az adminisztráció, számvitel és automatizált számvitel területén látja legfontosabbnak (*Hommes et Techniques*, 263. 66). E területeken passzív (adatszervező) és aktív (a készleteket automatizáltan felújító) szerepet játszhat. Három évvel később Alain Duverger *Comment passer au troisième âge de l'informatique* című cikkében a modern számítógépek alkalmazását a következő szakterületeken tartja fontosnak: személyzeti, pénzügyi és kereskedelmi politika, közép- és hosszúlejárathú termelési tervek, piackutatás, az eladások serkentése, a

beruházási tervek optimalizálása és önköltségszámítás (*L'Usine Nouvelle*, 1969. szeptember). Egyben hangsúlyozza az információs szakember és az igazgatóság együttműködésének, valamint az integrált adatfeldolgozási módszerek bevezetésének szükségességét.

Hazai vonatkozásban említésre méltó a CEPECA (a vállalatvezetők továbbképző központja) tevékenysége az automatizált adatfeldolgozás bevezetése terén több fővárosi vállalatban. Gazdag tapasztalatokkal rendelkezik a vajdahunyadi Kohászati Építő- és Szerelő Vállalat a tervfeladatok egyenletes felosztása, a határidők betartása, az anyagi eszközök optimális tervezése tekintetében. E több ezer dolgozót foglalkoztató vállalat a napi eredmények összesítését, az eltérések kimutatását munkacsoportonként, beleértve az adatgyűjtést is a munkahelyekről, mindössze öt óra alatt végzi el. Egy ilyen típusú vállalatnál a napi eredmények hasznos időn belül és kellő pontossággal való követése számítógép nélkül nem is lehetséges.

A gazdasági vezetők számára a számítógép túllépi az eszköz fogalmát, kihat tevékenységükre, sőt felfogásaikra és elveikre is. Hatását a vállalatvezetésre röviden a következőkben összegezhetjük: a számítógép alkalmazásának egyik feltétele a megfelelő adatok előkészítése, tehát a gazdasági és szervezési jelenségek mennyiségi megfogalmazása. Az alkalmazási terület nagysága arányos azzal a képességgel, hogy a vállalat tevékenységének minél több tényezőjét kvantifikáljuk. Másrészt viszont, amint azt R. H. Hayes egyik tanulmányában kimutatja, a számítógépek építőinek tanulmányai elősegítették az ilyen irányú foglalatosságokat. Amint az említett tanulmányból kitűnik, számos hasonlatosság áll fenn az áramkörök és az ipari szervezési rendszerek között. Az ellenőrzési rendszer, a negatív visszacsatolás (feed-back) szervezésben használatos fogalmai az elektrotechnikusok kifejezéstárából származnak (*Harvard Business Review*, 1969. 4. 47).

Az adatfeldolgozás időtartamának csökkenésével párhuzamosan a vállalatok rugalmassága, alkalmazkodó képessége lényegesen megnő. Az eladási vagy beszerzési terv változásai, a termelő berendezések váratlan meghibásodása esetében rövid idő alatt újabb tervváltozatok készíthetők, azok közül — szintén a számítógép segítségével — kiválasztható a legmegfelelőbb. A CEPECA-val együttműködő bukaresti vállalatok szereztek bizonyos tapasztalatokat e téren.

Lehetővé, sőt gazdaságilag szükségessé válik a központosított adatfeldolgozás. Az adatok távközlése és központosított feldolgozása lehetővé teszi a központi szerv gyakorolta részletes ellenőrzést. Ezért szükségessé válik a centralizáció és decentralizáció közötti (az új körülményeknek megfelelő) helyes arány kialakítása. Egyfelől, amint azt Jean Melése megállapítja, „a vállalatok szervezésében és vezetésében a számítógép hivatása a szervezési és ellenőrzési képesség megerősítése” (*Hommes et Techniques*). Másfelől azonban, Alain Duverger szerint az informatika lehetőségeket nyújt a decentralizációhoz, mivel elősegíti minden közbeeső fokozat önállóságának növelését, a szinte azonnali utólagos ellenőrzés révén (*L'Usine Nouvelle*, 1969. szeptember).

A számítógép az adatokat döntésre kész állapotba hozza, felméri a döntések valószínű hatását a vállalatra. Ez esetben a funkcionális vagy termelőrészlegek vezetői kénytelenek túllépni a lokálpatriotizmus keretein és döntéseikben számot vetni a komputertől előrejelzett, a vállalat egészét érintő implikációkkal. Egy beszerzési, műszaki vagy technológiai változás nemcsak a kérdés megoldásával megbízott osztály tevékenységére hat ki, hanem a vállalat műszaki és gazdasági mutatóinak többségére is. E hatás latba vetése határozathozatalkor a vezetési felfogás módosulását eredményezi az átfogó gondolkodásmód irányában.

A számítógép bevezetésének eredményeként lehetővé válik a rutindöntések

gépésítése is. A komputer fizetési felszólításokat, a készletek csökkenése esetében pedig rendeléseket bocsáthat ki. E tény következményeként egyrészt könnyebbé válik a vezetők munkája, több idejük marad távlati kérdések megoldására, másrészt viszont arra kötelezi őket, hogy döntési kritériumaikat és módszereiket a gép számára érthető nyelven fogalmazzák meg. A döntési kritériumok logikus megfogalmazása viszont kihat a vezetők gondolkozási módjára is.

A számítógép hatása tehát szervezési szempontból az integráció, a szervezeti felépítések változása, a decentralizáció és centralizáció, a vezetési módszerek, felfogás és rugalmasság terén jelentkezik. Lehetővé teszi ugyanakkor a vállalatok méreteinek további növelését. Lévéni azonban, hogy a komputer logikátlanul, rendszertelenül dolgozó vállalatokban nem használható, bevezetésének feltétele bizonyos rendelkezések kiküszöbölése, illetve a tervezés, szervezés és a vezetési folyamatok ésszerűsítése a számítógép bevezetése előtt. A. Mogyin szovjet szerző szerint ezzel kiküszöbölhetők bizonyos zavarok (*Ekonomika i matematiceszkije metodi*, 1969. 6). A szerző és mások a számítógép bevezetésének és eredményes használatának feltételei közé sorolják az alkalmazottak lélektani előkészítését is.

A műszaki haladás főbb eleme: az automatizálás, a nukleáris és rakéatechnika, az űrhajózás, kemizálás, villamosítás szintén kihat a szervezésre. Hatásuk azonban nem átfogó jellegű.

Az automatizálás bevezetésének egyik feltétele például a munkafolyamatok részletes tanulmányozása. Az automatizálás bevezetése viszont szükségessé teszi a gép hozzádomítását az ember lehetőségeihez, az *ergonómiának* nevezett új határtudomány széles körű alkalmazását. Ugyancsak új megvilágításba helyezi a szakmai nevelés és az öntudat kérdését is.

A nukleáris és rakéatechnika alkalmazása a modern matematikai módszerek terjedését segítette elő, új megvilágításba helyezte a munkabiztonság és kockázat kérdését.

A tudományos szervezés és műszaki haladás viszonya nem állapítható meg egyértelmű, általános érvényű összefüggések segítségével. Konkrét összefüggések megállapításakor tekintetbe kell venni a vizsgált iparág jellegzetességeit, a fennálló társadalmi rendszert, valamint egyes kulturális, nemzeti sajátosságokat.

Az ésszerű termelés- és munkaszervezés térhódítása, a fejlett ipari államokhoz hasonlóan, hazánkban is a termelőerők elérte fejlettségi szint következménye. A nemzetgazdaság újjáépítésére jellemző mennyiségi kritérium mellett a gazdasági tevékenységet újabban elsősorban minőségi elbírálásban részesítjük. Minőségileg megfelelő termelőtevékenység (értve ezen az igények kielégítését mind a termékek működése, tartóssága, kivitelezése, mind a költségráfordítás szempontjából) szorosan kapcsolódik a szervezés ésszerűsítéséhez.

Hazai viszonylatban az utóbbi három év megvalósításai közül a szervezés vonatkozásában figyelmet érdemel a *fővállalatok* megalakulása és az általuk biztosított keret több szervezési intézkedés foganatosítására, a kollektív vezetési formák általánosítása, valamint a szervezési ismeretek terjesztése a vezetők és szakemberek között. A gépesített adatfeldolgozás kezdeti eredményei is biztatók. A termelési folyamatok optimalizálása, a munkahelyek ésszerű megszerzése a vállalatok többségében még megoldásra vár. A vezetés és szervezés további ésszerűsítése idő kérdése, mivel a szervezés módszereinek elsajátítása mellett a vállalatról alkotott feltevések módosulását is feltételezi.

Boér András

A dialektika viszontagságai

Az emberi művelődés nagy alkotóit felidéző évfordulók jó alkalmak arra, hogy kortárs-tudatunkat a letűnt századok géniuszaival szembesítve, megrajzoljuk a magunk képét róluk, ahogy mi látjuk őket itt és most. E korokat átfogó szellemi stafétában minden generáció meghatározza viszonyát a szellem nagyjaihoz. A szembesítés pedig nem csupán összeköti a nemzedékeket, hanem el is választja őket egymástól. Egy korosztályon belül is eltéréseket, ellentéteket hoz létre az örökség értelmezésében — a világnézeti, szemléletbeli megközelítés szerint. A 200 éves Hegel hagyatéka körüli vita szinte egyidős a német klasszikus bölcsélet titánjának eszméivel. A modern dialektikát (idealista rendszerben) megfogalmazó hegeli filozófia szellemi pályája maga is jellegzetesen dialektikus. Ma sem jutott nyugvópontra. Ma is — akárcsak tegnap és tegnapelőtt — ellentmondásokat, tagadásokat, konfliktusokat idéz elő.

Szemlém címével éppen ezt a pályát kívántam érzékeltetni, s ha olvasóim között lesznek olyanok, akikben a cím Maurice Merleau-Ponty francia bölcsele annak idején sokat vitatott könyvét (*Les aventures de la dialectique*, 1955) eleveníti fel, rögtön előljáróban le szeretném szögezni, hogy a címek egybecsengése nem jelez tartalmi azonosságot. Persze, nem fogadom el a szellemi erejének teljében elhunyt jeles gondolkodót ért egykori igazságtalan bírálatokat. Az elhatárolás főként a cím értelmezésére vonatkozik. Merleau-Ponty kifejti ugyanis, hogy a dialektika kalandja ama folyamatra utal, amelynek során a dialektikának meg kell haladnia bizonyos hibás interpretációkat. A dialektikus gondolkodás — szerinte — elvileg több irányú, szüksége is van bizonyos időre, míg minden belső lehetőségét kiaknázza. Merleau-Ponty tételével csak annyiban nem tudok egyetérteni, amennyiben szinte szükségszerűnek, elkerülhetetlennek tartja a dialektikára vonatkozó különféle téves nézetek jelentkezését. Nyilvánvaló, hogy e felfogás megfogalmazói rendszerint valamilyen filozófiai vagy politikai irányzat képviselőit léptek fel. Kétlem azonban, hogy létüket és érvényesülésüket minden esetben indokoltnak kellene tekinteniünk — a dialektika nagyobb dicsőségére.

De nem is ez a döntő.

Ennél sokkal fontosabb — érzésem szerint — az a felismerés, hogy a dialektika kalandja a mostani jubileum idején sem tartható le-

zártnak. Még folyik a vita, s e disputák sohasem voltak, nem is lehettek tisztán akadémiai jellegűek. Ma sem azok. Mindig jól kivehető társadalmi-politikai háttérük volt. Ha most rovatunk szellemében tekintjük át őket, megállapíthatjuk, hogy a tegnapi és a mai párbeszéd Hegelről, Marxról és a dialektikáról a marxizmus fejlődéstörténetének szerves részét alkotja, e fejlődés dinamikáját ösztönzi.

Nem tartom túlzottnak azt a nézetet sem (Iring Fetscher), amely egyenesen a kritérium rangjára emeli a Hegel—Marx viszony értelmezését annak megítélésében, hogy az illető szerző vagy irányzat milyen álláspontot foglal el a marxizmuson belül vagy rajta kívül, az alapvető társadalmi-politikai és ideológiai kérdésekben. „Mondd meg véleményed Marx és Hegel kapcsolatáról, s én megmondom, hogyan fogod fel a marxizmust“ — ez az első pillanatban talán önkényesnek tűnő junktim rögtön lényeginek bizonyul, ha a kérdésre vonatkozó válaszokat a maguk történetiségében vizsgáljuk, ha kialakulásukat és ütközéseiket a nemzetközi munkásmozgalom összefüggései között világítjuk meg. A dialektika viszontagságai különösen ama korban követhetők nyomon, amelyben végbemegy a munkásmozgalom és a tudományos szocializmus összefonódása, az ideológusok pedig kialakítják nézeteiket a marxi filozófia előzményeiről, a marxi mű szerkezetéről és jelentéséről. E perspektívában a dialektika viszontagságai az egész marxista filozófia, a szocialista humanizmus fejlődésének szakaszait, belső ellentmondásait fejezik ki.

*

Ha sarkítani próbálnám a polémiában kifejeződött álláspontokat, azt mondhatnám, hogy a Hegel—Marx viszonyra vonatkozó nézetek a Hegel radikálisan tagadó és a marxizmust a hegelianizmussal azonosító felfogások közötti széles skálán jelentkeznek.

A II. Internacionálé hangadó teoretikusai, Kautsky például, inkább közömbösekké voltak Hegel iránt, hiszen érdeklődésük köréből kiszorult a marxista filozófia is. Számukra főként a közgazdász és a társadalompolitikus Marx volt irányadó; ortodox vizsgálódásaik következetesen mellőzték a marxizmus filozófiai előzményeinek feltárását. A revizionista Bernstein viszont teljesen elutasítja Hegelt. Die Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgaben der Sozialdemokratie (1899) című művében külön fejezetet szentel a marxizmus és a hegeli dialektika viszonyának, fejtegetéseiben azonban arra a következtetésre jut, hogy Marxot és Engelst a hegeli dialektika átvétele téves prognózisokra készítette a proletariátus érettségét és a szocialista forradalom távlatait illetően. A dialektika — szerinte — megakadályozza a marxistákat a társadalom, a gazdasági élet tudományos elemzésében.

Nem nehéz kimutatni az összefüggést a reformizmus, illetve a revizionizmus ismert társadalmi-politikai orientációja és a dialektikát mellőző, illetve elutasító felfogása között. A marxizmus forradalmi tanítását új életre galvanizáló Lenin viszont megkülönböztetett figyelmet fordít a hegeli dialektikára. Ha — szerinte — Marx Tőkét nem lehet megérteni az egész hegeli Logika elsajátítása nélkül, s ennek következtében fél évszázada egyetlen marxista sem értette meg a tudományos szocializmus megalapítóját, ő, aki a marxizmus új klasszikusaként és

alkotó alkalmazójaként vonult be a történelembe — nem szűnt meg szorgalmazni a hegeli dialektika sokoldalú feldolgozását. A modellt ehhez az igényes vállalkozáshoz szintén ő maga teremtette meg a Filozófiai füzetekben. A harcos materializmus jelentőségéről írt munkájában pedig, amelyet joggal tekintenek bölcséleti végrendeletének, azt javasolja a Pod Znamenem Marxizma folyóirat szerkesztőségének és munkatársainak, tekintsék magukat „a hegeli dialektika materialista barátai társaságá”-nak.

Lenin halála után új fejezet kezdődik a dialektika viszontagságos történetében. Kialakul merev, kodifikált változata, szigorúan meghatározott „vonásai”-val és „vaskövetkezetességgel” érvényesülő törvényeivel, amelyeket csak az erre elhivatottak értelmezhetnek és alkalmazhatnak. Az átalakulásban elkallódik a dialektika lényege, elsikkad mélyen kritikai, forradalmi jellege, hogy helyét egy kanonizált szabálygyűjtemény foglalja el. Ez pedig az újító gondolat kerékkötőjévé, a status quo igazolójává válik. A dialektika e különös metamorfózisa során eltűnik a tagadás tagadásának törvénye is, míg az a filozófia, amelyet Marx „a francia forradalom német elméleté”-nek nevezett, a francia forradalommal szemben fellépő porosz arisztokrata reakció eszmei interpretálásává torzul. Ebben az optikában aztán szakadékká mélyül a Marx és Hegel közötti tényleges különbség.

Hegel, de főként Marx szellemében a dialektikának nem az önmagunkkal való harmóniát, a világgal történő megbékélést kell szolgálnia. E dialektika jegyében fogant filozófia a lázadást fűti, a világ s az ember megváltoztatására. Nem ismer el semmilyen csalhatatlan fórumot. Nem fogad el senkit, aki az abszolút igazság letéteményeseként lépne fel. Az új ortodoxia szemében viszont valóságos eretnekségnek tűnik az a szemlélet, amely a dialektikán nem egy a priori sémát ért, hanem „a forradalom algebraját” (Herzen) értékeli benne.

Meggondolkoztató, hogy Lukács György Geschichte und Klassenbewusstseinen című művét, amelynek központi témája a dialektika szerepe a marxizmusban, illetve Hegel és Marx viszonya, már abban az időben éles támadás érte, amikor a dialektika zárt szabály-rendszerre történő kidolgozása alighogy megkezdődött (1923—1924). Persze, nem arról van szó, hogy a könyvben ne lettek volna bírálható, szerzője által is utólag tévesnek minősített tételek. Lukács György tanulmánykötetének azonban napjainkig megőrzött jelentőségét abban jelölhetjük meg, hogy a forradalmi mozgalom és a Hegel iránt mutatkozó polgári érdeklődés megélnkülésének körülményei között, a marxista filozófiában azóta is ritkán elért színvonalon nyúlt azokhoz a kérdésekhez, amelyek nélkül elképzelhetetlen filozófiánk korszerű, forradalmi és humanista szellemű továbbfejlesztése. Művei német nyelvű kiadásának II. kötetéhez írt előszavában, 1918—1930 közötti ideológiai fejlődését összefoglalva, Lukács György így nyilatkozik erről: „A marxizmushoz való forradalmi visszatérés szempontjából tehát közelfekvő kötelezettség volt a marxizmus hegeli hagyományainak megújítása. A Geschichte und Klassenbewusstseinen jelenti az akkor talán legradikálisabb kísérletet arra, hogy Marx forradalmiságát a hegeli dialektikának és Hegel módszerének megújítása és továbbvitele útján aktualizálja”. Könyvében Lukács György először foglalkozik Marx óta az elidegenedéssel, s noha

ezt tisztára hegeli szellemben teszi, azonosítva az elidegenedést a tárgyasulással, nem kétséges, hogy kezdeményezése új utat nyitott napjaink e sokat vitatott kérdésének, a társadalombírálat és kultúrbölcselet e központi kategóriájának elemzésében.

Nem kevésbé meggondolkoztató, hogy Karl Korsch egy Lukács könyvével egyidőben napvilágot látott, *Marxismus und Philosophie* című tanulmányát ugyancsak elutasító bírálat érte — Kautsky részéről (1924), aki azt vetette a szerző szemére, hogy (a hegelianizmus és marxizmus viszonyának taglalásával) az ifjú Marx művei felé tereli a figyelmet ahelyett, hogy az érett Marxot elemezné. Sajátos egybecsengése a Lukácsot és a Korscht ért vádaknak! A Zinovjev cikkével (1924) megindult támadássorozat Lukács ellen (Zinovjev egyébként cikkében Korscht, Révait és Fogarasit is bírálja) és a Kautsky nevével fémjelzett ortodox-reformista kifogás Korsch-sal szemben közös nevezőre jut az ifjú, a „reális humanizmust” megalapozó, az elidegenedést boncolgató Marx elutasításában. Így kapcsolódnak a dialektika eme viszontagságai a huszadik század marxizmusának oly sok szenvedélyes polémiát kiváltott kérdéséhez, Marx ifjúkori műveinek értékeléséhez. Nem véletlen tehát, hogy évtizedek után a szocialista humanizmus, a bölcseleti antropológia iránt érthető módon megnyilvánuló nagy érdeklődés emelte ki mindkét könyvet az elhallgatás száműzetéséből, hogy a marxizmus alkotó továbbfejlesztésének váljanak — ellenérveket kiváltó, de termékenyítő — forrásműveivé.

Ugyanezt a funkciót tölti be egyébként Lukácsnak *Az ifjú Hegel* című munkája (1948), valamint Ernst Bloch *Subjekt—Objekt* című műve (1955) is. Lukács a hegeli filozófia kialakulását mutatja be a történelmi materializmus szemszögéből, a porosz arisztokrácia szellemi reakciójaként elkönyvelt hegelianizmussal szemben pedig a haladó, a polgári felvilágosító Hegelt exponálja, Bloch a hegeli örökség nyomatékos kiemelésével — többek között — a marxista bölcseleti antropológia számára is indítékot kíván nyújtani. Ez a két könyv sem mentesült persze az elfogult bírálatoktól, ami azonban nem akadályozta meg, akárcsak a *Geschichte und Klassenbewusstsein* és a *Marxismus und Philosophie* esetében, hogy — szerzőjük oeuvre-jében — erős hatást gyakoroljanak a marxizmus reneszánszától is pezsgésbe hozott európai szellemi életre.

*

A dialektika viszontagságait nem csupán e viszonylag régebbi keletű munkák, s nem csupán Marx ifjúkori írásai körül zajló eszmecserék váltották ki. Egyrészt, Marx számára Hegel nemcsak ifjú korában jelentett problémát; egész életműve tanúsítja, hogy sohasem szűnt meg a dialektikáról gondolkodni. Vissza-visszatért e hegeli hagyaték elemzéséhez, továbbfejlesztéséhez. Másrészt, mind a marxisták közötti, mind a nem-marxista irányzatokkal folyó mai párbeszédet több vonatkozásban is a dialektika táplálja.

Ami a marxizmuson belül folyó újabb vitákat illeti. Louis Althusser ismert tételével a Marx eszmei fejlődésében bekövetkezett „episztemológiai cezúra”-ról és „mutáció”-ról, amely után Marx teljesen szakított volna „a hegeli abszolút idealizmus problematikájával”, való-

jában a régi ortodox álláspontot eleveníti fel. Ő is elszakítja Hegelt Marxtól. Politikai gazdaságtan és filozófia Marx Grundrissében című magvas tanulmányában viszont Jorge Semprun (*L'homme et la société*, 1968. 7) a Tőke előmunkálataihoz tartozó e jelentős műre hivatkozik Althusserrel szemben, és behatóan bizonyítja: a Grundrisse (1857) problematikája azonos az 1844-es kéziratokéval. A két munka között nincs semmilyen „mutáció”. A szocialista humanizmus védelmében, Semprun Karel Kosikkal együtt a Grundrissét idézi annak igazolására, hogy Marx sohasem távolodott el a filozófiai problematikától. Az elidegenülés, az eldologiasodás, a totalitás fogalmai pedig nem ifjúkori, hegelianus bűnök nála, hanem elméletének állandó konceptuális fegyvertárához tartoznak. Nem a hegeli dialektika feladásáról van tehát szó, hanem arról, „hogy Marx hogyan vette át, hogyan haladta meg és hogyan alakította át operatíván a hegeli dialektika kategóriáit és fogalmait, elméletileg és gyakorlatilag alkalmazva őket a valóság új területeire”. Semprun hangsúlyozza, hogy ez az átalakítás végigvonul az egész marxi életművön, „sőt tulajdonképpen befejezetlen folyamatról van szó: Hegel dialektikája ma is probléma a marxizmus számára”. Gondolom, ezzel a megállapítással csak egyetérthetünk.

A Marxot Hegellel azonosító nézetek főként az új-hegelianizmus mai irányzatait fejezik ki. A velük folyó vita kiterjedt a természet dialektikájára is. Míg a konzervatív álláspont legfeljebb eszmetörténeti fontosságot tulajdonít Marx ifjúkori írásainak, több neo-hegelianista értelmezésében az érett Marx, a tőke szerzője szorul háttérbe. E változat szintén a dialektika viszontagságaihoz tartozik, nem is fejezhetném be szemlémet regisztrálása nélkül.

A mai nyugatnémet filozófiában Ludwig Landgrebe, Erwin Metzke és Heinrich Popitz fogalmazta meg azt az értelmezést, amelyben egyenlőségi jel kerül Marx és Hegel közé. E felfogás kritikáját Jürgen Habermasnak köszönhetjük, aki a frankfurti iskola egyik jelenlegi vezetője. Habermas kimutatja, hogy a marxizmust ifjú-hegelianus szelvényben értékelő szerzők végső soron a materializmust próbálják kikiktatni belőle, hogy fenntartás nélkül a nyugati szellemtörténet „egyik tendenciájaként” könyvelhessék el (Jürgen Habermas: *Theorie und Praxis*, 1969. 278—290).

A francia neo-hegelianisták közül Jean Wahl a Szellem fenomenológiájából a „boldogtalan tudat”-ot emeli a hegeli filozófia központjába. Számára ez a filozófia nem más, mint a kereszténység legfőbb témáinak bölcséleti síkon történő kifejezése. Míg Wahl értelmezése Kierkegaardra hivatkozik, Alexandre Kojève Heideggert tekinti eszmei szövetségeseének, és kijelenti, hogy a Sein und Zeit nélkül valószínűleg sohasem lehetett volna megérteni a Szellem fenomenológiáját. Kojève-nél Hegel egzisztencialista filozófussá válik. Ő — Calvezzel együtt — nem fogadja el a természet dialektikáját; számukra a dialektika az alany—tárgy viszonylatára redukálódik. Sartre — mint ismeretes — szintén elutasította a természet dialektikáját, amelyet csak a hegeli idealizmus perspektívájában tart elképzelhetőnek. E kérdés körül kialakult dialógusban a francia marxisták meggyőző érvekkel bizonyították, hogy a marxista bölcsélet kritikai jellege és a természet dialektikájának felismerése nem zárja ki egymást, mint ahogy a dialektika nem korlá-

tozza semmilyen irányban a különböző tudományok fejlődését. Ellenkezőleg. Az a dialektika, amely nem zárt és végleges rendszere bizonyos törvényeknek, hanem a természetben élő s azt szüntelenül alakító emberi értelem eszköze az anyagi világ megismerésére és megváltoztatására, maga is fejlődik, gazdagodik nyitott jellegénél, integráló képességénél fogva — együtt a tudományok korunkbeli rohamos haladásával.

A dialektika viszontagságai — ebben a távlatban s ebben az értelemben — nem érnek, nem érhetnek véget.

Szék Eml.

Kászyörgy Tamás: Architektúra

Jóleső érzés tudni, hogy van irodalmunkban egy Szerb Antal, aki oly szerencsésen egyesítette magában a tudósi alázatot a szépirói könnyedséggel. Megnyugtató érzés az is, hogy van egy Szerb Antal-i hang modern prózáinkban, amely lelkes és szkeptikus, alázatos és ironikus, pihentető és kételyeket elhíntó, lelkiismeretesen adatközlő és finom sugallatokkal át-szótt, kifogyhatatlan kedvességgel csevegő és az emberi értékek előtt megilletődve fejet hajtó, szorgalmasan gyűjtögető és fölényesen tovasuhanó, a poros illúziókra hanyagul legyintő és a bujkáló lényeket intuitíve megérező. Prózája a tudomány és a művészet határán, a „csodák“ és a „hétköznapiak“ senkiföldjén portyázik, be-betörve mindkét oldalra, hol egy meglepő következtetést, hol egy találó művészi képet zsákmányolva.

Sok mindennel lehet írásaiban vitatkozni: a töle túlbecsült szellemtörténeti módszerrel, Spenglertől kölcsönzött kultúrpszichizmusával, a melankolikus „magyar finitizmussal“, nem egy értékelésével (Petőfi, James Joyce, Hemingway), de egyet mégsem lehet tenni: szabadulni a varázsa alól. Prózájának van egyfajta intellektuális zenéje, amely a rövid-mondatos építkezésből, az aforizmaszerű, epigramma-rövidségű jellemzésekéből, lakonikus sűrítésekből csendül ki. A mélyén ott villózik a gúny és a szomorúság. A nagy emberi igazságokhoz ilyen utak is járhatóknak bizonyulnak nála, igazságainkon rendszerint nevetünk vagy elkeseredünk.

Esszé-stílusa a modern magyar próza jelentős fegyverténye. Józan önuralom az alaptónusa, melyet az ironia gazdag hajszálrendszerére hálóz át. Minden mondata egy-egy nyelvi telitalálat (ő maga jellemezte így Jules Renard-t, akinek a *Naplójából* fordított). Mindig az egyedül pontos és végleges megfogalmazást keresi, valami flaubert-i pedantériával, de csak megjátszott „impassibilité“-vel, mert egyéniségéből folyton kitör a hús-vér embert eláruló érzelmes lágyság és a patetikus hang. Mondatai az intellektuális asszociációk serényen buzogó forrásai, cizellált mesterművek, fürgén szállítják a gondolatokat bájos, mély vagy meghökkenítő csattanóra kiélezve. Stílusa úgy nem halványul, mint a barokk kastélyok aranyozása.

Nemzedékünk számára Szerb Antal negyedszázada szimbólum. Az volt már életében is, de mártírhálálával alakja örökre egybefonódott a *homo doctus*, a Settembrini-alkatú humanista tudós modern változatával. Jelképe lett az Ariel-könnyedségű tudásnak, amelyet a kalibáni gyanakvás végül is elpusztított. Időnek előtte eltörték Prospero pálcáját, elsüllyesztették a könyveit, mielőtt a varázslat véget ért volna. A fürkésző ész, a soha nem lankadó tudásvágy, a kultúrélmények buja erudíciójának vált jelképévé. Írói eszményképe a XVIII. századi szellemesen csevegő filozófus, aki „marquisnók számára értekezik a csilagos égbolt titkairól“.

A bujdosás napjaiban így vallott egyik barátjának: „Borzasztó lehet fiatalon meghalni. Mit ér Goethe, mire jut Thomas Mann, ha harmincéves korában el-

◆ Szerkesztőségünk június folyamán kerekasztal-megbeszélésekre hívta meg a történelem és történelemtanár olvasókat, hogy megvitassa velük az 1970. 4. szám hazai magyar történetíró munkatársainak cikkeit és tanulmányait.

A kolozsvári megbeszélésen Gáll Ernő főszerkesztő kiemelte a történeti önismeret szerepét a szocialista tudat kialakulásában, s az irodalmárok és folkloristák mellé följárkózott hazai magyar történetírók munkáját mint a nemzetiség szocialistává válásának s a román néppel való együttélésének jelentős eszközt méltatta. A hozzászólók közül Palkó Attila és Csizsár Gyula a Korunk történeti anyagának a gyakorlati oktatásban való használhatóságát értékelték; Gyulai Pál az érdeklődés kiterjesztését kérte az ipar- és művészettörténetre; Egyed Akos a helytörténet jelentőségét emelte ki s a fiatal-ság bevonását sürgette; Veres György és Kovács József a román közönség magyar történeti tárgyú tájékoztatását javasolta; Jordáky Lajos a közvetlen múlt munkásmozgalmi kérdéseit helyezte előtérbe; Jakó Zsigmond, Pataki József és Bodor András pedig Románia történetírásának magyar ismereti anyaggal való kibővítése s a kisközösségi monografikus feldolgozások érdekében emelt szót.

Nagyváradon Gáll Ernő előkötetével tartottunk kerekasztal-értekezletet. Benkó Samu (Kolozsvár) előadásában a hazai magyar történészek kutató munkája mellett a történetírás művészi kifejtését javasolta „egy Tacitus, egy Szekfű, egy Iorga életműve értelmében“. A hozzászólók közül Szikszay Tibor és Tuzson Erzsébet a helytörténeti munkaközösségek nevelési-oktatási jelentőségéről beszélt, hivatkozva arra, hogy Nagyváradon a fiatal-ság történeti tudata fejletlen; Antal Béla a növendékeivel évek

krónika

óta folytatott helynévgyűjtésről számolt be; Bodor József az iskolatörténetek megírását szorgalmazta; Lukács Salamon Nagyvárad alapításának közzelgő évfordulóját méltatta; Nagy Béla a tudományos kutatások bürokratikus akadályait bírálta.

Marosvásárhelyen a Papiu Ilarian Liceumban folyt le a megbeszélés Balogh Edgár főszerkesztő-helyettes elnökletével. A Korunk történeti számának munkatársai részéről Benkó Samu az elidegentető „deheroizálás” elméletével szemben az áthumanizálás történetirői feladatait emelte ki, hangsúlyozva, hogy európai viszonylatban páratlan hazai helytörténeti anyagunkkal kell bekapcsolódnunk Románia modern történetírásába. Fuchs Simon az „együttélő nemzetiség” történeti öntudatát elemezte, s a munkástörténet helyi sajátosságaira utalt; Kocziányi László a régóta esedékes szakmai eligazítást üdvözölte s a vidéki értelmiség helytörténeti gyűjtőmunkájának irányítását sürgette; Domy Piroska és Ötvös Lajos fokozottabb történeti kritikát kért a tudományos kutatás és történelemoktatás hiányosságaival szemben; Pálfi Antal a Korunk történeti számában megjelent Dávid Ferenc-dramát bírálta a hitelesség szempontjából; Éltető Sándor és Bálint Tibor (Dicsőszentmárton) a Korunk történeti anyagának állandósítására tett javaslatot; Tonk Sándor pontos tervet terjesztett elő a város- és falutörténet, helynévkutatás, iskola- és tudománytörténet nemzetiségi feladatainak felkarolására.

viszi egy buta betegség vagy egy tüdőgyulladás.” Amitől félt, bekövetkezett; férfikora teljében vitte el a legförtelmesebb betegség, a modern gonoszsággal szövetkezett ós butaság, a barna mételey. De az életét is csak mint lehetőséget féltette, amely a művelődést szolgálja, az évekkel fogyó és a halállal megszűnő időt féltette, ezt az irreverzibilis csodát, amelyben a kutatás, megértés és az alkotás hármasságának élménye bontakozik ki. Mohó volt az ismeretek halmozásában, féltékeny abban, amit még nem tudott, és kételkedő abban, amit már elsajátított. Halála előtt néhány hónappal, mikor már minden égett körülötte, ilyen szorongásokról beszélt Bóka Lászlónak, aki éppen az utcán bolyongott, szemmel láthatóan cétalanul: „Örülök, hogy itt vagy. Mindig olyan nyugtalan vagyok, ha valahová el kell mennem, mert azt gondolom, hogy ti közben mind otthon ültök, dolgoztok és én lemaradok.” A kultúra áhitatában élt, az élet az ő számára csak szublimált kaland volt. A *Pendragon* legendában megrajzolja ironikus önarcképét. Dr. Bátky szerfelett tanácstalanul botladozik a mindennapi életben, csak a könyvtárak enyhén savanyú levegőjében érzi jól magát. A könyvlapok zizegése fülének a legkellemesebb zene. E fölött a szemüveges filozofter fölött „nyomtalanul múltak el az épeszű századok”, mindig a múltban kutat rövidlátó tekintete. Közben keresi a kalandot is, de a könyvekhez menekül védelemért. Vesz magának egy revolvert, de tíz év alatt egyetlen golyóját lövi ki, azt is akkor, amikor kipróbálja. Szerb Antal nemzedékének is ez volt a tragikus tévedése: a könyvekhez fellebbeztek oly korban, amikor már nemcsak könyveket, hanem embereket is égettek el.

Szerb Antal nem hitt a szellem harcoss, életformáló erejében, de hitte, hogy a művészet megvigasztalja beteg századunkat és ideig-óráig begyógyítja a sebeket. Egy naplótöredék a művészet iránt érzett meghatódottságáról, valamint a rutin és a robot élménygyilkoló károságáról beszél: „Semmi sem rendít meg annyira, mint az, hogy költők és festők vannak a világon... csak az irodalom őrzi meg az ember ifjúságát, a sokat olvasó egy kicsit mindig diák marad... A kiadói lektor olyan, mint aki csúnya és gazdag nőt vett el. Még az olvasást is megmérgezi számára a mesterség, a kenyérkeresés.”

A csodákat kereste, és a hétköznapiak elől menekült. A csodákkal játszó hideg ráció irracionális örömeit villantotta az olvasó elé, de talán hajlamai ellenére. Ember- és művészetellenes korának nyomasztó légkörében nem volt más menekülési lehetőség. Ebből a kényszer-attitűdből elméletet csinált: a modern irodalom és főleg a regény igazi elemének a csodát, az irreális tartotta. De a saját szépirodalmi műveiben a legtöbb irracionális kaland a kijózanodással, valóságra ébredéssel, csendes számvetéssel végződik. A *Pendragon* legendában a várrom, a csapóajtó a mögötte tatóngó mélységgel, a 300 éve égő örökmécses, a rózsakeresztesek legendába vesző törekvései az élet meghosszabbítására, mind csak egy-egy kellék a csoda színpadi illúziójához. Ezek között botladozik a főhős, élvezettel olvassa a misztikusokról szóló traktátusokat, de a szerelem kiélése helyett egy-egy angol nyelvű szonett megírásával áldozik

Mai magyarországi novellák

I-II.

37 jeles magyar író élő — jelenbe vágó — novelláiból válogatott ki két kötetre valót a Tanulók Könyvtára számára Kántor Lajos, és nemcsak jegyzetelte, portrékkal látta el őket, hanem a magyar novella útjai címen irodalomtörténetileg is lehetővé teszi benső megragadásukat. Hűen a régi Korunk Gaál Gábor-i magatartásához, mely felülemelkedett az urbánusok és népiek elmentéin, s a balosságokat éppen úgy, mint az elvtelen esztéticizmust elkerülve tudott hozzáállni az irodalom kérdéseihez, a tanulmány szerző a korszerűen honi és az egyetemesen emberi koordinátarendszerében vizsgálja a novella társadalmi fejlődés irodalmi termésében Móricz és Kosztolányin innen, egészen a maiakig: Cseres Tibor vagy Fejes Endre, Kamondy László vagy Szakonyi Károly, Moldova György vagy a köteteknek címet adó Sánta Ferenc felelős népszolgálatig és mély humanumáig. A szerző a magyar novella menetében kielemezi „a költészet teljes uralomra jutását”, utalva e szempontból Tamási Áron Kodályos mérhető hatására is. Az utolsó negyedszázad magyarországi novellisztikájának bemutatása sokféle fejlődésutak kigyózá- sán át egy már a szocializmusban nyílt „kérdés” etikai- esztétikai szerepéig rendkívül változatos, hiszen Illyés Gyula és Déry Tibor európai rangjának vagy Örkény István és Sarkadi Imre groteszkjének különféleségét kell egybevetnie a következő „új hullám” valósgkutató erkölcsi szociográfiájával. A szébbnél szebb no-

Aphroditének. Mindennel foglalkozik, ami „rendes embernek nem jutna az eszébe”. De hiába kergeti a csodát, végül is vissza kell térnie a hétköznapokhoz. És mi maradt meg a kalandból? A szerző kesernyésen kacsint az olvasóra: „A kortársak irigysége a tudós egyetlen földi jutalma.”

Az „utas” is hiába kergeti a „holdvilágot” a múlt művészi emlékeitől terhes Itálián keresztül. A múltvelt ember hontalansága sarkallja, aki menekül a cudar hétköznapok elől. A csodák szertefoszlának, és marad az élet, amelyet mégiscsak le kell valahogy élni. Mihály rezignáltan búcsúzik az álmoktól, az örökre elsüllyedt gyermeki világtól, a hívogató délibáboktól, és hazatér: életben kell maradni. Élni fog ő is, mint a patkány a romok között. De mégis élni. És ha az ember él, akkor még mindig történhetik valami.

Az intellektuális asszociációk zavarba ejtő sokasága mögött is egy csodavilág megteremtésének a szándéka húzódik meg. A kultúrtörténeti freskók micsoda lélegzetállító gazdagsága esszékben, novellákban, regényekben, nagy irodalomtörténeti szintézisekben: az Artusz-mondakör újraköltése, a reneszánszkori Firenze káprázatos pompája, az ancien régime intrikákkal teleshótt világa. Szépirodalmi művének a hősei otthonosan mozognak ezekben a súlyos drapériáktól tarkálló világban, de a mindennapok állandóan viszszaeszlítják őket. Egyik novellájának fiatal hőse Casanova emlékiratainak a hatására (Szerb Antal ezt a művet tartotta a világirodalom legérdekesebb olvasmányának) meg akarja hódítani bájos filozopter kolléganőjét, de a lányotthon kapuzárására hazaviszi, és keserves öniróniával búcsúzik a kalandtól. A beteljesült vágy újabb, távolibb vidékek, áttetszőbb, szellemibb tájak felé vonz. Egy másik novellaalakja eljut a győztes hódításig, de hiába öleli az amerikai szépséget, mert közben az angol király több száz éve halott legendás szeretőjéről ábrándozik, az csalogatja Loreleyként. Itt a hatványozott vágyaknak olyan elfinomulásával állunk szemben, amelyre csak a cselekvésképtelen, mélyszellemű ember képes. Innen már csak egy lépés a túlérettség, a beteges intellektualizmus. A német preromantikát elemezve, Szerb Antal hivatkozik Jean Paul egyik regényhősére, aki szeretne Svédországban élni, mert ott a fehér éjszakák idején ki lehet ülni a kertbe, és Olaszországról lehet ábrándozni. De hát akkor miért nem mindjárt oda vágyódik, kérdezhetné az olvasó. Azért, mert így a vágnak hosszabb utat kell megtennie, jobban kiélvezheti önmaga vágymivoltát. Szerb Antal regényeinek, novelláinak szereplői kissé hasonlítanak erre a Jean Paul-hősrre leleményes ábrándozásukban, kultúrreminiszencia kergetésükben.

Ez a típus minden gyengesége és fegyvertelensége ellenére veszélyes volt a fasizmus számára, mert elhíntette a minőségi kultúra iránti nosztalgiát, amely bármikor cselekvő erővé válhat.

Utolsó útjára, a munkatáborba, szinte minden felszerelés nélkül ment, de magával vitte Száz vers című antológiáját, amely utolsó, nyomtatásban megjelent műve. Ennek az előszavában a költészet vigaszára, a fanyar hétköznapokat legyűrő „csodatevő” erejére hívja fel az olvasó figyelmét: „Kedves olvasó,

téka

vellák sorozatához adott vademecum így maga is különleges figyelmet érdemel. (Albatros, 1970.)

A megindult falu

Most, amikor a szociológiai általánosságok ismétléséről megint a konkrét szociográfiai kutatásra tevődik át a hangsúly, nem érdektelen tudni, hogy ennek nálunk milyen előzményei voltak. Ezért üdvözljük Egyed Ákos vállalkozását, aki e műfaj születésénél bábáskodó történéseket és néprajzosokat, közigazdászokat és szépírókat szólaltatja meg, az első világháború előtt faluirodalommal kísérletezőket. Tíz szemelvény, kilenc író, köztük Jakab Elek, Petelei István, Benedek Elek, mutatja be a székely és a mezőségi falu képét 1849 és 1914 között; elődei e téren Tamási Aronnak és Sütő Andrásnak. Mégsem irodalomná tisztult párlata ez a Téka-sorozatbeli könyv a száz év előtti falunak, hanem többségükben érdes és lelkiismeretfurdaló írásokat tartalmaz a néptáplálkozásról, eladósodásról, székely-kivándorlásról, amire a mai olvasónak nem a „késő bánat” kézlegyintésével, hanem a következtetések levonásával kell visszatekintenie. (Kriterion, 1970.)

A kozmosz hullámhosszán

Gondos elektronikus masináknak, barátságos robotemberek társaságában a majdani szupertechnika világa, valamint a távoli, de már ismerős naprendszerek felé — szép, okos és izgalmas játékok. Olyan, amilyent a science fictionok nyújtanak, és amilyent a nagy elődök hagyományai — a klasszikus Jules Verne vagy H. G. Wells természettudományi utópiái, szociális álomképei —

légy régimódi, szerezd be a kapcsos albumot, és frd bele a legszebb verseket, amelyekkel utadon találkozol. Hidd el, nem kárbaveszett idő, amit ezzel töltesz. Ki tudja, mit tudsz megmenteni ifjúságodból, amely nem kevésbé rohamos tempóban szokott elnyargalni, mint a rohanó idők. De ha kedves verseid veled lesznek, nem maradsz üres kézzel, üres ég alatt. Ha a versek megmaradnak, talán a lényeg marad meg.“

Ebben a kötetben Szerb Antalt mint versfordítót is megismerjük. Carl Spitteler *Csak király* című versét mutatja be a magyar olvasónak. Borzongatóan profétikusnak, a halált előrevetítőnek kell tartanunk ennek a versnek a kiválasztását, lefordítását. A fogásba esett királyt megölik a zsarnok parancsára, mert a „királyi teendőkön“ kívül máshoz nem ért, hiszen itheron is „csak király“ volt. A szellem királyát is el kellett pusztítani, mert tragikus módon a harchoz nem értett, csak az „orpheuszi mesterséghez“. Az utolsó műve ez, az istenek dalnokát idéző vers, amelyet még sikerült hazajuttatnia a feleségéhez. Ezzel a verssel búcsúzott hálátlan korától, Orpheusz nem tért vissza a pokolból, de alakja építő módon állandóan jelen van szellemi életünkben.

Galbács Mihály

Spanyolország — ma és holnap

„A politikai személyiséget s különösképpen a kommunista vezetőt jellemző és meghatározó vonások egyike, hogy állandó foglalatossága elméleti és politikai elveinek szembesítése az élettel és valósággal, nehogy elmaradjon a mögött a szakasz mögött, amelyet országa és a világ átél, nehogy a forradalmi elméletet statikus, hatástalan dogmává merevítsé.“ A spanyol és nemzetközi munkásmozgalom nagy egyéniségének, Dolores Ibarrurinak e megállapításával kezdődik Santiago Carrillo, a Spanyol Kommunista Párt főtitkára *A mai realitások új megvilágításban** című könyvének előszava. A munka elemzés, program s egyben szinte szociológiai tanulmány, életesen megragadó, éppen mert teljesíti „La Passionaria“ követelményét.

Emellett a könyv egy nemzedék szívéhez szól, amely több mint három évtizede megélte a spanyol tragédiát, s azóta is hordozza magában mint élményt, tanulságot, sebet: mint befejezetlen drámát, amelynél a függöny csak ideiglenesen gördült le. Santiago Carrillo éppen arról szól, mi van ma Spanyolhonban, s mi lesz holnap. S hogy testvérpártunk mélyreható reális elemzés, a spanyol sajátosságok alapján dolgozza ki — természetesen a marxizmus—leninizmus alapelvei megőrzésével — stratégiáját és taktikáját.

Nincs helyünk arra, hogy ezt az irányvonalat a politikai élet, a szakszervezeti mozgalom, a földkér-

* Santiago Carrillo: *Realitățile de azi într-o lumină nouă. Editura politică. București, 1969.*

téka

dés, a diákmozgalom területén vázoljuk. Így a spanyol valóság sok vonatkozása közül csak egyet ragadunk ki: a kommuniztáknak a katolicizmushoz való viszonyát. Spanyolország ugyanis egyike azoknak az országoknak, amelyekben a vallás, sajátosan a katolicizmus tömegbefolyása átöröklődött a XX. századba, mégpedig nagymértékben. Jellemző, hogy a könyv több mint tizedrésze csak ezt a problémát tárgyalja, megemlékezve róla más helyeken is. *A haladó erők, az egyház és a katolicizmus kapcsolatainak új megközelítési módja* — hogy Santiago Carrillo egyik fejezetcímét idézzük — eme társadalmi erők között dialógust eredményezett, és hozzájárult számos munkás és értelmiségi megmozdulás sikeréhez, azokhoz az akciókhoz, amelyekről a tárgyalat műben is szó esik. Pedig „volt úgy, hogy az eretnekeket égették el, és volt úgy, hogy a kolostorokat és templomokat“. Santiago Carrillo e mondata tömören foglalja össze sok évszázad véres és vérengző hagyományait, amelyek „elevenek, nem könnyen mulandók“. A szerző viszapillantást vet azokra az ősrégi beidegződöttségekre, amelyeknek ma is mély lélektani gyökerük van.

Jellegzetesen mindkét oldalról hallani ma is a „farkas és bárány“ jelszót. Az ultrareakciós, diktatúrabarát klerikálisok farkast kiáltanak jámbor polgári liberális irányzatokra is, míg az ellenkező oldalon nemegyszer a farkassal való báránybárgyúságú alkudozásnak minősítenek bárminő összefogást a klerikális befolyás alatt álló szervezetekkel, emberekkel. Nagyon elterjedt az „integralista“ kifejezés is, amelyet Santiago Carrillo sűrűn használ a végletes felfogások megjelölésére. Ez az „integralitás“ felmerül mindkét oldalon, s azt a teljes merevségű álláspontot jelzi, hogy az ellenfélnek semminő engedményt sem szabad tenni. Nyilván, ez a kérlelhetetlenség eredendően a klerikalizmus részéről indult el.

Santiago Carrillo e probléma múltjának, jelenének s perspektíváinak tárgyalásakor egybeötvízi az alapos elemzést, az elméletet a napi-taktikai követelményekkel. Pontosabban: a könyv címében hangsúlyozott mai realitások gondos felmérése alapján mutatja ki, hogy a megváltozott helyzetben minden átkos hagyomány és előítélet ellenére lehetséges és szükséges a probléma „új megközelítési módja“. S kellő figyelmet szentel azoknak a megnyilatkozásoknak, amelyek azt bizonyítják, hogy a felismerés a katolikus oldalon is utat tör magának. Természetesen nehezen, s anélkül, hogy jellemezné, uralná a katolicizmus világát. Utal a változás alapvető okaira is, mindenekelőtt a súlyos szociális helyzetre, amelyben egyformán vergődik hívő és nem hívő dolgozó, a diktatúrának a gondolkodás, újítás, kutatás, kezdeményezés ellen állított szellemi kalodájára, valamint a tudományos-műszaki forradalomra, amely ismételten megkérdőjelez minden klerikális dogmatizmust.

Santiago Carrillo idézi a katolikus világ amaz új megnyilvánulásait, amelyek a mai realitások talaján születtek. Hivatkozik például XXIII. János pápa és a vezetése alatti zsinat feltárta új, liberális perspektívákra, továbbá egyes spanyol katolikus személyiségekre. „Elmélkednünk kell a mai világ szocialista realitásainak láttán is, mint ahogyan ezt Moore Sebastian Benedek-rendi tette, midőn bevallotta, hogy

mérceként is megszabnak. Az igényességnek ezen a hullámhosszán mozog ez a tizenhét hazai szerző — köztük Ion Hobana, Victor Kernbach, Max Solomon — jövőbeni utazásait tartalmazó, s eseményekben gazdag kötet. Igaz ugyan, a gondos válogatás és fordítói munka ellenére egyszerű-kétszer megkísért a gondolat: ha technikai tudásban mindannyiszor felülmúljuk, teszsem azt Wellset, fantáziában azért megesik, hogy alatta maradjunk. De ekkor sem lesz érdektelen olvasmánnyá az emberség, az emberiség holnapját derűs színekben láttató írás. (Kriterion, 1970.)

Markovits Rodion

Pályolyból

A lezárt írói mű, mely ezzel a kötettel teljesebbé kerekedett, ellentmondások. Szovjet-Oroszország megszületésének, a két ellentett világrénd kialakulásának idején törekvéseiben demokratikus, elszigeteltségében polgári a Szibériai garnizon szerzője. Közel negyedszázados hadakozás, vádaskodás-bíráskodás, magyarázkodás; kisemberek, országok, világ baja, tettek és szavak mélységének méricskélése, felelőségek kiosztása és megvonása csillogóbb vagy kevésbé kristályosított formában: ez a közíró Markovits minden napokban fogant igyekezete — vidéken. Az írás pedig a vidék, az Avas, a Bánság vidékének diagnózisa s a vidékre szorult író diagnózisa is. Ebben a vonatkozásban feltétlenül érdekes olvasmány e publicisztikai válogatás még akkor is, ha a két világháború közötti irodalmunkból, bár kiadásukra még nem került sor, több és jobb publicisztikát is ismerünk. (Kriterion, 1970.)

téka

Gagyfi László

A tábornok

Önkény és szabadgondolkodás ütközik meg Gagyfi László új könyvében. S bár az események történelmi háttére II. Rákóczi Ferenc szabadságharca, e könyv mégsem haditettek krónikája. A kor történései hivatali falak közé szorulnak, oda, ahol a tábornok Rabutin és Hübner jezsuita páter terrorra szövetkezik. A Habsburg-gyarmattá lett Erdélyben a császári helytartó teljhatalma az erőszak, a bosszú és a megtorlás. Eredményeiben nem különb az egyházi tekintélyt védelmező jezsuita fanatizmus sem. Ez okozza a szász Zabanius János szebeni királybíró végzetét. A protestáns gondolkodó tragédiája körül regényesen bonyolított cselekmény során olyan ismert irodalomtörténeti, történelmi személyiségek is felbukkannak, mint az emlékiró Bethlen Miklós vagy Apor István. (Kriterion, 1970.)

Márki Zoltán

Láthatatlan kesztyű

Az utóbbi években meglepő változáson ment át Márki Zoltán költészete: előbb a pályakezdő kötetait uraló versformához lett hűtlen, képalkotása barokkosan zsúfolttá vált, majd az olykor túlburjánzó képekbe beszívárgott a gondolat, a világ újraértelmezésének vágya. Új kötetének programadó versében már nyíltan vállalja: „vers helyett befűzhetetlen élet a vers” — és ez a költői program néhány igéyes-szép költeményben művésziileg is kamatozik már. (Dacia, 1970.)

a feudális rendszer óta ez az első tényleges kísérlet egy teljes humanista társadalom megteremtésére...“ — ezt Enrique Miret Magdalena katolikus közíró állapította meg. „A spanyol katolicizmuson belül két egyház létezik“ — így José Maria González neves teológus.

Santiago Carrillo e kérdés, illetve e magatartások magyarázásakor is az évezredek történelmi gyökereikig hatol, az őskereszténység történetéig, amely eredendően a szegények mozgalma volt.

Santiago Carrillo tisztában van a probléma nehézségeivel. „Módosítani olyan helyzetet, amely évszázadokon át tartott — írja —, az első pillantásra igen nehéz feladatnak tűnik. Egyesek talán bizonyos naitvistát vetnek majd szemünkre; mások túlhajtott machiavellizmust. Végül mások azt mondják majd, hogy Spanyolországban polgári ateista gondolkodók is hasztalanul tettek ilyen kísérleteket... az ateista és polgári demokrata gondolkodás Spanyolországban képtelen volt teret hódítani az egyházzal való koegzisztencia kérdésében, ugyanazon okokból, amelyek folytán a polgári demokratikus forradalmat sem lehetett véghezvinni. Más színvonalon — e téren, mint más területeken is — a proletariátus azzal a szükség-szerűséggel került szembe, hogy olyan feladatokat oldjon meg, amelyeket a polgárság nem tudott eljuttatni a befejezésig. A mi feladatunk... újfajta kapcsolatokat létesítenünk hívők és nem hívők között... olyan országban, mint a mienk, ez a jövő hiteles irányzata. Más nem létezik.“

E néhány idézet, részlet, fejtegetés nyilván túl somnás ahhoz, hogy a könyvben foglalt stratégia és taktika rugalmasságát, sok tekintetben újszerű, alkotó mivoltát érzékeltesse. Elvégre a széles körű demokratikus összefogás — vagy népfront — nem tűnik újdonságnak. Nem új elv, hiszen a nemzetközi forradalmi munkásmozgalom irányvonalává és gyakorlattá vált a harmincas években, a hitlerizmus németországi uralomra jutása után. Hagyományai megvannak nálunk is, például az 1936. évi Hunyad megyei és mehedinti-i pótválasztások vagy az 1937-es Vásárhelyi Találkozó. El kell olvasni a könyvet ahhoz, hogy szemünk előtt álljon ennek az elvnek széles alapokra fektetett, új történelmi körülmények közt történő alkalmazása az eredményekkel együtt. De éppen ezek ismertetése után állapíthatja meg a szerző, hogy a Spanyol Kommunista Párt ma Nyugat-Európa egyik legerősebb pártja, s ugyancsak már ma, az ottani diktatúra ismert körülményei közepette is tömegpárt.

Természetesen, nemcsak az itt példázatnak kiválasztott, a katolicizmus irányában alkalmazott stratégia és taktika folytán. A könyv alaposan elemzi az üzemi munkásmozgalmak, a diákmozgalmak esetében s másutt is követett elvi és napi politikát, nem hanyagolva el még az uralmon lévő kormányzaton belüli, ún. „evolucionisták“ problémáját sem. S mindennek célja a politikai szabadságjogok visszaállítására Spanyolországban, olyan demokratikus helyzet megteremtésére, amely — véres forradalom elkerülésével — megnyitja a holnap, a további társadalmi haladás, s az abból kinövő szocializmus útját.

Kőműves Géza

TALLOZÁS

Kulturális-politikai tömegtájékoztató

(*Lupta de clasă*, 1970. 6.)

A tudományos-műszaki forradalom nyomán a társadalom tagjainak ismeretei gyorsan „elkoptnak”, következképpen növekednek az igények a szakmai felkészülést illetően — állapítja meg tanulmányában Roman Morar és Laurențiu Pop. Az összes társadalmi-szakmai csoport között egyfajta versengési szellem alakul ki a fizikai dolgozók és az értelmiségiek általános műveltsége közti szakadék fokozatos csökkentése végett. Ez a folyamat természetesen nem a kulturális elszegényítés irányában bontakozik ki, hanem a munkásság és a parasztság „intellektualizálásának” síkján. Nem kaotikusan megy végbe, hanem bizonyos politikai, kulturális szervezeteken belül működő rendszerek keretében. Ez irányított tevékenység lényege: politikai, közgazdasági, tudományos, művészeti, filozófiai ismereteket terjeszt a dolgozók sorában, s ezzel elősegíti a mai élet reális tartalmának, a társadalmi események alakulásának, a szocialista építés bonyolultságának megértését.

A mass media útján közvetített politikai, kulturális információk fogyasztásával kapcsolatban a szerzők szociológiai felmérést végeztek. A vizsgáldók három községből, egy üzemből, egy liceumból és egy felsőfokú tanintézetből (Kolozs megye és Kolozs város municípium) 348 anketálynra terjedt ki. A kapott adatok szerint a megkérdezettek közül a munkások 94, a parasztok 57, az értelmiségiek 79%-a rendszeresen olvas napilapot. A munkások 5, a parasztok 26, az értelmiségiek 3%-a ritkán tájékozódik a napisajtóból, a parasztok 17%-a pedig egyáltalán nem olvas újságot. Ezzel szemben a rádióhallgatással kapcsolatos adatok már más-képpen alakulnak: a munkások 76, a parasztok 83, a szellemi foglalkozásúak 92%-a rendszeres rádióhallgató. Az információ-szerzés egyre népszerűbb forrása a tévé. A munkások anketálynok 74, a parasztok 31, az értelmiségiek 81%-a rendszeres tévé-néző.

A szerzők a továbbiakban rámutatnak, hogy az anketálynok a központi és helyi lapokon kívül több ideológiai-politi-

kai, filozófiai, tudományos, művészeti, sportfolyóiratot is olvasnak. A havi folyóiratok közül a *Lupta de clasă*-t 37%-a munkás, 12%-a paraszt, 22%-a értelmiségi; a *Korunkat* 3%-a munkás, 5%-a paraszt, 9%-a értelmiségi; a *Magazin istoric*ot 53%-a munkás, 7%-a paraszt, 68%-a értelmiségi; a *Săteancă*t 7%-a munkás, 76%-a paraszt, 1%-a értelmiségi olvassa. A hetilapok közül a legnépszerűbb a *Magazin*, a *Lumea* és a *Contemporanul*. Az *Utunkat* az anketálynok 7%-a olvassa. Szembetűnően sok munkás olvassa a *Magazin istoric*ot (53%) és a *Magazint* (65%). E közkezdveltség magyarázata a szerzők szerint az, hogy e két lap egyrészt szenzációs témákat tárgyal, másrészt mondanivalóit közvetlenül, eibeszelő formában adja elő.

A politikai-ideológiai oktatással kapcsolatos vizsgálódások tíz üzemből (Kolozsvár, Dés, Aranyosgyéres, Szamosújvár, Bánffyhunad) és tíz községből választott 307 anketálynra terjedtek ki. A kapott válaszok szerint a gazdasági, kül- és belpolitikai témák iránt elég élénk az érdeklődés. Az anketálynok válasza nyomán megállapítható azonban, hogy a politikai oktatás hatékonysága gyenge a társadalomlélektani viszonylatok illetőleg. Ennek magyarázata az lehet, hogy idevágó témák tárgyalása sokkal ritkábban szerepel az oktatási körök programjában, mint a gazdasági, szakmai vonatkozások taglalása. A vizsgálódások arra is rámutatnak, hogy minél látogatottabban a pártoktatási formák, hatékonyságuk ennek arányában fokozódik. Vizsont elgondolkoztatók azok a válaszok, amelyeket az anketálynok a bel- és külpolitikai tájékoztatókkal kapcsolatban adtak. Arra a kérdésre, hogy ez a tájékoztató jelent-e valami újat a hallgatók számára, a munkások 50, a parasztok 32, az értelmiségiek 71%-ának véleménye szerint: *nem*. Ez arra figyelmezteti az illetékes szerveket, hogy az előadások színvonalát állandóan emelni kell, illetve hozzáidomítani az adott hallgatóság igényeihez.

Hölderlin — az ember és a költő

(*Secolul 20*, 1970. 2.)

Kortársak és utódok vallomásai nyitják meg a román világirodalmi folyóirat Hölderlin-émlékszámat.

Goethe a nála tisztelgő Hölderlinben nemcsak az elkínzott, beteges külsejű embert látja meg, hanem a bölcs, szívélyes lényt is, aki egyszerre nyílt és félénk. Megítélése szerint, ifjú látogatóját kiváltképp vonzza a középkor szellemisége. E

hajlamában Goethe — bevallása szerint — sehogyan sem osztozik.

Bettina von Kalbhof intézett levelében a fiatal teológusról szólva. Schiller mindenekelőtt nyelvtudását említi elismeréssel, úgy találja, hogy: „...nincs híján a költői tehetségnek sem”, s hozzáfűzi, hogy nem tudja, ez a képesség hasznára vagy kárára válik-e majd... Külsejét elragadóan találja, neki is feltűnik megnyerő, választékos modora, majd mintha sokaláná saját kedvező benyomását, mintegy az előbbieket korrigálendő, megjegyzi, hogy fellépését nem érzi kielégítően higadtnak, az imént még dicsért ismereteiben, magatartásában is kételkedik. Belátja ugyan, hogy egy alig félórányi beszélgetés talán nem elegendő valaki kiismerésére, de: „Ha családást okozna utóbb, helyesebb kezdetben szigorúbban megítélnem, hiszen ez inkább hasznára válik, amennyiben túlszárnyalná a várokozásokat.”

Goethe fejedelmi leereszkedésétől és Schiller filiszteri óvatosságától egyaránt távol esik Bettina Brentano elragadtatása, aki valóságos orákulumot tisztel Hölderlin szavaiban, személyében pedig annak a szent örületnek a megszálottját, akinek ajakáról az isteni szól az emberekhez. „Vajon hogyan lehet megalkotva azoknak az embereknek a szelleme lénye, akik nem tartják magukat boldognak?” — idézi Brentano asszonyt Hölderlin-összeállításában a *Secolul 20.*

Az utókor az immár vitathatatlan értéknek kijáró tisztelettel adózik Hölderlinnek, kijelöli végleges helyét a német nép és a világ műveltségében. Hugo von Hofmannsthal a legnagyobb kortársak viszonylatában vizsgálja Hölderlin alakját: „Csak egyetlenegy akadt, aki Schillert túlszárnyalta lendületben; Goethe azt hitte róla, túl messzire merészkedik s átlendül a semmibe, de nem így történt. Ott túl, csupán egy új térség nyílt meg, új óceán, addig nem ismert: a költő lelke.”

Stefan George, a századelő nagyhatású lírikusa, talán a saját hermetikusan előkelő költészetét igazolja, azt a „megragadható csodát” ismervén fel Hölderlin sorsában, amikor az, akit életében mellőztek, vagy csupán a letűnt időkbe merülő álmódosztó látták benne, hirtelen új megvilágításba kerül, mint „népének nagy vizionáriusa”. George a német nyelv nagy megújítóját is tiszteli zseniális elődjében. Hermann Hesse pedig személyiségének és szellemiségének azt az — emberit már-már meghaladó — tisztá erejét, amely „a romlottság és a fontoskodás, a nyomorúság reménytelen korában” külön-

leges hatást gyakorolt. Hölderlinben Hesse hősi típust lát, szemben például Heideggerrel, aki a Hyperion költőjét homo ludensnek, játékos embernek tekinti, a szó legnemesebb értelmében, hozzáfűve észrevételéhez azt is, hogy a költészetnek, ennek a Hölderlin szerint „legártatlanabb foglalatosságának” milyen funkciót szán maga a poéta: a vers alapozás, és megalapozott az, ami tartós. A költő, megnevezvén a létező dolgokat, a poézist a lét fogalmi megalapozását teszi.

Mikrokozmosz a makrokozmoszban

(Jelenkor, 1970. 5.)

Bartók: mérték. Emberi mérték, a magatartásé — s így mindenkié; és művészi mérték — amelyhez méretkezni nemcsak a zenésznek lehet. A Fodor Ilona készítette szabálytalan interjúban, melynek kiindulópontja Mészöly Miklósnak, a kitűnő prózaírónak Bartók *Mikrokozmosz*áról írt vallomása, Mészöly megálapításaihoz a nem kevésbé híres szobrász, Amerigo Tot fűzi hozzá észrevételeit, s e kettős tükörben Bartók zenéjének, Amerigo Tot szobrainak és Mészöly prózájának lényege tárul fel.

Mészöly Miklóst Bartók Béla első felesége tanította négy éven át zongorázni, zongoraiskolájával a *Mikrokozmosz* szolgált, ami nyilván fokozza szavainak hiteletét: „Meggyőződésem, hogy Bartóknak ez az abcéje, a Mikrokozmosz, minden műfaj alkotó művésze számára közvetlenül, mesterségbelileg is hasznos táplálék lehet; csak jól oda kell figyelni rá. Azok a puritán képletsorok, amelyekkel itt találkozunk, másutt bonyolultabb szerkezetekben, már sokkal determináltabban zárkóznak be a zenei megfogalmazás kizárólagosságába... A Mikrokozmosz egyszerűsége műfajokon túlmutató egyszerűség. A *Hangisméltés*, a *Szinkópák*, az *Imitáció és fordítása*, a *Hangsúlyok*, a *Kromatika*, a *Zökkenők* s a többi, a *Ringás*, a *Tört akkordok*, a *Felhangok*, a sorozat legtöbbje: nemcsak zenetechnikai megoldási sémák, elsősorban a jelenségek struktúrák alatti szerkezetét kutatják. Művészettel az atomit. Azt, ami a tárgyban ugyanaz, mint bennem, ami a hangban ugyanaz, mint a színben; ami az értelemszerűhöz láncolt mondatot organikus megfelelésbe tudja hozni a zenei hang variációs soraival. Egyszóval, aminek kontinuumában kap igazi távlat-

tot minden kapcsolatot, vonatkozást és megértést.“

Mészöly fejtegetései a bartóki mű egészét érintik, sőt túl is mutatnak azon — térben és időben. „A Mikrokozmosz adott választ: miért kísérletezik annyit Bartók. Mert tudja, nincs végleges válasz, csak hiteles válasz van. S az így vagy úgy, valahol, valamiben, még ha meghökkentő szokatlansággal is, a természetre »kénytelen« támaszkodni — a folytonos szökésben lévő természetre, tegyük hozzá. A legújabb zene eredményei és kutatásai (atonális, konkrét, elektronikus) mindenestre éppen azt a típusú ember—természet viszonyt, alapvilág és rendképlet-világot veszik revízió alá, amely a bartóki szintézis számára lényegében mindvégig bázis maradt... Bartók műve a »váltás« határán áll.“ Mégsem avult vagy avuló ez a művészet: „Bartók úgy összegez, hogy előre-hátra páratlan távlatokat nyit. A kísérlet, amelynek legragyogóbb példája a Mikrokozmosz, mindennapos kötelessége a művészetnek; kár reá pazarolni a »forradalmi« jelzőt. Igazában s ünnepien a Bartókhöz hasonló szintézis forradalmi, mert a legtágasabban értelmezve hatol le a gyökerekig, s igyekszik kimeríteni a változatokat; és éppen ezzel teremt olyan helyzeteket, ami eleve lehetetlenné teszi a visszafordulást s egyúttal elkerülhetetlenné az újabb rend, forma és struktúra-lehetőségek felmérését. S mindez kicsiben, a Mikrokozmoszban is benne van: az új syntaxisok kihívása. Nemcsak egy műhöz vademecum; a jövőhöz is.“

Mészöly a saját múltbeli művészi fejlődése vonatkozásában is „vademecum“-nak, ösztönzőnek tekinti Bartók *Mikrokozmosz*-át: „Kilépni valahogy a romantikus érzelmi önpusztításból s felcserélni más, élesebb fogalmazásra. A kuszább, olvadékonyabb hitelességet a kristályszerű elrendezettség lírájára.“ S ugyanez az alkotó továbbgondolás hallható ki Amerigo Tot szavaiból, ahogy *Mikrokozmosz* a *makrokozmoszban* című szobráról beszél, s esztétikai-filozófiai általánosításban látta a Bartók-kérdést, a művészi alkotás lényegét: „A Mikrokozmosz darabjainak történelem előtti, sőt teremtés előtti: »atomi« állapotán nemcsak a mértéket értjük. Egyáltalán: mikrokozmosz—makrokozmosz csak méretek vitája lenne? A mérték, igaz, mindig viszonylatokban, arányokban dől el. De elsősorban saját mértékünket kell megtalálnunk. Csak úgy illeszkedhetem be a térbe, ha pontosan érzem, mi az a negatív forma, amit kitölthetek. Amit a tér mint olyan rendelkezésemre bocsát.“

Ludwig Klages — mai szemmel

(*Praxis*, 1969. 3—4.)

A zágrábi szemle nemzetközi kiadványának legutóbbi száma a belgrádi *Filozofija* című folyóirat cikkeiből közöl reprezentatív válogatást. A bemutatott tanulmányok között szerepel Gerd-Klaus Kaltenbrunner müncheni szerző írása Ludwig Klagesről, akit a Lebensphilosophie egyik képviselőjeként és mint grafológust meg karakterológust tartanak számon. Klages bölcséleti nézeteit a *Der Geist als Widersache der Seele* című ismert főművében (1929—1932) fejtette ki; filozófiai felfogása és grafológiai, lélektani, valamint karakterológiai nézetei szerves egységet alkotnak. Klages jelentős hatást gyakorolt a XX. század első felének német szellemiségére; Thomas Mann, Lukács György és Ernst Bloch megállapítása szerint irracionálisusa hozzájárult a hitlerista ideológia kialakulásához.

Kritikai cikkében Kaltenbrunner elsősorban Klages kultúrfilozófiáját összegezi. A német bölcselő alapétele a szellem életidegenségét és életellenességét hirdeti. Mély szakadék választja el — szerinte — a tudatot s az átélést, az életet és a szellemet. A természet fölötti tudományosan megalapozott emberi uralom, amely a reneszánszsal egyidejűleg bontakozott ki, lényegét tekintve „valóságellenes“. De Nietzschével összhangban Klages a kereszténységet is elmarasztalja az ösztönös szemlélet és cselekvés mítoszoktól és szimbólumoktól teltett világának pusztulásáért. Ez a folyamat a múlt század 90-es éveiben teljesedik ki, következményeként pedig a világ az előregedés, a haldoklás állapotába került: *mundus iam senescit*. Klages borúlátó, szinte apokaliptikus jóslatait részben még az első világháború előtt fogalmazta meg, megelőzve ebben azokat a gondolkodókat, akik az atomkataklizmától félték az emberi civilizációt. Kaltenbrunner utal arra, hogy Robert Musil *A tulajdonságok nélküli ember* című regényének egyik alakja (Meingast filozófus) félreismerhetetlenül Klages vonásait viseli magán, és azt kívánja, hogy az emberiséget „erőtlen megszállottság“ kerítse hatalmába, amelyet viszont egy szellemet pusztító hatalomként értelmező filozófia táplál. Ez a filozófia, a klagesi koncepció, bizonyos romantikusan misztifikált tiltakozást fejez ki az elidegenedéssel, a kizsákmányolással szemben, a „Logos“-szal szemben táplált ellenérzését pedig maradi kapitalizmus-ellenes pátozós fűti. Ez az amúgy

is misztifikált lázadás az eldologiasodás ellen regresszív előjelű, és végül kvietáló beletörődésbe megy át.

Es itt tér rá Kaltenbrunner Klages és a hitlerizmus közötti szellemi rokonság elemzésére. Az ezoterikus érzékenység és a példátlan barbarizmus együttműködésének alapjait szerinte nem csupán a német értelmiség opportunizmusában kell keresnünk. Ennek a kollaborációnak megvolt a belső logikája. Az a felfogás, amely a szellemet pusztító molochnak bélyegezte, rehabilitálta egyben a lelket, az ösztönt. A lélek irracionalista kultusza pedig a fasiszta értelmiségiek ópiumává vált. A szellem denunciaciójával Klages azoknak lett a cinkosa, akik az ész trónfosztására törektek.

Cikke végén Kaltenbrunner megfogalmazza a kérdést: lehetséges volna-e — Thomas Mann szavaival — „humánummá átfunkcionálni“ az életfilozófiában kifejeződő tiltakozást az eldologiasodott világgal szemben? Véleménye szerint — a súlyos kompromittálódás után — az életfilozófia emez impulzusai ott lelhetnének termékeny talajra, ahol a harmadik világ népeinek szabadságtörekvései egy még viszonylag töretlen ősiséggel találkoznak, abban a kultúrkörben például, amelyet Aimé Césaire és Leopold Senghor a „négritude“ világlágaként jelölnek meg.

Az író és a jövőbelátás

(*Lucaefürul*, 1970. 26.)

Marin Preda minden héten válaszol egy kérdésre — ezzel a felcímmel indult nemrég új egyéni rovat a *Lucaefürul* hasábjain. Az egyik kérdés így hangzott: „Jó szerint közismert, miként vélekedik Ön az író viszonyáról kora valóságához. De mi a véleménye: megsejtheti-e az író a jövőt?”

Válaszában Preda kifejtette azt a nézetét, hogy kevés az olyan író, aki előrelátja a történelem nagy fordulatait. Legálábbis ritka, kivételes eset az, ha egy-egy író vagy gondolkodó maga ülteti át a gyakorlatba felismeréseit. A történettudomány — mondja Preda — rendszerint azzal magyarázza a jövődőlés érvényét, hogy a művész maga is hozzájárul munkásságával a megjövendőlték valóra válásához. Valójában azonban az az egyoldalú determinizmus nem szolgálhat kielégítő magyarázatul minden egyes esetben, mert az adott társadalmi viszonyok elemzése önmagában nem adhat mindig kulcsot a művészeti és bölcséleti látásmód megértéséhez.

Állításainak alátámasztására Preda utal a francia polgári forradalom és a forradalom eszmei előkészítése, a franeaiz felvilágosodás közötti összefüggésre: jól lehet Rousseau tanai lángra lobbantották a fiatal Robespierre lelkét, nem lehetetlen, hogy amennyiben megéri a forradalmat, a mestert nyaktiló alá juttatta volna tulajdon tanítványa. Hazai vonatkozásban a két világháború közötti román irodalom példáját hozza fel Preda. Milyen mértékben érezték meg a román írók az elkövetkező pusztulás előszelét? A történészek ma könnyűszerrel kimutathatják — véli Preda —, hogy emennek vagy amannak az irányzatnak az ideológiája szerepet játszott a történelemben; kétséges azonban, hogy volt-e olyan irányzat, amelynek képviselői előre látják volna a második világháború pusztításait. Sem Sadoveanu, sem Liviu Rebreanu nem sejtette meg Preda szerint a készülő katasztrófa méreteit — a legnagyobbak közül is egyedül Arghezi „átkaiból“ olvasható ki — és ezekből is a ma távlatából — a végítélet előérzete.

Es most szellemes fordulat következik Preda gondolatmenetében: talán az egyszerű emberek voltak a legfogékonyabbak a jövő fenyegetései iránt — fogékonyra tette őket erkölcsi nyugtalanságuk, tovatűnő hitük, büntudatuk amiatt, hogy nem élnek méltó módon. Bizonyoságképpen az író hivatkozik a bűnbánatnak arra az elemi erejű megnyilatkozására, amelyet Petrache Lupu parasz-próféta fellépése váltott ki a tömegekből a 30-as évek világvége-hangulatában — ez a bűnbánat, ez a rossz előérzet *valóságos* volt, függetlenül attól, hogy miképpen igyekezett hasznot húzni belőle az egyház. „Ez nem azt jelenti — vonja le a következtetést Preda —, hogy az írónak valamiféle Kasszandrává (a rossz előhírnökévé) kellene válnia. Hanem azt jelenti, hogy hangot adni a tömegek erkölcsi nyugtalanságának — teljes mértékben lehetséges (még akkor is, ha a művészet érdek nélküli!). Ismérve ez — a lét értelmén való töprengés mellett — a magas művészetnek, az irodalom egyetemességének.“

Rubljov találkozásai

(*Filmkultúra*, 1970. 1.)

A Magyar Filmtudományi Intézet kiadásában megjelenő rangos, de szélesebb népszerűsége is igényt tartó folyóirat számról számra bemutatja a nemzetközi filmélet egy-egy kiemelkedő alkotóját, s helyet ad nagy sikert aratott filmek forgatókönyveinek is.

(The Times, 57 897.)

Koncsalovszkij és Tarkovszkij *Andrej Rubljov* című irodalmi forgatókönyve (Rab Zsuzsa fordításában, bizonyos rövidítésekkel) megsejteni a film rendkívüli művészi értékeit, amelyről a *Jeune Cinema* kritikusa például azt írta, hogy Eizensteinig kell visszamennünk, ha a szovjet filmművészetben ehhez fogható nagyságrendű filmet akarunk találni. A forgatókönyv önmagában véve is jelentős, vitathatatlan irodalmi érték, ismétlően bizonyítja, hogy igazán kiemelkedő, a világ figyelmére érdemes mű csak a sajátosan nemzetiből nőhet ki — ez viszont nem tagadása az egyetemesen korszerűnek, a modernnek. Tarkovszkij mondotta egy moszkvai interjú során (amelyet a *Filmkultúra* előző száma reprodukált): „Engels fogalmazta meg azt a csodálatos gondolatot, hogy a műalkotás annál magasabbrendű, minél mélyebbre rejti, minél jobban elleplezi benne a művész az eszmét, amelyet ki akar fejezni: Mi ezt az utat választottuk. Arra törekedtünk, hogy eszmei mondandónkat a környezetben, a jellemben, a különféle jellemek közötti konfliktusokban rejtjük el.”

Rubljov, a zseniális orosz ikonfestő Tarkovszkij filmjében nem lép ki a XV. századból, a forgatókönyv és a kritikák tanúsága szerint megőrzi mélyégesen orosz sajátosságait, a környezet is korhű, bár a film alkotói a konkrétumok helyett inkább az atmoszféra megeremtésére törekedtek. Teljes sikerrel. „Rubljov találkozik a hatalom önkényével, a háború borzalmaival, a kínzással, az erőszakkal, a pusztítással, az éhséggel — olvassuk az egyik párizsi méltatásban. — Rubljov találkozik a művészek közti versengéssel, a féltékenységgel, a tehetségtelennel a tehetséges iránti gyűlöletével, egyes művészek pesszimizmusával és a »barbár, terrort érdemlő nép« iránti megvetésével. Rubljov találkozik a szerelem legpogányabb, legérzékibb formájával (a Szent Iván-éjt idéző csodálatos képsor). Rubljov találkozik az egyszerű emberek szenvedésével; itt a népet feszítik keresztre minden pillanatban, Rubljovban ennek a képei rajzolódnak ki; Tarkovszkij ezt a »passiót« ábrázolja.”

A *Szállnak a darvak* és a *Ballada a katonáról* óta nem láttunk olyan szép és igaz szovjet filmet, mint amelyet ez a forgatókönyv ígér.

Bartók, a népzene gyűjtő és zeneszerző, a nagy magyar muzsikusk helye a XX. század zeneművészetében — ez a témája Joan Chissell cikkének.

Bartók fiatalok nem politikailag (különösen az első világháború után), sem művészileg nem volt könnyű. A cigányzenétől ihletett *Magyar Rapszodiához* szokott hazai hangversenylátogató közönség nem értette meg az ő műveiben rejlő újat, bár éppen ez az új sokkal mélyebben gyökerezett a magyar talajban, mint Lisztnek és követőinek bármelyik alkotása. Az 1904 körül kezdődő gyűjtőutakon — Magyarországon, a szomszédos államokban, sőt Észak-Afrikában, Egyiptomban és Törökországban is — viaszhengerekre mentette át a parasztok lakóalmi énekeit, aratódalait, táncnótáit, gyermekdalait, megőrizte a népi hangszerek hangját. Ha egyetlen eredeti zeneművet sem szerzett volna — állapítja meg a cikkíró —, e hatalmas dal- és szöveggyűjtemény jóvoltából a világ minden táján örök időnkig tiszteletet érdemelne. A szenvedélyes, nagy önfeláldozással járó gyűjtőmunka indítéka: Bartók a legtisztább vízű forrást látta a népzeneben, amelynek alkotásait oly nagyra értékelte, akár egy Bach-fűgát vagy egy Mozart-szonátát.

Művészi fejlődése kapcsolatba hozható Strauss, Debussy, Schönberg és Sztravinszkij nevével, de eredetiségének titka mindenekelőtt a magyar népzeneben rejlik. Új ritmusok, új dallamszövet, új harmonia — Bartók valóban századunk egyik legmerészebb újtója volt. Joan Chissell szerint hat vonósnégyese révén Beethoven méltó utódjának tekinthetjük. De más művei is korszakalkotó jelentőségűek, mint például az 1943-ban írt *Concerto* vagy utolsó műve, a befejezetlenül maradt *III. Zongoraverseny*.

Röviddel halála előtt, 1945 őszén egy ízben ezekkel a szavakkal fordult kezelőorvosához: „Az a baj, hogy el kell mennem, pedig annyi mondanivalóm van még...” Gazdag életművéből, az évek múltával, szakemberek és zenehallgatók számára egyre világosabban bontakoznak ki dallamvilágának örökérvényű mondanivalói.

LEVELEK A SZERKESZTŐSÉGHEZ

Murgu és Petőfi

Murgu és Petőfi cím alatt, most 23 éve, amikor a román nép is nagyban készült az 1848-as forradalom századik évfordulójának megünneplésére, Liviu Jurchescu ugyancsak bánáti származású, nagy tehetségű író-kollégám és barátom a marosvásárhelyi Szabad Szóban egy tanulmányt írt a nagy történelmi eseménnyel kapcsolatban, amely most, Petőfi és Kossuth harcostársa, Eftimie Murgu halálának századfordulója alkalmával újra időszerűvé vált. „A nagy ünnep évfordulójának — mondotta — alkalmul kell szolgálnia arra, hogy a román és magyar nép egyszer s mindenkorra baráti kezet nyújtson egymásnak...”

Murgu halálának századik évfordulója alkalmával most újra felvetődik a kérdés, mit tettünk avégett, hogy a közös harc, mely összefűzte Murgut Petőfivel és Kossuthtal, mind Magyarországon, mind Romániában minél jobban megőriztessék a két ország történelmi hagyományaiban.

Ami Romániát illeti, nálunk ebben az évben a Temesvárt megnyílt Murgu-émlékmúzeum egyik terme őrzi mindazokat a történelmi dokumentumokat, melyek a 48-as forradalommal vannak kapcsolatban. De az okmányok, festmények, fényképek, újságcikkek, emlékérmek és egyéb tárgyak csak elenyésző részét alkotják mindazoknak, amelyek valóban léteznek. Ugyanez a helyzet valószínűleg Magyarországon is, ahol a 48-as forradalomra vonatkozó sok olyan dokumentum hiányzik az ottani múzeumokból, amelyek nálunk történetesen megvannak. Nem lenne tehát időszerű, hogy a két ország között egy dokumentum-csere jöjjön létre, melynek értelmében mindkét ország kölcsönösen rendelkezésére bocsátaná egymásnak, természetesen másolatban, az illető történelmi dokumentumokat? De eredetiben is — véleményem szerint — egy Kossuth- vagy Deák Ferenc-levél, amely történetesen itt Temesvárt egy másik írókollégám birtokában van, sokkal nagyobb érték egy múzeum történelmi irattárában, mint egy helybeli magánosnál.

Eftimie Murgu sok helyen fordult meg Magyarországon, ahol hosszú ideig az országgyűlés tagja volt, és a hírhedt Bach-korszak idején a pesti Neugebäudeban és Sopronban töltötte börtönéveinek egy részét. Azonkívül évekig lakott Budán a Krisztinavárosban, a régi Stadtmayerhof utca 291. szám alatt nővérével, özv. Versavia Dascăluval együtt. Nem tudjuk, hogy a ház, mely Murgu tulajdona volt, még létezik-e, vagy már lebontották az idők folyamán, és esetleg egy másikat építettek a helyébe. A hely mindenesetre megvan, és az újonnan épült ház is emlékezésre serkent.

A hagyományok hűséges ápolása minden nemzetnek legfőbb kötelessége, S történetesen két olyan nemzetről van szó, mely a közös harc folytán közös tradíciókkal is rendelkezik.

Mint Eftimie Murgu utolsó ivadékainak egyike, aki ebben a történelmi évben a közeljövőben Magyarországra is ellátogat, hogy a nagy szabadságharcos utolsó lakhelyét felkeresse, meg vagyok győződve, hogy elgondolással a román—magyar barátság elmélyítéséhez, mely mindkét kormány legfőbb vágya, szerény módon én is hozzájárulhatok.

Temesvár, 1970. július

EUGEN DASCĂLU

Csikszeredai óvónőjelöltjeinkről

A *Korunk* 1970. 1. számában Herédi Gusztáv *Pedagógia első fokon* című cikkében az óvónőképzés jelentős, de kissé elfelejtett, szem elől tévesztett kérdéseivel foglalkozott — egy szerkesztőségi tanácskozással kapcsolatban. Mint kései hozzászóló, esetleg mint távoli tudósító, most a csikszeredai óvónőképző első tanévének végén néhány sort írnék én is az óvónőképzésről.

„Ti lesztek, akik legkorábban felgyújtjátok gyermekeink értelmét. Ti vagytok a mesék életkorának nevelői” — e gondolat jegyében 44 óvónőjelölt részesült nálunk két éves magyar anyanyelvű elméleti-gyakorlati oktatásban. Minden tantárgy közelebb hozta őket a kisgyermek lelkivilágának megértéséhez, életpályájuk megszerkesztéséhez. Többen közülük már évekkal azelőtt céltudatosan készültek a pedagógus-pályára, mások viszont a pillanatnyi kedvező lehetőségekkel élve választották élethivatásul a nevelői pályát.

„Gyermekkori álmom vált valóra, amikor felvételizhettem az intézetbe. E hivatás szépsége, véleményem szerint, éppen a kicsinyek formálásában, a szépérezék nevelésében, a közösségi szellem kialakításában rejlik” — vallja az egyik óvónőjelölt.

A hallgatók sokoldalú képzésben részesülnek. Nem passzív szemlélői a tanításnak, hanem már az év elején bevontuk őket az oktatásba, rendszeresen látogatják az óvodát, és hospitálás idején, szabadfoglalkozás keretében már rájuk bízunk a gyermekeket, a III. évharmadban pedig kötelező módon tartottak gyakorlati tanítást. A tanév befejezése óta minden jelölt napközi otthonban is tevékenykedett, hogy közelről ismerje meg ezt a „világot”.

A „pedagógiai hozomány”, amit minden jelölt két év alatt készít magának, különböző didaktikai játékanyagból, szemléltetőeszközökből, rajzokból, színes ragasztásokból, kivágásokból, színes papír-hajtogatásokból áll. Amikor kimennek az életbe, kész szemléltető anyagokkal rendelkeznek. Gyermekpszichológiai, pedagógiai ismereteik alapján mindennap tanulmányozzák a kisgyermek pszichikai-fizikai sajátosságait. A gyengébb diszpozíciójú vagy a családi nevelés során elhanyagolt gyermekek nevelése áll pszicho-pedagógiai megfigyelésük homlokterében. Gyakorlatilag igyekeznek kimutatni, hogy a gyermekek mikor és milyen módszerek nyomán érnek el javulást a fejlődésben.

Az egyed fejlődésére rendkívüli erővel hat a környezet, különösen az idegrendszer érésének időszakában, amely a kisgyermek 5—7 éves koráig megy végbe. Ebben az életszakaszban egyes funkciók igénybevétele hiánya az ezek teljesítésére hivatott agykéregbeli részek bizonyos mértékű visszafejlődését okozhatja. Különösen a nyelv megtanulására irányuló ingerek részleges elmaradása miatt válik a nyelvtanulás nehezzé. Így a születéssel hozott diszpozíciók, adottságok, hajlamok feloldódnak. Ezeknél a gyermekeknél szellemi és fizikai megrekedés észlelhető, és sok türelmet igénylő foglalkozást kívánnak. Ezt a fejlődést mérik fel a magyar anyanyelvre képesített óvónők, s tanulmányozzák mind az óvodában, mind a család-látogatások idején.

Mindeme gondolatok és gyakorlatok fényében jelöltjeink szakmai felkészülése a kisgyermek személyiségének megismeréséhez, hajlamaik kibontakozásához vezet.

Csikszereda, 1970. július

Zsoók János
tanár

Egy színdarab ügyében

Páskándi Géza *Vendégség* című történelmi tárgyú, ha nem is minden vonatkozásban történelmi hiteltű drámája vitát ébresztett olvasóink között, legalábbis ennek tudhatjuk be a címünkre érkezett levelek hol elismerő, hol bíráló hangját. A darabot a hazai magyar történetírás kérdéseinek szánt 4. számunkban tettük közzé, ezzel is jelezve, hogy semmiképpen sem állott szándékunkban akár a főhős történelmi

emlékének, akár a személyében képviselt, filozófiai és művelődési eszmekör hűfűnumának jelentőségét kisebbíteni. Éppen ellenkezőleg, a korszerű irodalom eszközeit is fel óhajtottuk használni arra, hogy nemzetiségi önismeretünknek — mint a szocialista tudat lényeges alkatrészének — magatartásbeli mintaképet adjunk erdélyi nagyjaink egyikének alakjában, gondolkozásában, egykorú haladó emberségében. Ennek leszövegésével elejét szeretnénk venni minden olyan értelmezésnek, mely a *Korunk* Dávid Ferenc iránt tanúsított érdeklődését és elismerését vonná szorítóba.

Már a múltban is jelét adtuk Dávid Ferenc korunkhoz illő értékelésének, amikor hívének és védelmezőjének, Palaeologus Jakabnak lefordítottuk és közreadtuk híres dialógusát a vallási türelemről és békéről (*Korunk*, 1968. 7), Dávid Ferenc éleltetésének egy ismeretlen dokumentumát közöltük és kommentáltuk (*Korunk*, 1968. 8), Körösfői Kriesch Aladár ismert — Dávid Ferenc tordai fellépését ábrázoló — festményének eredetét elemeztük (*Korunk*, 1969. 1) vagy éppen az említett ideai történelem-számban Dávid Ferenc *Epigrammáját* közöltük Tóth István fordításában. Nem vitatható tehát megbecsülésünk Erdély múltjának jelese iránt, hanem csakis annak mérlegeléséről lehet szó, vajon helyesen és jól fejezte-e ki a közölt irodalmi mű is ezt a felfogást?

S ez már művészeti vita. Senki sem emelt kifogást amiatt, hogy a szerző — előszóul adott saját szavaival — „elsősorban a humanista Dávid Ferencnek, a zseniális hitvallónak akart — a maga szerény eszközeivel — emléket állítani“, viszont kifogások hangzottak el a darabban szereplő Mária „durva“ kitételei s az ellen, hogy az öreg Dávid Ferenc is, vendége, Socino is e „gyengeelméjű, de nagyon ragaszkodó lény“-nyel a házfogság nehéz heteiben testi viszonyba kerül, ami következményekkel fenyeget, s Dávid Ferenc roskatagságát is elárulja. De nem ez a kapcsolat áll a darab középpontjában. Mária az előszó szerint is „költött alak“, s Paskándi Géza nyilvánvalóan csakis azért fűzi be a drámába, hogy ellentézetett szerepével felnagyíthassa művészileg a szellem diadalát éppen a testi gyengeség, öregség, betegség és a mindebből fakadó testi „bűn“: a megszegyenyítés és megszegyenyülés felett. Ilyen szempontból ítéltük meg „a legdúrvább, legesetlenebb húsrá“ való hivatkozást, Dávid Ferenc lelki nagyságának időtlen maradandóságára gondolva, arra az erkölcsi magatartásra, mely a hitűjítót az igazság keresésében és vállalásában nemcsak szembeállítja a korabeli fejedelmi hatalommal, megalkuvó társaival, az udvari intrikáival s a vendégül rendelt besúgóval, hanem egyben mindezek fölé is helyezi. A költött leány-alak teszi különben lehetővé a darab írójának, hogy ennek a besúgóval szemben is kijátszott „értelmetlen“ második besúgónak a szerepeltetésével Dávid Ferenc nagyságához mérje az árulást: Socino végül azzal menti magát, hogy Blandrata orvos útján Báthory fejedelemhez juttatott jelentéseinek méltóbb igazság-tartalmá dönt a perben, s nem az, amikor „a hús besűg... A tudatlanság besűg. Az ösztön besűg“. Paskándi Géza „Mária“ alakjának s a férfi-nő szituációnak a betoldásával túllépett ugyan a történelem tárgyi hűségén, de a drámájában vállalt művészi feladatot irodalmi világszinten oldotta meg.

Bár magunk is igyekeztünk rávenni a szerzőt, hogy több erős kitévelt „Mária“ szájából töröljön, a művészi egész — a benső megokoltságok és a helyzetbeli logika, a nagy szembeállítások — kedvéért, s elsődleges célunk (egyben a szerző elsődleges célja) tekintetbevételével a közlés mellett döntöttünk. Nem azok érzékenységével számoltunk, akik az irodalom emberi őszinteségétől, a modern művészet eszközeitől Dávid Ferenc értékelését féltik, inkább azokra gondoltunk, akik durvaság és hatalom, cselszövés és árulás, megalkuvás és elvtelenség felett diadalt arató történelmiségében fogják fel a dráma főhősét. Mégis: hálásak vagyunk bírálóinknak is, mert alkalmat adtak eredeti és tiszta szándékunk kifejtésére.

KORUNK

HELYREIGAZÍTÁS. Elias Nicolai munkássága című cikkünkben (1970. 6. 911) „L. Rákóczi György fejedelem Székesfehérvárról“ helyett... fejedelmi székhelyéről, Gyulafehérvárról olvasandó. Az 1970. 7. szám belső borítóján a munkatársak névsorában Izsák László téves helymegjelöléssel szerepel. Lakhelye: Temesvár.

Sumar

* * Făurirea istoriei	1139
<i>Herédi Gusztáv — Kassay Miklós:</i> Meditație la Cimpia Turzii	1142
<i>Kántor Lajos:</i> Model Bartokian — 1970	1147
<i>Vermesy Péter:</i> Nenia	1150
Drumul lui Bartók	1151
<i>Tolnai Ottó:</i> Bartók (versuri)	1152
<i>Mihai Rădulescu:</i> Originalitate și personalitate în creația lui Enes- cu și Bartók	1153
<i>Könczei Adám:</i> Bartók și secuii	1158
<i>Tiberiu Alexandru:</i> Bartók Béla și muzica populară românească	1164
<i>Szilágyi Domokos:</i> Beethoven (ver- suri)	1168
<i>Fodor Ilona:</i> Cantata lui Nagy Al- bert	1169
<i>Bácskai Erika — Szesztay András:</i> Studiu sociologic despre Bartók și Kodály	1175
<i>Balla Zsófia:</i> De-aș cînta (versuri)	1180
<i>Kocsis István:</i> Amurgul lui Bolyai (monodramă)	1181
<i>Tóth Sándor:</i> Hegel și discipolii	1202
<i>Bretter György:</i> Dialectica de la Hegel la Marx	1204
<i>Hajós József:</i> Hegel — la noi în țară	1207
<i>Szegő Katalin:</i> Despre „realitatea conștientă de sine”	1212
<i>Fuszár Vilmos:</i> Ironia principiilor fundamentale	1216
<i>Lantos László:</i> Regele Carol în vil- toarea intrigilor (introducere)	1218
<i>Al. Gh. Savu:</i> Ecce homo...	1218
* * Din însemnările lui Ca- rol de Hohenzollern	1223
<i>Al. Gh. Savu:</i> Ca într-o operă bufă	1225

OGLINDA

<i>Nagy András — Málnási Géza:</i> Stațiuni balneare din județele Harghita și Covasna	1228
---	------

NOTE

* * Masă rotundă cu redac- torii Tribunei	1235
<i>Bajor Andor:</i> Hiroșima — este în noi	1236
<i>Banner Zoltán:</i> Recitativ Bartók	1237

VIAȚĂ INTERNAȚIONALĂ

<i>G. Morozov:</i> Mișcarea pentru pace și polemologia (introducere de <i>Farkas László</i>)	1239
<i>Furdek Mátyás:</i> Aprecieri privind producția de petrol a lumii	1245

DOCUMENTE

<i>Glück Jenő — Wetzler Éva:</i> Bartók în Banat	1250
<i>Benkő András:</i> Critica muzicală clujeană despre Bartók	1258
<i>Bakk Pál:</i> O scrisoare inedită a lui Barabás Miklós	1259

TEHNICĂ ȘI SOCIETATE

<i>Boér András:</i> Progres tehnic și or- ganizarea producției	1265
---	------

RECENZII

<i>Gáll Ernő:</i> Peripețiile dialecticii (Sub semnul dialogului)	1270
<i>Galbács Mihály:</i> Între realitate și legendă	1275
<i>Körmüves Géza:</i> Spania — azi și mîine	1278

POȘTA REDACȚIEI

<i>Eugen Dascălu:</i> Murgu și Petőfi	1286
<i>Zsoók János:</i> Tineri pedagogi din M. Ciuc	1287

* * Pe marginea unei piese teatrale	1288
--	------

Hazai magyar könyvújdonságok

- A kozmosz hullámhosszán. Fordította SEMLYÉN ISTVAN (tudományos-fantasztikus elbeszélések)
- BALLA TAMÁS: Fehér virág és fehér virágszál. Az utószót írta FARAGÓ JÓZSEF (magyardécei népmesék)
- BÁLINT TIBOR: Zokogó majom (regény, III. kiadás)
- BENKŐ ANDRÁS: Bartók Béla romániai hangversenyei
- BERDE MÁRIA: Versek, műfordítások. Szerkesztette MOLNÁR SZABOLCS (Romániai Magyar Írók)
- BODOR KLÁRA: Panni (ifjúsági elbeszélések)
- CUSACK, DYMPHNA: Ketten a halál ellen. Fordította VÁSÁRHELYI MIKLÓS (regény, Horizont)
- Farkas-barkas. Összeállította FARAGÓ JÓZSEF (népmesék, VI. kiadás)
- FODOR SÁNDOR: Büdösgödör (kisregény)
- GÁSPÁR TIBOR: Heten a becsületért (ifjúsági regény)
- GIDE, ANDRÉ: A pénzhamisító. Fordította RÉZ PÁL (regény, Horizont)
- Gondolatok a szerelemről. Szerkesztette DÉVALD LÁSZLÓ, bevezeti SZILÁGYI JÚLIA (aforizmák, Téka)
- GÚZS IMRE: A fehérhajú lány (ifjúsági regény)
- HERMÁNYI DIENES JÓZSEF: Nagyenyedi Demokritus. Bevezeti ROHONYI ZOLTÁN (Téka)
- KIRÁLY LÁSZLÓ: A Santa Maria makettje (novellák)
- KOVÁCS DEZSŐ: A kísértő. Bevezeti NAGY GÉZA (elbeszélések, Romániai Magyar Írók)
- KOVÁCS GYÖRGY: Döglött gránát (regény)
- MARTON LILI: Külvárosi menyegző (kisregény)
- NAGY KÁLMÁN: Kis magyar nyelvtan
- PÁLL LAJOS: Fényimádók. Bevezeti MAJTÉNYI ERIK (versek, Forrás)
- PEREC, GEORGES: A dolgok. Fordította RÉZ PÁL (regény, Horizont)
- PREDA, MARIN: A kellemetlen ember. Fordította PAPP FERENC (regény)
- RADIGUET, RAYMOND: A test ördöge — Orel gróf bálja. Fordította ZIGÁNY MIKLÓS és BENEYHE JÁNOS (regények, Horizont)
- RETTEGI GYÖRGY: Emlékezetre méltó dolgok. Bevezeti JAKÓ ZSIGMOND (emlékirat)
- SIPOS BELLA: Ágrólszakadt rokonság (karcolatok)
- STANCU, ZAHARIA: Sirató. Fordította BEKE GYÖRGY (regény)
- SZABÓ ZOLTÁN: Kis magyar stílustörténet
- SZEGŐ JÚLIA: Embernek maradni (Bartók Béla életregénye)
- SZEMLER FERENC: Évgyűrűk (prózai írások, Romániai Magyar Írók)
- SZILÁGYI DOMOKOS: Erdei iskola. Illusztrálta KISS BÉLA (versek gyermekeknek)
- TAMÁS MÁRIA: Lánc, lánc, eszterlánc (gyermekversek)
- TAMÁSI ÁRON: Ábel a rengetegben. Bevezeti IZSAK JÓZSEF (regény, Tanulók Könyvtára)
- TÖMÖRYPÉTER: Fogásra akasztott érzés. Bevezeti PASKANDI GÉZA (novellák, színmű)